

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ALP ARSLAN VE MALAZGİRT

Yayına Hazırlayan
Prof. Dr. Erdoğan MERÇİL

Anatolia İnceleme Serisi - 4

ALP ARSLAN VE MALAZGİRT

Genel Yayın Yönetmeni
Nevzat KÜTÜK

Yayın Koordinatörü
Fatih YAVAŞ

Yayına Hazırlayan
Prof. Dr. Erdoğan MERÇİL

Editör
Fatih DALGALI

Sanat Yönetmeni
Aydın SÜLEYMANZADE

Grafik Tasarım
Nazlı ERÇETİN

Baskı - Cilt
Ada Ofset Matbaacılık
2. Matbaacılar Sit. E Blok. No: ZE-2 Kat: 1
Topkapı / İSTANBUL

ISBN - 978-605-4595-68-6

Mayıs-2014/İstanbul

Copyright@KÜLTÜR A.Ş. Yayınları

Yayınevi Sertifika No: 15321

Matbaa Sertifika No: 14460

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ KÜLTÜR A.Ş. YAYINLARI

Maltepe Mah. Topkapı Kültür Parkı Osmanlı Evleri 34010 Topkapı - Zeytinburnu / İSTANBUL

Tel: (0212) 4670700 - Faks: (0212) 4670799

www.kultursanat.org / iletisim@kultursanat.org / www.istanbulkitapcisi.com

Araştırma-Inceleme Serisi - 4

İÇİNDEKİLER

<i>Sunuş</i>	5
<i>Takdim</i>	7
<i>Önsöz</i>	9
<i>Kısaltmalar</i>	13
Casim AVCI <i>Malazgirt Savaşı Öncesi Bizans İmparatorluğu</i>	17
Nevzat KELEŞ <i>Malazgirt Savaşı Öncesinde Doğu Anadolu'nun Siyasî Durumu</i>	35
Cihan PİYADEOĞLU <i>Malazgirt Savaşı'na Kadar Anadolu'ya Yapılmış Selçuklu Akınları</i>	57
Mehmet ERSAN <i>Sultan Alp Arslan Devrinde Ermeniler</i>	81
Emine UYUMAZ <i>Malazgirt Savaşı İle İlgili Kehanetler</i>	97
Abdülkerim ÖZAYDIN <i>Malazgirt Meydan Muharebesi (26 Ağustos 1071)</i>	105
Erdoğan MERÇİL <i>Alp Arslan ve Doğu'daki Olaylar</i>	125
Aydın USTA <i>Haçlı Seferlerinin Hazırlayıcısı Olarak Malazgirt Savaşı</i>	135
Muharrem KESİK <i>Malazgirt Zaferi Sonrasında Anadolu'nun Fethi ve İlk Beyliklerin Kurucuları</i>	153
Ali BİRBİÇER <i>Osmanlı Kaynaklarında Malazgirt Savaşı</i>	197
Cihan PİYADEOĞLU <i>Sultan Alp Arslan Hakkında Genel Bir Değerlendirme</i>	219
<i>Harita ve Dizin</i>	237

Engin tarihimizde yer alan zaferlerimizden biri de Malazgirt Savaşı'dır. Türkler, Malazgirt zaferinden sonra yeni bir vatan kurmakla kalmamış, İslam âlemini, Hristiyan dünyasına karşı koruyucu durumunda olmuşlardır.

Anadolu coğrafyası, tarihin en eski dönemlerinden itibaren pek çok kavmin geçiş ve yerleşim bölgesi olmuştur. Bu kavimlerden biri olan Türkler, Selçuklulardan önce de Anadolu'ya seferler düzenlemişlerdir. Ancak bu seferleri sistemli hale getiren ve sonuca ulaştıranlar ise Selçuklular olmuştur. Selçuklular, Dandanakan Savaşı'ndan sonra Batı'ya doğru büyük bir fetih harekâtı başlattılar. İlk Büyük Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey devrinde Anadolu'ya gerçekleştirilen ve Sultan Alp Arslan zamanında da devam ettirilen başarılı akınlar sayesinde Türkler, Anadolu'daki birçok şehir ve kaleyi fethederek Bizans'ın savunma gücünü zayıflatmışlardı. Bu akınlar bir istila sevdası değildi. Bu İslam sancağını yükseltme sevdasıydı. Bu sevdanın en önemli adımlarından biri de 26 Ağustos 1071 Cuma günü Selçukluların kesin zaferiyle sonuçlanan Malazgirt Savaşı'dır.

Savaş meydanına beyaz elbisesini giyip "ölürsem kefenim budur" diyen Alp Arslan'ı ve Ortadoğu ile Anadolu'nun mukadderatında bir dönüm noktası olan Malazgirt Savaşı'nı konu alan, *Alp Arslan ve Malazgirt* adlı çalışmada emeği geçen akademisyenlere ve çalışma arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Dr. Kadir Topbaş
İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı

TAKDİM

Türkler, tarih sahnesine çıktıkları dönemden itibaren etkisini yüzyıllar boyunca devam ettirmiş ve tüm dünyaya izler bırakmışlardır. Siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel sahalarda yaptıkları faaliyetlerle çeşitli milletlerle ilişki içinde olmuşlardır. Avrupa coğrafyasının etnik şekillenmesinin ilk adımını teşkil eden Kavimler Göçü bunun en açık göstergesidir.

Dünyanın en münbit topraklarından olan Anadolu, tarihin en eski dönemlerinden itibaren geçiş ve yerleşim bölgesi olmuştur. Bu topraklardan geçmek isteyen kavimlerden biri olan Türkler, Selçuklulardan önce de Anadolu'ya seferler düzenlemişlerdir. Dandanakan Savaşı ile devletleşme sürecini tamamlayan Selçuklular, takip ettikleri siyaset ve uygulamalarıyla tarihin genel akışı içerisinde güçlü tesirler bırakmışlardır. Selçukluların, Türkmen politikasının ve dolayısıyla Anadolu'nun Türkleşmesinin anahtarı ise 1071 yılı Ağustos'unda Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan tarafından Bizans'a karşı kazanılan Malazgirt Savaşı'dır. Malazgirt Savaşı'nın hemen öncesinde "Askerlerim! Biz ne kadar az olursak olalım, onlar (Bizanslılar) ne kadar çok olurlarsa olsunlar, bütün Müslümanların bizim için dua ettikleri şu saatte kendimi düşman üzerine atmak istiyorum. Allahım! Ben senin rızanı talep ediyorum ve sabırla sonucu bekliyorum." diyen Alp Arslan'a kadar Müslümanlar, Afrika ve Avrupa'da büyük fetihler gerçekleştirmiş ancak Anadolu'nun fethi Müslüman Türklere nasip olmuştur. Türk-İslâm ve dünya tarihinde bir dönüm noktası teşkil eden Malazgirt zaferiyle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sağlanmıştır. *Alp Arslan ve Malazgirt* adlı bilimsel çalışma bizlere Büyük Selçuklu Devleti ile alakalı editöryal bir çalışmalar yumağı sunmaktadır. Alanında uzman akademisyenler tarafından hazırlanan on bir makaleden oluşan kitapta, Malazgirt Savaşı öncesi Bizans'ın ve Doğu Anadolu'nun durumu, Anadolu'ya yapılmış Selçuklu akınları, Sultan Alp Arslan Devrinde Ermeniler, Malazgirt Savaşı ile alakalı kehanetler, Malazgirt Savaşı ve sonrasındaki Haçlı Seferleri, Anadolu'da beylikler dönemi ve Sultan Alp Arslan hakkında önemli bilgiler verilmektedir.

Malazgirt Savaşı, hem Türk İslam dünyasının hem de Hristiyan Bizans dünyasının tarihini değiştiren önemli bir hadise olmakla beraber, Türkiye Cumhuriyeti Devleti olarak üzerinde yaşadığımız toprakların kazanılmasındaki dönüm noktalarından biridir. *Alp Arslan ve Malazgirt* adlı çalışmamızın bu konuda yapılan ve daha sonra yapılacak olan çalışmalara katkı sağlamasını temenni ederiz.

Kültür A.Ş.

ÖNSÖZ

Son zamanlarda farklı mecralarda sıkça rastlanılan “Tarihten Türkler çıkartılırsa tarih kalmaz.” sözü büyük bir gerçeğin ifadesidir. Herkesin bildiği üzere Türkler, Eski Dünya’nın büyük bir bölümünde yüzyıllar boyunca hâkimiyet sürmüşlerdir. Bilinen ilk Türk devletinden günümüze kadar ki dönemde yüzlerce Türk hükümdarı, yüzden fazla Türk devletini yönetmiştir. Tarihle az da olsa içli dışlı olan bir kişi, önem, etkinlik ve başarı ölçütü sıralamasının başlarında Malazgirt zaferini de hatırlayarak Sultan Alp Arslan’ın adını mutlaka zikreder. Üstelik bunu sahip olduğu tarih bilgisiyle, diğer bir ifadeyle popüler kültürden hiçbir şekilde destek almadan yapar. Çünkü Sultan Alp Arslan, dokuz yıllık hükümdarlık süresine rağmen, tarih sayfalarında edinmiş olduğu yeri fazlasıyla hak eden bir hükümdardır.

Tarih bir bütündür ve bu şekilde değerlendirilmesi gerekir. Yaşanan bir olayın geçmişle bağlantısı olacağı gibi, gelecekte yaşanacakları etkileyeceği açıktır. Bu sebeple olaylar, hatta devletler bağımsız olarak değerlendirilemez. Her devletin etkilendiği ve kendinden sonra etkileyeceği bir devlet mutlaka ki vardır. Nitekim Türk devletlerinin bir devamlılık arz ettiğini düşünürsek, bu topraklar üzerindeki hâkimiyeti Türkiye Cumhuriyeti Osmanlılar’dan, Osmanlılar da Selçuklular’dan almışlardır. Dolayısıyla Sultan Alp Arslan ve Büyük Selçuklu Devleti’ni bu bakış açısıyla değerlendirmekte fayda vardır. Bu sayede Sultan Alp Arslan’ın Türk Tarihi’ndeki yeri ve öneminin, bilindiğinden (sanıldığından) daha fazla olduğu açıkça görülecektir.

Sultan Alp Arslan, babası Çağrı Bey ve amcası Tuğrul Bey gibi Batı Türklerinin atası olarak kabul edilmelidir. Babası ve amcası tarafından kurulan devlet, Tuğrul Bey zamanında daha çok batıya, Anadolu’ya kadar genişlemiş, Alp Arslan da bu yönde faaliyetlerine devam etmiştir. Malazgirt Savaşı’nı farklı bir açıdan, yani aldığı davet ile İslâm dünyasının lideri olmak arzusuyla Mısır’a yönelen Alp Arslan’ın Bizans’ın harekete geçmesiyle bu seferi tamamlayamamış olması gerçeğiyle değerlendirmekte de fayda vardır. Mısır seferi tamamlanamadığı gibi, Anadolu akınları da Malazgirt Savaşı’ndan sonra yapılan anlaşmayla kısa süre de olsa kesintiye uğramıştır. Romanos IV. Diogenes’in ölümüyle birlikte anlaşma bozulmuş, Sultan Alp Arslan’ın emriyle tekrar başlatılan Anadolu akınları bu defa öncekilerden farklılık arz ederek kalıcı bir boyut kazanmıştır. Diğer bir ifadeyle Sultan Alp Arslan,

Anadolu’da faaliyet gösteren komutanlarına fethettikleri yerleri vererek bu bölgelerin Selçuklu Türkmenlerinin yerleşim bölgesi olmasını sağlamıştır. Böylece Anadolu’nun kalıcı olarak bir Türk ülkesi haline gelmesine yönelik çalışmalar Selçukluların burayı yurt edinmek istemeleriyle başlamıştır. Sultan Alp Arslan’ın dokuz yıllık hükümdarlığı sırasında hem askerî hem de siyasî başarıları herkesçe malumdur. Ancak Nizâmiye Medreseleri gibi İslâm dünyasının en sistemli eğitim kurumlarının kurulmasına yönelik verdiği emir ile Türk Tarihi’nin önemli hükümdarlarından da ayrılması gerekir.

Elinizdeki kitap 11 makale, görseller ve bir haritadan oluşmaktadır. Makaleler, Sultan Alp Arslan’ın gençliği, siyasî ve askerî başarıları, şahsiyeti ve sultanlık dönemi hakkında doğrudan bilgi vermektedir. Bu kitap ayrıca, hem Sultan Alp Arslan hem de Malazgirt Savaşı hakkında bildiklerinizi yeniden gözden geçirmenize, bazı ezber bilgilerinizi de düzeltmenize yardımcı olacaktır. Kitaptaki görseller mümkün olabildiğince konularla bağlantılı olarak belirlenmiş, harita ise Selçuklu dünyasına yönelik bir belirleme düşüncesi esas alınarak yapılmıştır.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi’ne bağlı olarak faaliyet gösteren Kültür A.Ş.’nin yayınları arasından çıkan *Alp Arslan ve Malazgirt* adlı kitabımızda emeği geçenlere ve Kültür A.Ş.’ye teşekkür eder, Sultan Alp Arslan ve Malazgirt Savaşı özelinde Büyük Selçuklular Tarihi’ne alanına katkı sağlamasını temenni ederim.

Prof. Dr. Erdoğan Merçil

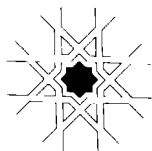

*Eğer Rabbin beni başarıya ulaştırırsa bu güzel bir sonuç olacaktır.
Ya musaffır olur, gayeme ulaşırım; ya şehit olarak Cennete giderim.
Faklerden beni takip etmeyi tercih ederler takip etsin...*

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.t.	: adı geçen tez
BADDR.	: Aus der Byzantinistischen Arbeit der Deutchen Demokratischen Republik
Bkz.	: Bakınız
C.	: cilt
Çev.	: çeviren
D.E.Ü.	: Dokuz Eylül Üniversitesi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
dpn.	: dipnot
ed.	: editör
gen.	: genel
Haz.	: hazırlayan
hş.	: hicri-şemsi
İA.	: İslâm Ansiklopedisi
İng.	: İngilizce
nşr.	: neşreden
REA	: Revue des Etudes Armeniennes
s.	: sayfa
SAD	: Selçuklu Araştırmaları Dergisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
t.y.	: tarihsiz
TA.	: Türk Ansiklopedisi
TBTETİS	: Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu
TED	: Tarih Enstitüsü Dergisi
thk.	: tahkik
Trk. Trc.	: tercüme
üniv.	: Üniversite
vd.	: ve devamı
yy.	: yüzyıl

**ALP ARSLAN
VE
MALAZGİRT**

MALAZGİRT SAVAŞI ÖNCESİ BİZANS İMPARATORLUĞU

Casim AVCI

Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.¹

Bizans İmparatorluğu, Malazgirt Meydan Muharebesi'nin yaşandığı XI. yüzyıla Makedonya hanedanından II. Basileios'un (1025-976) yönetiminde girdi. II. Basileios, Bizans İmparatorluğu'nun en güçlü ve en başarılı imparatorlarından biri olarak temayüz etti. Öyle ki, meşhur Bizans tarihçisi Ostrogorsky, II. Basileios dönemini "Bizans kudretinin doruğa ulaştığı devre" olarak tanımlar.²

Bardas Skleros ve Bardas Phokas'ın isyanları II. Basileios döneminin en önemli dâhili olayları arasında yer alır. Bardas Skleros'un 987 yılında imparatorluk iddiasıyla ayaklanması üzerine II. Basileios, Bardas Phokas'ı Anadolu kuvvetleri başkumandanlığına getirdi ve isyanı bastırmakla görevlendirdi. Ancak Bardas Phokas isyanı bastırmak yerine 15 Ağustos 987'de imparatorluğunu ilan etti. Durumu daha da tehlikeli hale getiren husus Bizans ordusu kumandanlarının ve büyük arazi sahibi kudretli ailelerin Bardas Phokas'ı desteklemesiydi. Bardas Phokas, başlangıçta Bizans topraklarını paylaşmak üzere Bardas Skleros'la anlaştıysa da bir süre sonra onu tevkif ettirdi ve tek başına harekete geçti. Bütün Anadolu'yu kontrolüne alan Bardas Phokas, 988 yılı başında karadan ve denizden kuşatmak üzere İstanbul yakınlarına kadar geldi. İmparator II. Basileios bu zor durumdan Kiev hükümdarı Vladimir'in gönderdiği 6.000 kişilik Rus kuvvetlerinin yardımıyla kurtulabildi. Khrysopolis (Üsküdar) ve Abydos'ta yapılan savaşlar Bardas Phokas'ın ağır mağlubiyeti ve ölümüyle sonuçlandı (989). Ardından Bardas Skleros da itaat altına alındı. Bizans'ı zor durumdan

¹ Makalenin hazırlanmasında yardımcı olan Doç. Dr. Birsal Küçükspahioğlu'na teşekkür ederim.

² Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev.: Fikret İşıltan, Ankara 1991, s. 276.

kurtaran Kiev Hükümdarı Vladimir, halkıyla birlikte Hristiyanlığı kabul etmek şartıyla imparatorun kız kardeşi Anna ile evlendirildi. Bu görülmemiş bir tavizdi. Çünkü o güne kadar imparator hanedanından hiçbir prenses yabancı ülkeye gelin gitmemişti. Kiev Devleti'nin Hristiyanlaştırılmasıyla Bizans'ın nüfuz alanı oldukça genişledi. Rus Kilisesi İstanbul patrikliğine tabi oldu.³

Bizans asillerinin siyasî iktidarı ele geçirme girişimlerinin çok kanlı iç savaşlara sebep olduğunu gören II. Basileios eyaletlerdeki büyük arazi sahipleri aleyhine ekonomik kararlar aldı. Hatta Bazı zenginler tevkif edildi ve mallarına el kondu. Köylü arazisi aleyhine kilise mülkiyetinin büyümesi sınırlandırıldı.⁴

II. Basileios döneminin en önemli dış problemlerinden biri öteden beri devam eden *Bulgar Meselesi* idi. Yeni Bulgar Hükümdarı Samuel, devleti güçlü hale getirmiş ve imparatorluk için en büyük tehdit oluşturmaya başlamıştı. İmparator, Bulgarlarla uzun süre mücadele etti ve onlara kesin darbeyi ancak 1014 yılında vurabildi. Bölgedeki dağ geçitlerinden birinde kuşatılan Samuel'in ordusu büyük bir bozguna uğratıldı. Samuel kaçmayı başardıysa da askerlerinin büyük bir kısmı öldürüldü, bir kısmı da esir alınıp gözlerine mil çekildi. Samuel, *Bulgar Kasabı* olarak adlandırılmaya başlanan II. Basileios'un yaptıklarına daha fazla dayanamadı ve 6 Ekim 1014'te öldü. Birkaç yıl sonra da İmparator törenle Okhrida'ya giderek Bulgar yöneticilerinin itaatini kabul etti. Böylece otuz yıldır devam eden Bizans-Bulgar mücadelesi sona erdi ve Balkan yarımadası Slavlar'ın yerleşmelerinden beri ilk defa olarak bütünüyle yeniden Bizans hâkimiyeti altına alınmış oldu.⁵

İmparator bir taraftan Bulgarlarla mücadele ederken Fâtımîler'in Suriye'ye girmesi ve Halep başta olmak üzere bazı merkezleri ele geçirmesi üzerine iki cephede mücadele etmek zorunda kaldı. Aralıklarla iki Suriye seferi düzenleyen imparator, bölgede hâkimiyeti yeniden sağladıktan sonra Armenia (Ermeniyeye) ve İberia'daki (Gürcistan) karışıklıklardan faydalanarak Kafkasya'ya gitti ve bölgenin önemli bir kısmına hâkim oldu. İmparator II. Basileios, Almanların baskısı ve Sicilya'daki karışıklıklar üzerine İtalya'ya yeni bir sefer hazırlığı yaparken 15 Aralık 1025'te öldü. Arkasında Armenia sıradağlarından Adriyatik denizine ve Fırat'tan Tuna'ya kadar uzanan bir imparatorluk bıraktı.⁶

³ Ostrogorsky, s. 281-283.

⁴ Ostrogorsky, s. 283-284.

⁵ Ostrogorsky, s. 285-288; Alexander Kazhdan, "Samuel of Bulgaria", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Ed. Alexander Kazhdan ve dğr., Oxford 1991, III, 1838.

⁶ Ostrogorsky, s. 291-292; İsmail Demirkent, *Bizans Tarihi Yazıları*, İstanbul 2005, s. 11-13.

İmparator II. Basileios'tan sonra tahta çıkan halefleri onun başarılı politikasını devam ettiremediklerinden imparatorluk çok zor durumda kaldı. Ostrogorsky'nin ifadesiyle yarım yüzyıldan fazla sürecek olan "başşehir memurlar asalet sınıfının hâkimiyet devri"⁷ başladı. Basileios'un kardeşi VIII. Konstantinos (1025-1028) devlet işlerinden tamamen uzak bir yönetim sergiledi. Bu süreçte 1026 yılında Peçenekler, Tuna'yı geçerek Bulgaristan topraklarına girdiler, karşısına çıkan Bizans askerlerini mağlup edip öldürdüler ve esir aldılar. İmparatorluk güçlüğüle de olsa Peçenekleri Tuna gerisine yollayabildi ama bu durum iki taraf arasında mevcut olan dostluğun sona ermesi anlamına gelmekteydi.

VIII. Konstantinos'un oğlu olmadığı için üç kızından biri olan Zoe, başkentin çok itibarlı ve şerefli bir makamını işgal eden *eparkhos* (vali) Romanos Argyros ile evlendirildi ve Romanos evlilik yoluyla tahtın varisi yapıldı.⁸ Tahta çıktığı sırada 60 yaşlarında olan III. Romanos Argyros (1028-1034) yakışıklı ve kültürlü bir imparator olarak tasvir edilmektedir. Romanos Argyros, kendinden önceki bazı meşhur imparatorların izinden gitmek istiyor, meselâ, bazen Roma İmparatoru Marcus Aurelius gibi felsefi konuşmalar yapıyor, bazen İmparator Iustinianos'u örnek alarak muhteşem binalar yaptırıyor, bazen de Traianus veya Hadrianus'a özeniyordu. Ancak devlet yönetimi konusunda III. Romanos başarılı bir grafik sergileyememiş ve İmparator II. Basileios'un sosyal ve ekonomik politikalarından vazgeçmiştir. Özellikle onun zamanına kadar kullanılmayan terk edilmiş köylü toprakları için zenginlerin ödemek zorunda kaldığı arazi vergileri kaldırıldı. Köylü ve askerlerin mülkleri büyük arazi sahiplerinin eline geçti. Bizans'ın ekonomik yapısı ve askeri gücü sarsıldı. VII. yüzyılda Herakleios'un (610-641) reformlarıyla yenilenen ve hem ekonomik hem de askerî açıdan devleti canlandıran sistem açık bir şekilde zedelenmiş oldu.⁹

Romanos döneminin en önemli olayı Haleb Mirdâsî Emîri Şiblüddevle Nasr'a karşı giriştiği askeri seferdi. Bulgar ve Rus krallarının yanı sıra Gürcü, Ermeni, Abaza, Frank ve Peçeneklerden müteşekkil 100 binden fazla askerle yola çıkan İmparator İznik, Eskişehir ve Konya üzerinden Antakya'ya geldi. Burada muhteşem bir törenle karşılanan İmparator, Şiblüddevle'nin yaptığı barış tekliflerini reddetti. Psellos'a göre III. Romanos meşhur imparatorlar Traianus, Hadrianus ve hatta Büyük İskender gibi çok büyük başarılarla imza atmak is-

⁷ Ostrogorsky, s. 293.

⁸ Mikhail Psellos, *Khronographia*, Türkçe Trc.: Işın Demirkent, Ankara 1992, s. 28; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, Trc. Bilge Umar, İstanbul 2008, s. 48.

⁹ Ostrogorsky, s. 298-299.

tiyordu.¹⁰ Antakya'dan ayrılıp ordusuyla Azâz'ın kuzeydoğusuna gelen Bizans İmparatoru, 10 Ağustos 1030'da İslâm askerleri tarafından pusuya düşürüldü ve ordusu dağıldı. Canını zor kurtaran imparator, Türk asıllı kumandan Georgios Maniakes'in gayretleriyle ordusunu toparladı ve İstanbul'a dönmek zorunda kaldı.¹¹ İmparator tarafından *katepanos* unvanıyla Aşağı Fırat vilayetlerinin idaresine tayin edilen Georgios Maniakes 1031 yılı Ekim ayında Urfa'yı ele geçirdi ve Hz. İsa'nın şehrin o zamanki yöneticisine gönderdiği söylenen mektubunu bularak İmparator III. Romanos'a gönderdi.¹² Bizanslılarla, Müslümanlar arasında uzun süre devam eden görüşmeler sonunda 1036 yılında bir barış antlaşması imzalandı. Bu anlaşma ile İmparator, Kudüs'teki Kutsal Mezar Kilisesi'ni restore etme hakkını kazanmış oldu.¹³

İmparator III. Romanos ilmi çalışmaları destekledi; bilim adamları, hatipler ve filozofları himaye etti. Samatya'da Hz. Meryem adına bir kilise inşa ettirdi ise de çok masraf yaptığı gerekçesiyle eleştirilere maruz kaldı.¹⁴

İmparator III. Romanos ile İmparatoriçe Zoe arasında evlendiklerinden beri giderek artan geçimsizlik III. Romanos'un 11 Nisan 1034'te öldürülmesiyle sonuçlandı. Zoe aynı günün akşamında, bir süredir ilişkisi bulunduğu Paphlagonialı bir köylü çocuğu olan Mikhail'le evlendi. Nüfuzlu bir harem ağası olan ağabeyi Ioannes Orphanotrophos tarafından imparatorluk saray haremine alınan Mikhail, ağabeyinin entrikaları ile imparator olacaktı. Zoe'nin herhangi bir muhalefetle karşılaşmamak için aceleyle düzenlediği törenin ardından tahta IV. Mikhail çıktı.¹⁵ 1034-1041 yılları arasında imparatorluk yapan Mikhail döneminde devletin idaresi genellikle ağabeyi Ioannes Orphanotrophos'un kontrolü altına girdi. Özellikle vergi hususunda yapılan acımasız uygulamalar sebebiyle Anadolu'nun askeri asalet sınıfı büyük zorluklar yaşadı. Başkentteki memur kesimi ise yönetimi desteklemekteydi.¹⁶

¹⁰ Psellos, s. 34.

¹¹ Yahya b. Saîd el-Antakî, *Târîh*, Nşr. L. Cheikho-B. Carra de Vaux-H. Zayyat, Louvain 1954, s. 254; vd; Gregory Ebû'l-Ferec (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, Çev.: Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1999, I, 288; Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Çev.: Fikret İşıltan, İstanbul 1970, s. 110; Erdoğan Merçil, "Mirdâsiler", *DİA*, XXX, 150.

¹² Zonaras, s.52; Fikret İşıltan, *Urfa Bölgesi Tarihi (Başlangıçtan h. 210=M. 825'e kadar)*, İstanbul 1960, s. 18.

¹³ A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire*, Canada 1952, I, s. 395.

¹⁴ Psellos, s. 37-38.

¹⁵ Psellos, s. 47-48; Urfalı Mateos, *Vekâyinâme*, Çev.: Hrant D. Andreasyan, Ankara 1987, s. 58; Ostrogorsky, s. 299-300.

¹⁶ Psellos, s. 40 vd; Ostrogorsky, s. 300.

IV. Mikhail'in, İmparatoriçe Zoe ile ilişkisi de sorunluydu. Zamanla sevgi ve anlayışın yerini nefret ve düşmanlık almaya başladı. İmparator, onun her halinden kuşkulandı ve serbest hareket etmeyi yasakladı. Saraydan çıkmasına izin verilmeyen Zoe, bütün yetkileri elinden alınarak kadınlar bölümüne kapatıldı. Bu evliliğinde de istediği mutluluğu bulamayan Zoe, eşinin kardeşi Ioannes Orphanotrophos tarafından sıkı bir şekilde kontrol ediliyordu.¹⁷ Bunlara ilave olarak İmparator Mikhail'in sara hastası olması da ilişkileri olumsuz yönde etkilemekteydi.¹⁸

İmparator ortaya çıkan iç ve dış problemlerle kararlı bir şekilde mücadele etmeye çalıştı. Sicilya'da Müslümanlarla devam eden mücadeleye son vermek için Georgios Probatos'u elçi olarak gönderdi ve bir süreliğine de olsa anlaşma yapılmasını sağladı. Yine Mısır Fâtîmî Halifesi el-Mustansır-Billâh'la (1038-1037) 429) yılında yaptığı antlaşma ile 5.000 Hristiyan esirin serbest bırakılmasını sağladı.¹⁹

Devletin uyguladığı acımasız vergi politikası ve Okhrida başpiskoposunun tayini konusundaki tutumu Balkanlarda büyük bir ayaklanmaya sebep oldu. Daha önce bahsedilen Bulgar Hükümdarı Samuel'in torunu olduğu iddia edilen Petro Delyan 1040 yılında Belgrad'da Çar ilan edildi. Bu gelişmeler üzerine İmparator Mikhail, hasta olmasına rağmen güçlü bir orduyla bölgeye hareket etti. Bizans ordusu Bulgar sınırında karargâh kurup beklediği sırada isyan liderleri arasında anlaşmazlık çıktı. Eski Bulgar Hükümdarı Yohannes Vladislav'ın oğlu Alusianos da Bulgar tahtı için hak iddia etmekteydi. Bizans lehine bu gelişmeler sayesinde isyan 1041 yılında bastırıldı.²⁰ Öte yandan Bizans Devleti, 1035 yılından itibaren başkaldırmış bulunan Zeta Hükümdarı Stephan Voyislav'ı itaat altına almak için büyük çaba sarfedip 1042'de önemli bir askerî sefer düzenlediyse de başarılı olamadı. Böylece Slav Balkan ülkelerinden ilki olmak üzere Zeta, Bizans hâkimiyetinden çıkmış oldu.²¹

Bir taraftan Müslüman Araplar Sicilya'nın yanı sıra Anadolu ve Ege adalarında ilerleme kaydederken Peçenekler de 1033 ve 1036 yıllarında birkaç defa Bizans topraklarına akın ettiler. Ayrıca III. Romanos'un yeğeni Helena Argyropoulina ile evli olan Gürcü Kralı IV. Bagrat karısının amcasının intikamını al-

¹⁷ Psellos, s. 52-53; Nicol, s. 137.

¹⁸ Psellos, s. 53-54.

¹⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, nşr. C. J. Tornberg, Beyrut 1399/1979, IX, s. 460; Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbrî serbest bırakılan esir sayısını 50.000 olarak verir (*Abû'l-Farac Tarihi*, I, 294).

²⁰ Psellos, s. 63; Ostrogorsky, s. 300-301.

²¹ Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.301.

mak için harekete geçti ve daha önce Bizans'a vermiş olduğu şehir ve kaleleri ele geçirmeye başladı.²²

III. Romanos döneminin önde gelen kumandanlarından Georgios Maniakes bu dönemde de Urfa'dan sonra Vaspurakan eyaletinde ve Sicilya'da Bizans lehine önemli başarılar kazandı.²³

Mikhail'in hastalığını dikkate alan ve ansızın başına bir şey gelirse imparatorluk haklarının ellerinden gideceğinden korkan ağabeyi Ioannes, kız kardeşleri Maria'nın oğlu ve muhafız birliğinin komutanı olan Mikhail'in imparator olmasını sağlamak üzere harekete geçti. Tahtın gerçek varisi olan Zoe'den onu evlatlık edinmesini istedi. Karşı koyacak gücü olmayan Zoe, durumu kabullenmek durumunda kaldı. Sonunda 1040 yılında Blakhernai Sarayı'nda düzenlenen resmi toplantıda Mikhail resmen Caesar mevkiine yükseltildi ve bu durum orada bulunanlar tarafından tasdik edildi.²⁴

İmparator Mikhail, Eyüp'te (Kosmidion) yaptırdığı kiliseyi daha da geliştirdi ve tezyinatı için hiçbir masraftan çekinmedi. Ayrıca bir düşkünler yurdu inşa ettirdi. Kötü yola düşmüş kadınların bu hallerini terk ederek rahibe kıyafeti giymeleri karşılığında bu binada kalabileceklerini ilan ettirdi. Bu çağnya uyan pek çok kişi tövbe edip binaya sığındı.²⁵

İmparator IV. Mikhail, Delyan İsyanı'nı bastırmak için gittiği Balkanlardan ölümcül bir vaziyette döndü ve ömrünün sonuna yaklaştığını hissederek Aziz Anargyroi Manastırı'na çekildi. Aynı gün, 10 Aralık 1041'de burada öldü.²⁶ Yerine, Zoe'ye zorla evlatlık verilerek Caesar unvanı alması sağlanan yeğeni Mikhail imparator olarak tahta çıktı.

V. Mikhail (1041-1042), tahtı borçlu olduğu dayısı *Ioannes Orphanotrophos*'u aşağılayıcı davranışlarıyla işe başladı. Ardından onu, Boğaz'ın karşı tarafında korsanların hapsedildiği Monobatai Manastırı'na sürgüne gönderdi.²⁷ Böylece tek başına imparatorluğa hâkim olmaya çalıştı. Ancak V. Mikhail kendisini evlat edinerek *Caesar* unvanı bağışlayan İmparatoriçe Zoe'yi de aşağılayıp saraydan kovarak bir manastıra kapatınca kilise ve aristokratlar Bizans başkent ahalisinin hanedana sadakatine dayanarak birleşti. İmparator V. Mik-

²² Zonaras, s. 58-59.

²³ Psellos, s. 258.

²⁴ Psellos, s. 56-57; Ostrogorsky, s. 301.

²⁵ Psellos, s. 59, 61.

²⁶ Ostrogorsky, s. 301; Nicol, s. 88.

²⁷ Psellos, s. 73 vd.

hail'e halkın gösterdiği sert tepki onun tahttan indirilip 20 Nisan 1042'de gözlerine mil çekilmesi ve bir manastıra sürgün edilmesiyle sonuçlandı. Zoe ve kardeşi Theodora'nın devleti müşterek yönetmesine karar verildi.²⁸ Kısa bir süre sonra her iki prensesin yönetimdeki kabiliyetsizlikleri ve aralarında baş gösteren geçimsizlik sebebiyle iktidarın bir erkeğe verilmesi gerektiği düşünülmeye başladı. Theodora evlenmek istemediği için 64 yaşındaki Zoe üçüncü defa evlenecekti. Zoe, 11 Haziran 1042'de asil senatör Konstantinos Monomakhos ile evlendi. Konstantinos Monomakhos ertesi gün imparatorluk tacını giydi.²⁹

IX. Konstantinos Monomakhos (1042-1055) devlet yönetiminde zayıf bir hükümdar olup sorumsuz tavırlarıyla dikkat çekmekteydi. Bu nedenle devletin ve ordunun idaresini başkalarına bıraktı. Görev ve unvanların dağıtımında da ehliyet gözetilmemekte, devlet hazinesi israf edilmekteydi. İmparatorun, ikinci eşinin yeğenlerinden biri olan Sklerina ile ilişkisi halkı kızdırmakla birlikte İmparatoriçe Zoe tarafından normal karşılanıyordu. Kendisi için *sebaste* unvanı icat edilen imparatorun metresi Sklerina, bu unvan sayesinde saraydaki törenlere Zoe'nin yanında iştirak edebilmekteydi. İmparator, onun için hiçbir masraftan kaçınıyordu.³⁰

IX. Konstantinos Monomakhos zamanında gözden düşen ünlü kumandan Georgios Maniakes, imparatorun kendisine gönderdiği elçiyi, aşağılayıcı tavırları sebebiyle öldürdü ve isyan etti. Bunun üzerine İmparator, Stephanos kumandasında bir orduyu Georgios Maniakes'e karşı gönderdi. Taraflar arasında 1043 yılında Ostrovo'da yapılan savaşta Maniakes galip gelmek üzere iken kendisine isabet eden bir okla öldürüldü ve kesik başı imparatora getirildi.³¹

Bu isyanın bastırılmasından sonra Kiev hükümdarı Yaroslav'ın oğlu Vladimir kumandasında İstanbul'a gelen Rus donanması 1043 yılında şehre saldırdı. İmparator savaşı önlemek için çok uğraştı ise de başarılı olamadı. Ruslar barış için her gemi başına 1000 staters istemekte ve ödemenin de onların gemilerinden birinde yapılmasını şart koşmaktaydı. Psellos bu esnada Bizans donanmasının çok zayıf olduğunu bu sebeple imparatorun hantal, hurdaya çıkmış gemileri toplayarak tamir ettirdiğini ve başka faaliyetlerle düşmanla uğraşabilecek kadar donanma oluşturduğunu kaydeder. İki taraf arasında denizde yapılan savaşta Bizans üstünlüğü elde etti. Üstelik ansızın çıkan

28 Zonaras, s. 33; Psellos, s. 78, 86; Ostrogorsky, s. 302; Vasiliev, I, 302.

29 Psellos, s. 97 vd; Ostrogorsky, a.g.e., s.302.

30 Psellos, s. 103-104, 109 vd.

31 Psellos, s. 119 vd; Zonaras, s. 33-34; Ostrogorsky, s. 308.

fırtına da Bizans'ın galibiyetinde etkili oldu. Ruslar darmadağın olduğu gibi, çok sayıda gemi de fırtınada parçalandı.³²

Georgios Maniakes'in isyanından birkaç yıl sonra Ermeni kralları soyundan Leon Tornikios'un isyanı vuku buldu. Edirne'de büyüyen ve Makedonya ve civarında tanınan Leon'un isyanına fırsat vermemek için imparator, onu Gürcistan valiliğine getirmişti. Ancak isyan hazırlığı içinde olduğu anlaşılınca başkente getirilerek hapsedildi (1047). Bir süre sonra hapisten kaçırılan Leon Tornikios, Edirne ve Makedonya'da yürüttüğü faaliyetlerle bölgede bir ordu kurmaya çalıştı ve 19 Eylül 1047 günü imparator ilan edildi. Ardından 21 Eylül 1047'de Edirne'den İstanbul'a doğru yola çıktı. Leon başkent surlarına yaklaştığında imparatoru sevmeyen pek çok kişi ona katılmıştı.

Bu sırada Doğu ordusu Gürcistan'da bulunduğu için etrafında çok az asker bulunan Konstantinos çaresiz durumdaydı. Üstelik gut hastalığından muzdaripti. Leon, 25 Eylül 1047'de Blakhernai Sarayı'nın karşısında karargâhını kurdu. İmparatorun kazdırdığı hendekleri geçip surlar önüne gelen Leon, halkın davetini beklerken atılan taşlarla karşılaşınca 3 Ekim'de Lüleburgaz'a doğru çekildi. Bu sırada Doğu ordusu da gelerek Leon'u takip etti. Bulgarlar'ın da kuzeyden saldırması karşısında Leon yenildi ve yakalandı. İmparator onun gözlerine mil çekilmesini emretti.³³

Konstantinos Monomakhos devrinde memur asalet sınıfı, imparatorluğun en aydın tabakası idi. İmparatorun yanında başnâzir olarak Konstantinos Leikuhdes ile filozof Mikhail Psellos bulunmaktaydı. Bunların yanında şair ve bilgin loannes Mavrupos'un gayretleri ile İstanbul'da 1045 yılında bir felsefe ve hukuk yüksekokulu kuruldu. Bu okulda felsefe, gramer, hitabet, aritmetik, dialektik (münazara), hendese, mûsiki ve astronomi dersleri verilmeye başlandı. Okulun idaresine "*filozofların konsül'ü (Hypatos)*" unvanını alan Psellos getirildi. Hukuk yüksekokulunun başkanlığı ise "*hukukun koruyucusu (nomophylaks)*" unvanıyla loannes Ksiphilinos'a verildi. Bu okul aynı zamanda geleceğin hâkim ve memurlarını da yetiştirecekti.³⁴

IX.-XI. yüzyıllarda imparatorun nüfuzu çok fazla idi ve böyle bir ortamda senato çok fazla etkin olamamıştı. Ancak bu dönemde başkent'in yüksek memurları olarak kabul gören senatörler için bu unvan sadece şeref unvanı olarak kalmadı, üstelik sayıları da arttı. Hatta başkent halkına senatör olma

³² Psellos, s. 122 vd.

³³ Ostrogorsky, s. 308.

³⁴ Ostrogorsky, s. 303-304; A. Kazhdan, "Psellos, Michael", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, III, 1754-1755; Nicol, s. 109.

yolları bile açılmış oldu. Yine bu dönemde önceki dönemlerin sebep olduğu küçük arazi sahipleri küçülürken büyük arazi sahiplerinin gittikçe büyüdüğü görüldü. Ayrıca onlar yeni imtiyazlar elde etmekte ve ısrarla vergi muafiyeti (*immunitas*) talep etmekte idiler. Her ne kadar devlet arazi sahiplerinin dediğini yapıyor görünse de aslında büyük arazi sahiplerinin emri altında yaşayan köylü sınıfının çoğalmasını istemiyordu. Merkezi yönetim bazı yerlerin vergisini iltizama vermek ve bu yolla vergi tarhını bile elinden çıkarmak istemektedir. Bu şekilde az da olsa devlet hazinesine sabit bir gelir sağlama yoluna gidilmişti. Mültezimler ise devlete verecekleri belirli bir meblağı vergi yoluyla toplamayı kabul etmişlerdi.³⁵

Bu dönemde mali kriz para ayarının bozulmasına neden oldu. Sikkeler darb edilirken altın paraya daha az kıymette madenler karıştırıldı. Böylelikle yüzyıllar boyunca hiç değeri değişmemiş olan *nomisma*'nın kıymeti düşmeye başladı.³⁶

Bu dönemde Bizans ordu kudreti çöktü. Askeri aristokrasinin nüfuzunu önlemek için devlet ordunun sayısını sistematik olarak azaltmış ve yeni gelir kaynakları sağlamaya çalışarak asker köylüleri vergi vermeye zorlamıştı. Thema strategiosları artık eyalet valisi olarak da bir zamanki kudretlerini kaybeder olmuşlar, bunların yanında themalar yargıcı daha büyük önem kazanmaya başlamıştı ve eyalet idaresine daha büyük ölçüde hâkim olmuştu. Yani bu dönemde themalar organizasyonu Bizans'ın aleyhine çöküşe başlamıştı. Yerli savaş kuvveti bu şekilde azalmaya başlayınca ücretli askerler eskiden olduğu gibi yine önem kazanmaya başladı. Bu bir nevi Herakleios'dan önceki döneme dönmek demekti ve bu sefer Gotların yerini Normanlar alacaktı.³⁷

Monomakhos, imparatorluğun Armenia'daki siyasetini aynen İmparator II. Basileios gibi devam ettirmişti. Kral Yohannes-Smbat'ın 1041 yılında ölümünden sonra yeğeni II. Gagik'in anlaşmaya uymaması üzerine Bizans onunla mücadele etmek durumunda kaldı. Üç yıl süren mücadele sonunda II. Gagik'in hâkimiyetine son verildi ve toprakları Bizans'a ilhak edildi.³⁸ Ancak bu durum Selçuklular'ın önündeki engelin kalkmasını sağlamış ve bundan sonra onların Bizans topraklarına doğru ilerlemesinin yolu açılmıştı. Alp Arslan kumandasında Türkler Armenia'yı boydan boya geçerek 1065 yılında Ani'yi zapt etti-

³⁵ Ostrogorsky, s. 304-306.

³⁶ Ostrogorsky, s.307.

³⁷ Ostrogorsky, s. 307-308.

³⁸ Psellos, s. 155; Honigman, s. 173.

ler. Kilikya'yı tahrip ettikten sonra Anadolu'ya girip Kayseri'yi 1067 yılında hücumla aldılar.³⁹

Bizans ordusu 17 Eylül 1048'de Hasankale'de İbrahim Yinal ve Kutalmış'ın kumanda ettikleri Selçuklular karşısında büyük bir bozguna uğradı. Kumandan Liparit esir düştüğü bu savaş sonunda imparator Tuğrul Bey'e değerli hediyelerle birlikte bir elçi heyeti göndererek barış istedi.⁴⁰

Yine bu dönemde Fatımi Halifesi Mustansır-Billâh ile Bizanslılar arasında 439 (1047-1048) yılında daha önce yapılmış olan anlaşma yenilendi. İki taraf da birbirlerine değerli hediyeler verdiler.⁴¹

Bu dönemde İmparatorluğun şu ana kadarki düşmanları ortadan kalkmış veya zayıflamış olmasına mukabil Bizans sınırlarında yeni ve savaştan hoşlanan kavimler ortaya çıkmıştı. Bu durum Bizans dış siyasetinde de bazı değişikliklere sebep oldu. Doğuda Araplar'ın yerini Selçuklu Türkleri, batıda Normanlar, Kuzeyde de Bulgar ve Ruslar'ın yerini Peçenekler, Uzlar ve Kumanlar aldılar.

1048 yılında Peçeneklerin Tuna'yı geçmesi Bizans için ağır sonuçlar doğurdu. Çünkü şimdiye kadar Bizans, bunlardan müttefik olarak kuzeydeki düşmanlarına karşı yararlanmıştı. Peçenekler, Bulgarlara ve Macarlara arkadan saldırarak zor durumda bırakmakta Ruslara ise güney yolunu kapatmak suretiyle Bizans'a yardımcı olmaktaydı. Bundan dolayı X. yüzyılda Peçeneklerle işbirliği Bizans politikasının vazgeçilmezi idi. Bulgaristan'ın Bizans tarafından ilhakından sonra Bizans'ı göçebe ordulardan ayıran duvar ortadan kalmış oldu. Devletin batıdaki arazisi Tuna'ya kadar uzanmakta olup Peçeneklerin yağma akınları artık Bulgaristan'a değil doğrudan Bizans'a yapılmaya başlamıştı. Tuna'yı aşarak gelen Peçenekleri geri püskürtmeye Bizans'ın gücü yetmemekteydi. Bundan dolayı bunlar devlet arazisinde iskân edildiler ve askeri hizmetler ile sınır muhafazasında korunmaya başladılar. Ancak kısa bir zaman sonra Bizans Devleti bu yeni tebasına karşı silaha sarılmak zorunda kaldı. Fakat çoğu kez mağlubiyete uğradı ve bundan dolayı Peçenek reislerine hediyeler, yeni arazi ve saray unvanları tevcih ederek onlardan barış satın almak zorunda kaldı.⁴²

Konstantinos Monomakhos döneminin dünya tarihini etkileyen en önemli dinî olayı şüphesiz İstanbul Kilisesi ile Roma Kilisesi'nin birbirinden ayrılmasıdır. Bizans'ın devlet olarak evrenselliğini kurtarmak, İtalya üzerindeki hukukunu

³⁹ Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 318.

⁴⁰ Psellos, s. 155.

⁴¹ İbnü'l-Esir, IX, 541; Psellos, 155-156.

⁴² Ostrogorsky, s. 309-310.

ayakta tutabilmek için İmparator I. Basileios (867-886) ve halefleri kendi kiliselerine karşı Roma kilisesinin evrenselliği fikrini desteklemişlerdi. Ancak Batı dünyasının devlet olarak kendini kabul ettirmesi nasıl Bizans'ın evrensel devlet düşüncesinin temellerini oynatmış ise Slav dünyasının İstanbul Kilisesi tarafından Hristiyanlığa kazanılmış olması da Roma Kilisesi'nin evrensellik iddiasını doğuda dayanaksız bırakmıştı. Güney Slavların kilise teşkilatı içine alınmasını Rusya'nın İstanbul Patrikliği'ne bağlanması takip etmişti. Bundan sonra da Bizans'ta Roma aleyhtarı cereyan kuvvetlendi. Öteden beri Doğu ve Batı kiliseleri arasında yaşanan anlaşmazlık ve mücadele bu dönemde Hristiyan dünyasının Ortodoks ve Katolik kiliseleri şeklinde resmen ikiye ayrılmasıyla sonuçlandı. 1043 yılında İstanbul Patrikliği makamına getirilen Mikhail Kerullarios ile Papa IX. Leo ve yardımcısı Kardinal Umberto'nun kendi makamlarını merkeze alıp muhatabını yok sayan uzlaşmaz tutumları bu sonuçta etkili oldu. İlk başlarda Konstantinos Monomakhos Roma'nın isteği üzerine Patrik Mikhail Kerullarios'u azletmeye karar vermişti. İmparator'dan güç alan papa, Kardinal Umberto başkanlığında bir Roma elçi heyetini İstanbul'a göndermiş ve bu heyet imparator'dan patriği ve ona bağlı adamları görevlerinden almasını istemişti. Kerullarios ve arkadaşları Papa tarafından aforoz edilmişti. Ancak Kerullarios, imparatoru ikna etmeyi başardığı gibi Antakya Patriği Petros ile Okhrida'nın Grek Piskoposu Leon'u da yanında aldı. Ayrıca karşı atağa geçerek Roma elçilerinin aforoz edilmesini sağlayan bir *synod* topladı. Sonuçta iki kilise 1054 yılında bir daha hiç birleşmemek üzere ayrılmış oldu.⁴³

İmparator Konstantinos Monomakhos 11 Ocak 1055 yılında ölünce yerine Makedonya hanedanının hayattaki tek temsilcisi olan Theodora geçti. Doğu'da Türk akınları bu devirde süratle devam etmekteydi. Tuğrul Bey yeğeni Yakuti'yi Azerbaycan ve Anadolu'da akınlar yapmakla görevlendirmiş, kendisine itaat arzemiş olan Gence ve Dvin Emiri Ebu'l-Esvâr 1055/1056 yılında Ani üzerine yürüyerek bölgeyi istila etmişti. Bizans birliklerinin karşı koymalarına rağmen Türklerin ilerleyişi devam etmekteydi. Bu sırada İmparatoriçe Theodora ile İstanbul Patriği Mikhail Kerullarios'un arası da iyice açılmıştı.⁴⁴ Theodora ağır bir hastalıktan sonra 31 Ağustos 1056'da öldü. Onun ölümü ile Bizans'ın en büyük hanedanlarının başında gelen Makedonya hanedanı da sona ermiş oldu. Ardından devlet ileri gelenlerinin isteği üzerine Theodora'nın halef tayin etmiş olduğu yaşlı bir memur olan Mikhail Stratiotikos tahta çıkarıldı.⁴⁵

⁴³ Psellos, s. 152; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 310-212; Timoty E. Gregory, *Bizans Tarihi*, Çev.: Esra Ermert, İstanbul 2008, s. 246-247.

⁴⁴ Psellos, s. 166.

⁴⁵ Ostrogorsky, s. 312-313.

VI. Mikhail'in (1056-1057) imparator olması sivil partinin bir zaferiydi. Bu dönemde memurlar sürekli terfi ettiriliyor, senatörlere şeref unvanları ve bağışlar dağıtılıyordu. Bu durum asker tarafından hoş karşılanmadı. Isaakios Komnenos, Katakalon Kekavmenos, Konstantinos Dukas ve Ioannes Dukas gibi önemli kumandanların imparatorla görüşme istekleri reddedildi. Buna hidetlenen askeri kumanda heyeti İstanbul'daki iktidar sahiplerine karşı ayaklandılar.

Paphlagonia'da bulunan Isaakios Komnenos 8 Haziran 1057'de imparator ilan edildi. Anadolu'nun çeşitli yerlerinden etrafına toplanan kuvvetlerle İznik'e gelen Isaakios üzerine gönderilen imparatorluk ordusunu mağlup etmeyi başardı.⁴⁶ İmparator VI. Mikhail, aralarında Bizans tarih yazarı Psellos'un da bulunduğu bir elçi heyetini Isaakios'a göndererek caesar unvanı ve veliahtlık teklifinde bulundu. Görüşmeler sonunda Isaakios İstanbul'a gitmeyi kabul etti. Bu sırada İstanbul'daki muhalifler ayaklanarak Isaakios'un imparator olması için harekete geçti. Kudretli patrik Mikhail Kerullarios da bu muhaliflerin başında geliyordu. Sonuçta VI. Mikhail tahttan feragat etmek zorunda kaldı. 1 Eylül 1057'de İstanbul'a giren Isaakios Komnenos, Ayasofya'da Patrik Mikhail Kerullarios tarafından taçlandırıldı.⁴⁷

Komnenoslar hanedanının ilk temsilcisi olan I. Isaakios Komnenos (1057-1059), başa geçer geçmez bütün imparatorluğun hâkimi olmakta gecikmedi. Devletin her türlü işiyle bizzat ilgilendi. Devleti askeri bakımdan güçlendirirken İmparatorluğun doğu sınırlarını başarı ile savundu. Macarların akınını sonuçsuz bırakarak onlarla anlaşma yaptı. 1059'da Tuna nehrini geçen Peçeneklere karşı başarılı oldu. Askerî hâkimiyet kurmaya çalışan Isaakios sikkelere üzerinde kendisini elinde kınından sıyrılmış bir kılıçla resmettirmiştir.⁴⁸

I. Isaakios Komnenos bir zamanlar kendisi ile İmparator VI. Mikhail arasında aracılık yapmış olan insanlara, ihsanlarda bulunmayı ihmal etmedi. Mesela Psellos en yüksek unvanlardan biri olan *proedros* unvanıyla taltif edilirken Leikhudes önceki imparator zamanında olduğu gibi devlet idaresinin başına getirildi ve daha sonra da patriklik tahtına çıktı. Ancak imparator, senatörlere karşı hep mesafe koymayı tercih etti.⁴⁹

⁴⁶ Psellos, s. 173, 176-177; Zonaras, s. 103 vd.

⁴⁷ Zonaras, s. 108; Ostrogorsky, s. 313.

⁴⁸ Psellos, s. 194.

⁴⁹ Psellos, s. 197.

Devlet hazinesinin israf edilip tüketilmiş olduğunu gören İmparator Isaakios çare olarak malların müsadereyi yoluna başvurdu ve kilise arazisini de buna dâhil etti. Bu durum imparator ile bir zaman kendisine taç giydiren patrik Kerullarios arasında derin uçurumların oluşmasına sebep oldu. Bu gerginlikte halk Kerullarios'u desteklemekteydi. Patrik Kerullarios şehir dışında bir manastırı ziyarete giderken imparatorluk güçleri tarafından yakalandı ve sürgüne gönderildi (Kasım 1058). Ancak makamından istifa etmeye zorlanmadığı için onu azletmek için bir synod toplanmasına karar verildi. Bu synodun İstanbul'da toplanmasına cesaret edilemediği için bir eyalette yapılması uygun görüldü. Ona karşı itham metnini Psellos hazırladı ancak daha toplantı yapılamadan Kerullarios hayatını kaybetti. Yerine Konstantinos Leikhudes getirildi. Psellos da imparatorun baş nazırı oldu. Ancak patriğin ölümü halkın imparatora karşı tepki göstermesine neden oldu. Buna muhalefetteki memur asalet sınıfı ve kilise de eklenince Isaakios Komnenos'un tahttan indirilmesi kaçınılmaz oldu. İmparator Psellos'un ısrarlı teşviki sonucu erguvani elbisesini çıkardı ve keşiş olarak Studios Manastırı'na çekildi (1059) Bir süre sonra da öldü.⁵⁰

Isaakios Komnenos'un ardından Dukas ailesine mensup senato başkanı Konstantinos Dukas (1059-1067) imparator ilan edildi. Dukas'ın tahta çıkmasında ona, senato önünde erguvani pabuçları kendi eliyle giydiren Psellos'un çok büyük payı oldu. Psellos, İmparatorun baş müşaviri, oğlu ve veliahdının hocası olması sıfatıyla devlet politikasının iplerini elinde tutuyordu. İmparator aynı zamanda güçlü bir hatip olan bu zeki ve akıllı filozofun hayranı idi. Isaakios Komnenos nasıl Anadolu asker asaletinin temsilcisi olmuşsa Dukas da başkentin sivil aristokrasisinin temsilcisi olmuştu. Dukas zamanında sivil parti mevkiini yeniden elde etmiş, üstelik daha da kuvvetlendirmişti. İmparator, İstanbul'daki ahaliye senatörlük kapılarını sonuna kadar açtı. Bazı memuriyetler para karşılığı verildi. Ordu ise bu imparator zamanında ihmal edildi ve asker sayısı azaltıldı. Buna sebep kumandanların ayaklanması ve orduya yapılacak harcamaların kesilmesi suretiyle devlete daha çok gelirin kalması düşüncesi idi. Bu dönemde devlet memurlarının ve sarayın masrafları büyük artış gösterdi. Kiliseye yapılan bağışlar arttı ve yine yabancı devlet başkanlarına gönderilen hediyeler çoğaldı.⁵¹

Dukas döneminde Bizans İmparatorluğu ciddi dış tehlikelerle karşı karşıya kaldı. Güney İtalya'da 1059 yılından beri Robert Guiscard'ın başkanlığında

50 Zonaras, s. 111, 114; Attaleiates, s. 72-75; Ostrogorsky, s. 315.

51 Psellos, s. 210 vd; Ostrogorsky, s. 316; Gregory, s. 248.
 52 Prof. Dr. Mustafa Kemal ÖZGEN, Kitap ve Arşiv - <https://rantey.org>

Normanlar büyük başarılar kazanmaya başlamışlardı. Macarlar ise güçlü bir saldırıda bulunmuşlar ve Belgrad'ı ele geçirmişlerdi (1064). Peçeneklere ise soydaşları Oğuzlar katılmışlar ve Bizans arazisini tahrip etmeye başlamışlardı. Nasıl ki bir zamanlar Peçenekler, Oğuzların baskısı ile topraklarını terk ederek batıya gelmişlerse şimdi de Oğuzlar, Kumanların baskısıyla yurtlarını bırakarak Balkan yarımadasında görünmeye başlamışlardı. Bulgar toprakları, Makedonya, Trakya ve Yunanistan Oğuzlar tarafından tahrip edildi. Attalia-tes'e göre bu yağma akınları öylesine korkunçtu ki, Avrupa'nın bütün ahalisi göç etmeyi düşünmüştü.⁵² Ancak bu sırada ortaya çıkan büyük bir salgın hastalık Bizans'ı Oğuzlardan kurtardı. Oğuzlar'ın büyük bir kısmı öldü, bir kısmı da Tuna'nın gerisine çekildi. Kalanlar ise devlet arazisine iskân edildi ve imparatorun hizmetine girdi.⁵³

XI. yüzyılın ikinci yarısında Bizans'ın doğu sınırında görünen Selçuklu Türklerinin ilerlemesi Bizans için kuzeydeki Türk kavimlerden çok daha tehlikeli sonuçlar doğurdu. Türkler İran bölgesini fethedip Mezopotamya'ya girdiler ve hilâfetin merkezi Bağdat'a hâkim oldular. Kısa zamanda bütün Yakındoğu, Bizans İmparatorluğu'nun ve Mısır'da Fâtımî hilafetinin sınırlarına kadar Selçuklular'ın eline geçti. Artık Selçuklular için Bizans'a yönelmekten başka yol kalmamıştı. Zaten Armenia'nın, İmparator Monomakhos devrinde ilhakı Selçukluların önündeki engellerin kalkmasını sağlamış ve bundan sonra onların Bizans'a doğru ilerlemesinin yolu açılmıştı. Selçuklular, Fırat kıyılarına, Van Gölü havzasına kadar akınlar düzenleyerek 1060 yılında Urfa'yı kuşattılar. Bir Türk birliği de kuzeyden girerek 1059'da Sivas'a hücum etti ve şehri ele geçirdi. İmparator, Türk akınlarını önlemek üzere ordular gönderdiyse de başarılı olamadı. Tuğrul Bey'in 1063 yılında ölümünden sonra Alp Arslan zamanında ise Türkler, Vaspurakan (Van Gölü havzası) bölgesinde kaleler zaptettiler. Aynı yıl 16 Ağustos 1064'te Ani de fethedildi. 1065 yılında Urfa tekrar kuşatılırken 1066 yılında el-Cezîre bölgesi Türklerin hücumuna uğradı. Türkler Kilikya'yı tahrip ettikten sonra Anadolu'ya girip Kayseri'yi 1067 yılında hücumla zapt ettiler.⁵⁴

Konstantinos Dukas 22 Mayıs 1067'de ölünce devlet oğulları Mikhail, Andronikos ve Konstantinos adına niyabeti üzerine alacak olan eşi Eudokia'nın el-lerinde kaldı. Rivayete göre imparator sağlığında karısı Eudokia'ya bir daha evlenmeyeceğine dair yemin ettirmiş hatta bunu ifade eden yazılı bir belge

⁵² Attaleiates, s. 93; Zonaras, s. 118 vd.

⁵³ Attaleiates, s. 94-95; Ostrogorsky, s. 317.

⁵⁴ Zonaras, s. 125 vd; Ostrogorsky, s. 318.

patriğe teslim edilmişti.⁵⁵ Eudokia, oğulları Mikhail ve Konstantinos için endişelenmekte, onların taçlarının ellerinden alınacağını düşünmekte idi. Aslında bu esnada devletin idaresi Psellos ile ölen imparatorun kardeşi Caesar Ioannes Dukas'ın ellerinde idi. Bu sırada ülke dış tehditlerle karşı karşıya idi. Türkler, Kilikia bölgesinde başarı kazanmışlar, Suriye'de az bir kuvvetle savaşan kumandan Nikephoros Botaniates'i yenmişlerdi. Ayrıca Balkanlarda Peçenekler, Güney İtalya'da Normanlar sıkıntı yaratıyorlardı. Devletin savaş alanlarında zorluklar içinde bulunması muhalefetin bir askeri hâkimiyet kurulmasını istemesine yol açtı ve sonuçta Eudokia evlenmeye karar verdi. Sonuçta Psellos ve Caesarloannes'in muhalefetine rağmen senatoya bir asker olan Kappadokia asilzadelerinden General Romanos Diogenes'i teklif etti ve onunla evlendi. III. Romanos Argyros'un yeğeni olan Romanos 1 Ocak 1068'de tahta çıktı.⁵⁶

1068-1071 yılları arasında imparatorluk yapan IV. Romanos Diogenes, asker kökenli bir imparatordu. X. Konstantinos Dukas döneminde Sofya'da görevlendirilmiş ve Peçeneklere karşı başarılı seferlerde bulunmuştu. İmparator tarafından bu başarılarından ötürü *bestarches* unvanı ile taltif edilmişti. Romanos, X. Konstantinos'un ölümünden sonra Eudokia'ya karşı bir isyan hazırlığı içinde iken Edirne'de yakalanıp İstanbul'a getirilmiş ve hapse atılmıştı. Bu sırada İmparatoriçe, ondan etkilenmiş ve bu sayede ceza almaktan kurtularak Kappodakia'ya gönderilmişti. Kısa süre sonra Eudokia onu İstanbul'a çağırdı ve *magistros* unvanı verdi. Ardından da onunla evlendi.⁵⁷

İmparator Romanos Diogenes'in ilk işi Selçuklular'a karşı savaşı üzerine almak oldu. Ancak ordunun düzensiz ve disiplinsizliği, ayrıca Psellos ve ekibinin entrikaları bu işi zorlaştırmaktaydı. İmparator büyük bir zorlukla Peçenek, Oğuz, Bulgar, Norman ve Frank ücretli askerlerinden bir ordu hazırladı. Selçuklulara karşı Mart 1068 ve Ocak 1069'da seferlerde bulundu. Başarılı sayılabilen ilk seferde Menbic Kalesi 20 Kasım 1068'de zabtedildi. 1069 yılında çıktığı ve Psellos'u da yanında götürdüğü ikinci seferde doğuya doğru ilerleyerek Ahlat'ı ele geçirmeye çalıştı. Türkler ise bu esnada Çukurova üzerinden Konya'ya kadar ilerlemişlerdi. Romanos Türklerin dönüş yolunu kesmeye çalıştı fakat başarılı olamadı. Ancak üçüncü sefer Bizans için içler acısı oldu. Buna sebep, Alparslan'ın 1070 yılı ortalarında Azerbaycan'dan Doğu

55 Zonaras, s. 133 vd.

56 Psellos, s. 222-223; Zonaras, s. 123 vd; Ostrogorsky, s. 318.

57 Zonaras, s. 123; Semavi Eyice, *Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes*, Ankara 1971, s. 9; Donald M. Nicol, *A Biographical Dictionary of the Byzantine Empire*, London 1991, s. 113.

Anadolu'ya gelerek Malazgirt Kalesi'ni fethetmesi, ardından Urfa'yı kuşatarak 1071 Mayıs ayında zabt etmesi ve oradan Halep'e yürümesiydi. Alparslan'ın bu fetihleri imparatorlukta heyecan ve korku uyandırmıştı.⁵⁸ İmparator Romanos Diogenes büyük ümitlerle topladığı ordularıyla Selçuklu Türklerinin ilerleyişini durdurmak istediye de 26 Ağustos 1071'de Sultan Alp Arslan ve ordusu karşısında Malazgirt Meydan Muharebesi'nde büyük bir yenilgiye uğradı ve esir düştü. Bizans'ın aldığı bu ağır mağlubiyet, hem Bizans tarihi hem de Türk-İslâm tarihi açısından bir dönüm noktası teşkil etmiş, bundan sonra Anadolu'da Türklerin hâkimiyet dönemi başlamıştır.

⁵⁸ Psellos, s. 225 vd; Attaleiates, s. 107 vd.; Zonaras, s. 125 vd.; Ostrogorsky, s. 318-319; Eyice, s. 23-27.

MALAZGİRT SAVAŞI ÖNCESİNDE DOĞU ANADOLU'NUN SİYASÎ DURUMU

Nevzat KELEŞ

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

İslâm kaynaklarında¹ Ermenîye şeklinde anılan Doğu Anadolu ve Güney Kafkaslar, batıda Bizans, doğu ve güneydoğuda Abbasî Halifeliği arasında bir tampon işlevi görüyordu. Bu bölge, iki büyük rakibin üstünlük mücadelesine sahne olduğu gibi, bölgenin küçük Hristiyan devletleri de bütün Ortaçağ boyunca güçlü komşularının hâkimiyetinde oldular. Abbasî otoritesi ve Bizans'ın müdahalelerinin yanı sıra merkezî bir iktidara sahip olmayan Ermenîye, birbirleri üzerinde otorite kurmaya çalışan çeşitli hanedan aileleri arasında farklı prensliklere bölünmüştü².

Ortadoğu ve Anadolu'nun mukadderatında bir dönüm noktası olan Malazgirt Savaşı'nın meydana geldiği Ermenîye'nin siyasî durumu, 1071 yılına kadar bu bölgede yaşanan siyasî gelişme ve değişimler, diğer bir ifadeyle bu savaşı hazırlayan tarihsel arka plan şu şekilde gelişmişti.

Abbasî Devleti, VIII. ve X. yüzyıllar boyunca Ermenistan'ı tayin ettikleri valiler vasıtasıyla kontrol etmeye ve yönetmeye çalıştı. X. yüzyıla gelindiğinde Abbasî siyasî otoritesinin parçalanmasıyla, onun yerini alan ve buradaki iktidarlarını korumak ve yaymak noktasında Ermeni krallıkları ve Bizans ile mücadele eden bir takım Müslüman emîrlıklar kuruldu. Bu noktada Suriye,

¹ Bkz. *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib*, İngilizce Çev.: V. Minorsky, Türkçe Çev.: Abdulah Duman-Murat Ağan, İstanbul 2008, s. 102-103; İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, thk. M. J. De Goeje, Leiden 1938, s. 342-243; el-Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsım fî Ma'rifeti'l-Ekâlim*, thk. M. J. De Goeje, Leiden 1906, s. 373-384; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, Beyrut 2007, I, 159-161.

² Lynn Jones, "Abbasid Suzerainty in the Medieval Caucasus: Appropriation and Adaptation of Iconography and Ideology", *Gesta*, 43/II, New York 2004, s. 143.

Çukurova hattı boyunca Âmid (Diyarbakir), Meyyâfârikîn ve Nusaybin'e dek uzanan bölgede Hamdanîler, daha sonra Büveyhîler Bizans ve Ermenilerle mücadeleye etmekteydi. Hark³, Erciş, Ahlat ve Adilcevaz'a hâkim bulunan Malazgirt merkezli Arap Benî Kays Emîrliği ise Ermenistan'ın kalbinde varlığını sürdürme çabasıındaydı. 353/964-965 yılında Hamdanî Seyfûddeve'nin gulamı Necâ'nın, Kaysî emîri Ebu'l-Verd'i öldürüp mülkünü elinden almasına kadar da bu bölgede hâkimiyetlerini devam ettirdiler⁴. Ermenistan'ın doğusunda ise X. yüzyılın başından itibaren Dvin (Düvin, Dabil)'de bağımsız bir hale gelen Türk asıllı Sacoğulları, Ermenistan'daki Müslüman otoritesini devam ettirmek adına özellikle Şirak (Ani yöresi) ve Vaspurakan⁵ bölgesinde yoğun bir faaliyet gösterdiler. Nahçıvan bölgesinde ise Arap kökenli Dulefililer hüküm sürmekteydi. X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise hem Ermenistan'ın güneyinde hem de doğusunda Kürt Mervanîler, Şeddâdîler, Hezbanîler ve Revvadîler Arap emîrlüklerinin yerlerini alarak burada Müslüman hâkimiyetinin tesisi için Ermeniler ve Bizans ile mücadele etmeye başladılar.

Diğer taraftan X. yüzyıldan itibaren bölgede bir takım bağımsız Ermeni krallıkları yükselmeye başladı. Bagratunîler, Ermenistan'ın en güçlü iktidarı konumundaydı. Abbasîler ve Bizans arasında iyi bir denge siyaseti yürüten Bagratunîler, X. yüzyılın sonu ve XI. yüzyılın başında en parlak dönemlerini yaşadı. 989-1020 yılları arasında Ani Bagratunî kralı olan I. Gagik, başkent Ani'de gerçekleştirdiği imar faaliyetleriyle adından söz ettirdi. Stephanos Asogik⁶, onun

3 Muş'un Bulanık ilçesi, Bkz.: Nicholas Adontz, *Armenia in the Period of Justinian the Political Conditions Based on the Naxar System*, İtavelere İngilizce'ye Çev.: Nina G. Garsoian, Lisbon 1970, 161.

4 İbn Miskeveyh, *Tecâribu'l-Umem ve Teakibu'l-Himem*, thk. Seyyid Kesrevî Hasan, Beyrut 2003, V, 338; Ali b. Zâfir el-Ezdî, *Ahbaru'd-Devleti Hamdânîye bi'l-Musul ve Haleb ve Diyar Bekir ve's-Suğûr*, thk. Tamim er-Revâf, 1985, s. 37; Ömer Tokuş, *Hamdanîler*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2006, 70-71. İbn Miskeveyh (V, 337) ve İbnü'l-Esir, (*el-Kâmil fi't-Tarih*, Çev.: Ahmet Ağırakça, İstanbul 1987, VIII, 475), Necâ'nın sahip olduğu arazilere Muş ve çevresini de ilave etmektedir.

5 591 yılında Bizans-Sasanî savaşı sonucunda Sasanîlere kalan ve Sasanî krallarına ait toprakları ifade eden Vaspurakan, genel olarak Van Gölü'nün doğusunda kalan ve daha sonra Ermeni Ard-runî hanedanının hâkim olduğu bölgeye tekabül etmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Robert H. Hewsen, *Armenia A Historical Atlas*, Chicago 2001, s. 101; Nina G. Garsoian, "Vaspurakan", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York 1991, III, 2154.

6 Des Stephanos von Taron *Armenische Geschichte*, Almanca Çev.: Heinrich Gelzer-August Burckhardt, Leipzig 1907, s. 194. Ayrıca Bkz.: Rene Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, İstanbul 2005, s. 507-58; C. Toumanoff, "The Background of Manzikert," *Proceedings of the XIII Congress of Byzantine Studies*, Oxford 1967, s. 422; M. Chahin, *The Kingdom of Armenia*, Richmond, 1987, s. 231.

kardeşi Simbat'tan ziyade Vayats-tzor⁷, Haçen⁸ ve Parisos⁹ sınırları içerisindeki pek çok kaleyi ve nahiyeyi, krallığına ilave ettiğini vurgular. Bu vesileyle krallığın sınırlarını bu bölgelere kadar genişletti. Lori'de ise yeğeni David Anhoğın (Topraksız David) (989-1046) iktidardaydı. David Anhoğın, doğuda Tiflis'in Müslüman emîri ve Sevan Gölü'nün kuzeyindeki bölgede Şeddâdîler ile mücadele ediyordu¹⁰. Kars (Vanant)'ta aynı aileden Kral Abas (984-1029); Taik (Tayk, Tao)¹¹, Basean (Pasinler) ve Apahunik¹² bölgesinde Küropolat David ve Abhaz-Gürcü memleketinin büyük bölümünde ise III. Bagrat (1014-989), ondan sonra da oğlu I. Giorgi (1027-1014) hüküm sürmekteydi. Vaspurakan olarak isimlendirilen Van Gölü Havzasının doğu, kuzeydoğu ve güneydoğu bölgesinde Ermenî Arzruni Hanedanı yönetimini devam ettiriyordu. XI. yüzyılın başında bu hanedan ikiye bölünmüştü. Vaspurakan'ın doğu ve kuzeydoğusunda Aras Nehri'ne kadar ulaşan mıntıka'yı Kral Senekerim, Antzevatsik (ez-Zevâzen) denilen güneydoğudaki topraklarını ise Senekerim'in yeğeni Derenik (İbn Deyranî) yönetmekteydi¹³.

Bir yandan bu bölgedeki Abbasî iktidarı zayıflarken diğer taraftan da Bizans hâkimiyeti genişliyordu. Malatya (Malitene) (934) ve Erzurum (Theodosiopolis) (949)'dan sonra 966-967'de Taron (Muş)'a da hâkim olan Bizans¹⁴, Ermenistan'a hâkim olma noktasında emellerine adım adım yaklaştığı gibi doğu ve güneyden gelecek Müslüman saldırılarına karşı da bir savunma hattı oluşturmuş oluyordu. Bu aşamada Bizans, Konstantine Porphyrogenitus'un¹⁵ *"Eğer bu üç şehir: Ahlat, Erciş ve Bargiri (Muradiye), İmparator'un hâkimiyetinde*

7 Sevan Gölü ve Aras Nehri arasında uzanan Siunik bölgesinde, Aşağı Arpaçay ovasını içine alan bölge Bkz.: V. Minorsky, *Studies in Caucasian History*, London 1953, s. 68-70.

8 Haçen, Siunik'in kuzey ve doğusunu oluşturan ve Terter Nehri'nin güney havzasını oluşturan bölge, Bkz.: Minorsky, s. 40, dipnot 3; Hewsen, s. 101-102, 123.

9 Kur Nehri ile Sevan Gölü arasında kalan bölge Bkz.: Hewsen, s. 96-97, 111.

10 Stephanos Asogik, s. 195-196; Grousset, s. 508-509

11 Çoruh Nehri'nin orta ve yukarı havzasını kapsayan bu bölge için Bkz.: Hewsen, s. 61, 102-103; Robert W. Thomson, "Tayk (Tao)", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York 1991, III, 2018.

12 Malazgirt'in de dâhil olduğu Van Gölü'nün kuzey bölgesinin Ermeni dilindeki karşılığı Bkz.: Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Çev.: Fikret İşıltan, İstanbul 1970, s. 148; Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul 1993, s. 81; Hewsen, s. 104, 106.

13 Sirarpie Der Nersessian, *Armenia and The Byzantine Empire*, Cambridge 1945, s. 8.

14 Taron Kralı III Aşot, 966-967 yılında ölünce oğulları Grigorios ve Pankratios Bizans ile yaptıkları bir anlaşmasıyla Taron'un imparatorluğa bırakılması karşılığında bazı araziler ile birlikte *patricius* unvanını aldılar. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Stephanos Asogik, s. 134; John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, İngilizce Çev.: John Wortley, New York 2010, s. 167-168; Honigmann, s. 147; Catherine Holmes, *Basil II and The Governance of Empire (976-1025)*, New York 2005, s. 316. Jr. Speros Vryonis, "Armenians and Greeks in Byzantine Taron", *Armenian Baghesh-Bitlis and Taron-Mush*, ed. Richard G. Hovannisian, California 2001, 95.

15 *De Administrando Imperio*, Greek text ed. Gy. Moravcsik, İngilizce Çev.: R. J. H. Jenkins, Washington, 1967, s. 205.

olursa herhangi bir İran ordusu Roma'ya karşı çıkamaz, çünkü onlar Roma ve Ermeniyeye arasında olup bir bariyer ve ordular için karargah vazifesi görüyor" ifadeleriyle ısrarla vurguladığı politika doğrultusunda faaliyetlerini sürdürdü. Bu minval üzere Taron'dan hareketle 968-969'da Bardas Phokas, Apahunik bölgesinde bulunan Malazgirt'i zapt ederek surlarını yıktırdı¹⁶. Malazgirt'in alınışı stratejik konumu itibarıyla Bizans'a düşman saldırılarından korunmak için ileri bir karakol vazifesi görecekti

Bu sırada Yukarı Mezopotamya'da yeni bir Müslüman güç kendisini gösterdi. Kürt lider Bad'ın önderliğinde Mervaniler kısa sürede Erciş'ten Musul'a kadar uzanan bir bölgeyi kontrol etmeye başladı. Bizans ve Ermenilerin aleyhine bölgede faaliyet göstermeye başlayan Bad, ilk olarak Erciş'i ele geçirdi (368/978-979), ardından da Ahlat'ı hâkimiyeti altına aldı¹⁷. Bu durum Anadolu ve Ermenistan'da Bardas Skleros (976-979) ve Bardas Phokas (987-989) isyanlarından dolayı Bizans otoritesinin zayıfladığı bir döneme denk gelmektedir. Bundan istifadeyle Mervânî Emîri Bad, önce Bardas Phokas'ın harabe-ye çevirdiği Malazgirt'i yeniden inşa edip Taron'u yağmaladı¹⁸. Ardından da 373/983'te de Büveyhî Hükümdarı Adududdevle'nin ölmesiyle oluşan siyasî boşluktan yararlanarak Meyyâfârikin, Nusaybin ve Ceziret-i İbn Ömer ve Musul'a hâkim oldu. Bundan dolayıdır ki, Stephanos Asogik¹⁹, Bad'ı *Apahunik ve Meyyâfârikîn Emîri* diye nitelendirmektedir.

Bad'ın öldürülmesinden sonra (380/990-991) İberya Kralı David, Malazgirt'i, bunu müteakiben Bizans ordusu da, 382/992'de Malazgirt ile birlikte Erciş, Bargiri ve Ahlat'ı içine alan Mervanîlerin Apahunik topraklarını istila etti. Mervânî Emîri Ebû Ali, bu saldırıya başarıyla mukavemet gösterdi ve Bizans ile on yıllık bir anlaşma yaparak²⁰ bölgedeki hâkimiyetini yeniden tesis etmeye

16 Stephanos Asogik, s. 134. Honigmann, s. 148; T. W. Greenwood, "Armenian Neighbours (600-1459)", *The Cambridge History of the Byzantine Empire (500-1492)*, ed. Jonathan Shepard, Cambridge 2008, s. 357.

17 Ebû Şucâ' Muhammed b. el-Hüseyn er-Rûzrâverî, *Zeylu Tecâribi'l-Umem*, Beyrut 2003, VI, 53-54; İbnü'l-Esir, (X, 37) bunun Bad'ın Van Gölü'nün kuzeyinde ele geçirdiği ilk şehir olduğunu söyler. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Abdurrahim Tufantoz, *Ortaçağ'da Diyarbakir Mervanoğulları 990-1085*, Ankara 2005, s. 61; Thomas Ripper, *Diyarbakir Merwanîleri İslâmî Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı*, Çev.: Bahar Şahin Fırat, İstanbul 2012, s. 139-140; Yusuf Baluken, *Mervânîler Devrinde Dinî Gruplar Arasındaki Münasebetler*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2010, s. 12.

18 Stephanos Asogik, s. 141; Honigmann, s. 148, 150.

19 *Armenische Geschichte* s. 202.

20 er-Rûzrâverî, VI, 149; İbnü'l-Esir, Çev.: Abdülkerim Özaydın, IX, 82; İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fa-*

muvaffak oldu. Öte yandan Bizans, Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya ve Suriye'ye gelen ticaret yolunu ve mücahitlerin geçiş güzergâhı²¹ olan -Kons-tantine Porphyrogenitus'un alınmasında ısrar ettiği- Apahunik'in bu şehirle-rini yine zapt edemedi.

Bu gelişmelere rağmen David, Apahunik bölgesine hâkim olmak için her fırsatı değerlendirdi. Nitekim Mervanî Emîri Ebû Ali'nin 387/997'de vefat etmesi üzerine emîrliğin bu andaki güçsüzlüğünden istifadeyle 998'de Ahlat'ı ku-şattı. Ancak yeni emîr Mumehhiduddevle Ebû Mansur Said (997-1011) şehri kurtarmayı başardı²².

Taik, Karin, Basean, Bagrevand²³ ve Apahunik'in bir bölümünde hâkim bulu-nan David 1000 yılında ölünce, II. Basil kendisine kalan mirası almak üzere²⁴ Hanzit ve Palu üzerinden Ermenistan'a hareket etti. Mervanîlerin kuzey sınırı-nda bulunan Erizay (Arizay, Erez, Erzincan)'a geldiğinde Mumehhiduddevle huzuruna çıkarak bağlılığını sundu. Basil, onu *magistros* ve *doğunun dükü* unvanlarıyla taltif edip kıymetli hediyeler bahşettikten sonra ülkesine yol-ladı. Ardından da imparatorun *Ermenistan ve Taron askerlerine gerektiğin-de ve onları çağırdığı zaman yanında olmalarını*²⁵ emretmesi, bu ziyaretin Mervanî emîrinin Van Gölü havzasındaki hâkimiyeti açısından önemini ortaya

rikî ed-Devletu'l-Mervanîye, thk. B.A. Avad, Beyrut 1974, s. 61; H. F. Amedroz, "The Mervanid Dynasty of Mayyafariqin in the Tenth and Eleventh Centuries A. D.", *The Journal of the Royal Asiatic Society*, London 1903, s. 124; Honigmann, s. 152-153; Wesam A. Farag, *Byzantium and its Muslim Neighbours During the Reign of Basil II (979-1023)*, Birmingham University Unpublished Doctoral Thesis, Birmingham 1979, s. 146; Tufantoz, aynı eser, s. 69; Nina Garsoian, "The Independent Kingdoms of Medieval Armenia", *The Armenian People from Ancient to Modern Times*, ed. Richard G. Hovannisian, New York 1997, I, 168-169; Ripper, s. 171; Baluken, 19. Ebu'l-Ferec (*Abu'l-Farac Tarihi*, Çev.: Ö. Rıza Doğrul, Ankara 1999, II, 274) Ebû Ali'nin Bizans'a haraç verme-yi de kabul ettiği yazmaktadır.

21 Nitekim 353/964'de Horasan'dan Azerbaycan ve Ermenistan yoluyla yaklaşık beş bin kişilik bir gazi kafiləsi Seyfüddevle'ye katılmak üzere gelmişti. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: İbn Miskeveyh, V, 338; Ali b. Zâfir el-Ezdi, s. 37.

22 Bu sırada Gürcüler, surların dışında kalan Ermeni kiliselerini karargâh ve ahır olarak kullan-mışlardı. Bkz.: Stephanos Asogik, s. 204; Ripper, s. 173.

23 Valarşakert/Eleşkirt yöresi Bkz.: Honigman, s. 156; Umar, s. 147.

24 Kuropolates David'in 987'de Bardas Phokas'a destek vermesinden dolayı Phokas'ın bertaraf edilmesinden sonra İmparator II. Basil, David'e karşı bir ordu gönderdi. Bunun karşısında David itaatini sunduğu gibi ölümünden sonra bütün ülkesini de imparatora vasiyet etmek zorunda kal-dı. Bkz.: Honigmann, s. 154; Holmes, s. 312; Greenwood, s. 358.

25 Stephanos Asogik, s. 210; Yahya b. Said el-Antakî, *Tarihü'l-Antakî*, thk. Ömer Abdüsselam, Tedmürî, Trablus 1990, s. 247; Farag, s. 46-47; Ripper, s. 176; Jean-Claude Cheynet, "Basil II and Asia Minor", *Byzantium in the Year 1000*, ed. Paul Magdalino, Boston 2003, 98; Baluken, aynı eser, 21.

koymaktadır. İbnü'l-Ezrak²⁶, burada imparatorun Mumehiduddevle ile bir anlaşma yaptıklarını da yazar. Anlaşma gereği Malazgirt Bizans'a bırakıldı, Ahlat ise Mervanîlerin elinde kaldı. Böylelikle Mervanîler Bizans otoritesine boyun eğerken Bizans imparatoru da, David'den ziyade diplomatik yolla arzusuna kavuşmuş olup stratejik öneme haiz olan Malazgirt'te sahip oldu ve Mervanîler ile olan sınırlarını güvenceye aldı.

Mervanî emîrinden sonra Abhaz Kralı III. Bagrat, İberya kralı Gurgen, Vanand (Kars) Kralı Abas, Vaspurakan kralı Senekerim ve onun kardeşi Gürgen, İmparator Basil'e gelip itaatlerini sundular. Bu veçhile Bizans imparatoru, Mervanîlerden sonra bölgenin Hristiyan devletleri üzerinde de hâmi devlet konumuna sahip oldu. Bu nedenle Vaspurakan'ın doğu komşuları olan Müslüman emîrlere (Revvâdîler, Hezbanîler ve Dulefîler) mektuplar göndererek onları, Vaspurakan'a karşı yağmalama, esir alma ve vergi almak gibi eylemlerden men etti²⁷.

II. Basil, bu sefer ile Ani Bagratunî Kralı Gagik dışında bölgedeki bütün Ermeni ve Gürcü krallarına Bizans otoritesini kabul ettirdi. Taik, Uhtik (Oltu) ve David'in sahip olduğu kaleleri alarak buralara Bizanslı kumandanlar tayin edip burayı *İberya theması* yaptı²⁸. Ancak David'in ölmeden önce III. Bagrat'ı kendisine varis tayin etmesi²⁹, Bizans'ın bölgeyi doğrudan idare etmesini engelledi. Çünkü III. Bagrat, daha önce II. Basil'e itaatini sunmuş ve buna mukabil *kuropolat* unvanının yanı sıra bazı topraklar almıştı.

1014'te III. Bagrat ölünce yerine oğlu Giorgi geçti ama Bizans İmparatoru II. Basil, Giorgi'den babası III. Bagrat'a vermiş olduğu *kuropolat* unvanını ve iktâ etmiş olduğu arazileri geri almak için 1021 de bizzat Giorgi'nin üzerine yürüdü. Bu sefere sebep olarak Yahya b. Said el-Antakî³⁰, Basil'in Bulgarlarla meşgul bulunduğu sırada Giorgi'nin amcası Kuropolat David'in Basil'e bıraktığı kaleleri istila etmesini gösterir. Basil, 1021 ve 1022'de Giorgi'yi kesin bir şekilde mağlup ederek Taik, Basean, Artan (Ardahan), Javahati (Cevahe-ti)³¹ ve Şavşati bölgelerini ilhak etti; Giorgi'nin üç yaşındaki oğlunu da rehin

²⁶ *Tarihu'l-Farikî* s. 84.

²⁷ Stephanos Asogik, s. 214; Honigmann, s. 156; Garsoian, 170; Ripper, s. 49; Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Ermeniler*, Ankara 2007, s. 14.

²⁸ Veraset anlaşması gereği Taik'in asillerini de beraberinde götürdü ve ardından Karın üzerinden İstanbul'a döndü, Bkz.: Yahya b. Said el-Antakî, s. 247; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özü*, Çev.: Bilge Umar, İstanbul 2008, s. 38; Honigmann, s. 156; Der Nersessian, s. 10; Toumanoff, s. 424.

²⁹ *Gürcistan Tarihi*, Gürcüceden Çev.: M.F. Brosset, Türkçe Çev.: H. D. Andreasyan, Haz.: Erdoğan Merçil, Ankara, 2003, s. 255-256.

³⁰ *Tarihü'l-Antakî*, s. 380.

³¹ Ahal-Kalak ayeleti, Bkz.: Honigmann, s. 162 dph. 5.

olarak Gürcistan'dan ayrıldı³². Bu savaşın getirdiği yıkımlar Abhaz Krallığı'nı büyük ölçüde zayıflatı.

II. Basil'in, Kral Giorgi'ye karşı galip gelmesi ve Gürcü topraklarının büyük bir kısmını zapt etmesi, bölgedeki küçük Ermeni krallıklarının geleceklerinin belirlenmesi hususunda çok önemli sonuçlar doğurmuştur.

Bunlardan biri olan Ani Kralı Hovhannes-Simbat (1018-1041), Bizans'a karşı İberya kralı Giorgi ile ittifak yapmış olduğundan dolayı İmparatorun kendisinden intikam alacağından korkmuş, Trabzon'da bulunan İmparatora elçi göndererek onu kendisine varis yapmıştı. Kral Hovhannes, Ani'nin anahtarlarıyla birlikte Basil'e veraseti beyan eden yazılı bir vesika da verdi. İmparator da bunun karşılığında Hovhannes'i *magistros* ve ömrü boyunca Ani ve Büyük Ermenistan valisi yaptı³³.

Vasurakan Krallığı'nın akıbeti ise bundan farklı oldu. Basil, Trabzon'da kışladığı sırada Vasurakan Kralı Senekerim ve yeğeni İbn Deyranî (Derenik) kendisine müracaat ederek bütün mülklerini ona devrettiler. Senekerim kardeşi Gürgen ile müştereken Vasurakan üzerinde hüküm sürmüş, kendisi bizzat Rıştunik'e ve Gürgen ise daha güneydeki Antzevatsik'e sahip olmuştu. Senekerim'in topraklarını Bizans'a bırakmasının nedeni Azerbaycan ve Nahçıvan emirlerinin baskısı³⁴ ve Selçuklu Meliki Çağrı Bey'in Vasurakan seferiydi. Çağrı Bey'in, oğlu David ve Bıçni Kalesi kumandanı Vasak Pehlavuni'yi mağlup etmesi üzerine telaşa kapılan Senekerim, ülkesini koruyamayacağını anlayarak Basil'e müracaat etti³⁵.

32 II. Basil, Giorgi'nin oğlu Bagrat'ı rehin olarak almıştı ve vefat etmeden önce onu ülkesine dönmesi için serbest bırakmıştı. Basil ve Giorgi arasında vuku bulan hadiseler için Bkz.: Yahya b. Said el-Antakî, s. 380, 384-6, 405; Aristakes Latsivertsi, *History*, İngilizce Çev.: Robert Bedrosian, New York 1985, s. 11-14; Skylitzes, s. 346-347; *Gürcistan Tarihi*, s. 268-270; Zonaras, s. 44-45; Başkumandan Simbat, *Başkumandan Simbat Vekâyinâmesi*, Türkçe Çev.: Hrant D. Andreasyan, TTK Kütüphanesi'nde basılmamış nüsha, s. 19-20; Honigmann, s. 162-164; Allen, *A History of The Georgian People*, London 1971, s. 87-88; Thoumanoff, s. 425; Ripper, s. 52-53; Cheynet, s. 101-102; Holmes, s. 482-483; Ersan, s. 13-14; Greenwood, s. 360-361.

33 Skylitzes (s. 409), Kral Hovhannes-Simbat'ın Ani şehrinin anahtarlarını imparatora bizzat götürdüğünü söylemektedir. Ayrıca Bkz.: Müverrih Vardan, "Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)", *Tarih Semineri Dergisi*, Çev.: H. D. Andreasyan, 1/II, İstanbul 1937, s. 168; Honigmann, s. 166; Holmes, s. 483; Greenwood, s. 360; Simon Payaslian, *The History of Armenia from the Origins to the Present*, New York, 2007, s. 71.

34 Skylitzes, s. 336; Lastivertsi, s. 19; Vardan, s. 166.

35 Çağrı Bey'in bu seferini Urfalı Mateos 467 (17 Mart 1018-16 Mart 1019), Vardan ise 470 (1021) yılı olayları içerisinde zikretmektedir. Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekâyinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev.: H. D. Andreasyan, Ankara, s. 16-18; Vardan, s. 172-173. Urfalı Mateos (s. 48), Senekerim vaziyetini şu sözleriyle anlatıyor: "O kadar kederlendi ki, içme-di ve yemedi, derin düşüncelere daldı. Geceleri sabaha kadar uyumuyordu." Çağrı Bey'in bu seferi için ayrıca Bkz.: Ebu'l-Ferec, II, 293; Başkumandan Simbat, s. 18; Mirhond, *Ravzatü's-Safâ*, Tahran, 1363, IV, 240; M. Halil Yınanç, *Türkiye Tarihî Selçuklular Devri*, İstanbul 1944, s. 35-36;

Yahya b. Said el-Antakî³⁶'nin ifade ettiğine göre 40 kale ve saraydan daha fazla olan mülkünü Bizans'a bıraktı. Bunun karşılığında ise Sebastia (Sivas), Larissa, Abara ve diğer bazı yerler kendisine verilerek Kapadokya (Cappadocia) *patrikios* ve *strategos*'u tayin edildi³⁷. Bu şekilde Ardżruni hanedanının Kapadokya'ya yerleşmesi, Vaspurakan nüfusunun bir kısmının onlarla birlikte bu bölgeye göç etmesi sonucunu doğurmuştur. Kadın ve çocuklar hariç yalnızca Vaspurakan'dan 14.000 adamın onların peşinden gittikleri kaydedilmektedir³⁸.

Ayrıca Viyana'da bulunan bir Ermeni el yazmasında Senekerim'in bıraktığı topraklar arasında Bargiri, Erciş, Adilcevaz, Malazgirt ve Ahlat da zikredilmektedir³⁹. Ancak daha sonraki gelişmeler Malazgirt'in Bizans'a, Ahlat ve Adilcevaz'ın Mervanîlere, Erciş ve Bargiri'nin de Hezbanîlere ait olduğunu göstermektedir. Mezkûr şehirlerde uzun süre Revvadî, Hezbanî ve Mervanî Kürtleriyle Ermeni ve Bizans mücadelesi yaşandı. Burası Konstantine Porphyrogenitus'un Bizans tarafından kontrol edilmesini vurguladığı yerlerdi. Yahya b. Said el-Antakî'ye göre⁴⁰ Erciş, Müslümanlar tarafından 415/1024-1025 yılında Bizans'a teslim edildi. Skylitzes⁴¹, Vaspurakan'ın imparatorluğa ilhakı üzerine buradaki şehirleri teslim alması için Nikephoros Komnenos'un görevlendirildiğini belirtir.

Basean ovasından Ardahan ve Şavşati'ye kadar kuzeyde hâkimiyetini genişleten ve ardından Ani Bagratunîlerine de varis olan İmparator, Vaspurakan topraklarının da kendisine devredilmesi üzerine, 1022 yılı sonunda Şehpa'dan hareketle Ermeniye yoluyla Azerbaycan'a doğru sefer yaptı. İmparatorun maksadı yalnızca Her (Hoy)'in Müslüman emîrini, emrine muhalif hareket edip Ermenistan'a yaptığı seferlerden dolayı cezalandırmak değildi. Aynı zaman-

İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti", 60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı, Ankara 1953, s. 259-274; Ali Sevim, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Döneminde Selçuklu-Ermeni İlişkileri", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu* (8-12 Ekim 1984), Ankara 1985, s. 68; A. Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara 1993, s. 39-42; A. Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara 1995, s. 19; Ahmet Toksoy, "Malazgirt Zaferinden Önce Doğu Anadolu'ya Yapılan Türk Akınları", *Türkler*, Ankara 2002, IV, 679-680; Erol Kürkcüoğlu, "Başlangıcından Malazgirt Savaşı'na Kadar Selçuklu-Bizans Münasebetleri", *Türkler*, Ankara 2002, IV, 695; Cihan Piyadeoğlu, *Selçukluların Kuruluş Hikayesi Çağrı Bey*, İstanbul 2011, s. 29-33.

³⁶ *Tarihü'l-Antakî*, s. 382.

³⁷ Skylitzes, s. 336; Vardan, s. 167; Başkumandan Simbat, s. 18; B. Lynch, *Armenia Travels and Studies*, New York 1901, I, 345; Allen, s.87; Chcynt, s. 100; Holmes, s. 483-484; Greenwood, s. 360.

³⁸ Grousset, s. 542; Cheynet, s. 99; Payaslian, s. 73-74; Gülay Ögün, "Türk Fethi Öncesinde Bizans'ın Doğu Anadolu Siyaseti", *Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu* (17-21 Haziran 1991), Ankara 1992, s. 78.

³⁹ Ripper, s. 50.

⁴⁰ *Tarihü'l-Antakî*, s. 388.

⁴¹ A. *Synopsis of Byzantine History*, s. 336.

da, Vaspurakan topraklarının kendisine ilhakına da sebep teşkil eden Çağrı Bey'in saldırısı dolayısıyla artık sahip olduğu bu toprakları muhafaza ettiğini göstermek ve de hâkimiyetinin ulaştığı sınırları belirlemek niyetindeydi. Nitekim Aristakes⁴² de II. Basil'in bu seferiyle Ermenistan'ın etrafını dolaştığını vurgulamaktadır. Ancak çetin hava şartlarından dolayı Hoy emîrinin itaatini beyan etmesiyle yetinerek Vasuparakan'a çekildi. Hoy Müslümanları, şiddetli kış koşullarından istifadeyle, geri çekilen Bizans ordusuna ağır kayıplar verdirttikleri gibi yüklü ganimet de elde ettiler⁴³. Buna rağmen II. Basil, amacına ulaşmıştı. Onun bu seferiyle Bizans iktidarı, Müslüman egemenliğinden bu yana doğudaki en uzak noktasına ulaşmıştı.

II. Basil öldüğünde (1025) güneyde Antakya'dan Sumeysat ve Harput'a, Ermenistan'da Theodosiopolis (Garni, Erzurum) yöresi, Basian, Taron, Apahunik ve Vaspurakan; kuzeyde ise Şavşati'ye kadar uzanan mıntıkeyi doğrudan Bizans hâkimiyetine almıştı. Önemi artan bu sınır bölgelerindeki Ermeni nüfusunun çoğu Anadolu'nun çeşitli yerlerine nakledilirken⁴⁴, buralarda yeni *themalar* oluşturuldu. Buna göre, Malatya, Taron, Vaspurakan, İberya ve Theodosiopolis (Erzurum) *themaları*na *dük* ve *katepan* unvanlı Bizans ordusunda görevli subaylar tayin edildi⁴⁵. Malatya ve Erzurum daha önce Müslümanlar için Bizans ile mücadelede sugûr⁴⁶ şehirleri idiler. Şimdi ise aynı işlevi Müslümanlara karşı Bizans için yerine getiriyorlardı. Buralar aynı zamanda Müslümanlar ile Bizans arasındaki muhtemel çatışma alanlarıydı. Bizans, daha önce yalnızca tek bir güç olarak Abbasî Halifeliğiyle mücadele ederken şimdi çok daha avantajlı olarak söz konusu sınır boyunca Ukaylîler, Mervanîler, Revvâdîler ve Şeddâdîler gibi bağımsız bir takım Müslüman emîrliklerle mücadele ediyordu. İberya ve Ermenistan'da olduğu gibi Müslümanlar arasındaki bu siyasî bölünmüşlük Bizans'ı bölge de başarılı kılan nedenlerin başında gelmekteydi.

Yayılmacı bir politika izleyen II. Basil'den sonra Bizans'ın Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki faaliyetleri genel itibarıyla kendi hâkim olduğu bölgeleri korumakla devam ederken uygun siyasî koşullardan istifade etmeyi de ihmal

⁴² History, s. 25.

⁴³ Lastivertsi, s. 26-27; Başkumandan Simbat, s. 20; Honigmann, s. 165; Grousset, s. 548-549; Holmes, s. 483.

⁴⁴ Cheynet, s. 106.

⁴⁵ George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev.: Fikret İşıltan, Ankara 1995, s. 292; Greenwood, s. 361. Sınır bölgelerine tayin edilen bu valiler İmparatorluk ordusundan gönderilen büyük bir askeri birlikten sorumlu oldukları gibi sivil işlerden mesul olarak valilik görevini de yürütüyorlardı, Bkz.: C. Holmes, s. 301, 360.

⁴⁶ Sugûr, İslâm ülkeleriyle gayri müslim ülkeleri birbirinden ayıran ve askeri maksatlarla özel olarak tahkim edilmiş sınır bölgelerinde bulunan müstahkem kale ve şehirlere verilen addır, Bkz.: Casim Avcı, "Sugûr" *D/İA*, İstanbul 2009, XXXVII, 473.

etmedi. Bu itibarla Müslüman emîrlerin elinde bulunan Erciş ve civarı Vas-
purakan'ın ikinci katepanosu Nikephoros Komnenos tarafından zapt edildi
(1023-1024)⁴⁷. Ardından yeni İmparator VIII. Konstantinos (1025-1028), babası
Georgi (1014-1027)'nin yerine Gürcü tahtına oturan ve henüz bir çocuk olan
Bagrat (1027-1072)'a karşı bir ordu gönderdi. Bu seferin neticesi Gürcü Kra-
lı için yıkıcı oldu⁴⁸. Ancak Bagrat'ın annesi Mariam'ın İstanbul'u ziyareti bu
savaşı sona erdirdi. İmparator III. Romanos (1028-1034) kraliçenin ziyaretin-
den memnun kalarak oğlu Bagrat'a *küropolates* unvanını bağışladı ve Kraliçe
Elena'yı da ona eş olarak verdi⁴⁹. Böylece iki devlet arasında barış ve dostluk
anlaşması yapıldığı gibi bir akrabalık da tesis edilmiş oldu. Bu ittifak ile iki
devlet de birbirlerinden yana sınırlarını güvenceye almış oldular.

Bargiri ise o sırada Hezbanî Emîri Ebu'l-Heycâ b. Rebibuddevle'nin elindey-
di⁵⁰. Ebu'l-Heycâ'nın dayısı Revvâdî Emîri Vehsudan ile anlaşmazlığından ya-
rarlanan Bizans kumandanı Niketas Pegonites şehri emrindeki güçlü orduyla
zapt etti (1034-1035)⁵¹. Erciş'ten sonra Bargiri'yi de alarak uzun süre Hez-
banî-Revvâdî denetiminde olan Hoy ve Dvin üzerinden işleyen karayolunun
kontrolünü de ele geçirmeye muvaffak oldu. Bu yolla güzergâh boyunca iş-
leyen ticaretin denetimini temin ettiği gibi, Konstantine Porphyrogenitus'un
işaret ettiği Malazgirt, Erciş, Bargiri ve Vaspurakan'ın öteki şehirleri boyunca
doğudan ve güneydoğudan gelecek olan düşman saldırılarına karşı da güvenli
bir istihkâm oluşturmuş oldu.

Bu sırada Bizans'ın Mervanîlerle yürüttükleri dostane ilişkiler, 422/1030-
1031'de Bizans'ın Urfa (er-Ruha, Edessa)'yı ele geçirmeleriyle bozuldu⁵².
Nasruddevle (401-453/1011-1061), 10.000 atlı göndererek şehri muhasara

47 Aristakes, s. 30. Nikephoros Komnenos'un Vaspurakan'daki faaliyetleri için Bkz.: Skylitzes, s. 350-351; Cheynet, s. 102; Holmes, s. 367; Greenwood, s. 361.

48 İberya dükü olarak mabeyncisi Nikola (Niketa) kumandasında, sefere dair Bkz.: Yahya b. Said el-Antakî, s. 405-406; Aristakes, s. 30; *Gürcistan Tarihi*, s. 273-274.

49 *Gürcistan Tarihi*, s. 276; Zonaras, s. 49; Allen, s. 88-89. Skylitzes (s. 366) ise bunun Gürcü kralı Georgi'nin Alan asıllı ikinci eşinin Elda olduğunu, onun mukim bulunduğu müstahkem Anakopia (Anapa) kalesini imparatora teslim ettiğini ve imparatorun da oğlu Dimitri'ye magistros unvanı bağışladığını kaydetmektedir. Bu konuya dair ayrıntılı bilgi için Bkz.: Werner Seibt, "The Byzantine Theme of Soteroupolis-Anakopia in the 11th Century", *Bulleten of the Georgian National Academy of Sciences*, 6/II, Tiflis 2012, s. 174-175.

50 İbnü'l-Esir, IX, 335.

51 Aristakes, s. 40-41; Skylitzes, s. 366-367; İbnü'l-Esir, IX, 335; Urfalı Mateos, s. 65; Başkumandan Simbat, s. 24; Honigman, s. 171; Ripper, s. 51.

52 Urfa üzerinde yaşanan mücadele ve şehrin Bizans'a satılması hususunda ayrıntılı bilgi için Bkz.: Yahya b. Said el-Antakî, s. 427-428; Skylitzes, s. 377; Zonaras, s. 52; İbnü'l-Esir, IX, 317-318; Ebu'l-Ferec, I, 289-290; Erdoğan Merçil, "Selçukluların Anadolu'ya Gelişlerinden Haçlı Seferlerinin Başlangıcına Kadar Urfa'nın Durumu", *Selçuklular -Makaleler-*, İstanbul 2011, s. 109-110; Ripper, s. 367-376.

ettiği gibi Bizans imparatoruna da bir elçi gönderip birleşik bir Müslüman saldırısıyla tehdit etti⁵³. Uzun süren çatışmalardan sonra her iki taraf da uzlaşmayı kendi çıkarlarına uygun gördü. Zira Mervanîler Sumeysat, Harput ve Apahunik hattı boyunca hemhudut bulundukları bu güçlü imparatorlukla daha büyük çatışmalara girmekten kaçınıyordu. Bizans da aynı güzergâh boyunca, sınırlarını Müslüman saldırılarından korumak için, Mervanîlerle barış ortamını sürdürmeye özen gösteriyordu. Bunun neticesinde, iki ülke arasındaki ihtilaf son buldu.

Öte yandan Urfa konusundaki anlaşmazlıklar sürerken Nasruddevle (427/1035-1036) yolları Ani ve Vostan (Gevaş)'dan geçen Azerbaycan ve Horasan hacılarının bölgedeki Ermenilerin saldırılarına uğramaları nedeniyle Senâsine (Sasun) kralına karşı savaş ilan etti. Nasruddevle'nin kararlılığını gören Senâsine kralı, aldığı esirleri ve ganimetleri iade ederek onunla barış yaptı. Nasruddevle de dağlık bir coğrafyada bulunmaları, sağlam kalelere sahip olmaları ve Bizans'tan yardım almalarından çekinerek buna razı oldu⁵⁴.

II. Basil'in, Hoy seferiyle hemen eş zamanlı olarak Gence'de hâkim bulunan Şeddâdîler Dvin'i ele geçirdiler. Böylece Sevan Gölü ile Aras Nehri arasındaki bölgeyi kontrol altına alıp Bizans ile sınır komşusu haline geldiler⁵⁵. Dvin ve çevresinin Şeddâdî Emîri Ebu'l-Esvâr (1023-1067), Taşır ve Şirak istikametinde askerî faaliyetler yürütmeye başladı. Bu bağlamda Ebu'l-Esvâr, başkenti Lori'de bulunan Bagratunî Kralı David Anhoğın'e ait pek çok şehri ve kaleyi istila etti. Urfalı Mateos⁵⁶, söz konusu kalelerin sayısını dört yüz olarak vermektedir. Bu durum karşısında David Anhoğın, Ani Bagratunî Kralı Hovhannes-Simbat, Kapan (Siunik) Kralı ve Gürcü Kralı IV. Bagrat'a müracaat etti. Onlardan aldığı kuvvetlerle Ebu'l-Esvâr'ı mağlup ederek onu Taşır'den uzaklaştırdı (1040-1041)⁵⁷.

Bölgedeki siyâsî gelişmeler bu şekilde cereyan ederken, 428/1037 yılında Göktaş, Boğa, Mansur, Dana gibi beylerin liderliğinde ilk Oğuz kitleleri de Azerbaycan'a geldiler. İlk etapta buranın emîri Vehsudan b. Memlan tara-

53 Nasruddevle, Bizans imparatoruna elçi göndererek onu şu şekilde tenkit etmişti: *"Haleb'e karşı iki defa yürümekten ne kazandınız ki, şimdi de Edessa'ya göz dikiyorsunuz? Size dostça nasihatim, adamlarınızı alıp buradan çıkmaktır. Gitmezseniz Arap ordusundan neler çekeceğinizi göreceksiniz"*, Bkz.: Ebu'l-Ferec, I, 289-290.

54 Tufantoz, s. 82-84, 86-88; Ripper, s. 187-193.

55 Minorsky, s. 22, 42.

56 *Vekayinâme*, s. 69.

57 Urfalı Mateos, s. 68-70; Baskumandan Simbat, s. 24-24; Grousset, s. 551-553; Minorsky, s. 51-52.

findan iyi karşılansalar da İbnü'l-Esir'in ifadesiyle⁵⁸ “*fitne ve fesat çıkarmaya, adam öldürmeye ve yağmacılığa*” devam ettiklerinden dolayı 432/1040-1041'de Vehsudun, bir ziyafete davet ettiği yaklaşık otuz Oğuz Bey'ini tevkif etti ve onlardan pek çok kişiyi öldürdü. Bunun üzerine Oğuzların bir kısmı Ermenistan'a bir kısmı da Hakkâri'ye giderek buradaki Kürtlerle çarpıştılar⁵⁹.

Aynı tarihlerde Rey'de bulunan Oğuzlar ise İbrahim Yınal'ın önünden kaçarak el-Cezire'ye geldiler. Burada Amid, Meyyâfârikîn, Erzen ve Mardin arasında dolaşmaya ve bölgeyi yağmalamaya başladılar⁶⁰. Azimî⁶¹, Nasruddevle'nin Meyyâfârikîn ve Amid'den bu Oğuzları uzaklaştıramayınca Bizans İmparatoru Konstantinos'tan yardım talebinde bulunduğunu, imparatorun da Harput valisini ona yardıma gönderdiğini kaydetmektedir.

Öte yandan Oğuzların bölgedeki Müslümanlara karşı yağma ve çapulları şiddetlenince başta Abbasî halifesi olmak üzere Büveyhî Emîri Celalüddeve, Ukaylî Emîri Karvâş ve Diyarbakır Mervanî Emîri Nasruddevle, Tuğrul Bey'e şikâyetle bulundular. Tuğrul Bey, onlara, *bu inatçı âsileri cezalandıracağını ve Oğuzları onların ülkelerinden uzaklaştırmak için asker göndereceği* vaadinde bulundu⁶².

Ertesi yıl Boğa, Mansur, Göктаş ve İsrail gibi beylerin emrindeki Oğuzlar, Ukaylî Karvâş'ı mağlup ederek Musul'u ele geçirince (435/1044) Karvâş, Hille Hâkimi Dübeyş b. Mezyed'den aldığı yardımla onları hezimete uğrattı (Ramazan 435/Nisan 1044). Karvâş'ın önünden kaçan Oğuzlar ise önce Âmid'i ardından da Ermeni ve Bizans diyarına gidip oraları yağmaladılar⁶³. Bu cümleden Erciş'e gelen Oğuzlar, burada Bizans'ın Vaspurakan Valisi Katapan Stefanos Leichoudes ile girdikleri savaşta onu esir alarak Hoy'a götürdüler (1045)⁶⁴.

58 el-Kamil fi't-Tarih, IX, 295.

59 Bkz.: İbnü'l-Esir, IX, 296-298; Tufantoz, s. 89-91. Oğuzların Ermenistan'daki faaliyetleri için Bkz.: Urfalı Mateos, s. 74, 76-77; Grousset, s. 558-560.

60 Yınanç, s. 40; Tufantoz, s. 91.

61 Azimî Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler, Çev.: A. Sevim, Ankara 2006, s. 6.

62 Tuğrul Bey, Nasruddevle'ye verdiği cevapta: “*Bana ulaşan haberlere göre, adamlarımız ülkenize girmiş ve siz de onlara mal verip güzel muamele etmişsiniz. Hâlbuki sen sınır boylarında oturuyorsun, asıl sana mal vermek lâzım ki, kâfirle çarpışasın*” diyordu. Hatta Oğuzları ülkesinden uzaklaştırması için asker göndereceğini vaat ediyordu, İbnü'l-Esir, IX, 301.

63 Azimî, s. 6; Ripper, s. 389. Karvâş, Oğuzlara karşı kazandığı bu zafer üzerine Hezbanî lideri Ebu'l-Heycâ'ya yazdığı mektupta, Oğuzlardan 3.000 kişiyi öldürdüğünü bildiriyordu. Ebu'l-Heycâ ise Karvâş'ın elçisine: “*Tuhaf şey! Bunlar benim ülkemden geçerken üzerinden geçmek zorunda olduklarını köprüye adam koyup onları saydım. Maiyetleriyle birlikte sayıları 30.000 küsurdu. Bu bozgunu müteakip dönüşlerinde ise sayıları 5.000'ni bile bulmuyordu. Buna göre, ya öldürüldüler, ya da başka bir şekilde helak oldular*” diyordu. Bkz.: İbnü'l-Esir, IX, 300-302; Tufantoz, s. 93-94.

64 Skylitzes, s. 419-420; Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, Çev.: Bilge Umar, İstanbul 2008, s. 43-44; Urfalı Mateos, s. 83; Zonaras, s. 89; Başkumandan Simbat, s. 32-33; Yınanç, s. 43.

Müteakiben İbnü'l-Ezrak⁶⁵, Tuğrul Bey'in Meyyâfârikîn ve çevresini Boğa ve Anasioğlu'na iktâ ettiğini ve 10.000 atlı ile bölgeye gönderdiğini kaydetmektedir. Ancak gelip Meyyâfârikîn'i kuşatan Boğa ve Anasioğlu, aralarında çıkan kavga neticesinde birbirlerini öldürünce Nasruddevle, şehirden çıkıp adamlarını dağıttı ve mallarını ganimet aldı⁶⁶. Nasruddevle'ye mezbur mektubunda, bir sugur emîri olarak Bizans ile gaza ve cihat yapması nedeniyle, onu övmesi ve ona destek verilmesi gerektiğini vurgulamasına rağmen Tuğrul Bey'in, Diyarbakir (Âmid)'i neden bu Oğuz beylerine iktâ ettiği hala belirsizliğini korumaktadır. Ancak Tuğrul Bey'in bu vesileyle Kürt emîrine itaatini kabul ettirmesi ihtimali de düşünülebilir.

İbnü'l-Esir'in⁶⁷ kısa sürede dağıldıkları için “*bir yaz bulutuna*” benzettiği bu Oğuzlar, Tuğrul Bey'e karşı asî olsalar da ilk defa Musul'da onun adına hutbe okuttular. Azerbaycan'dan Diyarbakir ve Musul'a uzanan bölgedeki Müslüman halka oldukça çok can ve mal kaybı verdirdiklerinden dolayı da Tuğrul Bey, bundan sonra bölgeye seferler düzenleyen Türkmenleri özellikle Ermeni ve Bizans topraklarına yönlendirmeye gayret etmeye çalışmıştır.

Müslüman devletlerden ziyade Oğuz saldırısını daha az kayıpla atlatan Bizans, Ani Ermeni Kralı ile 1021 yılında yaptığı anlaşmanın meyvelerini ancak 1045'te aldı. Zira 1041'de ölen Ani Kralı Yovhannes-Simbat'ın yerine yeğeni II. Gagik, Bagratunî tahtına oturdu (1041-1042)⁶⁸. Gagik, mülkünü teslim etmek istemeyince imparator İberyâ Dükü Mikhael İasites'i ona karşı görevlendirerek Praksimomenos Nikolaos ile takviye kuvvet gönderdi. Bununla yetinmeyen imparator, ele geçireceği yerlerin kendisinde kalacağı taahhüdüyle Dvin'in Şeddâdî Emîri Ebu'l-Esvâr'la da ittifak yaptı⁶⁹.

Ebu'l-Esvâr, Şirak bölgesinde Gagik'e ait birçok kale ve araziye zapt ederek (1044-1045) bugünkü Türkiye sınırına kadar hâkimiyetini yaydı. Gagik ise bu sırada imparatorun yanına gitti ve tahttan feragate mecbur bırakıldı (1045). Çaresiz kalan Ani'liler şehri Bizans'a teslim ettiler. Buna mukabil Kral II. Gagik'e, *magistros* unvanıyla birlikte Kapadokya'daki Kharsiana ve Lykandos ve-

⁶⁵ Tarihu'l-Farikî, s. 160.

⁶⁶ Amedroz, s. 137; Tufantoz, s. 94.

⁶⁷ el-Kamil fi't-Tarih, IX, 302. Irak Oğuzları için ayrıca Bkz.: Tufantoz, “Bir Yaz Yağmuru: Arslan Yabgu Oğuzları'nın Diyarbakir'i İstilas (432-435-1041-1044)”, I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakir Sempozyumu (20-22 Mayıs 2004) Bildirileri, Diyarbakir 2004, 153-160.

⁶⁸ Aristakes, s. 54; Urfalı Mateos, s. 71, 73; Başkumandan Simbat, s. 26; Honigman, s. 172; Payaslian, 72.

⁶⁹ Skylitzes, s. 410-411; Honigmann, s. 173; Grousset, s. 560-561; Ersan, s. 17.

rildi⁷⁰. Aynı anda Grigor Magistros da İstanbul'a gitmiş ve kendisine ait olan Bıçni Kalesi'ni imparator'a teslim etmişti. Bundan memnun olan imparator onu Taron ve Vaspurakan'ın idaresiyle görevlendirdi⁷¹. Ani'nin idaresini ise yukarıda zikrettiğimiz İberya Thema'sı Michael İsasites'e verdi⁷².

Ani'ye hâkim olduktan sonra imparator, Ebu'l-Esvâr'a verdiği sözü unutup fethettiği yerleri almak için Micheal İsasites ve Konstantin komutasında Bizans, Ermeni ve Gürcülerden müteşekkil bir ordu gönderdi. Ebu'l-Esvâr, gönderilen orduyu ağır bir bozguna uğrattı. Bunu hazmedemeyen imparator, iki ve üçüncü kez Ebu'l-Esvâr'a karşı ordu sevk etti (1046-1047 ve 1047-1048). Sonunda Ebu'l-Esvâr, fethettiği yerleri kaybetti ve imparatora bağlı kalacağına dair bir anlaşma yapmak zorunda kaldı⁷³. Bu şekilde Ani Bagratunî hanedanının da ilhak edilmesiyle Ermeni krallıklarını (Kars hariç) bir bir ortadan kaldıran Bizans, güneydoğuda Urmiye Gölü'ne ve doğuda Dvin hududuna kadar hâkimiyetini genişletti.

Bizans bu surette Doğu'daki sınır hattını en uzak noktasına taşımışken, durumun çöküşünü hazırlayan bazı idarî-yönetimsel uygulamaları da aynı zamanda yürürlüğe geçirmişti. Uzun süre Bizans imparatorluğu bölgeyi *thema* sistemi temelinde, yerel milis birliklerini muhafaza eden bir örgütlenme ile yönetti. Anadolu'da patlak veren Skleros ve Phokas isyanlarından edindiği tecrübeler ve iktidar mücadeleleri sırasında vuku bulan bazı ihtilaflar Bizans'a bu sistemin sakıncalarını da gösterdi. Zira isyancılar öncelikle *themaların* ve bölgedeki Ermenilerin desteğini almıştı. Bu nedenle Ermenistan'ın ilhakından sonra merkezî iktidarın savunması için yerel birliklerden vazgeçilip yerine, ücretleri imparator tarafından ödenen paralı askerlerin oluşturduğu sürekli bir ordunun konması gerekli görüldü. Bu maksatla İmparator Konstantinos Monomakhos sayısı 50.000'i bulan İberya-Ermenistan yerel muhafız kuvvetlerini dağıttığı gibi tayin ettiği ücretli askerlerin maaşlarının karşılanması için de bölge halkına ağır vergiler koydu⁷⁴. Böylelikle Bizans, Grousset'in⁷⁵ ifadesiyle: "*En azından yerel hanedanları, derebeyi ailelerini, Ermeni askerî*

70 Aristakes, s. 59-61; Skylitzes, s. 411; Urfalı Mateos, s. 79-80; Vardan, s. 174; Başkumandan Simbat, s. 30-31; Der Nersessian, s. 10; Honigman, s. 173; Chahin, s. 231-232; Ripper, s. 54; Greenwood, s. 362; Payaslian, 73.

71 Vardan, s. 175; Grousset, s. 566; Vryonis, 93.

72 Mkhitar Ayrivansky, *Kronografiçeskaya İstoriya*, Rusça Çev.: K. Patkanov, Petersburg 1869, s. 407-408.

73 Skylitzes, s. 412-414; Aristakes, s. 62; Urfalı Mateos, s. 82, 84; Başkumandan Simbat, s. 31-32; Ahmed Kesrevi, *Şehriyârân-ı Gumnâm*, Tahran 1335, s. 285-288; Minorsky, s. 54-55.

74 Skylitzes, s. 414; Grousset, s. 571-572.

75 Ermenilerin Tarihi, s. 572.

bürokrasisini ve nihayetinde Ermenistan'ın bütün politik kadrolarını ...ülke- den uzaklaştırmayı başarmıştı". Böylece tam da kitlesel Türkmen akınları- nın başladığı bir dönemde savunma savaşı için avantaj oluşturabilecek yerel askerlerden oluşan ordudan vazgeçilmiş oldu⁷⁶. Paralı askerler savaş gücü ve hücum niteliği yüksek birlikler olmalarına rağmen muhkem ve sağlam surların ardına çekildiklerinden dolayı bölgeyi Selçuklu akınlarına açık bir hale getir- diler. Öyle ki Zonaras⁷⁷, bu uygulamasından dolayı imparatorun, Anadolu'nun Türkler tarafından fethedilmesinin müsebbibi olarak görüldüğünü ileri sür- mektedir.

431/1040 yılındaki Dandanakan Zaferi'ni müteakiben Tuğrul Bey liderliğinde- ki Selçuklular, hızlı bir fetih politikasıyla kısa sürede Arran ve Nahçıvan bölge- sine kadar ulaştılar. Azimî'nin⁷⁸ ifade ettiğine göre Kutalmış, 437/1045-1046 yılında Bizans imparatorunun Dvin üzerine gönderdiği orduya karşı Şeddâdî Emîri Ebu'l-Esvâr'a yardım etmişti. Bu muhtemelen Bizans ile Selçuklu ordu- larının ilk karşılaşmasıydı.

Bunun ardından Selçuklu Meliki Hasan, Vaspurakan bölgesine akınlarda bu- lundu. Ancak Hasan'ın, Bizans'ın Vaspurakan Valisi Bulgar Aaron ve Ani-İ- berya Valisi Katakalon Kekaumenos tarafından mağlup edilip öldürülmesi (439/1047-1048)⁷⁹ üzerine Tuğrul Bey, İbrahim Yınal'ı büyük bir orduyla Ana- dolu'ya gönderdi. Skylitzes⁸⁰ sayıları 100 bini bulan Türk ordusu karşısında Katakalon Kekaumenos'un onları, Bizans sınırları dışında karşılama önerisine karşın Aaron'un şehir ve kaleleri muhkemleştirerek bütün güçleriyle surların arkasına geçip savunma yapma görüşünün baskın geldiğini ifade etmektedir. Bu, yukarıda zikrettiğimiz ücretli Bizans kuvvetlerinin izlediği stratejinin fiilî uygulamasıdır.

Vaspurakan'dan geçerek Basian ve Garin (Theodosiopolis, Erzurum)'e yayılan Selçuklu ordusu, 18 Eylül 1048'de Kapetru önünde Aaron, Katakalon ve Gürcü Liparit kumandasındaki Bizans ordusunu bozguna uğrattı, Liparit de tutsak alındı⁸¹. Bu yenilgi sebebiyle İmparator Konstantinos, Sultan Tuğrul Bey'e Li-

⁷⁶ Ripper, s. 109-110.

⁷⁷ Tarihlerin Özeti, s. 96.

⁷⁸ Azimî Tarihi, s. 9.

⁷⁹ Skylitzes, s. 421-422; Grousset, s. 573; Yınanç, s. 45-46; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 50; Ersan, s. 23; D. A. Korobeinikov, "Raiders and Neighbours: The Turks (1040-1304)", *The Cambrige History of the Byzantine Empire (500-1492)*, ed. Jonathan Shepard, Cambridge 2008, s. 699.

⁸⁰ Skylitzes, s. 423.

⁸¹ Aristakes, s. 87-88; Skylitzes, s. 423-425; Mikhael Attaliates, *Tarih*, Çev.: Bilge Umar, İstanbul 2008, s. 56; Urfalı Mateos, s. 89-90; Zonaras, s. 90-91; İbnü'l-Esir, IX, 415; Honigmann, s. 178; Claude Cahen, "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi", *Belleten*, Çev.: Yasar Yücel-Bahaeddin Yediyl-

parit'in serbest bırakılması ve barış talebiyle Vaspurakan Valisi Aaron'un kâti-bi George Drosos'u elçi olarak gönderdi⁸². Bunun yanı sıra imparator, Mervanî Emîri Nasruddevle'ye de müracaat ederek sultan nezdinde "*Liparit'in fidiye karşılığı serbest bırakılması ve barış görüşmeleri*" için ara buluculuk yap-masını rica etti⁸³. Attaliates'in⁸⁴, Bizans ile Selçuklular arasındaki diplomatik ilişkilerin başlangıcı olarak vurguladığı bu görüşmeler neticesinde Tuğrul Bey, kurtuluş akçesi almaksızın Liparit'i serbest bıraktı. Bizans imparatoru da İs-tanbul'da bulunan camiye onarıp burada Abbasî halifesi ve Tuğrul Bey adına hutbe okutmayı kabul etti⁸⁵. Ancak Tuğrul Bey'in yıllık vergi ödenmesi talebi imparator tarafından kabul edilmedi⁸⁶.

Bu görüşmeler öncesinde 441/1049-1050'de Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in isteğiyle Mervanî Emîri Nasruddevle, Diyarbekir bölgesinde onun adına hutbe okutmaya başladı⁸⁷. Böylelikle Selçuklular Bizans'a otoritelerini kabul ettir-dikleri gibi Abbasî otoritesinin zayıflamasından sonra Anadolu'daki Müslüman emîrler üzerinde, Bizans'a karşı bir hami rolünü de üstlenmiş oldular. Bu da, Selçuklu'nun Anadolu'daki siyasî yapıya yönelik ilk kazancı ve bölgedeki siyasî iktidar değişimine de ilk müdahalesi kabul edilebilir.

Konstantinos IX. Monomakhos, Selçuklu tehlikesi nedeniyle Doğu Anadolu'da-ki Bizans kalelerini tahkim edip bölgeye takviye askerî birlikler sevk etti⁸⁸. Tuğrul Bey, imparatorun vergi talebini reddetmesi üzerine, 1054 yılında or-dusunun başında Azerbaycan'a doğru harekete geçti. Sefer sırasında önce Azerbaycan'ın Revvâdî Emîri Vehsudan b. Mamlan ardından da Gence ve

dız, LI/201, Ankara 1987, s. 1384-1385; Ersan, s. 23; Ömer Subaşı, "Tarihi Kaynaklar Işığında Ka-putru Savaşı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 44, Erzurum 2010, s. 256-258; Osman G. Özgüdenli, "Tuğrul Bey Dönemi", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan, Ankara 2012, s. 61.

⁸² Skylitzes, s. 426.

⁸³ Konstantin Monomakhos, Nasruddevle'ye gönderdiği mektupta "*Roma eşrafından olan esi-rin kurtulması için elinizden geleni yapmanızı rica ederim. Sultan Tuğrul Bey'in yüksek kalpli olduğunu biliyorum benim namıma kendisine müracaat olunursa bu esiri alı koymaz*" diyordu. Ebu'l-Ferec, I, 304-305. Ayrıca Bkz.: İbnü'l-Esir, IX, 423; Nasruddevle, Meyyâfârîkîn'e gelmiş olan Bizans elçisiyle birlikte, Şeyhülislâm Ebû Abdullah b. Mervan'ı Sultan Tuğrul'un yanına gönder-mişti. Bkz.: Tufantoz, s. 97. İmparator daha sonra Selçuklularla barışın tesis edilmesi ve de impa-ratorluğunun İberya politikası için önemli bir unsur ve Gürcü kralı IV. Bagrat'a karşı etkili bir koz olan Liparit'in kurtuluşundan dolayı Emîr Nasruddevle'ye şükranlarını sundu. İbnü'l-Esir, X, 43.

⁸⁴ *Tarih*, s. 57.

⁸⁵ İbnü'l-Esir, IX, 423; X, s. 43. Ayrıca Bkz.: Yınanç, s. 48; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1999, s. 24-25; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 52-53; Sevim-Merçil, s. 35-36; Tufantoz, s. 97; Ripper, s.199-200; Korobeinikov, s. 699; Toksoy, s. 684; Özgüdenli, s. 62.

⁸⁶ Skylitzes, s. 426; Zonaras, s. 91-92.

⁸⁷ İbnü'l-Esir, XI, 422; Ebu'l-Ferec, II, 304.

⁸⁸ Skylitzes, s. 426, 430-431.

Dvin'in Şeddâdî Emîri Ebu'l-Esvâr, sultanın huzuruna gelip itaatlerini sundular ve adına hutbe okutmayı kabul ettiler⁸⁹. Buradan Vaspurakan'a giren Tuğrul Bey, İran üzerinden Hoy yoluyla Ermenistan ve Anadolu'ya ulaşan geleneksel karayolunun denetimini sağlayan, bir süre önce Bizans tarafından Müslümanların elinden alınan, Van Gölü'nün kuzeydoğusunda bulunan Bargiri ve Erciş'i fethettikten sonra Malazgirt üzerine yürüyerek şehri kuşattı⁹⁰. Bu üç şehrin fethi aynı zamanda Bizans'a karşı Selçuklu-Türkmen akıncılarının Anadolu'ya girişlerinde güvenli bir koridor açacaktı. Bu sırada Mervanî emîri Nasruddevle de tabiiyet esası gereği sultana pek çok hediye ve askerî yardım gönderdi⁹¹. Ancak Şiddetli kuşatmalara rağmen şehri alamayan sultan, kışın da yaklaşması nedeniyle Azerbaycan'a geri döndü⁹². Bu seferiyle Tuğrul Bey, Bizans'a karşı çok büyük başarılar elde edemese de, Ermeniy'e'nin fethine yönelik ciddi bir girişimde bulunmanın yanı sıra Azerbaycan ve Arran'a hâkim bulunan Revvâdî ve Şeddâdîleri de Selçukluya tabi kılmıştır.

Bir yıl sonra Gence ve Dvin'nin Şeddâdî Emîri Ebu'l-Esvâr, sultanın emriyle Şirak'a girdi. Ani hududuna kadar olan yöreleri ele geçiren Ebu'l-Esvâr aldığı yüklü ganimetle geri döndü (447/1055-1056)⁹³. Hem Selçuklu akınları hem de Ebu'l-Esvâr'ın bu seferinde görüldüğü gibi Bizans; Malazgirt, Bargiri, Erciş ve Ani gibi büyük stratejik öneme sahip şehirleri kontrol etmesine rağmen, burada gerçek anlamda savunabileceği bir sınır hattı oluşturamamıştı. Bölgedeki Bizans askerî yetkilileri, kuvvetlerini sadece büyük ve müstahkem bazı şehir ve kalelere yerleştirerek bütün bölgeyi akıp gelen saldırılara savunmasız bir şekilde terk etmişti. Bu durum özellikle Selçukluların herhangi bir engelle karşılaşmaksızın bölgeyi talan etmesine, gelecekteki fetihleri için bütünüyle savunmasız ve elverişli bir hâle getirmesine müsaade etmişti.

Bu sırada Mervanî Emîri Nasruddevle de hem vasalı olduğu Selçuklular hem de barışçıl bir siyaset yürüttüğü Bizans nezdinde oldukça dikkatli bir politika izliyordu. Bağdad'da Arslan el-Besâsirî isyanı devam ederken Nasruddevle, Rebiyülevvel 448/Mayıs-Haziran 1056'da Bağdad'da bulunan Tuğrul

⁸⁹ İbnü'l-Esir, IX, 454.

⁹⁰ Skylitzes, s. 432; Attaliates, s. 57; Başkumandan Simbat, s. 35. Şehir, Bizans kumandanı Basil Apokapes tarafından savunuluyordu.

⁹¹ İbnü'l-Esir, IX, 454.

⁹² Bkz.: Aristakes, s. 93-107; Skylitzes, s. 432-434; Attaliates, s. 57-58; Urfalı Mateos, s. 100-102; İbnü'l-Esir, IX, 454; Ebu'l-Ferec, II, 306; Honigmann, s. 171; Grousset, s. 582-584; Cahen, "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi", s. 1385-1386; Sevim, "Selçuklu-Ermeni İlişkileri", s. 69-70; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 33-34; Sevim-Merçil, s. 36-37; Korobeinikov, s. 699.

⁹³ Aristakes, s. 109; Honigmann, s. 180; Minorsky, s. 54-55.

Bey'e çok değerli hediye ve askerî mühimmat göndererek itaatini arz etti⁹⁴. Ancak el-Besâsirî isyanı sırasında, Selçuklu ve Bizans elçilerinin yolların güvenli olmadığı gerekçesiyle Nasruddevle tarafından Meyyâfârikîn'de konuk edilmeleri sultana, Nasruddevle'nin isyan ettiği şeklinde aksettirilmişti. Bu da sultanın Diyarbekir'e sefer düzenlemesine neden olmuştu. Sultanın öncü birliklerinin Meyyârikîn'i kuşatması nedeniyle Âmid'e gelmiş bulunan Nasruddevle, İbrahim Yınal'ın ara buluculuğu ve sultana çok değerli armağanlar ile beraber 100.000 dinar vermesi karşılığında barış yapmaya muvaffak oldu⁹⁵.

Mervanî emîri aynı zamanda Bizans-Selçuklu çatışmalarının yoğun olarak yaşandığı Van Gölü havzasında da, sahip olduğu şehirleri saldırılardan muhafaza etmeye çalışıyordu. Bu bağlamda 1057 yılında bölgeyi talan eden Bizans paralı askeri Frankopulos Herve'nin eylemlerine mani olmak için Ahlat'a gelen Türk reisi Sabuk (Samuk) ile ittifak yaptı. Durumdan habersiz olan Herve'yi Ahlat yakınlarında esir alıp bertaraf etti⁹⁶.

Bizans'ın Anadolu'daki kötü idaresi Konstantinos X. Dukas (1059-1067) devrinde tamamen bozuldu. Doğu hududunu savunmayı bütünüyle ihmal eden imparatorluk politikasına, Dukas'ın asker sayısını azaltması ve askere yönelik malî tutumu eklenince imparatorluğun savunma gücü bütünüyle çöküşe uğradı. Üstelik savaş teçhizatı ve yiyecek istihkakından⁹⁷ yoksun olan mevcut askerler de düşmanla her hangi bir çarpışmaya girmekten uzak duruyorlardı. Bu vaziyet Selçuklulara, Anadolu'nun kapılarını açan bir başka unsurdur. 1059-1063 yılları arasındaki Selçuklu saldırıları karşısında Bizans'ın vaziyetini Attaliates⁹⁸ şu sözleriyle tarif etmektedir: *"Anadolu'da düşmanlar her şeyi talan ettiler, yakıp yıktılar ve onların akınları sürekli oldu; Türkler saldırılarıyla ağır bastılar; oysa bizim ordumuz, ihmal edilmiş olduğundan, yenildi ve panikledi. Hiçbir zaman güzel gün görmeyen İberya ülkesi, söylediğimiz üzere, onu artık işgal etmiş olduklarından harabe yığınınna dönmüştü. Onunla sınırdaş olan diğer yöreler, yâni Mesopotamia, Khaldia [Trabzon yöresi] Melitene [Malatya yöresi] ve Koloneia [Şebinkarahisar] ve Fırat'a yakın bulunanlar aynı çileyi çektiler. Ve eğer bazı kereler barbarlar bizim kendi ordumuz*

94 Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Tarihi'l-Âyân'da Selçuklular*, Çev.: A. Sevim, Ankara 2011, s. 18; Tufantoz, s. 99.

95 İbnü'l-Esir, IX, 477; Sibt İbnü'l-Cevzî, s. 35-36, 37-38; Ebu'l-Ferec, II, 310; Yınanç, s. 51-55; O. Turan, s. 135; Tufantoz, s. 99-101; Özgüdenli, 70.

96 Bunun neticesinde de İstanbul'a haber göndererek imparatora karşı bu yıkıcı faaliyete son verdiğini bildirdi Skylitzes, s. 452-453; Honigmann, s. 181; Grousset, s. 588; Cahen, "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi", s. 1390; Ripper, s. 195-196.

97 Zonaras, s. 117.

98 *Tarih*, s. 87-88.

tarafından yahut daha doğrusu ordu geliyor rivayeti yayıldığından dolayı engellenmiş olmasalardı yahut da kendilerinin bazı önderleri, Hhorosalaris [Horasan Sâlâr] ya da Zamuokhes [Sabuk, Samuk], bahtın lütfü ile yenilmiş olmasalardı, o takdirde düşman akınları Galatia'ya, Onoriada'ya [Bolu yöresine] ve asıl Phryga'ya [Kütahya, Afyon, Eskişehir dolaylarına] kadar yaklaşacaktı." Bizans kronikçisi Attaliates'in bu ifadeleri, uzun süredir ısrarla devam eden Selçuklu saldırılarının, Ermenistan ve Anadolu'daki Bizans yönetimini çökerttiğini ve Bizans'ın artık buraları idare etmekte aciz kaldığını bariz bir şekilde göstermektedir.

Bu sırada istikrarlı yönetimiyle Âmid ve Meyyâfârikîn'i müreffeh bir belde haline getiren Mervanî Emîri Nasruddevle, yarım asırlık saltanatından sonra 29 Şevval 453/16 Kasım 1061'de öldü. Ondan sonra oğlu Nizameddin tahta oturmasına rağmen kardeşi Said, buna muhalefet ederek Tuğrul Bey'den yardım istedi. Tuğrul Bey, 5.000 kişilik bir orduyla Sâlâr-ı Horasan'ı ona yardıma gönderdi. Ancak iki kardeş anlaştılar ve Sâlâr-ı Horasan'a da 50.000 dinar vererek kuşatmadan vazgeçirdiler (454/1062)⁹⁹. Bu şekilde Meyyâfârikîn'den ayrılan Sâlâr-ı Horasan, Âmid sınırında bulunan Beğîn, Argın (Ergani) ve Tulum gibi Bizans sınır kalelerini yağmaladıktan sonra (5 Ekim 1062) bölgeden ayrıldı¹⁰⁰.

Tuğrul Bey (4 Eylül 1063)'den sonra Alp Arslan devri, Anadolu'ya yönelik politikalarda bir sertleşme ve Bizans ile yapılan mücadelelerde kalıcı neticelerin alındığı bir dönemdir. Nitekim Alp Arslan, 1064 ve 1070 yıllarında düzenlediği iki sefer ile Aras Havzası'ndan Malazgirt'e kadar uzan bölgede başta Amberd, Sürmari (Sürmeli) ve Ani (16 Ağustos 1064) olmak üzere Ermenistan'ın son büyük müstahkem şehirleri olan Malazgirt ve Erciş'i de fethederek (462/1070)¹⁰¹, Ermenistan'daki Bizans hâkimiyetini nihayete erdirmişti¹⁰².

Aynı dönemde İstanbul'da Bizans'ın hem Ermeniyeye hem de Anadolu'daki varlığını yakından ilgilendiren bir gelişme yaşandı. Asker bir imparator olan IV. Romanos Diogenes (1067-1071) Bizans tahtına geçti. İmparator olur olmaz

⁹⁹ Amedroz, s. 142; Tufantoz, s. 104-105; Ripper, s. 241.

¹⁰⁰ Urfalı Mateos, s. 113-116; Ebu'l-Ferec, I, 316; Honigmann, s. 183; Yınanç, s. 55; Grousset, s. 594-595; Sevim-Merçil, s. 39; Tufantoz, s. 107.

¹⁰¹ İbnü'l-Ezrak, s. 186-187; el-Bundarî, s. 36; Ebu'l-Ferec, II, 319-320; Sibt İbnü'l-Cevzî, s. 166; Tufantoz, s. 109; Korobeinikov, s. 702.

¹⁰² Bu sırada Kars'ta varlığını sürdürmeye çalışan Ermeni kralı Gagik Abas ise Alp Arslan'a bağlılığını bildirmesine rağmen Bizans imparatoruna müracaat ederek ülkesini ona devretti. Maiyetle birlikte imparatorun, kendisine bıraktığı Kapadokya'ya gitti. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Urfalı Mateos, s. 121-122; Vardan, s. 178; Başkumandan Simbat, s. 41; 178; Grousset, s. 600; Köymen, s. 19-20; Payaslian, 74.

bizzat ordusunun başında, Kapadokya ve Frigya bölgesine ulaşan Selçuklu akınlarını durdurmak için 1068 ve 1069 yıllarında iki sefer yaptı¹⁰³. Ancak her iki seferinde de Malatya'nın ötesine geçememesi Bizans'ın artık Ermeniye'yi gözden çıkardığı ve burayı koruyamayacağı izlenimini vermektedir. Fakat yine de Bizans kronikleri¹⁰⁴, imparatorluğun içinde bulunduğu mevcut koşullarda Romenos Diogenes'in düşmanlara (Selçuklulara) karşı koyma cesaretini göstermiş olmasını imparatorluk için umut verici bir gelişme olarak değerlendirmektedirler.

İşte Bizans imparatorluğu için büyük bir felakete dönüşen ve Selçuklular için de Anadolu'nun fethini hızlandıran Malazgirt savaşı, böyle bir siyasî sürecin sonunda meydana geldi.

¹⁰³ Bu iki sefer dair Bkz.: Attaliates, s. 112-142; Zonaras, s. 125-131; İbnü'l-Esir, X, 68; Antonios Vratimos-Chatzopoulos, *The Two Expeditions of the Byzantine Emperor Romanos IV. Diogenes in 1068 and 1069*, Cardiff University Unpublished Doctoral Thesis, 2005, s. 136. Bu sırada Sultan Alp Arslan'ın kumandanlarından olan Afşin'in İstanbul boğazına kadar ilerlediği ve bizzat imparatora ait sürüleri yağmaladığı kaydedilmektedir. Bkz.: Sibt İbnü'l-Cevzî, s. 160-161. Romanos Diogenes'in bu seferine dair ayrıntılı bilgi için Bkz.: Vratimos-Chatzopoulos, s. 136-236.

¹⁰⁴ Psellos, s. 226; Zonaras, s. 127.

MALAZGİRT SAVAŞI'NA KADAR ANADOLU'YA YAPILMIŞ SELÇUKLU AKINLARI

Cihan PİYADEOĞLU

Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Anadolu coğrafyası tarihin en eski dönemlerinden itibaren pek çok kavmin geçiş ve yerleşim bölgesi olmuştur. Bu kavimlerden biri olan Türkler, Selçuklular'dan önce de Anadolu'ya seferler düzenlemişlerdir. Ancak bu seferleri sistemli hale getiren, hatta sonuca ulaştıranlar ise Selçuklular olmuştur. Selçuk Bey'in 961 tarihinde Seyhun (Sır-ı Derya)'un Aral Gölü'ne döküldüğü bölgeye yakın bir yerde bulunan Cend şehrine hâkim olması, Türk ve İslâm tarihinin en önemli dönüm noktalarından birini teşkil eder. Bu sayede İslâm'a giren Selçuklu toplulukları, bütün Ortadoğu tarihi ve coğrafyası üzerinde önemli ölçüde belirleyici rol üstlenmişlerdir. Ancak Anadolu akınlarına gelinceye kadar yaşadıkları pek çok olay Selçuklu toplulukları üzerinde çok belirleyici olmuştur. Nitekim Cend'in ele geçirilmesinden bağımsızlığa giden yolda yaşanan 79 yılın Selçuklular açısından çok kolay geçtiğini söylemek pek de mümkün görünmemektedir. Bu süreçte Anadolu'ya yönelik farklı amaçlar güden seferler söz konusu olmuştur. Bunlardan ilki Çağrı Bey'in Doğu Anadolu'ya gerçekleştirdiği kabul edilen meşhur seferdir.

Çağrı Bey'in Doğu Anadolu Seferi

Çağrı Bey'in Doğu Anadolu seferi, Selçuklu araştırmalarında sıkça bahsedilen bir meseledir. Bununla birlikte sefer hakkındaki bazı meselelerin tartışılması gerekir. Mesela sefer gerçekten yapılmış mıdır? Yapılmışsa hangi tarihte yapılmıştır? Çağrı Bey'i bu seferi yapmaya iten şartlar nelerdir? Bu üç soruya

cevap verdikten sonra sefer ve sonuçları hakkında yorum yapmak daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Çağrı Bey'in Horasan, Azerbaycan'ı geçerek Doğu Anadolu'ya gerçekleştirdiği sefer ile ilgili olarak günümüze ulaşmamış *Meliknâme* adlı eserden Abu'l-Faracve Mîrhând'ın (*Ravzatü's-safa*) naklettiği bilgiler esas alınmaktadır. Bununla birlikte Ermeni müellif Urfalı Mateos'un bu dönemde Doğu Anadolu'da görülen bir Türk akını hakkında vermiş olduğu bilgiler¹ de Çağrı Bey'in seferiyle ilişkilendirilmektedir. Mevcut bilgilere Selçuklular'ın içinde bulunduğu siyasî şartları da eklediğimizde seferin yapılmış olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Bundan da önce Selçuklular'ın içinde bulunduğu şartların değerlendirilmesi zorunludur. Ailenin atası olan Selçuk henüz hayattayken Karahanlılar ile olan mücadelelerinde Sâmânîler'e yardım eden Selçuklular'a Buhara yakınlarındaki Nûr Kasabası yerleşmeleri için verilmiş, bir kısım Selçuklu topluluğu buraya göç etmişti. Selçuk Bey'in 1007 tarihinde ölümünden sonra eski düşman Oğuz Yabgu Devleti'nden gelebilecek tehlikelere karşı Cend'den ayrılan Tuğrul ve Çağrı Beyler, amcaları Arslan Yabgu gibi Nûr Kasabası'na gelmişlerdi. Ancak onlar buraya gelmiş olmalarına rağmen kendilerine bağlı toplulukları idare etmeye devam etmiş, bu da aile içinde farklı bir fiili duruma neden olmuştu. Diğer bir ifadeyle Selçuklu toplulukları Arslan Yabgu'ya bağlı olanlar (Yabgulular), Tuğrul ve Çağrı Bey'e bağlı olanlar (Selçuklular) ve Selçuk'un diğer oğlu Yusuf Yınal'a bağlı olanlar (Yınalılar) şeklinde yapılmış, bu şekilde yaşamaya devam etmişlerdir².

Bu dönemde Tuğrul ve Çağrı Bey'in amcaları Arslan Yabgu ile olan münasebetlerini belirleyenler sadece kendileri olmamış, dış etkenler bunda etkili olmuştur. Bölgenin önemli gücü Sâmânîler'in Karahanlılar ve Gazneliler tara-

¹ Urfalı Mateos, *Vekayî-Nâme (952-1136)* ve *Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev.: Hrnt D. Andreasyan, TTKY, Ankara 1987, s. 48 vd.

² Zahirüddin Nişâbü'rî, *Selçuknâme*, nşr. A. H. Morton, Berlin 2004, s. 5; Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Rahatü's-sudûr ve Âyetü's-sürûr*, Çev.: Ahmed Ateş, TTKY, Ankara 1957, I, 85; Sadreddin Ebu'l-Hasan Ali b. Nâsir el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye (Zübde-tü't-tevdârih)*, Çev.: Necati Lugal, TTKY, Ankara 1999, s. 2; Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, Çev.: Abdülkerim Özyayın, İstanbul 1987, IX, 362; el-Feth b. Ali b. Muhammed el-Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve Nuhbetü'l-usra*, Çev.: Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTKY, Ankara 1999, s. 2; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, Haz.: E. Mercil, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011, s. 24; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, I. Kuruluş Devri*, TTKY, Ankara 1993, s. 17, 33; Ann K. S. Lambton, *Continuity and Change in Medieval Persia*, London 1988, s. 4-5; Ali Sevim-Erdoğan Mercil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTKY, Ankara 1995, s. 16-17; Cihan Piyadeoğlu, Çağrı Bey, Timaş, İstanbul 2011, s. 28.

fından ortadan kaldırılması, oyunun artık yeni kurallarla oynanacağı anlamına gelmişti. Bu durum Arslan Yabgu gibi Tuğrul ve Çağrı Bey'in de birileriyle ittifak yapması gerekliliğine sebep oldu. Selçuklular'ın Karahanlı Hükümdarı Buğra Han ile ittifak yapma zorunluluğu bir süre sonra Tuğrul'un esir edilmesiyle sonuçlandı. Çağrı Bey'in kardeşi Tuğrul'u esaretten kurtarması sorunun çözümü anlamına gelmemiş, Mâverâünnehir'e gelen iki kardeş bu sefer de farklı bir tehditle karşı karşıya kalmışlardı. Nitekim Karahanlı hanedanından Ali Tegîn, Buhara'yı ele geçirerek bağımsızlığını ilân etmiş, bu başarısını da Arslan Yabgu'dan aldığı askeri destekle elde etmişti. Ali Tegîn bir sonraki hedefi Tuğrul ve Çağrı Bey oldu. Ali Tegîn'in kendilerine saldırması iki kardeşin yeni yurtlar araması anlamına gelmekteydi. Bunun üzerine Çağrı Bey kardeşine: *"Kurtuluş senin çöllere çekilmen, bana da Rumlarla savaşmaya gitmem için izin vermededir."* diyerek Doğu Anadolu seferine çıkmıştı³.

Seferin tarihi hakkında bilgi veren araştırma eserler, 1016-1021 tarihleri arasında gerçekleştiği hususunda birleşmektedir. Urfalı Mateos'un⁴, Çağrı Bey'in adını doğrudan zikredilmemekle birlikte verdiği bilgileri Çağrı Bey'in Anadolu seferi ilişkilendirmek mümkündür. Ayrıca bu bilgiler, seferin tarihi hakkında bir sonuca ulaşmamıza büyük katkı sağlamaktadır. Nitekim yukarıda da belirttiğimiz üzere verilmekte olan beş yıllık zaman dilimi, seferin bu süredeki herhangi bir yılda gerçekleştirilmiş olduğu manasına gelir. Diğer bir ifadeyle 1016 tarihinde başlayıp, 1021 tarihinde biten bir seferin gerçekleştirilmiş olması pek mümkün görünmemektedir. Bu sebeple Urfalı Mateos'un "Türk olarak adlandırılan bir grubun Ermeni Takvimi'ne göre 467. yılda (17 Mart 1018-16 Mart 1019) Ermeni Vaspurakan bölgesine geldiği" şeklinde vermiş olduğu bilgi, Çağrı Bey'in 1018 tarihinde Anadolu'ya bir sefer düzenlemiş olduğu sonucuna ulaşmamızı sağlamaktadır. İklim ve coğrafya şartları da göz önüne alındığında Çağrı Bey'in 1018 yılının bahar aylarında seferine başladığı, yaz başlarında Doğu Anadolu'ya ulaştığı ve sonbaharda da seferini tamamladığını söylemek mümkündür.

İbrahim Kafesoğlu⁵, kaynaklardan farklı olarak Çağrı Bey'in Doğu Anadolu seferini 3.000 kişiyle gerçekleştirdiğini zikretmektedir. Nitekim bu konuda zaten

3 Mîrhând, Seyyid Muhammed b. Burhâneddîn Hâvendşâh, *Tarih-i Ravzâtü's-safâ*, Tahran 1339 hş., IV, 240; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1996, s. 90; Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s. 3; Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTKY, Ankara 2007, s. 19 vd.; Piyadeoğlu, *Çağrı Bey*, s. 28-30.

4 Urfalı Mateos, s. 48 vd.

5 İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihî Ehemmiyeti", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 268. İbrahim Kafesoğlu, bu makalesinde *Ravza-*

kıt olan kaynaklardan Mîrhând⁶ 30.000, diğer müellif Hândmîr⁷ ise sadece 30 rakamını vermektedir. Abu'l-Farac⁸, “büyük bir ordu” ifadesini kullanırken, Müverrih Vardan⁹, 1021 tarihinde Liparit’in 500 süvariyle Tuğrul’un¹⁰ karşısına çıktığını, ancak onun ordusunun çokluğu karşısında kaçtığını belirtmektedir.

Seferin gerçekleşmesindeki ilk geçiş bölgesi durumunda olan Horasan, Gazneliler’in hâkimiyetinde ve sonraki dönemde Selçuklular’ın baş düşmanlarından birisi olacak Arslan Cazib idaresindeydi. Çağrı Bey, yanındaki kuvvetlerle ilk olarak Horasan’a girdi. Bölgenin valisi Arslan Cazib’in durumdan geç haberdar olması Çağrı Bey’in sorunsuz şekilde buradan geçmesini sağlamıştı. Arslan Cazib, her ne kadar bu seferi geç haber almışsa da yine de Selçuklular üzerine bir ordu göndermiş, ancak bu ordu Çağrı Bey’in Horasan’dan geçişini engelleyememişti. Arslan Cazib’in daha sonraları ortaya çıkan Selçuklu düşmanlığı, muhtemelen Çağrı Bey’in geçişine engel olamamasından dolayı Gazneli Mahmud’un kendisini şiddetle azarlamış olmasından ileri gelmekteydi¹¹.

Bu sırada Doğu Anadolu’da Bizans’a tâbi Küçük Ermeni krallıkları hüküm sürmekte ve bu krallıkların Bizans’a karşı olumsuz bir bakışı bulunmaktaydı. Çağrı Bey, ilk olarak kuzeydoğudan Vaspurakan Krallığı’nın hâkimiyet sahasına girdi¹². Bölgedeki Ermeni ve Gürcüler’in siyasî birlikten hayli uzak oluşu

tû’s-safâ’yı kaynak göstererek sefere katılan asker sayısını 3.000 olarak zikretmektedir. Nitekim iki kaynakta zikredilen iki farklı rakam seferin içeriği açısından pek mümkün görünmemektedir. 30.000 kişinin bu kadar uzun bir mesafe kat ederek keşif veya yağma amaçlı sefere çıkması pek mümkün değildir. Aynı seferin 30 kişiyle yapılmış olması daha da düşük bir ihtimaldir. Dolayısıyla verilen 3.000 mantıklı bir sayı olacaktır. Bununla birlikte Mehmet Altay Köymen (*Kuruluş*, s. 106) de İbrahim Kafesoğlu’nun vermiş olduğu 3.000 sayısını doğru kabul etmiş olmakla birlikte iki kaynaktaki 30.000 ve 30 ile farklı olan bu sayıyı neden kabul ettiğini tartışmamış olmasına da eleştiri getirmektedir.

⁶ *Ravzatü’s-safâ*, IV, 240.

⁷ Hândmîr b. Hâce Hümmüddîn Muhammed b. Hâce Celâlüddîn Muhammed Hândmîr, *Habîbü’s-siyer*, nşr. Muhammed Debîr Siyâkî, Tahran 1353 hş., II, 471.

⁸ Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, Çev.: Ö. R. Doğrul, TTKY, Ankara 1999, I, 293.

⁹ Müverrih Vardan, *Türk Fütühatı Tarihi (889-1269)*, Çev.: Hrnt D. Andreasyan, İstanbul 1937, s. 172-173.

¹⁰ Burada Tuğrul adı zikredilmekle birlikte, doğru isim Çağrı olmalıdır, Bkz.: aynı yer.

¹¹ *Ravzatü’s-safâ*, IV, 240; Kafesoğlu, İlk Selçuklu Akını, s. 264; Turan, *Selçuklular*, s. 90; Mükrimin Halil Yınanç, “Çağrı Bey”, İA, III, 324; Köymen, *Kuruluş*, s. 106; Ali Sevim, *Anadolu’nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTKY, Ankara 1993, s. 39; Ali Sevim, “Çağrı Bey”, *DİA*, VIII, 183; Salim Koca, *Selçuklular’da Ordu ve Askerî Kültür*, Ankara 2005, s. 42 vd; Piyadeoğlu, *Çağrı Bey*, s. 31. Sultan Mahmûd, Tûs valisine: “Niçin ihmal ve aldırılmazlık ile Çağrı’nın memleketimin içinden uluorta geçmesine izin verdin.” şeklinde serzeniş ve biraz da yergi içeren bir mektup göndermişti, Bkz.: *Ravzatü’s-safâ*, aynı yer; Piyadeoğlu, *Çağrı Bey*, s. 31.

¹² Mükrimin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I Anadolu’nun Fethi*, İstanbul 1944, s. 36-37; Kafesoğlu, İlk Selçuklu Akını, s. 267; Turan, *Selçuklular*, s. 90; Yınanç, *Çağrı Bey*, İA, III, 324; Köymen, *Kuruluş*, s. 107.

Çağrı Bey'in işini kolaylaştıran bir gelişmeydi. O ana kadar Türkler ile karşılaşmamış olan bölge halkı için de durum şaşırtıcı bir durum olmuştu. Urfalı Mateos'un¹³: "...Bu zamana kadar bu cins Türk atlı askeri görülmemişti. Ermeni askerleri onlarla karşılaşınca onların acaib şekilli, yaylı ve kadın gibi uzun saçlı olduklarını gördüler." şeklinde vermiş olduğu bilgi şaşkınlığı açıkça gösteren ifadelerdir. Çağrı Bey'in bu seferi sadece keşif amaçlı olmamış, yağma amacı da güdülmüştür. Nitekim sefer sırasında Irak-ı Acem ve Azerbaycan bölgesine daha önce gelmiş bulunan Türkmenler'in de kendisine katılmış olması bu durumu desteklemektedir.

Daha sonra Vaspurakan Krallığı toprakları üzerindeki faaliyetler devam ettirildi. Kral Senekerim, krallığın başkenti olan Vosd(t)an'da¹⁴ verdiği emirle Başkumandan Şabuh ve Vaspurakan ileri gelenlerini büyük bir orduyla Çağrı Bey'in üzerine gönderdi. Türkler bu mücadele sırasında silah olarak daha ziyade oku tercih etmişken, Ermeni ordusu sadece kılıçla savaşmış, bu da onlar için en büyük engeli teşkil etmişti. Nihayetinde Türkler'e zarar verebilmeleri için onların yanına yaklaşmaları gerekmekteydi. İki taraf arasında başlayan şiddetli çarpışma, Ermeniler'in Türkler'e yaklaşamaması ve Türkler'in ustalıklı ok atışlarıyla Ermeniler'in geri çekilmesi ile sonuçlanmıştı. Böylece Van Gölü çevresindeki büyük bir alan Çağrı Bey'in hâkimiyetine girdi¹⁵. Artık bölgede kendisine karşı koyacak güç de kalmayan Çağrı Bey'in bir sonraki hedefi Gürcüler'in hâkimiyeti altında bulunan Nahcivan bölgesi oldu. Gürcü komutanı Liparit, Çağrı Bey'in karşısına çıkmışsa da savaşa cesaret edememişti. Böylece burası da kontrol altına alınmış oldu. Harekâtına devam eden Çağrı Bey, Dovin'in kuzeybatısında bulunan Nik bölgesine yürüdü. Burada kendisine karşı koymaya çalışan Bizans kumandanı Vasak Pahlavuni'nin kuvvetleri de perişan edildi. Kaçmak isteyen Pahlavuni yakalanarak öldürüldü. Daha sonra muhtemelen karşı karşıya gelinen Ermeniler ile bir hayli zor geçtiği anlaşılan çarpışmadan da galip çıkmayı başaran yine Çağrı Bey olmuştu¹⁶.

Ermeni ve Gürcüler ile yapılan mücadelelerden sonra Van kalesi gibi sarp ve müstahkem yerler haricindeki birçok bölge ele geçirildi. Ancak bu seferin

¹³ *Vekayi-Nâme*, s. 48. Ayrıca Bkz.: René Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, Çev.: Sosi Dolanoğlu, İstanbul 2005, s. 539.

¹⁴ Van Gölü'nün güneydoğu kıyısında yer alan bir şehirdir, Bkz.: Grousset, aynı eser, s. 29.

¹⁵ Urfalı Mateos, s. 49; Grousset, s. 540; Kafesoğlu, İlk Selçuklu Akını, s. 268; Turan, *Selçuklular*, s. 90; Köymen, *Kuruluş*, s. 109; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 19; Sevim, Çağrı Bey, *DİA*, VIII, 183.

¹⁶ Vardan, s. 173; Kafesoğlu, İlk Selçuklu Akını, s. 269; Köymen, *Kuruluş*, s. 110; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 41; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 19; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s. 20-21; Sevim, Çağrı Bey, *DİA*, VIII, 183.

amacı burada 'kalıcı' olmak değildi. Dolayısıyla geri dönülmesi gerekiyordu. Çağrı Bey, Horasan valisi Arslan Cazib'in geri dönüşte kendisini rahat bırakmayacağından emin olduğu için gelişinden daha farklı olarak kuvvetlerini dağıtmış, kendisi de tüccar kılığına girmişti. Bu sayede Horasan'dan geçişini sorunsuz bir şekilde tamamlayan Çağrı Bey, ilk olarak Merv taraflarına, daha sonra da Buhara'ya ulaşmayı başardı. Böylece Horasan valisi Arslan Cazib'in almış olduğu bütün tedbirler boşa çıkartılmış oluyordu¹⁷.

Çağrı Bey, Buhara'ya ulaştıktan sonra Tuğrul Bey'e haber göndererek salimen geri döndüğünü bildirmiş, görüştüklerinde kardeşine kaynaklara düşen ünlü değerlendirmesinde bulunmuştu. Yaşadıkları yerde Karahanlılar ve Gazneliler devletleriyle mücadele etmelerinin imkânsızlığına vurgu yapan Çağrı Bey, kendilerine karşı koyabilecek güçte devletlerin bulunmadığından hareketle batıya (Horasan, Azerbaycan ve Doğu Anadolu) gitmeyi teklif etmişti¹⁸. Selçuklular'ın devletlerini kurduktan kısa bir süre sonra Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da gerçekleştirmiş oldukları faaliyetler, hatta Bizans'a karşı kazanılan Pasinler Savaşı'nın devletin kurulmasından sadece sekiz yıl sonra vuku bulmuş olması, bu seferin önemini ve sonraki döneme etkisini gösteren önemli verilerdir.

Merv (Sultankale)'den genel bir görüntü. (Fotoğraf: Cihan Piyadeoğlu)

¹⁷ Ravzatü's-safâ, IV, 240; Kafesoğlu, İlk Selçuklu Akını, s. 268-270; Turan, Selçuklular, s. 91; Yınanç, Çağrı Bey, İA, III, 324; Mehmet Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, TTKY, Ankara 1998, s. 33; Köymen, Kuruluş, s. 112; Sevim, Anadolu'nun Fethi, s. 41; Sevim-Merçil, Selçuklu Devletleri, s. 19; Sevim, Çağrı Bey, DİA, VIII, 183.

¹⁸ Abu'l-Farac, II, 293; Ravzatü's-safâ, IV, 240-241; Turan, Selçuklular, s. 91; Yınanç, Çağrı Bey, İA, III, 324; Köymen, Selçuklu Devri, s. 33; Sevim, Anadolu'nun Fethi, s. 41; Sevim-Merçil, Selçuklu Devletleri, s. 19; Sevim, Çağrı Bey, DİA, VIII, 183.

Tuğrul Bey Dönemine Kadar Anadolu'ya Yapılan Seferler

Çağrı Bey'in seferini tamamlamasından bir süre sonra Anadolu'ya yapılmış olan Türkmen akınları Selçuklu hanedanı ile doğrudan bağlantılı değildir. Bu akınlar Selçuklular'ın dışında gelişmiş olaylar olmakla birlikte akınların başlamasına neden olan yine onların faaliyetleri olmuştur. Türk tarihinin ilginç olaylarından biri 1025 tarihinde gerçekleşen Semerkand görüşmesidir. Bu görüşmede iki Türk hükümdarı Gazneli Mahmûd ile Karahanlı hükümdarı Yusuf Kadir Han bir araya gelerek Arslan Yabgu'dan almış olduğu askerî destekle Buhara'da bağımsız bir beylik kuran ve ardından da doğuya doğru genişleme faaliyetleri içine giren Ali Tegîn'i bertaraf etmeye yönelik kararlar almışlardı. Alınan kararlardan biri ve sonuçları itibarıyla en önemlisi Arslan Yabgu'nun bertaraf edilerek ona bağlı Türkmen gruplarının Horasan'a nakledilmeleriydi¹⁹. Bu karar daha sonraları Gazneliler'in başına büyük dertler açacaktı.

Gazneli Mahmûd, alınan kararı hemen uygulamaya soktu ve verdiği bir şölen sırasında Arslan Yabgu'yu tutuklatarak Hindistan'daki Kâlinçar Kalesi'nde hapsetti. Bu sayede ona bağlı olan Türkmen gruplarının daha rahat bir şekilde Horasan'a gönderilmeleri mümkün olabilecekti. Onun öncesinde onların üzerine ordu sevk ederek güçlerini azalttı. Ardından da 10-15 bin kişilik bir grubu Horasan valisi Arslan Cazib'in muhalefetine²⁰ rağmen Nesâ, Bâverd ve Ferâve'ye yerleştirdi. Gazneliler adına sorun çözmek amacıyla gerçekleştirilen bu hareket tam tersi bir sonuca neden oldu.

Nitekim Arslan Yabgu'dan sonra bu Türkmenler, Yağmur, Göktaş, Kızıl, Boğa, Mansûr ve Anasioğlu gibi beylerin idaresinde devamlı hareket halinde Horasan'da yağma faaliyetlerinde bulunmaya başlamışlardı. Aslına bakıldığında onları bu davranışa iten biraz da Gazneli vergi memurlarının kendilerine karşı uyguladığı yoğun baskıdan ileri gelmekteydi²¹. Ancak Horasan'da çıkarmış

¹⁹ Ebû Saïd Abdülhayy b. el-Dahhâk İbn Mahmûd el-Gerdîzî, *Zeynü'l-ahbâr*, haz. Abdülhayy Habîbî, Tahran 1347 hş., s. 187-188; Zahirüddîn Nîşâbü'rî, s. 5-6; Râvendî, I, 86-87; Sadreddîn el-Hüseynî, s. 2; Kadî Minhâc-ı Sirâc Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî yâ Tarih-i İrân ve'l-İslâm*, nşr. 'Abdülhayy Habîbî, Tahran 1363 hş., s. 245-246; Bundârî, s. 2; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebna'z-zamân*, Çev.: Mac Guckin de Slane, *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, Beyrut 1970, III, 225; Reşidüddîn Fazlullah, *Cami'ü't-tevârîh*, nşr. Ahmed Ateş, C. II, 5. Cüz, TTKY, Ankara 1999, s. 6; Ahmed b. Mahmûd, s. 24; Turan, *Selçuklular*, s. 91; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", İA, X, 357-358; Köymen, *Kuruluş*, s. 69, 70-73, 115-116 vd.; Lambton, *Continuity and Change*, s. 5; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 19-20; Sevim, Çağrı Bey, *DİA*, VIII, 183; Ömer Soner Hunkan, *Türk Hakanlığı Karahanlılar*, İstanbul 2007, s. 167 vd.; Piyadeoğlu, *Çağrı Bey*, s. 34.

²⁰ Bu konuda İbnü'l-Esir (*el-Kâmil*, IX, 363), Arslan Cazib'in Sultan Mahmûd'a Selçuklular'ın Ceyhun'a atılarak boğulmalarını veya başparmaklarının kesilerek ok atamaz hale getirilmelerini önerdiğini nakletmektedir.

²¹ Zamanın genel şartları incelendiğinde göçebe toplulukların devlet nazarında pek ilgi görmediği, hatta halk ve yöneticiler tarafından küçümsendiğini söylemek mümkündür. Bu konuda Bkz.: Müntecebüddîn Bedî' Atabek el-Cuveynî, *Atebetü'l-ketebe*, nşr. Muhammed Kazvîni-Abbâs

oldukları bu karışıklık Sultan Mahmûd'un ve dolayısıyla Gazneliler yöneticilerinin kabul edebilecekleri cinsten değildi. Bu sebeple Mahmûd'un emriyle ilk olarak Horasan valisi Arslan Cazib, Türkmenlerin üzerine gönderildi. Daha sonra da bizzat Gazneli Mahmûd onların üzerine yürüyecekti. Türkmenler, Gazneliler tarafından 1028 tarihinde ağır şekilde cezalandırıldı. Bu gelişme ile birlikte Türkmenler, Horasan'dan ayrılarak farklı beylerin liderliğinde Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya veya Hazar Denizi'nin doğusunda yer alan Balhan Dağları ile Dihistân'a gitmek zorunda kalmışlardı²². Özellikle Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya giden Türkmenler, Anadolu'ya yapılan akınların yeni müsebbipleri olacaktı.

Bununla birlikte Gazneliler ile olan mücadeleler de devam etti. Azerbaycan'a gelmiş olan Türkmenler buranın hâkimi Revvâdiler²³ hükümdarı Ebû Mansûr Vehsûdân'ın hizmetine girerek Anadolu'ya seferler düzenlemişlerdi. Bir kısım Türkmen'i de Irak-ı Acem valisi olan Gazneli Mesûd b. Mahmûd kendi hizmetine aldı. Ancak bu hareket bölgedeki durumun sakinleşmesi anlamına gelmedi. Rey valisi Taşferraş'ın Nîşâbûr'a geldikten sonra karışıklık çıkaran Türkmen liderlerini çağırıp aralarında Yağmur'un da olduğu elliden fazla kişiyi öldürmesi iki taraf arasındaki mücadelenin tekrar başlamasına neden oldu. Hatta birleşen Türkmenler, Gazneliler'i mağlup ettikten sonra bir kısmı bulunduğu yerde kalmayı tercih ederken diğer kısmı da Azerbaycan'a gelerek daha önce buraya yerleşmiş olan Türkmenler ile birleşmişlerdi. Azerbaycan'da kalan Türkmen grupları, 1037 tarihinde Şeddâdiler'den²⁴ Gence hâkimi Ebu'l-Hasan Ali el-Leşkerî ve Dovin hâkimi Ebu'l-Esvâr ile birleşerek Doğu Anadolu'daki Ermeniler üzerine seferler düzenledi. Diğer taraftan Urmiye'de bulunan Türkmenler de Van gölü çevresine akınlar da bulunmuş, Bizans komutanı Haçik'in idaresinde kuvvetleri mağlubiyete uğratmıştır. Her ne kadar bu akınlar Selçuklular'dan bağımsız gibi görünse de özellikle bağımsızlığın ka-

İkbâl, Tahran 1329, s. 81; Cihan Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan (Büyük Selçuklular Dönemi)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2012, s. 104-105.

22 İbnü'l-Esir, IX, 293; Reşîdüddin Fazlullah, s. 12; Yinanç, *Anadolu'nun Fethi*, s. 37; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul 1980, s. 70; Turan, *Selçuklular*, s. 119; Köymen, *Kuruluş*, s. 170-171; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 43; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 21.

23 Azerbaycan ve İran'ın kuzeybatısında X, yüzyıl başları ile 1071 tarihleri arasında hüküm sürmüş yerel bir hanedandır, geniş bilgi için Bkz.: Cengiz Tomar, "Revvâdiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXV, 36.

24 951-1175 tarihleri arasında Arrân ve Doğu Anadolu'nun bazı şehirlerinde hüküm sürmüş bir hanedandır, geniş bilgi için Bkz.: Gülay Öğün Bezer, "Şeddâdiler", *DİA*, XXXVIII, 409.

zanılmasından sonraki dönemde tâbiyet altına alınmış emîrlerin idaresinde, bizzat Tuğrul Bey'in emriyle gerçekleştirilmişlerdir²⁵.

Tuğrul Bey Zamanında Anadolu Seferleri

Dandanakan Savaşı'ndan sonra Anadolu'ya yapılan Türkmen seferlerinin amaç ve içerik olarak öncekilerden farklı olduğu açıktır. Bu seferlerin en önemli sebeplerinden biri daha sonraları Türkmen meselesi olarak tartışılacak olan olaydır. Diğer bir ifadeyle göçebe unsurlara dayanarak kurulan Selçukluların merkezî bir yapılanmaya giderek Türkmenleri bu yapının dışında tutma çabası ve zorunluluğudur. Özellikle Maverâünnehir'den Selçuklu coğrafyasına gelip yerleşmek isteyen Türkmen grupları, Selçukluların kurulmasında bizzat etkin olan bazı Türkmenler gibi Tuğrul Bey tarafından daha batıya, buraya gelen Türkmenler de İbrahim Yınal tarafından Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya yönlendirilmişlerdir²⁶.

Dandanakan Savaşı'ndan sonra Selçukluların kısa sürede Doğu Anadolu'ya kadar ki bölgeyi hâkimiyetleri altına almış olmalarında kuşkusuz daha önce buraya yerleşmiş bulunan Türkmenlerin katkıları büyük olmuştur. Ebû Mansûr Vehsûdân, Türkmenlerin askerî gücünden faydalanmak düşüncesiyle bir süre onlarla iyi geçinmeyi denemiş, hatta onlarla akrabalık ilişkisi kurmuşsa da sonuç itibarıyla bu politikasında çok da başarılı olamadı. Neticede onunla çatışan Türkmenler, daha sonra Azerbaycan'dan ayrılmak zorunda kalarak Urmiye çevresine gelmişlerdi. Tam da bu sırada Selçuklu hanedanından İbrahim Yınal'ın batıya doğru ilerlemesi bir karmaşaya neden oldu.

Nitekim Türkmenler, İbrahim Yınal'ın kendileri üzerine gelmiş olabileceğinden endişe ederek Buhtan (Botan) çayı çevresindeki dağlık bölgeyi geçtikten sonra Erzen ve Batman taraflarına ilerlemişlerdi. Anasioğlu ve Boğa'nın önderliğindeki gruplar daha sonra Diyarbakır, Silvan, Erzen ve Mardin civarına hâkim olmayı başardı. Bir kısım Türkmen de Cizre tarafına akınlarda bulundu. Mervânîler'in Cizre valisi Süleyman, kendi hâkimiyet bölgesinde konaklayan Mansûr liderliğindeki Türkmenlere haber göndererek kışı burada geçirme-

25 Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, nşr. Ali Ekber Feyyaz, Tahran 2536 şehinşahi, s. 77 vd.; Abu'l-Farac, I, 295; İbnü'l-Esir, IX, 293 vd.; Ahmed Kesrevî, *Şehriyârân-ı Gomnâm*, Tahran 1393 hş., s. 192-193; Sümer, *Oğuzlar*, s. 71 vd.; Turan, *Selçuklular*, s. 119; Köymen, *Kuruluş*, s. 173-178; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 43-44; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 31.

26 Konu hakkında daha geniş bilgi için Bkz.: Turan, *Selçuklular*, s. 112 vd.

lerinde bir sorun olmadığını bildirmiş, ancak baharda diğer Türkmenler ile birleşerek Suriye'ye gitmelerini önermişti. Ancak daha sonra varılan anlaşmanın kutlanıldığı bir şölenle Mansûr'u yakalayarak hapsedtirdi. Başsız kalan Türkmenler de Musul'a gitmekten başka çare bulamadı. Türkmenler 1042 tarihinde bu sefer de Musul hâkimi Karvaş'ın saldırısına uğrayınca Sincar ve Nusaybin'e gelerek yağma faaliyetlerinde bulunmuş, ardından da Cizre'yi kuşatmışlardı. Başarısız olan bu kuşatmadan sonra Diyarbakır çevresine geldiklerinde buranın hâkimi Nasruddevle Ahmed, onlara bu bölgeden çekilmeleri karşılığında Mansûr'u serbest bırakacağını, ayrıca kendilerine büyük miktarda mal vereceğini vaat etti. Bu teklif Türkmenler tarafından kabul görünce Mansûr serbest bırakıldı. Buna rağmen Türkmenler kendilerine verilen malı az bulmuş, yağma faaliyetlerine devam ederek Nusaybin, Sincar ve Habur bölgesini yağmalamışlardı²⁷.

Bu tarihten sonra Selçuklular'ın siyasî bir teşekkül haline gelmesi neticesinde bölgeye hâkim durumda bulunan kişiler ve hatta Abbâsî Halifesi el-Kaim Biemrillah, Nişâbü'r'da bulunan Tuğrul Bey'e haber göndererek Türkmen akınlarına engel olmasını istedi. Tuğrul Bey'in bu problem karşısında takındığı tavır hiç kimsenin zarar görmemesi, hatta Türkmenlerin askerî kuvvet olarak Bizans'a karşı yönlendirilmesi şeklinde oldu. Bununla birlikte Tuğrul Bey, Türkmenleri huzuruna davet etmiş, fakat Türkmenler tutuklanacakları endişesiyle bu isteği reddetmişti. Bütün bunlar olurken Türkmenlerin faaliyet sahası her geçen gün genişlemekteydi. Bu da çevredeki diğer emîrleri rahatsız etmeye başlamış ve neticesinde bazı ittifaklar tesis edilerek Türkmenlere karşı harekete geçilmişti. Özellikle Musul hâkimi Karvaş'ın çevre emîrlerden almış olduğu destekle Diyarbakır civarında bulunan Anasioğlu ve Boğa'yı mağlup etmesi, Tuğrul Bey'in Türkmenlerle ilgili olarak tekrar harekete geçmesini sağlamıştı. Tuğrul Bey'in Türkmenlerden vaz geçmek istememesi gayet mantıklı bir durumdu. Çünkü bu sayede hem onların çıkardığı sorunlar bertaraf edilecek hem de onlardan askerî unsur olarak faydalanılabilecekti. Tuğrul Bey, Türkmenlere tekrar haber göndererek İslâm bölgesinde sorun çıkarmamalarını, Azerbaycan'a dönerek Selçuklu emîr ve komutanların emrinde sistemli hale getirilmeye çalışılan Bizans'a yönelik seferlere katılmalarını istedi. Bu sefer Mansûr, Göktaş, Anasioğlu ve Boğa başta olmak üzere Türkmen grupları Azer-

27 Urfalı Mateos, s. 82-83; İbnü'l-Esir, IX, 295 vd.; Bundârî, s. 6; Yinanç, *Anadolu'nun Fethi*, s. 40; Turan, *Selçuklular*, s. 120; C. E. Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A. D. 1000-1217)", *The Cambridge History of Iran*, Cambridge 1968, s. 24; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 45-46; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 31-32; Erdoğan Merçil, "Selçukluların Anadolu'ya Gelişlerinden Haçlı Seferlerinin Başlangıcına Kadar Urfa'nın Durumu", *Makaleler (Selçuklular)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011, s. 111.

baycan'a gitmek üzere Bizans topraklarına girdi. Van gölü çevresinin valisi Stephanos'tan Azerbaycan'a gitmek için izin isteyen Türkmenler izin alamadıkları gibi saldırıya uğramış, ancak kendilerine saldıran Stephanos yenilerek esir alınmıştı.

Böylece Azerbaycan'a geçerek Selçuklu hâkimiyetini tanıyan Türkmenler, aynı zamanda Sultan Tuğrul Bey'in de herhangi bir cezalandırma hareketinden de kurtulmuş oldular. Aslına bakıldığında Türkmenlerin bu hareketi Tuğrul Bey'in güvenini kazanmaya yönelik bir davranış olsa gerektir. Nitekim Anasıoğlu ve Boğa bir süre sonra Diyarbakır ve çevresinin iktâ olarak kendilerine verilmesini sağlamış, ardından da Âmid başta olmak üzere pek çok önemli noktaya askerî kuvvet yerleştirmişlerdi. Ancak onların bu başarısı uzun sürmedi. Bölgeye geldikten sonra Mervânî Emîri Nasruddevle Ahmed ile sınırlar hususunda görüşmelere başlayan Türkmen liderleri yaptıkları bir kavga da birbirlerini öldürdü. Bu durum Türkmenlerin lidersiz kalması anlamına geliyordu. Mervânîler'in Türkmenleri buradan uzaklaştırmaları tâbî oldukları Sultan Tuğrul'a itaatsizlik olacağından, bu iş Büveyhoğulları'ndan Ebû Kâlicâr Fenahüsrev devreye sokularak halledilmişti²⁸.

Aslına bakıldığında yaşanan bu olay, Tuğrul Bey'in Anadolu'ya yönelik yeni planlarının ne kadar doğru olduğuna da kanıt gibidir. Türkmenlerin tek başlarına, diğer bir ifadeyle bütünlük içerisinde hareket etmemeleri Anadolu fetihlerinde de bir sonuç elde edemeyeceklerini açıkça göstermektedir. Bu gerçek Selçuklu yönetimince de fark edilmiş olmalıdır ki Tuğrul Bey Anadolu akınlarının Selçuklu şehzade ve emîrlerinin idaresinde yapılmasını istemiştir. Seferlerde Türkmenler de askerî unsur olarak yer alacaklardır. Tuğrul Bey, batıya doğru genişleme planları çerçevesinde ilk olarak 1043 tarihinde başkenti Nîşâbûr'dan Rey'e taşımıştır.

Tuğrul Bey'in bir sonraki adımı Azerbaycan'ı ele geçirmek üzere Hasan b. Musa Yabgu²⁹ ile Yâkûtî b. Çağrı Bey'i görevlendirmek oldu. Azerbaycan'ın ele

²⁸ Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, Çev.: Bilge Umar, İstanbul 2008, s. 44; Ebû Abdullah Muhammed el-Azimî, *Azimî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler: H. 430-538)*, Metin, Çev.: Notlar ve Açıklamalar A. Sevim, TTKY, Ankara 1988, s. 9; İbnü'l-Ezrak el-Fârîkî, *Tarihü'l-Fârîkî ed-Devletü'l-Mervânîyye*, Beyrut 1984, s. 160; İbnü'l-Esîr, IX, 301-302; Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Çev.: F. İşıltan, İstanbul 1970, s. 176; Grousset, *Ermenilerin Tarihi*, s. 571; Kesrevî, *Şehriyârân*, s. 202; Yinanç, *Anadolu'nun Fethi*, s. 41; Sümer, *Oğuzlar*, s. 94 vd.; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 47-48. Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 32-33. Nikephoros Bryennios (aynı yer), Stephanos'u mağlup eden kişiyi Kutalmış olarak kaydeder.

²⁹ Nikephoros Bryennios (s. 44) Hasan'ın lakabını Sağır olarak kaydeder.

geçirilmesi aynı zamanda bir sonraki hedef Anadolu için hazırlık anlamı taşımaktaydı. Ayrıca bu bölgenin bir üs olarak kullanılması da hedeflenmişti³⁰.

Selçuklular'ın batıya doğru genişlemesine yukarıda belirttiğimiz iki şehzadeye ek olarak Kutalmış b. Arslan Yabgu'nun da faaliyetleri eklenmişti. Kutalmış, daha ziyade Kafkasya bölgesinde faaliyetlerde bulunurken Şehzade Hasan doğrudan Doğu Anadolu'ya yönelik bir planı benimsedi. Özellikle Erzurum ve çevresinde fetih faaliyetlerinde bulunan Hasan, daha sonra da Van gölü çevresini ele geçirmeye karar verdi. Selçuklular'ın bu harekâtı üzerine Bizans'ın Vaspurakan bölgesi valisi Aaron, Gürcistan valisi Kekavmenos'tan aldığı destekle Büyük Zap suyu civarında yapılan savaşta Şehzade Hasan'ın kuvvetlerini pusuya düşürmüş ve ağır bir mağlubiyete uğratmıştı. Şehzade Hasan bu mücadele sırasında şehit düştü. Bu durum Selçuklular'ın Anadolu politikasını yeniden gözden geçirmesine sonra da yeniden planlanmasına neden oldu. Bundan sonraki seferler çok daha güçlü ordularla ve çok daha sistemli bir şekilde yapılacaktı. Bunun için ilk adım olarak Selçuklular'ın batıya doğru genişlemesine büyük katkı sağlayanlardan biri olan İbrahim Yınal, Azerbaycan Genel Valiliği'ne atandı. Kutalmış da bu hususta ona destek vermek üzere görevlendirildi. Selçuklular'ın Anadolu politikası artık bizzat hanedana mensup kişilerce yönlendirilecekti. Ayrıca Şehzade Hasan'ın ölümüne çok üzülen Tuğrul Bey de onun öcünü de almak istemişti. İbrahim Yınal ve Kutalmış'ın önderliğinde ve Bizans kaynaklarında 100 bin kişi olduğu kaydedilen Selçuklu ordusu zaman kaybetmeden harekete geçti. Selçuklular'ın bu ani ve güçlü orduya karşı koyamayacağını anlayan Aaron ile Kekavmenos, derhal Bizans İmparatoru IX. Konstantin'den yardım istedi. İmparatorun emriyle Gürcüler'den büyük bir kuvvet toplayan Bizans generali Liparit, Aaron ve Kekavmenos ile birleşti. Selçuklu ordusunun gücünden çekinen Kekavmenos, İbrahim Yınal'a barış teklif etti. Nitekim Bizans, Ermeni ve Gürcülerden oluşan Bizanslıların asker sayısı 35 bin kişi civarındaydı. Gelen barış teklifine rağmen daha ziyade Şehzade Hasan'ın intikamının alınması planlandığı için barış isteği kabul görmedi. Nihayetinde Bizans ordusu Hasankale (Kapetru) mevkiine gelerek karargâh kurdu. Selçuklu ordusu ise Aras ırmağını takip- le birkaç kale fethederek Erzurum'a gelmiş, yapılan saldırıyla burası da ele geçirilmişti. Harekâtına devam eden Selçuklular da Hasankale'ye gelerek Bizans ordusunun karşısında yerini aldı. İkiye ayrılmış olan Selçuklu ordusunun bir kısmına İbrahim Yınal, ikinci kısmına ise Kutalmış komuta ediyordu.

30 Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şebânkâreî, *Mecma'ü'l-ensâb*, nşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1363 hş., s. 98; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 49; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 34; Hasan Pîrneya-Abbas İkbâl, *Tarih-i İran, ez Âğâz tâ İnkırâz-ı Kacarîyye*, Tahran 1376 hş., s. 313-314.

18 Eylül 1048³¹ tarihinde başlayan savaş bütün gün ve gece boyunca devam etmişti. Neticede Bizans ordusu büyük bir mağlubiyete uğratıldı. Liparit de esir edildi. İbrahim Yınal, başta Liparit olmak üzere ele geçirilen büyük miktardaki ganimetle birlikte Tuğrul Bey'in huzuruna çıktı³². Tuğrul Bey, bu büyük başarıdan dolayı İbrahim Yınal'ı 40 bin altınla ödüllendirmek istemişse de o bunu kabul etmemişti. Kazanılan bu büyük zafer, Balkanlar'daki Peçenek tehlikesinin de baş göstermesiyle Bizans'ın barış istemesine neden oldu. Yapılan uzun görüşmelerden sonra varılan anlaşmayla Anadolu'ya yapılan Selçuklu akınlarına bir süre ara verildi. Bu sürede Bizans özellikle Doğu Anadolu'daki bazı kritik önemdeki askerî mevzileri güçlendirme yoluna gitti³³.

Tuğrul Bey'in Anadolu Seferi

Her ne kadar Bizans ile yapılan anlaşma her iki tarafın isteklerinin tamamen kabul edilmesi şeklinde gerçekleşmemişse de³⁴ Anadolu seferlerine verilen ara, bazı iç meselelerin çözülme isteğinden de kaynaklanmış olabilir. 1054 yılındaki Anadolu Seferi, Tuğrul Bey'in bizzat komuta ettiği bir sefer olması münasebetiyle ayrıca önemlidir. Bu durum Anadolu'nun öneminin Selçuklular tarafından daha iyi algılandığına kanıt gibidir. Bununla birlikte Anadolu'nun öneminin artması, yaşanan Türkmen sorunuyla da doğrudan bağlantılıdır. Nitekim Selçuklular Devleti'nin göçebe unsurlarca kurulmuş, ancak bu tarz bir işlerlik kazanmaması ve merkezî otoriteye dayalı sistemi kabul etmesi sonraki dönemde Türkmenler ile sorunlar yaşamasına neden olmuştur. Hatta devlet, bünyesindeki göçebe unsurları yeni düzene uydurmak, onları devam eden eski alışkanlıklarından vaz geçirmek için mücadele

31 Honigmann (*Bizans Devletinin*, s. 178), savaşın tarihini 18 Eylül 1049 olarak verir.

32 Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî (*el-Muntazam fî tarihi'l-mülük ve'l-ümem*, Çev.: Ali Sevim, *Makaleler*, Berikan Yayinevi, Ankara 2005, II, 444), İbrahim Yınal'ın İstanbul'a 15 günlük mesafeye ulaştığını, Bizanslılar'dan 100 binden fazla tutsak ve koyun, 4 bin zırh ile 10 bin sığırla geri döndüğünü zikretmektedir ki, bu bilgi biraz abartılıdır.

33 Mikhail Psellos, *Khronographia*, Haz.: Işın Demirkent, TTKY, Ankara 1992, s. 155-156; Mikhael Attaleiates, *Tarih*, Çev.: Bilge Umar, İstanbul 2008, s. 56-57; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, Çev.: Bilge Umar, İstanbul 2008, s. 90-91; Nikephoros Bryennios, s. 44; Azimî, s. 10; Urfalı Mateos, s. 85 vd.; İbnü'l-Esir, IX, 415; İbnü'l-Cevzî, II, 444; İbn Kesir, XII, 153; Honigmann, aynı eser, s. 177-178; Kafesoğlu, Selçuk'un Oğulları ve Torunları, s. 126; Honigmann, *Bizans Devletinin*, s. 177-178; Grousset, *Ermenilerin Tarihi*, s. 573 vd.; Yınanç, *Anadolu'nun Fethi*, s. 45-47; Turan, *Selçuklular*, s. 121-126; Bosworth, *The Political and Dynastic History*, s. 43; Sergey Grigoreviç Agacanov, *Selçuklular*, Çev.: Ekber N. Necef-Ahmed R. Annaberdiyev, Ötüken, İstanbul 2006, s. 119; Pîrneya-İkbâl, *Tarih-i İran*, s. 314; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 50 vd.; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 34 vd.; Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi*, Manisa 2007, I, 25-26; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s. 25. Mikhail Psellos (aynı yer), İmparator IX. Konstantinos'un barış görüşmeleri sırasındaki yazışmalarda politikası gereği aşırı barışsever davrandığını, Sultan Tuğrul'un da bundan pay çıkardığını belirtmektedir.

34 Selçuklular'a vergi ödenmesi talebi Bizans İmparatoru tarafından kabul edilmemiştir.

etmek zorunda kalmıştı. Bu durumda eski alışkanlıklarından kurtulamayan Türkmenleri İran'dan daha farklı bir bölgeye yönlendirmek yapılabilecek en mantıklı hareketmiş gibi görünüyordu. Bunun için en uygun yerler ise Azerbaycan ve Anadolu idi.

Tuğrul Bey, kardeşi İbrahim Yınal'ın isyanını bastırdıktan ve devlet içerisindeki hâkimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra muhtemelen Türkmenlere yeni yaşam alanları kazandırmak düşüncesiyle Anadolu'ya yöneldi. Buraya gelmeden önce de Azerbaycan'a hâkim Vehsudân ve Ebû'l-Esvâr'ı kendisine tâbi kılarak oradan gelebilecek tehlikeyi bertaraf etme yoluna gitti. Anadolu'ya gelindiğinde Tuğrul Bey üç yönden farklı bölgelere kuvvetler sevk etmişti. İlk grup kuzeyde Kafkaslardan güneyde Tercan ve Erzincan'a karkar bölgeye kadar ilerlemişti. İkinci kol ise Oltu'dan Çoruh ırmağı vadisine yönelmiş, Bayburt civarında bulunan paralı Frank askerleriyle mücadele etmişti. Selçuklu komutanı bu mücadelede şehit olmuşsa da ordusu geri çekilmeyi başardı. Üçüncü grup da Kars tarafına ilerlemiş ve buradaki Bizans kuvvetlerini mağlup etmişti. Diğer taraftan bizzat Tuğrul Bey'in idare ettiği ordu, Muradiye (Bargiri), sonrasında da Erciş'i kısa bir kuşatmadan sonra ele geçirdi. O dönemin önemli merkezlerinden biri olup, sağlam surlarla çevrilmiş olan Malazgirt Kalesi bir sonraki hedef oldu. Bir taraftan Bizanslı Vasil liderliğinde sıkı savunma tedbirleri alan kaledekiler ile kazdırdığı lağım ve Bitlis'ten getirttiği büyük mancınıkla kuşatmayı başlatan Tuğrul Bey'in mücadelesi, bir Norman'ın mancınığı yakmayı başarması neticesinde Bizanslılar lehine gelişmişti. Tuğrul Bey, kuşatmayı sıkı şekilde devam ettirdiyse de bir süre sonra kaldırdı. Daha sonra da Kars'a yönelen Tuğrul Bey burayı kuşatmış, daha sonra da Erzurum çevresine gelmişti. Bu seferi sırasında da Bizans kuvvetleri karşısına çıkmaya cesaret edemedi. Bunun üzerine güneye yönelen Tuğrul, tekrar Malazgirt kalesini kuşatmaya başladı. Şehrin ele geçirilmesine ilkinden daha fazla yaklaşan Selçuklu kuvvetleri son darbeyi indiremeyince yaklaşmakta olan kış sebebiyle kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı³⁵. Tuğrul Bey, baharda tekrar Anadolu'ya sefer yapma

35 Mikhael Attaleiates, s. 57; Ioannes Zonaras, s. 92; Urfalı Mateos, s. 100-103; Aristakes Lastivertzi, *History*, translated Robert Bedrosian, New York, 1985, s. 94; Azîmî, s. 15; İbnü'l-Esîr, IX, 454; Abu'l-Farac, I, 306; İbn Kesîr, XII, 165; Honigmann, *Bizans Devletinin*, s. 179; Grousset, *Ermenilerin Tarihi*, s. 582 vd.; Yinanç, *Anadolu'nun Fethi*, s. 49-50; Turan, *Selçuklular*, s. 129 vd.; Bosworth, *The Political and Dynastic History*, s. 44; Köymen, *Tuğrul Bey*, s. 37; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 36-37; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s. 23-24. Ioannes Zonaras (aynı yer), *Pasinler Savaşı'ndan sonra İstanbul'a gönderilen Selçuklu elçisinin tepeden bakar bir tutumla sultana bağımlılık vergisinin ödenmesini istediğini*, bunun üzerine de kovulduğunu kaydeder. Ayrıca buna sinirlenen sultanın Rumlar'a karşı yürüdüğünü ve o zamandan beri Bizans'a boyun eğdirerek İstanbul'un karşısına kadar geldiklerini zikreder.

planı ile geri dönerken, Abbâsî halifesinin davetiyle Bağdad'a gittiği için bu düşüncesini gerçekleştiremeyecekti.

Tuğrul Bey'in Bağdad seferi Anadolu seferlerinin bitirilmiş olduğu anlamına gelmemişti. Nitekim o, devlet içindeki diğer meselelerle ilgilenirken Anadolu seferleri için de özellikle hanedana mensup Yâkûtî b. Çağrı Bey ve diğer bazı emîr ve komutanları görevlendirmeyi de ihmal etmemişti. Diğer taraftan da Selçuklu tâbiyetindeki Erran valisi Ebu'l-Esvâr, 447/1055-1056 senesinde Türkmenlerden almış olduğu destekle Anadolu'ya yapılan akınlara devam etmiş, hatta o dönemin önemli Ermeni merkezlerinden olan Ani ve çevresini ele geçirmişti. Ancak onun bu başarıları Bizanslı General Nikephoros karşısında uğradığı mağlubiyete kadar devam edebilmişti. Nikephoros, yenilgiye uğrattığı Ebû'l-Esvâr ile tekrar Bizans tâbiyetine girmesi şartıyla da bir anlaşma imzalamıştı³⁶.

Diğer taraftan Tuğrul Bey, Bağdad seferinden sonra bir süre bu şehirde kalmış, ancak kalabalık ordunun burada konaklaması sorunlara neden olmuştu. Bunun üzerine Bağdad'tan ayrılmaya karar veren Tuğrul Bey, 449/1057-1058 tarihine kadar Bevâzic'de kaldıktan sonra Musul'a, ardından da Nusaybin'e geldi. Burada Arap emîrlerle mevcut bazı sorunları çözüme kavuşturduktan sonra Mervânîler'den Nasrüddevle'nin hâkimiyetindeki Diyarbakır'a geldi. Nasrüddevle ona pek çok değerli hediyeler göndererek şehri kuşatmasına mani ol-duysa da Tuğrul Bey, yine onun hâkimiyetinde bulunan Ceziret İbn Ömer'i kuşattı. Bu gelişmeye Nasrüddevle daha fazla hediye göndermek suretiyle karşılık verdi. Tuğrul Bey daha sonra bir önceki sene Kutalmış'ı mağlup eden ve Kutalmış'ın şikâyetçi olduğu³⁷ Sincar halkı üzerine yürüdü. Zorlu geçen bir mücadeleden sonra şehir ele geçirilerek Musul ile birlikte İbrahim Yınal'ın hâkimiyetine bırakıldı. Tuğrul Bey daha sonra Bağdad'a geri döndü³⁸.

Daha önce belirttiğimiz üzere Anadolu seferleriyle görevlendirilen Yâkûtî ise büyük bir Türkmen kuvvetiyle birlikte Anadolu seferlerine başladı. Özellikle emri altında bulunan Sanduk (veya Saltuk), 1057 tarihinde Anadolu'ya devamlı akınlar düzenlemişti. Bizans komutanı Nikephoros Bryennios'un onun faaliyetlerini engelleme çalışmaları ise pek başarılı olamadığı gibi yapılan

36 Honigsmann, *Bizans Devletinin*, s. 180; Grousset, *Ermenilerin Tarihi*, s. 586; Bosworth, *The Political and Dynastic History*, s. 34; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 55; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 36; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s. 25.

37 Bundârî (s. 10), Sincar ahalisinin savaşta ölen Kutalmış'ın askerlerinin kulak, burun ve dudaklarının kesildiğini, başlarının da mızraklara geçirilerek teşhir edildiğini zikretmektedir.

38 İbnü'l-Cevzî, XVI, 30-31; İbnü'l-Esir, IX, 477-478; Bundârî, s. 9-10; Abu'l-Farac, I, 308, 310; Yınanç, *Anadolu'nun Fethi*, s. 52; Köymen, *Tuğrul Bey*, s. 102.

mücadelelerden de devamlı olarak mağlup ayrılmıştı. 1057 senesinde yapılan ve başarılı bir şekilde tamamlanan seferler, Yâkûtî'nin başında bulunduğu bir organizasyonla devam ettirildi. Bu yılda harekete geçen Selçuklu kuvvetleri Kars ve Ani'yi kuşattı. Ancak bu kalelerin ele geçirilememesi onların ilerlemesine mani olamamıştı. Pasin ovasına gelen Selçuklular buradaki bazı kaleleri kuşatmış, hatta Ügümi'yi ele geçirmişlerdi. Diğer bir Selçuklu birliği ise daha da güneye, Malazgirt ve Muş taraflarına inerek faaliyetlerde bulundu. 1057 senesinde Yâkûtî'nin emriyle gerçekleşen bir diğer sefer, sonuçları itibariyle önemli kabul edilebilir. Bu seferde ilk olarak Erzurum civarına gelen Selçuklu kuvvetleri, daha sonra Erzincan ve Kemah'a kadar ilerlemiş ve buraları ele geçirmişti. Harput civarı da bu akıandan nasibini almıştı. Bütün halinde hareket etmeyen Selçuklular'ın bir kolu da Çoruh ve Kelkit vadisi yolundan ilerleyerek Şebinkarahisar'a gelerek burayı ele geçirmeye muvaffak olmuştu. Emîr Dinar'ın komutası altındaki bir grup da Fırat'ı takip ederek Malatya'ya gitmiş, Bizanslılar ile yapılan mücadeleden sonra şehre hâkim olmayı başarmıştı. Ancak Emîr Dinar bu mücadeleler sırasında hayatını kaybetmişti. Bir süre şehirde kalan Selçuklular, kalıcı olmak düşüncesiyle gerçekleştirmedikleri bu seferden sonra Azerbaycan'a geri dönmek üzere harekete geçmiş, bu yolculukları sırasında da bazı Bizans şehirleri de onların yağma ve tahribatlarına maruz kalmıştı³⁹.

Sultan Tuğrul Bey zamanında yapılan Anadolu seferleri düzenli bir şekilde devam ettirildi. Bu sefer Yâkûtî, Sâlâr-ı Horasan, Kapar (veya Kebîr), Ermeni kaynaklarında Kıçaçık olarak zikredilen kumandan ve Sabuk adındaki Selçuklu emîrleriyle birlikte 1059 tarihinde tekrar Anadolu'ya gelmişlerdi. Abbâsîler'e olan bağlılıklarını belli eden siyah bayraklarla hareket eden Selçuklular, Van gölünün kuzeyinden Anadolu'ya gelen bu kuvvetler, daha sonra ayrılarak bağımsız şekilde hareket etmeye başlamışlardı. Sâlâr-ı Horasan, Urfa'yı kuşattı. Ancak Antakya dükü Khaçator'un yardıma gelmesiyle birlikte başarılı olamadı. Sabuk ise Sivas üzerine yürümüştü. Bizans komutanları Atom ve Ebû Sehl'in idaresinde bulunan şehirdeki kilise ve kuleler Bizans ordusuna ait çadırlar olarak algılanınca harekât bir süreliğine duraksadı. Ancak Bizanslı komutanların şehri terk etmesiyle birlikte direnişle karşılaşmadan Temmuz 1059 tarihi itibariyle şehir ele geçirildi. Yukarıda da belirttiğimiz üzere bu fetihler şehirlerde kalıcı olmak düşüncesiyle yapılmış değildi.

39 Mikhael Attaleiates, s. 87; Honigmann, *Bizans Devletinin*, s. 180-181; Grousset, *Ermenilerin Tarihi*, s. 591; Yinanç, *Anadolu'nun Fethi*, s. 53-54; Köymen, *Tuğrul Bey*, s. 113; Turan, *Selçuklular*, s. 151; Bosworth, *The Political and Dynastic History*, s. 44; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 55-56; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 38; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s. 26.

Selçuklular bu sebeple alınan ganimet ve esirlerle birlikte bir süre sonra şehirden ayrılmışlardı. Neredeyse her sene olmak üzere sürekli hale gelen bu Selçuklu akınlarını bertaraf etmek isteyen Bizans'ın yeni imparatoru X. Konstantin Dukas, bunun için General Pankaras'ı görevlendirdi. Aldığı emir doğrultusunda hemen harekete geçen Pankaras, 1061 senesinde Azerbaycan'daki kışlık üslerine dönmekte olan Selçuklu kuvvetlerine bazı saldırılarda bulunduysa da kendisi de bu çarpışmalarda büyük kayıp vermekten kurtulamamıştı. Selçuklular'a karşı hücumla bir şey elde edemeyeceğine kanaat getiren Konstantin Dukas, başta Sivas ve Malatya olmak üzere önemli merkezlerin kale ve surlarının daha müstahkem bir hale getirilmesi hususunda emirler verdi⁴⁰. Bizans'ın Selçuklular'a karşı aldığı en önemli önlem de bundan öteye gidemeyecekti.

Arslan Besâsîrî ile mücadele ve İbrahim Yınal'ın isyanı, Tuğrul Bey'in batı ile olan münasebetlerini doğrudan kesintiye uğratmıştı. 1062 tarihinde itibaren ise tekrar harekete geçerek Azerbaycan ve Erran bölgesinde hâkimiyetinden çıkmış yerleri tekrar kontrol altına almış, Anadolu seferlerini denetleyip düzenledikten sonra Irak'a gitmişti. Bu tarihten sonra da Anadolu seferleri Yâkûti'nin komutanlığında yapılacaktı. Aldığı emirden sonra Sâlâr-ı Horasan, yanında Ermeni imlâsıyla Cemcem ve İsulî (muhtemelen Anasioğlu) olduğu halde Anadolu'ya geldi. Bagin (Ergani'nin kuzeyi), Ergani ve Tulhum'u ele geçirdi. Daha sonra da Diyarbakır emîri Nasr ile Dicle ve Fırat havzalarına akınlarda bulundu. Konstantin Dukas'ın bu seferleri engellemek amacıyla görevlendirdiği Normandiyalı General Herve ile Urfa valisi Tavdanos da selefleri gibi başarılı olamamıştı. Selçuklu kuvvetleri almış oldukları ganimet ve esirlerle birlikte hiçbir müdahaleye maruz kalmaksızın Azerbaycan'daki üslerine dönmüşlerdi. Ancak Selçuklular geri dönünce Nasr'ın hâkimi olduğu Diyarbakır bu iki komutan tarafından kuşatılmış, yapılan mücadele sırasında Tavdanos ile Hacı Başara adındaki Türkmen komutanı yaşamını yitirmişti. Ancak şehir Nasr'ın idaresinde kalmaya devam etti⁴¹. Bu sefer Tuğrul Bey zamanında

⁴⁰ Mikhael Attaleiates, s. 87-88; Urfalı Mateos, s. 110-111; Honigmann, *Bizans Devletinin*, s. 181-182; Grousset, *Ermenilerin Tarihi*, s. 594; Yınanç, *Anadolu'nun Fethi*, s. 54; Turan, *Selçuklular*, s. 153; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 56-57; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 38-39; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s. 27.

⁴¹ Mikhail Psellos, s. 198-199; Urfalı Mateos, s. 113 vd.; Honigmann, *Bizans Devletinin*, s. 183; Grousset, *Ermenilerin Tarihi*, s. 594 vd.; Yınanç, *Anadolu'nun Fethi*, s. 55; Turan, *Selçuklular*, s. 153-154; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 57-58; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 39; Merçil, *Urfa'nın Durumu*, s. 112-113. Mikhail Psellos (aynı yer), Tuğrul Bey'in bu süreçte yeni bir siyaset benimseyerek hiçbir yerde uzun süre kalmadığını belirterek bunun İmparator İsaakios Komnenos'a olan korkusundan gerçekleştirdiğini zikreder. Ancak Tuğrul Bey'in Anadolu seferlerinin kesintiye uğraması İbrahim Yınal'ın isyanı ve Arslan Besâsîrî olayıyla ilgilidir.

Anadolu'ya yapılan son sefer olmuştu. 1063 yılında da öldüğünden Anadolu seferleri yeni sultan Alp Arslan tarafında devam ettirilecekti.

Sultan Alp Arslan Döneminde Anadolu'ya Yapılan Seferler

Sultan Alp Arslan başta Kutalmış olmak üzere siyasi rakiplerini bertaraf ettikten ve tahtını sağlamlaştırdıktan kısa süre sonra Doğu Anadolu seferine çıktı. Aslına bakıldığında yeni hükümdar olmuş Alp Arslan'ın ilk olarak Anadolu seferine çıkması onun gelecek planlarını göstermesi açısından önem taşır. Rey'den harekete geçen Sultan Alp Arslan, ilk olarak Azerbaycan'a gelmiş, burada kendisine katılan büyük Türkmen kuvvetleriyle birlikte Anadolu'ya yönelmişti. Bundan sonraki sefer yolculuğu özellikle Merend'de kendisine Anadolu'ya seferler yapmakta olan Tuğtekin'in, hatta Anadolu sefer harekâtının başındaki kişi olan kardeşi Yâkûtî de muhtemelen kendisine katılmıştı. Nahçıvan'a gelen Selçuklu ordusu Aras nehrini tekneleri bir araya getirerek yapılan bir köprü ile geçti. Daha sonra da ordu ikiye ayrıldı. Alp Arslan ikiye ayrılan ordunu bir kısmına komuta edecek, diğer kısım ise oğlu Melikşah ve vezir Nizamülmülk'ün idaresinde olacaktı. Alp Arslan'ın idaresindeki ordu daha ziyade bugünkü Gürcistan topraklarında faaliyet gösterirken konumuzla ilgili olarak diğer ordunun faaliyetleri önem kazanmıştı. Ancak Alp Arslan ilk faaliyetlerinden sonra güneye yönelmiş, Kartlı ile Kars arasındaki Sepi-dşehir'i ele geçirmiş, ardından Allahverdi şehrini şiddetli bir mücadele sonrasında ele geçirdi. Bu harekât sırasında pek çok yerel idareci Selçuklu hâkimiyetini tanımak durumunda kalmıştı. Diğer taraftan Melikşah, Yâkûtî ve Nizâmülmülk'ün yönettiği ordu ise tam manasıyla Anadolu toprakları üzerinde faaliyetlerde bulunmaktaydı. Bu ordu ilk olarak Bizans kuvvetlerince savunulmakta olan Anberd (Buirakan)'i kuşatmış ve ele geçirdi. Ardından da Sürmeli ve Hagios Gergios kaleleri de aynı akıbeti paylaştı. Çok miktarda Hristiyan din adamının yaşamakta olduğu surlarının gücü ile ünlenmiş Meryemnişin, günlerce süren bir kuşatmanın ardından fethedildi. Bu fetih Sultan Alp Arslan'ı da çok sevindirmiş, başarılarından dolayı Melikşah ve Nizâmülmülk'ü huzuruna çağırarak tebrik etmişti. Bundan sonra iki ordu birleşerek tek kuvvet olarak hareket etmeye başladı. İlk hedef kaynakta Sübiz-şehr olarak kaydedilen yerd. Burası alındıktan sonra müstahkem bir şehir olan Aâl-Lâl yeni hedef olmuştu. İki şehir de Selçuklu kuvvetlerince ele geçirilmiş ve büyük miktarda ganimet elde edilmişti. Asıl hedef ise Arpaçay'ın kenarında yer alan güçlü surlarla çevrili Ani şehri oldu. Şehir iki Bizans generali Bagrat ve Grigor tarafından savunulmaktaydı. Selçuklular kaleyi almak için o dönemin şartlarında kale kuşatmalarında her ne kullanılıyor ve uygulanıyorsa denemiş, ancak başarılı olamayarak geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Buna rağmen devam ettirilen kuşatma ve uygulanan savaş taktikleri neticesinde kaynaklarda

ele geçirilmesinin mümkün olmadığı zikredilen Ani, Selçuklular'ın eline geçti (Ağustos 1064). Sultan Alp Arslan şehrin idaresini Horasan Amîdi Muhammed b. Mansûr'a bıraktı. Bu sefer sırasında ele geçirilmiş olan bölgenin idaresi ise kendisiyle birlikte bu sefere katılmış olan Ebû Dülef, Minuçehr ve Fadlûn'un idaresine verildi. Ele geçirilen bu büyük başarıya kendisine gönderilen fetihnâmeyle haber alan Abbâsî Halifesi Kaim Biemrillah da kayıtsız kalmamış ve Alp Arslan'a Ebu'l-Feth (Fetihlerin babası) unvanını vermişti. Alp Arslan seferden sonra Anadolu'dan ayrılmış ise de fetihlere devam edilmesi hususunda emirler vermişti⁴².

İlk Anadolu seferinin ardından doğuya yönelen ve Doğu seferine çıkan Alp Arslan, 1067-1068 tarihinde ikinci kez olmak üzere batıya sefere gelecekti. Ancak bu süreçte Anadolu'ya yapılan Selçuklu akınlarında bir kesinti olmamıştı. Nitekim daha önce de Anadolu'da akınlarda bulunmuş olan Sâlâr-ı Horasan, 1065-1066 tarihinde Tulhum, Siverek kalelerini kuşatmış, ancak başarılı olmamıştı. Urfa çevresinde bazı yerleri ele geçirdikten sonra Antakya dükünü mağlup etmiş, ancak Urfa'yı kuşatamamıştı. Aynı yıl içerisinde üç kez Urfa yörelerine gelen Sâlâr-ı Horasan, daha sonra Diyarbakır önlerine gelerek karargâh kurdu. Diyarbakır hâkimi Nizâmüddîn ile görüşmek üzere şehre girdiğinde de yakalanarak öldürülmüştü⁴³.

Selçuklular'ın bu dönemdeki Anadolu seferleri farklı komutanların önderliğinde devam ettirildi. Bu komutanlardan biri de Hanoğlu Harun olmuştu. Hanoğlu Harun'un Batı Karahanlı Hükümdarı Ebû İbrahim I. Tamgaç Han'ın oğlu olması muhtemeldir. Onun önderliğindeki Oğuz Türkleri, 1064-1065 tarihinde Anadolu'ya gelerek Diyarbakır çevresinde faaliyetlerde bulunmuştu. Daha sonra Kuzey Suriye'ye giderek burada faaliyetlerde bulunan Harun, buraya yönelik bir sefere çıkmış olan Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'e karşı başarılı faaliyetlerde bulunmuştu⁴⁴.

Bu tarihten sonra Selçuklular'ın Anadolu fetihlerini hemen hemen aynı komutanların devam ettirdiği görülecektir. Hacıp Gümüştegin, Alp Arslan'dan

42 Sadreddin el-Hüseynî, s. 24-27; Mikhael Attaleiates, s. 88-90; Urfalı Mateos, s. 118 vd.; İbnü'l-Ezrak, s. 182 vd.; Aristakes, s. 164-166; Abu'l-Farac, I, 316-317; İbnü'l-Esîr, X, 49-52; Honigmann, *Bizans Devletinin*, s. 183-185; Grousset, *Ermenilerin Tarihi*, s. 596 vd.; Yinanç, *Anadolu'nun Fethi*, s. 57 vd.; Turan, *Selçuklular*, s. 154-156; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı*, TTKY, Ankara 1992, s. 14 vd.; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 59 vd.; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 50-51; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s. 29 vd.

43 Urfalı Mateos, s. 125-126; Honigmann, *Bizans Devletinin*, s. 187; Grousset, *Ermenilerin Tarihi*, s. 607; Yinanç, *Anadolu'nun Fethi*, s. 59; Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 22; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 62-63; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 53; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s. 31; Merçil, *Urfa'nın Durumu*, s. 113.

44 Ebu'l-Kâsım Kemâleddîn Ömer b. Ahmed İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb*, thk. Sâmî Dehhân, Dimaşk 1951, I, 294-295; Yinanç, *Anadolu'nun Fethi*, s. 60; Turan, *Selçuklular*, s.

aldığı emirle beraberinde başta Afşin ve Ahmedşah olduğu halde Anadolu'ya gelmişti. Murat ve Dicle havzalarından hareket ederek el-Cezire bölgesine ilerleyen Gümüşteğîn, Ergani ve Nizip taraflarındaki bazı kaleleri ele geçirmeyi başardı. Nusaybin'i kuşattıysa da başarılı olmadı. Batıya yönelik ilerleyişine devam ederek Adıyaman bölgesine gelen Gümüşteğîn, Bizans'un uç komutanı Aruandanos ile mücadele etmişti. Bu mücadeleden galip çıkmayı başaran Gümüşteğîn olmuş ve Bizans komutanı esir edilmişti. Aruandanos, 40 bin altın karşılığında serbest bırakıldıysa da diğer esirler ve büyük miktardaki ganimetle Selçuklular'ın askeri üssü Ahlat'a geri döndü. Ahlat'a döndükten sonra Afşin ile Gümüşteğîn arasında çıkan bir kavga sırasında Gümüşteğîn öldü. Afşin de Sultan Alp Arslan'dan çekinerek emrindeki Türkmenler ile birlikte batıya yönelerek Anadolu akınlarını devam ettirmişti. Afşin'in yeni harekât üssü Amanos Dağları oldu. Buradan hareketle Dülük'ü⁴⁵ ele geçirdi. Afşin'e bağlı diğer bir kuvvet de Ağustos 1067 tarihinde Antakya tarafına giderek buralarda akınlarda bulundu. Ardından Malatya'ya yönelen Afşin, burada karşılaştığı Bizans kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğrattı, Kayseri'yi kısa süre içinde olsa ele geçirmeye muvaffak oldu. 1067 sonlarında Haleb'e gelerek Anadolu'da elde etmiş olduğu ganimeti burada satan Afşin, bir sonraki yılda da Anadolu seferlerine devam etti. Öyle ki, neredeyse Antakya ve Haleb yöresindeki hiçbir yer onun akınlarından kurtulamadı. Antakya valisini 100 bin altın ve savaş aletleri vermek zorunda bırakan Afşin'in bu başarılı faaliyetleri Sultan Alp Arslan'ın da dikkatini çekmiş ve ona bir mektup göndererek kendisini affettiğini bildirmişti. Antakya civarında sultanın mektubunu alan Afşin, Nisan 1068 tarihinde Alp Arslan'ın huzuruna çıkmak için buradan ayrıldı. Bütün bu faaliyetlerden sonra Selçuklu akınlarını durdurmak ve tahrip edilen kaleleri güçlendirmek üzere Nikephoros Botaniates görevlendirilmiş, onun gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler de Selçuklular'ın Anadolu faaliyetlerini engellemekte başarılı olamamıştı⁴⁶.

Alp Arslan'ın 1067-1068 tarihinde gerçekleştirdiği Gürcistan seferi, faaliyet alanı itibariyle Anadolu'ya yönelik olmasa da, amacı itibariyle Anadolu'ya gelecekte yapılması planlanan seferlere hazırlık mahiyeti taşımaktaydı. Nitekim bu seferde elde edilen başarı sonraki dönem Anadolu seferlerinin başarısını doğrudan etkileyecek bir gelişme olmuştu. Bizans'ın yeni İmparatoru

162; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 63; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 53.

45 Gaziantep'in kuzey batısında yer alan bölge, bkz. Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 54.

46 Mikhael Attaleiates, s. 101-104; Urfalı Mateos, s. 133 vd.; Grousset, *Ermenilerin Tarihi*, s. 608; Turan, *Selçuklular*, s. 161; Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 22-23; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 63-64; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 54; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s. 32; Merçil, *Urfa'nın Durumu*, s. 113.

Romanos Diogenes'in Anadolu'daki düzensizliği bertaraf etmek düşüncesiyle 1068 tarihinde başladığı sefer, belli noktalarda başarılı idiye de sonucu itibariyle öyle olmamıştı. Nitekim Anadolu'daki Türkmenler, Bizans imparatorunun gittiği bölgenin tam tersi yönünde hareket ederek faaliyetlerine devam etmişlerdi. Hatta Afşin'in Romanos Diogenes'in Çukurova'da bulunduğu sırada Sakarya ırmağı vadisine kadarki bölgede faaliyetlerine devam ederek Emirdağ civarındaki Afyon (Amorion) şehrini ele geçirmesi imparatora büyük darbe olmuştu. İmparator, Afşin'in geri dönüş yolunu kesmek için harekete geçtiyse bunu başaramamış, yaklaşan kış mevsimi sebebiyle de geri dönmek zorunda kalmıştı⁴⁷. Öyle ki Bizans Tarihçisi Mikhail Psellos⁴⁸, seferin sonucunu: *"Ne Medler'den ne de Persler'den (Selçuklular) bize ganimet getirdi. Tek bir şey onu tatmin etmekteydi; düşmanlarının üzerine yürümüştü. Böbürlenmek için ilk bahanesi bu oldu."* şeklinde değerlendirmişti.

Selçuklu komutanlarının 1069 tarihinden itibaren gerçekleştirmiş oldukları Anadolu seferleri, Malazgirt Savaşı'nın yapılmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle Afşin, Ahmetşah, Sanduk, Türkman, Demleçoğlu Mehmed, Dudu-oğlu, Serhengoğlu ve Arslantaş gibi komutanların önderliğindeki Selçuklular, Anadolu'nun doğusu ve güneyinde faaliyetlerde bulunmaya başlamıştı. Bizans'ın derhal mukavemet göstermesi durumu değiştirmemiş ve bu kuvvetler mağlubiyete uğratılmışlardı. Bu gelişme Bizans imparatorunu bizzat harekete geçirdi. İmparator başında kendisinin bulunduğu bir orduyla Kayseri'ye gelirken, Manuel Komnenos komutasındaki bir orduyu Sivas'a, Philaretos Brachamios'un komutasındaki diğer bir orduyu da Malatya'ya göndermişti. İmparator, Kayseri civarındaki bir Selçuklu birliğini geri çekilmeye mecbur bıraktı. İmparatorun gerçek gayesi Selçuklular'ın ele geçirmiş olduğu yerleri geri almak, ardından onların hareket üssü olan Ahlat'ı da alarak bu işi kökünden halletmekti. Ama bunu yapabilmesi için karşısında topyekûn hareket eden bir kuvvetin bulunması gerekiyordu. İmparator, Harput tarafına gittiği zaman Selçuklu kuvvetleri Malatya'ya gelerek Philaretos Brachamios'u ağır bir yenilgiye uğrattı. Philaretos yanındaki az bir kuvvetle imparatora katılabilmişti. Bu yenilgiye rağmen ilerleyişine devam eden Romanos, Palu'ya geldiğinde Selçuklu kuvvetlerinin Karaman-Konya taraflarında faaliyetlerde bulunarak Konya'yı ele geçirdiklerini haber aldı. Bunun üzerine Selçuklular'ın dönüş yollarını kesme düşüncesiyle Sivas üzerinde tekrar Kayseri'ye geldiyse

⁴⁷ Mikhail Psellos, s. 226; Mikhael Attaleiates, s. 111-112; Ioannes Zonaras, s. 125 vd.; Grousset, *Ermenilerin Tarihi*, s. 608; Yinanç, *Anadolu'nun Fethi*, s. 65-66; Turan, *Selçuklular*, s. 167; Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 23-24; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 56-57.

⁴⁸ *Khronographia*, s. 226-227.

de Selçuklu askerleri daha da güneye inerek Toros geçitlerinden geçmiş ve Kuzey Suriye'deki üslerine dönmüşlerdi. İmparator ikinci Anadolu seferinde de başarısızlığa uğramıştı. İstanbul'a döndükten sonra 1070 yılında tekrar Anadolu seferi planladı. Ancak bazı saray erkânı buna engel oldu. O da Manuel Komnenos komutasındaki bir orduyu tekrar Anadolu'ya gönderdi⁴⁹.

Bundan sonra yaşanan bir olay hayli ilginçtir. Nitekim Selçuklu hanedanı içerisinde gelişen bir mücadele daha sonra Bizans-Selçuklu mücadelesi haline gelecekti. Sultan Alp Arslan'ın kız kardeşiyle evli olan Erbasgan⁵⁰, hanedan için taht mücadelesinde Kavurd b. Çağrı'yı desteklemiş, bu da Alp Arslan ile aralarının açılmasına neden olmuştu. Ardından kendisine bağlı kalabalık bir Türkmen grubuyla batıya yönelmiş, Sultan Alp Arslan'ın emriyle Afşin de onun engellemek üzere harekete geçmişti. Bu sırada Manuel Komnenos, Erbasgan'ın önünü kesmek üzere harekete geçti. Ancak Sivas önlerinde Erbasgan'a mağlup olmaktan kurtulamadığı gibi, kendisi, Nikephoros Melissenos ve diğer bazı Bizans generali de esir düştü. Neticede durum anlaşıncı Erbasgan onları serbest bıraktı. Hepsini birlikte İstanbul'a gitti. Böylece ilk defa olmak üzere bir Selçuklu şehzadesi Bizans'a sığınmış oluyordu. Onu izlemekle görevli Afşin ise Kayseri-Sivas bölgesine akınlarda bulunmuş, Afyon-Uşak-Denizli üzerinden Marmara kıyılarına ulaşmıştı. Sonrasında Kadıköy'e gelen Afşin, Erbasgan'ın kendisine iadesini istemiş, ancak bu isteği kabul görmemişti. 1070 sonbaharında gerçekleşen bu olaydan sonra Afşin geri dönmüş, yolu üzerindeki bazı Bizans kale ve şehirlerine de akınlar düzenlemişti. Ahlat'a döndükten sonra da Sultan Alp Arslan'a gelişmeler hakkında bilgi vermişti⁵¹.

Bir sonraki yıl farklı hedefler için hareket geçen Bizans İmparatoru Romanos Diogenes ile Sultan Alp Arslan, Malazgirt Savaşı'nda karşı karşıya gelmiş ve bilindiği üzere bu savaştan galip çıkmayı başaran Selçuklular olmuştu. Bu galibiyet sonrasında yapılan anlaşma değilse de, Romanos Diogenes'in öldürülmesiyle bu anlaşmanın bozulması Anadolu'ya yapılan seferleri akın olmaksızın çıkarmış ve Anadolu'nun yurt edinilmesini sağlayacak gelişmelere neden olmuştu.

⁴⁹ Mikhael Attaleiates, s. 112-113; Ioannes Zonaras, s. 128-129; Urfalı Mateos, s. 137; Grousset, *Ermenilerin Tarihi*, s. 608-609; Yinanç, *Anadolu'nun Fethi*, s. 66-67; Turan, *Selçuklular*, s. 167; Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 24; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 67-68; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 57.

⁵⁰ Osman Turan (*Selçuklular*, s. 87), onun Yusuf b. Selçuk'un oğlu olduğunu nakleder.

⁵¹ Mikhael Attaleiates, s. 146 vd.; Ioannes Zonaras, s. 130-131; Nikephoros Bryennios, s. 44-46; Urfalı Mateos, s. 137-138; Abu'l-Farac, I, 320-321; Grousset, *Ermenilerin Tarihi*, s. 609; Yinanç, *Anadolu'nun Fethi*, s. 69; Turan, *Selçuklular*, s. 168; Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 24-25; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 70-71; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 57-58; Erdoğan Merçil, "Bizans'ta Selçuklu Hanedanı Mensupları", *Makaleler (Selçuklular)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011, s. 335-337.

SULTAN ALP ARSLAN DEVRİNDE ERMENİLER

Mehmet ERSAN

Prof. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Selçuklular, Doğu Anadolu'ya girdiklerinde karşılarına çıkan ve kendileriyle mücadeleye girişen topluluklardan birisi de Ermenilerdi. Ermeniler, “yukarı memleket” anlamındaki Armenia denilen coğrafyada yaşayanların, IV. yüzyıldan itibaren Lusavoriç Gregor'un dinî öğretileri doğrultusunda Hristiyanlığı benimseyen, Gregor'un öğretileri çerçevesinde gelişen Gregoryen mezhebi etrafında bir araya gelerek yeni bir alfabe, dil ve edebiyatın temellerini atmakla kalmayıp Millet olarak temayüz etmiş bir topluluktur¹.

Doğu Roma ile Sasaniler arasında yer alan Armenia bölgesi için, bu iki imparatorluğun kâh kanlı çarpışmalar, kâh karşılıklı stratejik hamleler, kâh diplomatik çekişmeler şeklinde yıllarca cereyan eden mücadelesi, VII. yüzyılın başında tarih sahnesine çıkan İslam dininin hızlı bir şekilde yayılması ve buna paralel olarak yeni ve güçlü bir siyasal aktörü ortaya çıkarmasına kadar devam edecektir. Bir yandan bu süreçte Sasanilerin dağılması, diğer yandan da artık Anadolu'ya girmiş bulunan Müslümanların bölgede yerleşme eğilimleri sergilemeye yönelmeleri, Armenia'nın da içerisinde bulunduğu bölgenin yeni bir tarihsel döneme girmesine zemin hazırladı.

639'da Anadolu'ya girmeye başlayan ve 641'de Dvin'i ele geçiren Araplar², Armenia bölgesini Emevîler döneminde bir emirlik haline getirdiler. Bununla birlikte, Emevîlerin burada kurmuş oldukları idarî yapı, daha ziyade ekono-

¹ Ayrıntı için Bkz.: Mehmet ERSAN, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara 2007, s. 1-2.

² Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Türkçe Çev.: Fikret İşıltan, 3. baskı, Ankara 1991, s. 103; ERSAN, *a.g.e.*, s. 2.

mik uğraşlara odaklanmıştı ve eyalet yönetimi, mevcut demografik yapının temsilcileri konumundaki Ermeni asilzadelere bırakılmıştı³. Fakat Müslüman Araplar tarafından bölgede inşâ edilen bu yeni siyasal yapı uzun ömürlü olmadı. Armenia bölgesinin avuçlarının arasından kayıp gitmesine izin vermek istemeyen Bizanslılar, daha önce Sasanilere karşı yürüttükleri mücadeleyi yeni döneme de taşıdılar. Bu mücadele bağlamında hareket eden Bizans İmparatoru IV. Konstantinos (668-685), 678 yılında Emevîler üzerinde üstünlük kurarak Armenia ve İberya (Gürcistan) gelirlerinin iki devlet arasında paylaşılmasını temin etse de⁴, tarafların mücadelesi sona ermek bilmedi. Bölge bazen Bizanslıların bazen de Müslüman Arapların görevlendirdiği yöneticiler tarafından idare edilmeye devam etti⁵.

Armenia kimi zaman Bizanslılar kimi zaman da Araplar tarafından görevlendirilen idarecilerce yönetilse de, Halife ile İmparator arasındaki hâkimiyet mücadelesinin rekabetçi bir özellik arz etmesinin de bir neticesi olarak bu yöneticilerin bölgenin sosyal yapısı üzerinde etkili olan Ermeni asilleri arasından seçiliyor olması, nihai kertede Ermenilerin siyasallaşması sonucunu doğurdu. Örneğin, sadık bir bende olarak hizmet ettiği Abbâsî Halifesi el-Mu'temid (256-276/870-892) tarafından 882-883 yılında kendisine “kral” unvanı verilerek Ani’de taç giydirilen I. Aşot⁶, 885 yılında Ermeniler üzerindeki söz hakkını yitirmek istemeyen Bizans İmparatoru I. Basileios (867-886)’tan da aynı unvanı almış⁷, böylelikle Ermeniler, Abbâsîler ile Bizans arasındaki mücadelelerden kazançlı çıkan taraf olarak siyasal bir kimlik edinmeyi başarmışlardı. Nitekim X. yüzyılın son çeyreğine girildiğinde bölgede merkezleri Ani, Kars, Van ve Lori olan dört Ermeni krallığı tarih sahnesine çıkmış durumdaydı⁸.

Müslümanların Doğu Anadolu’ya geliştinden sonra oluşan ortamdan istifade ederek siyasal bir varlık alanı oluşturmayı başaran Ermeniler, bölgede krallık-

3 Hakkı Dursun Yıldız, “Sac Oğulları”, *TED*, Sa. 9, İstanbul 1978, s. 118; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I Anadolu’nun Fethi*, İstanbul 1944, s. 19; İsmet Parmaksızoğlu, “Ermeniler”, *TA*, XV, Ankara 1968, s. 328.

4 Ostrogorsky, a.g.e., s. 121. Anadolu’da ve dolayısıyla Armenia’da Bizans ile Ermeniler arasındaki mücadeleler hakkında geniş bilgi için Bkz.: Şahin Uçar, *Anadolu’da İslâm-Bizans Mücadelesi*, İstanbul 1990, ss. 72-125.

5 Ersan, a.g.e., s. 2.

6 Grousset, René, *Histoire de l’Arménie des origines a 1071*, Paris 1947, s. 394; Türkçe Çev.: Sosi Dolanoğlu, İstanbul 2005, s. 373; Hakkı Dursun Yıldız, “10. Yüzyılda Türk-Ermeni Münasebetleri”, *TBTETİS Erzurum 1984*, Ankara 1985, s. 30-31; Yıldız, “Sac Oğulları”, *TED*, S. 9, s. 118; İsmet Parmaksızoğlu, “Bagratlılar”, *TA*, V, Ankara 1968, s. 41.

7 Josef Markwart, *Südarmanien und die Tigrisquellen nach griechischen und Arapischen Geographen*, Wien 1930, s. 462; Ostrogorsky, a.g.e., s. 221.

8 Bagratuni hanedanının hüküm sürdüğü bölgelerde yeni Ermeni krallıkları ortaya çıkarken, Vas-purakan’daki Ardşiruni Krallığı’nda da 972 yılında Apusahl-Hamazasp’ın ölümü üzerine Krallık toprakları üç oğlu arasında paylaştırılmıştır. Bunlardan Aşot Sahak, Van Gölü’nün doğusundaki

lar kurmuş olsalar da, Bizans'ın kendilerini Ortodokslarıştırmaya yönelik politikalarına karşı koyma eğilimine sahip olmalarından dolayı, aynı dine mensup oldukları İstanbul ile siyasal ya da sosyal bir payda üzerinde ortaklaşamadılar. Ermeni ulusunun inşâsında başat bir role sahip olduğu bilinen Gregoryen mezhebine mensubiyetleri, onların Bizanslılaşmasına engel olmasının yanında, taraflar arasında çok temel bir güven sorununun ortaya çıkmasına da vesile teşkil etti. Bizanslılar, merkezi hükümetin dinsel yaklaşımları ile sosyal ve siyasal emellerini kesinlikle paylaşmayan Ermenileri, tabir yerindeyse "tedîb etmek için" en dikkat çekicisinin sistematik tehcîr olduğu pek çok girişimde bulundular⁹.

Uzun süre Ortodoks olmayan Ermenileri asimile etme çabası içinde olan Bizanslılar, çeşitli sosyal ve siyasal politikalarla bu amaçlarını gerçekleştirmek istemişlerse de, nihai kertede bunu başarabildiklerini söyleyemeyiz. Nitekim bu gerçek Bizans idarecileri tarafından da kabul edilmekteydi ki, XI. yüzyılın başında Doğu Anadolu bölgesinin ilhak edilmesi yoluna gidildi. Yüzyılın ilk çeyreğinde II. Basileios tarafından bölgenin ilhâk edilmesi, her ne kadar doğudan gelen Selçuklu tehdidine karşı önlem olarak¹⁰ gösterilmişse de, temelde Bizans'ın Ermenilere karşı yürüttüğü asimilasyon politikalarının bir parçasıydı. Bir başka ifadeyle, Armenia'nın doğrudan imparatorluk merkezine bağlanmasıyla, eskiden beri kendilerine pek güvenilmeyen Ermeniler kontrol altına alınmış olacak, böylece "heterodoks" olarak kabul edilen Gregoryen mezhebinin müntesibi olan bu insanlar, Ortodoks Rûm nüfusu içerisinde eritilerek ana gövdeye dâhil edileceklerdi. Nitekim İmparator II. Basileios,

asil Vaspurakan bölgesini ve krallık unvanını almıştır. Krş. Grousset, *Histoire de l'Arménie*, s. 484; Türkçe Çev.: s. 474.

9 P. Charanis, "The Transfer of Population as a Policy in the Byzantine Empire", *Studies on the Demography of the Byzantine Empire*, Collected Studies, London 1972, s. 152; Jean-Claude Cheynet, "Les transferts de population sous la Contrainte à Byzance", dans *Trauvax et Recherches de l'UMLV. Lettres et Sciences humaines. Les déplacements contraints de population*, Marne-la-Vallée 2003, s. 52; Hans Ditten, *Ethnische Verschiebungen zwischen der Balkanhalbinsel und Kleinasien vom Ende des 6. bis zur zweiten Hälfte des 9. Jahrhunderts*, Berlin 1993, s. 128-130. İmparator Mavrikios, Sâsânî hükümdarı II. Hüsrev'e (590-628) gönderdiği mektupta Ermenilerin düzenbaz ve dik başlı bir millet olduğunu, Bizans ile İran arasındaki bölgede bulunduklarını ve bir sorun kaynağı teşkil ettiklerini, Bizans tarafında bulunanları toplayıp Trakya'ya göndereceğini, İran tarafında kalanları Doğu'ya göndermesini de Sâsânî hükümdarına tavsiye etmiş ve eğer bunlar bu bölgede kalırsa asla huzurun hüküm sürmeyeceğini belirtmiştir. VII. yüzyıl Ermeni müverrihi Sebeos'un kaydına göre, her iki hükümdar konunun halli hususunda anlaşmışlar, ancak Sâsânî hükümdarı önlem almada başarılı olamamıştır. Hatta İmparator Mavrikios, baskı politikasını uygulamaya teşebbüs ettiğinde birçok Ermeni İran'a kaçmıştır. Krş. Charanis, "The Transfer of Population", a.g.e., s. 142; Ostrogorsky, a.g.e., s. 73, 76-77.

10 Mesela Bkz.: Grousset, *Histoire de l'Arménie*, s.553; Urfalı Mateos, *Vekayinâme (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1131-1162)*, Türkçe Çev.: Hrnt D. Andreasyan, Ankara 1987, Mateos, s. 12, dpn. 33; Streck, "Ermeniyeye", *IA*, IV, İstanbul 1945, s. 320.

1000 yılının kış aylarını Çukurova'da geçirdikten sonra¹¹ Ermeni Bagratuni, Orbelian ve Ardžruni ailelerine mensup yöneticilerin idaresi altında bulunan Doğu Anadolu ve Gürcistan'a yöneldi¹². Sefer sona erdiğinde, Bagratuni ailesine mensup olan Küropalates David'in idaresi altındaki Yukarı Tao ve Oltu ile civarları ilhak edilmiş, ele geçirilen bölgelerin idaresi için imparatorluk merkezine sadık kimseler görevlendirilerek buralar birer Bizans vilayeti haline getirilmişti¹³.

Bizanslıların Armenia'yı ilhak etme girişimleri David'in topraklarının ele geçirilmesiyle sona ermedi. 1022 yılında Katholikos Petrus'u Trabzon'da bulunan İmparator'un yanına gönderen Ani'nin Ermeni kralı Ioannes Simbat (1018-1041), ömrünün sonuna kadar *magistros* unvanını taşıyan bir Bizans valisi olarak Ani'yi idare etme imtiyazını "kopardığı" Bizans ile "ölümünden sonra hâkim olduğu toprakların İmparator'a devredilmesi" hususunda yazılı bir anlaşma imzalayarak şehrinin anahtarlarını Basileios'a teslim etmeyi kabul etti¹⁴. Ani Krallığı'nın İran ve Gürcistan taraflarında kalan kısmında hüküm süren Simbat'ın kardeşi ile de benzer bir anlaşma yapmış olması muhtemel olan Bizans İmparatoru¹⁵, Vaspurakan Kralı Senekerim ve Anzevecik (ez-Zavazân) Kralı Derenik'i de ülkelerini kendisine devretmek zorunda bıraktı ve ilhak ettiği bütün şehir ve kalelere Bizans garnizonları yerleştirerek bölgenin idaresini tamamıyla İstanbul'a bağladı¹⁶. Bu sırada kendisine *magistros* unvanı verilen Kral Senekerim'e Sivas, Larissa ve Abara şehirleri tevdi edilmiş¹⁷, daha sonra İmparator'un emriyle Nikephoros Phokas'ı öldüren oğlu Davit ise mükâfat olarak Kayseri, Zamantı ve Develi bölgesini almıştı¹⁸.

11 Ernest Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Türkçe Çev.: Fikret İşıltan, İstanbul 1970, s. 105-107; Ostrogorsky, a.g.e., s. 286.

12 Honigmann, a.g.e., s. 155-156; Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Ankara 1983, s. 7-9.

13 Honigmann, a.g.e., s. 156; Grousset, *Histoire de l'Arménie*, s. 534-535.

14 Georgios Kedrenus, *Synopsis Historiae*, II, neşr. ve Latince Çev.: İ. Bekker, Bonn 1839, s. 557 (Eserin Yunanca neşriden konumuz ile ilgili kısmı çevirerek kullanmamızı sağlayan Doç. Dr. Yusuf Ayönü'ne teşekkür ederim); Honigmann, a.g.e., s. 166; Ekkehard Eickhoff, "Zur Wende von Manzikert", *Das Andere Wahrnehmen Beiträge zur europäischen Geschichte-August Nitschke zum 65. Geburtstag gewidmet*, Herausgegeben: Martin Kintzinger-Wolfgang Stürner-Johannes Zahlten, Köln-Weimar-Wien 1991, s. 105; Sevim, *Genel*, s. 10.

15 Honigmann, a.g.e., s. 166; Ersan, a.g.e., s. 15.

16 Yahya b. Sa'id el-Antakî, *Tarih*, neşr., L. Cheikho-B. Carra de Vaux-H. Zayyat, Louvain 1954, s. 240; Aristakès de Lastivert, *Récit des Malheurs de la Nation Arménienne*, Karen Yuzbashian'ın Rusça'dan Fransızca'ya Çev.: Marius Canard-Haig Berberian, Bruxelles 1973, s. 19-20; Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, I, İngilizce'den Çev.: Ömer Rıza Doğrul, 2. baskı, Ankara 1987, s. 274; Honigmann, a.g.e., s. 166-168; Ersan, a.g.e., s. 15.

17 Larissa ve Abara için Bkz.: Grousset, *Histoire de l'Arménie*, s. 553; Türkçe Çev.: s. 541.

18 Honigmann, a.g.e., s. 171; Grousset, *Histoire de l'Arménie*, s. 553; Türkçe Çev.: s. 541.

Bizans İmparatoru Vaspurakan Krallığı'nı ilhak ederek bu krallığın ileri gelenlerini Anadolu içlerine dağıtırken, 1040 yılında Ani Kralı Simbat ile kardeşi IV. Aşot da hayatını kaybetmiş¹⁹, 1042 yılında krallık tahtına Aşot'un oğlu II. Gagik getirilmişti²⁰. Bizans tahtına yeni çıkmış olan İmparator Konstantinos Monomakhos, Gagik'e haber göndererek amcası ile yapılmış olan anlaşma gereğince Ani'nin teslim edilmesini istedi²¹. Fakat Gagik, Bizans'a tabi olmayı kabul etse de şehri teslim etmeye yanaşmıyordu. Bu durum, İmparator'u meseleye askeri bir çözüm aramaya yöneltti. Askeri müdahale ile Ani'yi ele geçiremeyen İmparator Monomakhos, sorunu diplomatik bir manevra ile sonuca ulaşma yoluna gitti. Birlikte hareket ettiği bazı Ermeni patriklerinin desteğini alarak 1044 yılında İstanbul'a getirtmeyi başardığı Gagik'i çeşitli hilelerle tahtından ayrılmaya zorladı²². Gagik İstanbul'da alıkonulduğu sırada İmparator'un hadımağalarından biri olan Nikolaos Ani'yi ele geçirmekle görevlendirilmiş, onun idaresindeki birlikler de şehir önünde mağlup edilse de, Gagik'in serbest bırakılmasından umudunu kesen naib Vestes Sargis ile Patrik Bedros'un öncülüğündeki Anililer, Bizans'ın Samsat'taki valisine haber göndererek teslim olmuşlardı²³. Bu şekilde Ani'yi kaybeden ve teselli kabilinden kendisine *magistros* unvanı verilen Gagik, Kayseri yakınlarındaki Galonbağad ve Bizu şehirlerinin yönetimi ile görevlendirildi ve hayatının sonraki kısmında, Mateos'un ifadesiyle "*bir sürgün gibi hain Grek milletin arasında yaşadı*"²⁴. Öte yandan Nig (Güzel-Dere) bölgesinde bulunan hâkimiyeti altındaki Beçni kalesini 1045/6 yılında İmparator'a teslim eden Ermeni Grigor'a da Mezopotamya dükü unvanı tevdi edilmiş, tıpkı diğerleri gibi bu Ermeni asilzadesi de Taron, Sason ve Vaspurakan'ın bir kısmını idare etmekle görevlendirilerek kontrol altına alınmıştı²⁵.

Kısaca toplamak gerekirse, 1045 yılına gelindiğinde, başta Ani ve Kars olmak üzere Van bölgesinde yer alan Ermenilere ait bütün şehir, kilise ve manastırlar Bizans tarafından ele geçirilmiş, yaşadıkları topraklardan ve halklarından

19 Aristakes, s. 44.

20 Aristakes, s. 46-47.

21 Aristakes, s. 45-46; Mateos, s. 71-73; Honigmann, a.g.e., s. 172-173.

22 Aristakes, s. 50-51; Grousset, *Histoire de l'Arménie*, s.576-577; Türkçe Çev.: s. 563-564.

23 Aristakes, s. 52, 55; Azimi, *Tarih*, neşr. ve Türkçe Çev.: Ali Sevim, *Azimi Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler*, Ankara 1988, s. 7; Grousset, *Histoire de l'Arménie*, s.577-578, 580; Türkçe Çev.: s. 564-565, 567.

24 Mateos, s. 80; *Urfalı Vahram Vekayinâmesi*, Türkçe Çev.: Hrant D. Andreasyan (TTK'nda basılmamış nüsha), s. 3; Grousset, *Histoire de l'Arménie*, s.580-581; Türkçe Çev.: s. 567; Alexander Böhlting, "Armenien und Byzanz", *BADDER*, Berlin 1957, s. 184-85.

25 Honigmann, a.g.e., s. 172-173; Grousset, *Histoire de l'Arménie*, s.580; Türkçe Çev.: s. 566.

koparılarak Anadolu'nun dört bir yanına adeta sürgün edilen Ermeni ileri gelenlerinin güç ve nüfuzu kırılmış, mal ve zenginliklerine el konulmuştu²⁶.

Dolayısıyla denilmesinde herhangi bir sakınca yoktur ki, Selçuklular Anadolu'ya geldiklerinde sosyal ve siyasal manzara, Bizans İmparatorluğu'nun ilhak ve tehcir politikalarının sonuçları ile biçimlenmiş durumdaydı.

Büyük Selçuklu Devletinin kurulmasından sonra Ermeniler, doğudan gelen göç dalgası ve sistemli bir fetih hareketiyle karşı karşıya kaldılar. Sultan Tuğrul Bey devrinde düzenlenen akınlara gerek kendi güçleriyle gerekse Bizans ordularında yer alarak karşı koymaya çalıştılar²⁷.

Ermeniler, 1063 yılında Tuğrul Bey'in hayatını kaybetmesinden sonra yaşanan taht mücadelesini kazanan Sultan Alparslan'ın, tahta çıkışının hemen ardından başlattığı, Kafkasya ve Doğu Anadolu bölgesine yönelik harekâtı ile karşılaştılar.

22 Şubat 1064'te Rey'den hareket eden Sultan, Aras Irmağı'nı geçmiş, burada ordusunu ikiye ayırarak sefere iki koldan devam etmişti. Sultan'ın oğlu Melikşah ile veziri Nizamülmülk komutasındaki ilk grubu teşkil eden askeri birlikler güneybatı istikametinde ilerleyerek başta Türk garnizonu yerleştirip lojistik anlamda güçlendirdikten sonra Nahcivan emirine teslim ettikleri Sürmari ve çevresindeki bazı kaleler olmak üzere müstahkem Meryemnişin şehrini zaptedip Sultan ile buluşmak üzere Ahalkalak'a yönelirken, bizatihi Sultan'ın komuta ettiği birlikler de Gürcistan yolundaydı²⁸.

Öte yandan Ermeni Davit Anholin'in oğlu Giorgi (Kivri-Kiurike), veziri ile oğlundan ayrıldıktan sonra Erran üzerine yürüyerek Lori Ermeni topraklarına giren Sultan Alparslan ile bir anlaşma yaparak bölgeyi ona vermek zorunda kalmıştı. Gürcü kroniğine bakılırsa, kuzeye doğru sefere devam eden Sultan, önce Kangarni idari bölgesi ile Trialet ve Kvelis-Kur'a yönelmiş, sonra yönünü batıya çevirerek Şavşat, Klarcet ve Tao havalisinden geçip Pasinler'e yürümüş, ardından geri dönerek Tor, Trialet ve Gvic Vadisi'ne gelmişti. Buradan Ahalkelek istikametinde ilerlerken Melikşah ile Nizamülmülk'ün de kendisine katıldığı Sultan, 1064 yılının Haziran ayında kuşattığı şehri üç günlük şiddetli bir kuşatmanın ardından ele geçirdi. Kalenin düşmesinden sonra Lori Kralı

²⁶ Mateos, s. 80; Urfalı Vahram, s. 3; Ersan, a.g.e., s. 19.

²⁷ Ayrıntı için Bkz.: Ersan, a.g.e., s. 23 vd.

²⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, neşr. Carolus Johannes Tornberg, Beyrut 1966, X, s. 37-39; Türkçe Çev.: Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987, X, s. 49-50; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı*, III, Ankara 1992, s. 15-16; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1980, s. 154-155.

olan babası Davit'in girişimleriyle Selçuklu hükümdarının huzuruna çıkan ve ona yıllık muayyen bir miktar vergi ödemenin yanında kızını da veren Giorgi, Selçuklulara tabiiyetini sundu²⁹.

Ahalkelek'i zaptedip Ermeni Lori Kralı ile oğlunu tabiiyet altına alan Sultan Alparslan, daha sonra Kars ve Ani taraflarına yöneldi. Vaktiyle Bagratuni Krallığı'nın merkezi olup şimdi Bizanslı bir vali tarafından idare edilmekte olan Ani üzerine yürürken, bu şehrin yakınlarındaki Seylvürde ve Nevre isimli beldelelerde meskûn bulunan ve manastırlarını tahrip ederek yerlerine mescitler yapan ahali de İslâm dinini kabul etmişti.

Selçuklu birlikleri tarafından hedef alınan ve şiddetli bir direniş sergileyen Arpa Çayı üzerindeki Ani Kalesi, 16 Ağustos 1064'te ele geçirildi ve Bizans adına şehri savunmakta olan Bagrat ile Grigor esir alındı. Esir alınan pek çok genç kadın, kız ve çocuk İran'a götürüldüler³⁰.

Ebü'l-Esvar'ın oğlu Menüçehr'e bırakıldığına işaret edilen Ani şehrinde³¹ Selçuklulara bağımlı yeni bir idari yapılanma, Şeddâdîlerin Ani şubesi kurulmuş oluyordu³². Buradaki önemli husus, Menüçehr'in, annesi Kata Hatun'un Ani'nin son Ermeni Kralı II. Gagik'in kızkardeşi olması münasebetiyle bir anlamda dayıların yurduna sahip olması ve bu çerçevede halk tarafından şehrin meşru hâkimi olarak görülmesi, ortaya koyduğu tavırlarla da bu durumu kendisi açısından bir fırsata dönüştürerek bazı Ermeni asilzadelerini Ani'ye davet edip onlar için görkemli bir karşılama töreni düzenlemiş olmasıydı³³. Nitekim anne tarafından Ermeni kökenli olan ve bundan dolayı da şehirde hüsnü kabul gördüğü anlaşılan Menüçehr, eline geçen fırsatı değerlendirme

29 Marie Félicité Brosset, *Histoire de la Géorgie*, Hrand D. Andreasyan tercümesini Yayına Hazırlayan, Erdoğan Merçil, *Gürcistan Tarihi (Eski çağlardan 1212 yılına kadar)*, Ankara 2003, s. 287-288; *Mateos*, s. 118-119; Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 15-17; Honigmann, *a.g.e.*, s. 183-184; Grousset, *Histoire de l'Arménie*, s. 611-612; Türkçe Çev.: s. 596-597.

30 *Aristakes*, s. 120-124; Anili Samuel, *Tables Chronologiques*, Fransızca Çev.: M. F. Brosset, St. Petersburg 1876, s. 448-449; *Mateos*, s. 118-121; *İbnü'l-Esîr*, X, s. 39-41; Türkçe Çev.: X, s. 50-52; Sadreddin Ebû'l-Hasan Ali İbn Nasır İbn Ali el-Hüseynî, *Ahbâr üd-Devlet is-Selçukîyye*, Türkçe Çev.: Necati Lügal, Ankara 1943, s. 26-28; Ahmed Kesrevî, *Şehriyârân-ı Gümnâm*, 7. baskı, Tahran 1379 h. ş., s. 254; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kars-Arpaçayı Boyları Eski Merkezi Ani Şehri Tarihi (1018-1236)*, Ankara 1982, s. 40-44; Grousset, *Histoire de l'Arménie*, s. 613-615; Türkçe Çev.: s. 598-599; Ersan, *a.g.e.*, s. 30.

31 Ani'nin, Ebü'l-Esvar'ın idaresine verilmesi ile ilgili olarak öne sürülen görüşler için bkz. *Gürcistan Tarihi*, s. 288 dpn. 474; *Kesrevî*, s. 255; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, İstanbul 1953, s. 358-359; Aynı müellif, *Ani Şehri*, s. 47 ve dpn. 67.

32 Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s.359; Ersan, *a.g.e.*, s. 86.

33 Vardan Vartabet, "Türk Fütühâtı Tarihi (889-1262)", *TSD*, 1/2, Türkçe Çev.: H.D. Andreasyan, İstanbul 1937, s. 154-245, s. 179; *Kesrevî*, s. 265; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 361; aynı müellif, *Ani Şehri*, s. 56-57.

konusunda akıllıca davranacak, Selçuklu kuşatması esnasında zarar gören surları tamir ettirdikten sonra iç kalesinde muhteşem bir saray yaptırdığı Ani'yi, inşâ ettirdiği kervansaray, بیمارخانه ve hamam gibi çeşitli kamusal mimari eserlerle donatarak bayındır hale getirecekti³⁴.

Diğer taraftan Kars'ta hüküm sürmekte olan Abas Şahanşahoğlu Gagik, Ani'yi fethedip Şeddâdîlerin idaresine bırakan Sultan Alparslan'ın, kendisini huzura çağırmak üzere gönderdiği elçileri siyah bir minder üzerine oturmuş halde ve siyah yas elbiseleri içerisinde karşılamıştır. Selçuklu elçisine merhum Sultan Tuğrul Bey'in yasını tuttuğunu ifade eden Gagik, Alparslan'ı Kars'a davet edip gönlünü kazanmak istemiştir. Nitekim onun bu teşebbüsü işe yaramış, bundan oldukça memnun olan Sultan, ordusuyla birlikte gittiği ve kendisine takdim edilen hediyeleri kabul ederek onuruna verilen ziyafetlere iştirak ettiği Kars'ta kendisine iyi davranarak hil'at giydirdiği Gagik'i görevinin başında bırakmıştı³⁵. Fakat Gagik'in tavırlarında samimi olmadığının anlaşılması için fazla zaman geçmesi gerekmedi. Selçukluların Kars'tan ayrılmasından hemen sonra Sultan'a olan bağlılığını bir kenara bırakan Gagik, 1064 yılı içerisinde, Zamantı'nın (Pınarbaşı/Dzamıntav) kendisine verilmesi koşuluyla başta Kars olmak üzere egemen olduğu toprakları Bizans İmparatoru Konstantinos X. Dukas'a terk etti³⁶. Ancak Gagik'in bu siyasi manevrası uzun vadede kendisine bir yarar sağlamayacaktır.

İmparator X. Konstantinos Dukas, Ortodoks din adamlarının teşviki ile Ermeni mezhebini ortadan kaldırmak ve Grigor Lusavoriç öğretilerini bozmak gayesiyle her iki taraftan din adamlarının katılacağı bir toplantı düzenlemeye karar verdi. Bu maksatla 1065 yılında Sivas'a haber gönderip Ermeni prensleri Atom ve Apusahl'ı İstanbul'a çağırdı. Ermeni prensleri, bilgisine ve hitabetine güvendikleri din adamı Hugopos Vardabet'i de yanlarına alıp İstanbul'a gittiler. Kendilerine "İmparatorluğun emri gereğince siz ve bütün Ermeni reisleri Roma mezhebine göre vaftiz olunmalısınız" denilince, böyle bir konuda kral Gagik olmadan kendilerinin karar veremeyeceklerini bildirdiler. Mezhep tartışmaları devam ederken, Atom ve Apusahl, kral Gagik'e haber

³⁴ Kesrevî, s. 265; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 362; aynı müellif, *Anı Şehri*, s. 53, 57-60. Fakat şehir Selçuklulara bağlı olduğu Menücehr hakimiyeti altında istikrarlı bir dönem yaşasa da, bir süre sonra Menücehr Camii'nin minaresini de yıkan Gürcüler tarafından ele geçirilecek, fetihten sonra mescide çevrilerek "Fethiyye Câmii" ismi verilen katedral yeniden kiliseye dönüştürülecek, Ahlat'tan getirilerek bu caminin kubbesine yerleştirilmiş olan hilal indirilerek yerine haç konulacaktı. Bkz.: Mateos, s. 280; Vardan, s. 196; Kırzioğlu, *Anı Şehri*, s. 71.

³⁵ Mateos, s. 121-122; Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 156; Grousset, *Histoire de l'Arménie*, s. 615; Türkçe Çev., s. 600.

³⁶ Mateos, s. 122; Vardan, s. 178; Honigmann, a.g.e., s. 186-187; Grousset, *Histoire de l'Arménie*, s. 615-616; Türkçe Çev., s.600; Ersan, a.g.e., s.31, 99.

gönderip keyfiyeti bildirmiş ve hemen İstanbul'a gelmesini istemişlerdir. Hızla İstanbul'a ulaşan kral Gagik, İmparatorluğun teklifini reddetmiştir³⁷.

Geri dönüş yolunda iken, Sultan Alparslan'ın huzuruna vararak itaat arz edip krallığını yeniden kazanmayı ümit ettiği bildirilen kral Gagik'in, Urfalı Mateos'un kayıtları doğruysa, geçtiği her yerde Ermeni askerlerin ileri gelen Romalı kadınlara tecavüz etmeleri talimatını vermekle kalmayıp köpeğine "Armen" adını veren Bizans'ın Kayseri valisi Markos'u katletti³⁸. Ancak kendisi de daha sonra Kars bölgesinin eski Kralı, Vaspurakan Kralı Senekerim'in oğulları Atom ve Apusahl ile birlikte Bizanslılar tarafından öldürülecek, bu üç Ermeni asilzadesinin hükmettiği topraklar yeniden doğrudan Bizans egemenliğine girecektir³⁹.

Öte yandan Kars'ı anlaşıma yoluyla Gagik'ten almış olan Bizans İmparatoru, buraya bir garnizon yerleştirdikten sonra çevredeki diğer kaleleri de berkitmiş, kuşkusuz artık iyiden iyiye kendini hissettirmekte olan Oğuz akınlarına mümkünse set çekebilmek adına güçlü bir sınır koruma hattı oluşturma çabası içerisine girmişti⁴⁰. Fakat koruma hattının merkezi olarak düşünülen Kars'ı yalnızca dört yıl elinde tutabilen İmparator'un çabaları Selçukluları durdurabilmeye yetmedi⁴¹. 1069 yılının başında bölgeye ikinci seferini düzenleyen Sultan Alparslan'ın idaresindeki Selçuklular, hukuksal anlamda kendilerine ait olmasına rağmen Gagik tarafından vassallık ilkelerine aykırı bir biçimde İmparator'a teslim edildiği için Bizanslıların hâkimiyetinde bulunan Kars'ı ele geçirdiler⁴². Yaklaşık iki yıl sonra, Malazgirt savaşı öncesince Bizans ordusuna bağlı kuvvetlerin bir kısmı Kars yöresine gelerek burada bulunan bir Ermeni kilisesini ateşe vermiş olsalar da, şehir Türk hâkimiyeti altında kalmaya devam etti⁴³.

Ermeniler, Sultan Alparslan'ın Kafkasya ve Doğu Anadolu seferini tamamlayıp bölgeden ayrılmasından sonra da Anadolu'da faaliyetlerine devam eden Selçuklu beyleri ile zaman zaman karşı karşıya gelmişlerdir. Mesela Sâlâr-ı

37 Mateos, s. 128 vd.

38 Mateos, s. 131-132.

39 Grousset, *Histoire de l'Arménie*, s. 634-635; Türkçe Çev.: s. 619.

40 Fahrettin Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, Ankara 1992, s. 70.

41 Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 349.

42 *Gürcistan Tarihi*, s. 291; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 353; Aynı müellif, *Kıpçaklar*, s. 74.

43 Vardan, s. 177. Bununla birlikte, IV. Bagrat'ın oğlu olan Kartli ve Aphazya Kralı II. Giorgi (1072-1089), 1076 yılında Sultan Melikşah tarafından Gence valiliğine tayin edilen Savtegin'i Phartzkhis yakınlarında mağlup ettikten sonra Kars'ı da ele geçirecek ve burada bulunan Türkleri şehrin dışına çıkaracaktı. Krş. *Gürcistan Tarihi*, s. 304; Erdoğan Merçil, "Emir Savtegin", *TED*, Sa. 6, İstanbul 1975, s. 72-73; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 374; aynı müellif, *Kıpçaklar*, s. 77.

Horasan, 1065/66 yılında Urfa üzerine yürüdüğünde, burada bulunan Antakya Dükü Ermeni Bekht ile vuruşup mağlup etmiş, ayrıca Ermeni, Frank ve Rumlar tarafından savunulan Urfa'ya aynı yıl içerisinde başarısızlıkla sonuçlanan üç kuşatma girişiminde bulunmuştur⁴⁴.

Takip edilen politikalar veya ortaya çıkan yeni gelişmelere bağlı olarak Anadolu'nun çeşitli yörelerine dağılmış veya dağıtılmış olan Ermeni ileri gelenlerinin ve topluluklarının her biri, kendi şartları içinde başının çaresine bakmaya çalıştığı bir devri yaşıyordu. Bizans İmparatorluğunun Anadolu'nun doğusunda fiili hâkimiyet kurma ve Ermeni krallıklarını tasfiye girişimleri ile aynı yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren başlayan Türkmen akınlarının bölgede yarattığı otorite boşluğu, eşkıyalık hareketlerinin yaygınlaşmasına da zemin hazırlamıştı. Mesela 1066-1065 yıllarında Malatya dağlarına yerleşip etraftaki köyleri talan edip manastırları soyan 300 kişilik bir Ermeni eşkıya grubu, Malatya hâkiminin, faaliyetlerine son vermeleri karşılığı, kendilerine dört köyün arazisini bağışlamasına rağmen eşkıyalığa devam etmişlerdir. Öyle anlaşıyor ki eşkıya çeteleri Malatya hâkiminin bu tavrını taviz olarak algılamış, faaliyetlerine son vermek yerine daha da cüretkâr davranmaya başlamışlardır⁴⁵.

Diğer taraftan Selçuklu beyleri Anadolu'daki akınlarını sürdürürken, İmparatoriçe Eudokia ile evlenen asker kökenli Romanos Diogenes Bizans tahtına oturmuştu (1068). Ermenilerin bir kısmı, yeni İmparator'un, Türkleri Anadolu'dan atmak için düzenleyeceği seferler için oluşturduğu ordusunda yer aldılar. Nitekim 1068 yılında harekete geçen yeni İmparator'un ordusunda, Ermeni asıllı komutanların yanı sıra bir Ermeni piyade birliği de bulunuyordu.

Anadolu'yu geçerek 1068 yılında Menbic önlerine gelen İmparator, şehre girmeyi başarmıştı. Bununla birlikte Menbic'in iki burcu hâlâ Müslümanların elinde idi. Yardıma gelen Halep hâkimine karşı savunma tedbirleri alan İmparator, saldırı beklentisinin olduğu gece hendekle çevrilmiş tahkimli yerde Ermenilerden oluşan birliğin konuşlanması emrini vermişti. Ancak Ermenilerin emirlere uymaması ve başkaldırmaya niyetlendiği haberleri, saldırıya geçen Halep Emiri'nin geri püskürtülmesine rağmen takip edilerek daha büyük bir başarının kazanılmasına mani olması açısından önemlidir. Bura rağmen İmparator, şehrin güvenliğini sağlamak üzere görevlendirdiği muhafız kıtasının

⁴⁴ Mateos, s. 125-127; Erdoğan Merçil, "Selçukluların Anadolu'ya Gelişlerinden Haçlı Seferlerinin Başlangıcına Kadar Urfa'nın Durumu", *Belleten*, Sayı 203, Ağustos 1988, s. 463-464; Ersan, a.g.e., s. 31.
⁴⁵ Süryani Keşiş Mihail, *Vekayinâme*, II, Türkçe Çev.: Hrant D. Andreasyan, (TTK'nda basılmamış nüsha), s. 19-20; *Abu'l-Farac*, I, s. 317-318.

başına Ermeni soyundan Pharasmanios Apokapes'i komutanı olarak atamıştır⁴⁶. İmparatorun Anadolu'ya düzenlediği bu ilk seferinde Ermeniler, Bizans devletinin hizmetinde bulunmaya devam ettiklerini göstermişlerdir.

1069 yılında ikinci kez Anadolu'ya yürüyen Romanos Diogenes, Doğu Anadolu'ya geldiğinde ordularını ikiye ayırmış ve bu ordulardan birinin komutasına Ermeni asıllı Philaretos'u atamıştır⁴⁷. İmparator Erzincan taraflarında iken Philaretos komutasındaki Bizans ordusunun Türkler karşısında ağır bir bozguna uğradığı haberini almış, Türklerin önünden kaçıp kurtulanları bu defa Ermenilerin ıssız yerlerde dağınık halde bulup öldürmelerini önlemek için tedbir almak zorunda kalmıştır⁴⁸.

Sivas'a vardığında Türklerin Konya yöresinde faaliyette bulunduğunu haber alan ve hemen o tarafa yönelen İmparator, Konya Ereğli'sine geldiğinde Türklerle karşı Ermenilerin yardımına başvurdu. Askerlerinin bir kısmını Ermeniler ile birleşmek üzere Kilikya'ya sevk eden İmparator, Antakya dukası Ermeni Khaçadur'a haber göndererek, Misis'e gidip oradan geçecek Türklere saldırmasını buyurmuştu. Hâlbuki Türkler, İmparatorun bölgeye geldiğini öğrendiklerinden geri dönüş güzergâhını değiştirmişler ve Bizans kuvvetlerinin saldırısından kurtulmayı başarmışlardır. Ancak Silifke ile Tarsus arasındaki bölgede ilerlerken Ermenilerin baskınına uğramışlar, ele geçirdikleri ganimetlerin pek çoğunu bırakmak suretiyle canlarını kurtarıp güçlükle Kilikya'yı geçmişler ve Halep'e ulaşabilmişlerdir. İmparator ise Türklerin yakalanamadığını öğrenince İstanbul'a dönmüş⁴⁹, Ermenilerin Türklere verdiği zararla yetinmek zorunda kalmıştır.

Ermeniler, İmparator Romanos Diogenes'in 1071'de Anadolu'ya düzenlediği üçüncü ve son seferinde de kaynaklarda kendilerinden söz ettirdiler. İmparator Sivas'a ulaştığında vaktiyle bu şehre göçürülmüş olan Vaspurakan Ermeni kralı Senekerim'in oğulları Atom ile Apusahl, kendisini büyük bir törenle karşıladı. Fakat Sivas şehrinin Rum ahalisi, Bizans kuvvetlerinin Sultan Alparslan'dan kaçan şehzade Erbasan tarafından mağlup edilmesinden sonra Ermenilerin kendilerine çok zulmettiğini söyleyip şikâyetlerde bulundu. Şikâyetleri dinleyen imparator, Ermenilerin yaptıklarını duyunca çok öfkelenmiş, Mateos'un aktardığına göre Atom ve Abusahl'ı şehirden kovmakla kalmamış, Türkler ile yapacağı savaştan döndüğünde Ermeni mezhebini ortadan

⁴⁶ Mikhael Attaliates, *Tarih*, Türcce Çev.: Bilge Umar, İstanbul 2008, s. 120, 122.

⁴⁷ Attaliates, s. 137; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, Türcce Çev.: Bilge Umar, İstanbul 2008, s. 128.

⁴⁸ Attaliates, s. 139-141; Zonaras, s. 129.

⁴⁹ Attaliates, s. 142-143.

kaldıracağına dair yemin etmiştir. Bununla da yetinmeyen Romanos Diogenes, Sivas şehrinin talan edilmesini emretmiş, bu buyruk üzerine harekete geçen Bizans kuvvetleri, Ermeni ahalinin pek çoğunu öldürmüştür⁵⁰.

Bizans İmparatoru ile Ermeniler arasında yaşanan bu olaylar, temel anlamda taraflar arasındaki yakınlığın bozulmasına neden olmadı. 26 Ağustos 1071 tarihinde gerçekleşen Malazgirt Savaşı'nda Ermeniler Bizanslıların yanındaydılar. Malazgirt Savaşı'nın gerçekleşmesinden hemen önce vuku bulan Malazgirt Kalesi'nin işgali esnasında orduda bir Ermeni piyade birliği vardı ve iç kalenin dış suruna saldırarak buranın ele geçirilmesini sağlayanlar, bu birliğe mensup askerlerdi⁵¹. Hatta Mateos'dan öğrendiğimize göre, Khatap ve Vasilag isimlerini taşıyan Ermeni liderleri, bizzat Romanos Diogenes tarafından kendilerine verilen komutanlık görevlerini sürdürürken, savaş meydanında hayatlarını kaybettiler⁵². Nitekim Ermenilerin Malazgirt'teki tavırları, Ermeni kronik yazarı Aristakes tarafından şu şekilde kayda geçirilmişti: *"Anlaşılmayan bir nedenle İmparator'un Ermeni birliğine öfkeli olduğunu ve bütün Ermeni toplumuna küçümseyerek baktığını, ancak güçlü Türk okçularına karşı varlıklarını kaybetmeyen yiğit askerler (Ermeniler), İmparator'a olan nefretlerine rağmen ona ihânet etmiyor ve ölmeyi kabul ediyorlardı"*⁵³.

Malazgirt Meydan Savaşı'nda esir düşen Romanos Diogenes, Sultan Alparslan tarafından serbest bırakıldıktan sonra Kapadokya'ya geldiğinde İstanbul'da yaşanan gelişmelerden haberdar olmuştu. Burada bir yandan gelişmeleri takip ederken bir yandan da asker toplamaya çalışıyordu. Diğer taraftan tahta oturtulan yeni imparator ise Antakya dükü Ermeni Khaçadur'a Romanos Diogenes ile savaşmasını buyuruyordu. Ancak kendisini Antakya yöneticiliğine atayan Diogenes'e minnet borcu olduğunu düşünen Khaçadur, kendisine bağlı askeri kuvvetlerle sabık İmparatorun yanına gitti. Khaçadur, Diogenes'e karşı savaşırken kendisine yardımcı olmaları için imparator tarafından gönderilen Bizans askerlerinin atlarına ve yüklerine el koyduktan sonra onları kovdu. Daha sonra Khaçadur, Diogenes ve yanında bulunan askerleriyle birlikte kışlamak üzere Çukurova'ya geçtiler. İmparator VII. Mikhail Doukas ise, Diogenes

50 Mateos, s. 141; Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi, Siyasî Tarih, Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*, İstanbul 1984, s. 24; Irene Melikoff, "Gazi Melik Danişment et la Conquête de Sivas", *SAD*, IV, Ankara 1975, s. 191; Grousset, *Histoire de l'Arménie*, s. 625-626; Türkçe Çev.: s. 610-611.

51 Attaliates, s. 156.

52 Mateos, s. 143. Malazgirt Savaşı ilgili olarak ayrıca Bkz.: Aristakes, s. 125-128; Faruk Sümer-Ali Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri)*, Ankara 1971; Köymen, Alp Arslan ve Zamanı, s. 26-40; Grousset, *Histoire de l'Arménie*, s. 626-629; Türkçe Çev.: s. 612-614.

53 Aristakes, s. 126.

ve Khaçadur'a karşı Andronikos komutasında bir orduyu Çukurova'ya gönderdi. Bizans ordusunun ovaya inmesinden sonra Ermenilerin saldırısı ile taraflar arasında savaş başlamış, ancak Khaçadur uzun süre dayanamamış, atından düşmüş ve tutsak alınmıştır. Khaçadur, çıplak ve acınacak bir halde Andronikos'un huzuruna götürülürken, savaş alanından kaçıp kurtulanlar Diogenes'in kalmakta olduğu Adana kalesine sığındılar. Sonuçta Ermeniler, sabık İmparator Romanos Diogenes'i korumayı başaramadılar. Romanos Diogenes'i teslim alan Andronikos, İstanbul'a gitmek üzere Çukurova'dan ayrıldı⁵⁴.

1071 Malazgirt Savaşından sonraki süreçte, önemli miktarda Ermeni nüfusun Çukurova'ya göçtüğü görülüyor. Ortodoks kilisesine bağlı bir Ermeni soylusu olan Apıkarip'e, IX. Monomakhos tarafından Tarsus'un idaresi verilmiş, bu kişinin aynı zamanda Kilikya valiliğine getirilmesi⁵⁵, bölgenin Ermeniler açısından bir çekim merkezi olarak temayüz etmesine vesile teşkil etmişti. Bu çerçevede, Karabağ (Artsakh) eyaletinin bir kısmına hâkim olan Hetum'un oğulları Oşin, Halgam ve Pazuni kardeşler 1072 yılında yanlarında bulunan Ermenilerle birlikte Çukurova'ya gelmişlerdi. Apıkarip'in İmparator I. Aleksios Komnenos'u ikna etmesiyle Lampron kalesi babadan oğula geçen tımar statüsünde Oşin'e verilmiş, o, vakit geçirmeden yerleşerek tahkim ettiği bu kalede, kendisinden sonra hükmedecek olan halefleri ile birlikte Kilikya'daki Hetumlular sülalesinin temellerini atmıştı⁵⁶. Buna ek olarak, topraklarını Bizans İmparatoruna devretmek zorunda bırakılan Vaspurakan Kralı Seneke-
rim'in Sivas havalisine yerleştirilen oğulları Atom ile Apusahl'ın ve Malazgirt Savaşı'ndan sonra yaşanan süreçte Romanos Diogenes ile birlikte hareket ederek yeni imparatorun Andronikos komutasındaki birliklerine karşı mücadele verdiğini yukarıda ifade ettiğimiz⁵⁷ ve 1078/1079 yılında kendisine ait olduğu sanılan Antakya yakınlarındaki Adriun Kalesi'nde Bizanslı bir papaz tarafından öldürülen Antakya dükü Khaçadur'un⁵⁸ da aralarında bulunduğu birçok başka Ermeni asilzadesi Bizans hâkimiyeti altında bulunan bölgelerde çeşitli görevler ifa etmekteydi.

54 *Attaliates*, s. 177-179. Diogenes'in İmparatorluk makamından feragat etmesi, ömrünü geri kalanını keşiş olarak geçirmesi şartlarıyla anlaşmaya varılmıştı. Ancak Kütahya'ya vardıklarında kör edilmesini bildiren buyruk geldi ve Romanos Diogenes kör edildi (*Attaliates*, s. 181).

55 *Mateos*, s. XIX, (Ed. Dulaurier açıklaması).

56 *Mateos*, s. XIX, (Ed. Dulaurier açıklaması); T. S. R. Boase, "The History of the Kingdom", *The Cilician Kingdom of Armenia*, Ed. T. S. R. Boase, Edinburg-London 1978, s. 2; M. Chahin, *The Kingdom of Armenia*, London-New York-Sydney 1987, s. 276; Edwards, *a.g.e.*, s. 5.

57 *Attaliates*, s. 141-143, 178-181.

58 *Mateos*, s. 126, 153.

Yine Romanos Diogenes döneminde askerî yetenekleri dolayısıyla sivrilip *domestikos* rütbesine yükseltilerek⁵⁹ Romanopolis (Urfa yakınlarında bir kale)⁶⁰ satraplığına getirilen ve Bizans kaynakları tarafından kendisinden olumsuz cümlelerle söz edilse de, 1069 tarihli harekât esnasında komutan olarak hizmet eden Ermeni kökenli Philaretos⁶¹, İmparatorluğun doğu ordularında önemli bir mevki işgal etmekte olan sadık bir askerdirdi⁶². Romanos Diogenes'e sadakati o kadar güçlü ve yoğun idi ki, Malazgirt hezimetinden sonra İmparator'un tahttan indirilmesine muhalefet ederek⁶³ İstanbul hükümeti ile olan bağlarını koparmış ve Maraş'a gitmiş, bölgede yol kesicilik ve soygunculuk yapan elli kişiden müteşekkil bir Ermeni çetesiyle ilişki kurarak onların reisliğini üstlenmişti⁶⁴. Daha sonra hızla siyasî faaliyetlere giren Philaretos, bölgedeki otorite boşluğu dolayısıyla başıboş durumda dolaşan ve eşkıyalık yapan Ermenileri çevresine toplayarak 1074 yılında Maraş ve yöresini ele geçirmeyi başarmış⁶⁵, başta Keysun ve Ra'bân olmak üzere birçok şehir ve kaleyi zapt ederek hâkimiyeti altına almıştı⁶⁶. Yine Malazgirt Savaşı'na kadar Bizans idaresinde bulunan Malatya'yı almış, şehrin idaresine Hetum oğlu Toros'u tayin etmişti⁶⁷. Ayrıca Siirt, Muş ve Harput'un dağlık bölgelerinde hüküm süren ve kendisine tabi olma noktasında pek istekli davranmayan Ermeni Prensi Thornig'i, Türk emiri Kapar ile kurduğu ittifak marifeti ve hile ile ortadan kaldıracak, kafatasının üst kısmı ile kendisine bir şarap kadehi yaptıracaktı⁶⁸. Thornig'i mağlup ederek konumunu sağlamlaştıran ve Malatya'dan Maraş'a kadar uzanan bölge üzerinde hâkimiyet tesis eden Philaretos, 1077/1078 yılında, vaktiyle Gürcistan Prensi *küropalat* Davit'in çadır muhafızı olup bu dönemde kendi hizmetinde bulunan Vasil'i, Tavadanos'un (Tavdanos) oğlu Leon'un hâkimiyeti altında bulunan Urfa üzerine gönderecek, altı ay devam eden kuşatmadan dolayı bitap düşerek Leon'u öldüren halkın şehri Vasil'e teslim etmesiyle burada da hükmedecek, böylelikle Urfa'da Ermeni hâkimiyeti kurulmuş olacaktı⁶⁹.

Bizans hükümetinin Ermenileri Bizanslılaştırma yönündeki güçlü politik eğilimleri ve Kars Kralı, Vaspurakan Kralı'nın oğulları ve Philaretos örneklerinde görüldüğü gibi Ermeni asilzadelerini mümkün mertebe İstanbul'un memurla-

59 Anna Komnena, *Alexiad*, İngilizce Çev.: Elizabeth A.S. Dawas, London 1967, s. 153; Türkçe Çev.: Bilge Umar, İstanbul 1996, s. 194.

60 Honigmann, *a.g.e.*, s. 91, 135.

61 *Attaliates*, s. 137, *Zonaras*, s. 128-129.

62 C. J. Jarnley, "Philaretos Armenian Bandit or Byzantine General?", *REA*, IX, Paris 1972, s. 335.

63 Jarnley, "Philaretos", *REA*, IX, s. 335; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 68.

64 *Abû'l-Farac*, I, s. 330; Jarnley, "Philaretos", *REA*, IX, s. 336.

65 *Abû'l-Farac*, I, s. 331; Ersan, *a.g.e.*, s. 38.

66 *Abû'l-Farac*, I, s. 331; Jarnley, "Philaretos", *REA*, IX, s. 338.

67 *Abû'l-Farac*, I, s. 331; *Süryani Mikhail*, II, s. 31; E. Honigmann, "Malatya", VII, İstanbul 1957, s. 236.

68 *Mateos*, s. 108-109, 147-150; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 68-69.

69 *Mateos*, s. 155; Merçil, "Urfa'nın Durumu", *Belleten*, S. 203, s. 468; Ersan, *a.g.e.*, s. 38.

rına dönüştürme çabaları, genel bir perspektif içerisinde bakıldığında İmparatorluğun Ermenilere bakışı üzerinde herhangi bir değişikliğin oluşması cihetinde bir sonuç doğurmamıştı. Mateos'un da altını çizdiği gibi, Bizans'ın mezhep taassubu tıpkı eskiden olduğu gibi bu dönemde de devam etmiş, birçok Ermeni din adamına işkence edilmesinin yanı sıra Katolikos Haçik başta olmak üzere Gregoryen Ermenilerin dinî önderleri konumundaki bazı kanaat liderleri İstanbul'a götürülerek üç yıla yakın bir süre burada gözetim altında tutulmuşlardı⁷⁰. Nitekim Ermenilere karşı sert tutumu ile bilinen Romanos Diogenes'in ölümünden sonra yaşananlardan da açık bir biçimde anlaşılacağı üzere Ermeni karşıtlığını siyasal bir tutum haline getirmiş olan Bizans'ın onlara dönük bu bitmek bilmez öfke ve düşmanlığı, daha sonraki dönemlerde de devam edecekti. Kendilerinden son olarak Ermeni Kralı Gagik'i kurtarmak üzere Mandale oğullarına karşı yürütülen mücadele içerisinde söz edilen Atom ve Apusahl⁷¹, Bizanslılar tarafından gerçekleştirilen bir komplo sonucu 1080/81 yılına kadar kendisine tahsis edilen Zamantı (Pınarbaşı) bölgesinde ikamet etmekte olan eski Kars Kralı Gagik-Abas ile birlikte öldürülecek, İstanbul'a bağlı olarak dahi olsa artık siyasal bir iradeye sahip olmalarına müsaade edilmeyecekti⁷².

Sonuç olarak Sultan Alparslan döneminde Armenia'da hâkimiyet tesis eden Selçuklular, Müslümanların gelişi ile birlikte Bizans'tan bağımsız bir siyaset alanı elde etmeye başlayan Ermenilerin tarihsel ve ulusal gelişimine önemli katkılar sağlamışlardır. Daha önce Bizanslılar tarafından İmparatorluğun çeşitli bölgelerine göçe zorlanarak Ortodokslaştırılmaya ve sonuçta asimile edilmeye çalışılan Ermeniler, Selçukluların gelişi ile varlıklarını devam ettirme imkânı bulmuşlardır. Diğer taraftan Bizanslılar tarafından mallarına el konulan, sürülen ve siyasi etkinlikleri budanan Ermeni ileri gelenleri, Ani örneğinde görüldüğü gibi yurtlarına geri dönmeye başlayabilmiş ve buralarda iyi de karşılanmışlardır. Selçuklu öncesinde Bizans'ın yoğun baskı ve tahakkümüne maruz kalan Ermeniler, genel planda Selçuklular karşısında Bizans'ı tercih etmiş, din faktörünün etkili olduğu bu seçimden dolayı Selçuklularla mücadele etmişlerdir. Başta Malazgirt Savaşı olmak üzere, Selçuklular ile Bizans arasındaki mücadeleler esnasında her zaman İmparator'un safında yer alan Ermeniler, bölgede hâkimiyetin sağlanmasından sonra Selçuklu Devleti'nin diğer tebaaları gibi kendilerine sağlanan imkânlardan yararlanarak yaşamalarını sürdürmüşler, Selçuklularca yaratılan "farklılıkların bir araya getirilerek yan yana yaşatılmasının sağlandığı varlık alanına" dâhil olmuşlardır.

⁷⁰ Mateos, s. 113.

⁷¹ Mateos, s. 158.

⁷² Grousset, *Histoire de l'Arménie*, s. 634-635; Türkçe Çev.: s. 619.

MALAZGİRT SAVAŞI İLE İLGİLİ KEHANETLER

Emine UYUMAZ

Dr.,Emekli Öğretim Üyesi.

1071 Malazgirt Savaşı her ne kadar Selçuklu Sultanı Alp Arslan (1063-1072) tarafından plânlanmış bir sefer olmasa da neticesi itibarıyla hiç şüphesiz hem Türk-İslâm hem de Hristiyan Bizans (Doğu Roma) dünyasının tarihini değiştiren önemli bir hadisedir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti olarak üzerinde yaşadığımız toprakların kazanılmasındaki dönüm noktalarından biri olan bu savaş ile ilgili dönemin kaynaklarında askerî, stratejik vb. konularda birçok bilgi yer almaktadır. Lakin kaynakların bazılarında bu sefer ile alakalı kehanetlere/alâmetlere de yer verilmiştir. Bilindiği gibi insanoğlu mevcut durumu anlayıp değerlendirmek ve aynı zamanda geleceği önceden tahmin etme hatta bilme arzusunu gerçekleştirmek adına, doğa olaylarından inanca kadar karşılaştığı bazı hadiseleri ilerisi için iyi ya da kötü alametler olarak vasıflandırmıştır. İşte biz çalışmamızda geçmişten günümüze insanoğlunu meşgul eden en önemli hadiselerin başında gelen bilinmeyene ve geleceğe duyulan ilgi ve onu önceden bilme merakı ile alakalı konumuzla ilgili neler yazıldığını tespit etmeye çalıştık.

IV. Romanos Diogenes (1068-1071) tahta çıkışından kısa bir süre sonra Bizans'ın eski ihtişamını geri kazanmak ve imparatorluğun içlerine kadar uzanan doğu sınırlarından yapılan Türkmen akınları durdurmak için sefer hazırlıklarına başlamıştı. Nihayet eldeki bütün imkânları kullanarak hazırladığı ordusuyla harekete geçmeden önce geleneklere uygun olarak Hz. İsa'nın önünde secde etmek için Ayasofya'yı ziyaret etti. Ancak kaynakların verdiği bilgilere göre sefer ile ilgili ilk olumsuz alametler kendini burada gösterdi. Rivayete göre,

“IV. Romanos Diogenes, Alp Arslan’a karşı sefere çıkmadan önce Ayasofya’yı ziyaret edip yakutlarla bezenmiş haç önünde secde edip, yardım istemiş fakat haç İslâm’ın kiblesinden yana yüz üstü yıkılınca hükümdar bu duruma çok üzülmüştü. Papazlar haçı o durumda görünce kaldırıp yerine koydular. Ertesi gün Romanos tekrar kiliseye geldiğinde yine heykeli yerde buldu. Heykelin “haçın zincirlerle bağlanmasını” emretti. Üçüncü gün Ayasofya’ya geldiğinde yine haçı Müslümanlar’ın kiblesine doğru yerde buldu. Buna çok hayret edip yenileceğimi anladım. Fakat arzu ve ihtirasımın etkisi altında kalarak İslâm ülkelerine yürüdüm ve bilinen şeyler başıma geldi”¹ dedi.

Bizans kaynaklarının zikrettiğine göre bu kötü kehanetler savaş için yola çıkıldığında da devam etmiştir. Nitekim “Henüz bahar tam da gelmeden, İmparator Romanos, hükümdara özgü üç dizi kürekli savaş gemisine bindi ve (Khalkèdona/Kadıköy boğazını bir yandan ötekine geçerken) karşıya² geçtiği sırada rengi aktan çok karaya yakın bir güvercin, üç dizi kürekli savaş gemisi üzerinde dolandı da dolandı. Ta ki Romanos onu yakalayana kadar kanat çırpmaya devam etti. İmparator onu yakalayınca karı koca arasında olagelen sürtüşmelerden biri nedeniyle âdet edinilenin tersine kentteki sarayda kalmış olan İmparatoriçeye gönderdi. Bunun üzerine İmparatoriçe ertesi gün karşı kıyıya geçti. Orada birkaç gün onunla birlikte kaldı ve İmparatoru Anadolu’ya uğurladıktan sonra da geriye döndü. Ancak güvercinle ilgili bu olay ne onu yakalayan İmparator ne de kendisine güvercini gönderdiği kişi için gelecek konusunda iyiye alâmet sayıldı.”³ Dahası, Helenopolis’de konaklamışken İmparator çadırının orta yerinde dikili duran ve çadır tavanına destek olan direk, görülür bir neden olmaksızın, kırıldı ve çadırın da yıkılmasına yol açtı⁵. Bir diğer kötü gelecek belirtisi de sefer yolculuğunun daha ileri bir aşamasında şu şekilde gerçekleşmiştir; “Diogenès Anatolikòn iline (şimdiki Afyon, Isparta, Konya illeri) varıncaya kadar, Anadolu’nun derinliklerine

1 Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir’âtü’z-Zamân Fî Târîhi’l-Âyân’da Selçuklular*, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim, TTK Ankara 2011, s. 172-173; Faruk Sümer-Ali Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çeviriler)*, TTK Ankara 1988, s. 38-39; Bu hikâye Ahmed b. Mahmûd’un *Selçuknâme* (Haz.: Erdoğan Mercil, Bilge Kültür Sanat İstanbul 2011, s. 100-101)’sinde de geçmektedir. Fakat burada haç yerine Hz. İsa’nın heykeli yer almaktadır ve başına iyi şeyler gelmeyeceğini anlamadan azamet içinde sefer için İstanbul’dan ayrıldığı yazılmaktadır.

2 “Karşı” derken İzmit Körfezi’nin güney kıyısında şimdiki Yalova feribot iskelesi yerinde olan Pylai/Kapılar adlı bir İmparator sarayının bulunduğu iskele değil de onun doğusunda “Dil” denen çıkıntının ucunda şimdiki Hersek köyü yakınındaki Helenopolis kenti iskelesi kastediliyor (Bkz.: İoannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, Çev.: Bilge Umar, Arkeoloji Sanat Yayınları 2008, s. 131 dip not 28).

3 Mikhael Attaleiates, *Tarih*, Çev.: Bilge Umar, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 148-149; İoannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 131.

4 Bkz.: dip not 2.

5 İoannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 131-132.

doğru yürüdü. Askerlerini çilelere sokmaya her zamankinden daha da istekli idi. Böylece, oradan akan ırmağın (Sakarya'nın) yakınında bulunan buğday tarlalarında çadırılı ordugâh kurduracağına, yokuşlu ve taşlık yerde ordugâh kurdurdu. Kendisi küçük evlerde kalırken asker için çadırlar kurdurmayıp onları açıkta yatırdı. O zaman, daha öncekilerden aşağı kalmayan bir gelecek belirtisi vaki oldu. Bir yerde tutuşma sonucu yangın çıktı ve İmparatorunun, hizmetkârlarının, atlarının, eşyalarının kaldığı evler büyük gürültüyle yandı. Bu evlerdeki yangını söndürmek için çok kişi seğirtti, ama onların işe karışmasının, İmparatorun eşyalarının kurtarılmasına yararı olmadı. En güzel İmparator atları, en pahalı ve süslü silâhlar, dizginler (koşum takımları) ve arabalar yanıp kömüre dönüştü. Ancak birkaç öteberi bin zorlukla ateşin hırısından kurtarılabildi. Bazı atlar ve katırlar, ordunun yanı sıra, derilerindeki yanıklarla yürüdüler. Bunların hiçbir işe yararlılığı olmadı ve sadece İmparatorun başına gelen felâket hakkında ve bütün bu olan bitenlerin sembolik anlamı bulunduğu konusunda bir tanık ifadesi gibiydiler⁶”.

Bizans İmparatoru Theodosiopolis/Erzurum'a vardığında kuvvetlerini biri kendi komutasında olmak üzere üçe ayırdı ve ücretli askerlerin bir bölümünü kente saldırınsınlar diye Ahlat (Türkler'in Anadolu'ya yaptıkları akınların üs-sü)'a gönderdi. Bu gurubun içinde Franklar denen Almanlar da yer almaktaydı ve başlarında da Rouselio/Roussel de Bailleul adlı güçlü bir komutan vardı⁷. İslâm kaynaklarına göre kumandan Hristiyanlarca kutsal sayılan haç⁸ ile birlikte Ahlat'a ulaşip orada yağma ve tutsak almakla meşgul iken Sunduk et-Türkî kumandasındaki Ahlat kuvvetleri onun üzerine yürüdü. 10 bin kişilik bu Bizans askeri ile çarpışan Selçuklu kuvvetleri galip geldi ve hem haçı hem de Bizans kumandanını esir etti. Ele geçen haç derhal bu sırada Ahlat'a ulaşan Sultan Alp Arslan'a gönderildi. Alp Arslan esir edilen kumandanın burnunu kestirdikten sonra haçın ele geçmesini “*bu bir zafer alametidir*” diyerek yorumladı ve süratle önce Hemedan'da bulunan Vezir Nizamü'l-Mülk'e daha sonra da Abbasi Halifesi'ne ulaştırılmasını emretti⁹. Kutsal sembollerin el değiştirmesinin kötü alamet olarak değerlendirilmesine dair bir diğer örnek sefere bizzat katılan Mikhael Attaleiates'te şu şekilde yer almaktadır: İki taraf arasındaki irili

6 Mikhael Attaleiates, *Tarih*, s. 150-151; Ioannes Zonaros, *Tarihlerin Özeti*, s. 132.

7 Mikhael Attaleiates, *Tarih*, s. 153; Ioannes Zonaros, *Tarihlerin Özeti*, s. 133.

8 Bu haç, ahşaptan olup baş kısmı gümüşlendi. Üzerinde firuzeler vardı. Ayrıca gümüşten kutuya benzer bir kabın içinde İncil bulunuyordu (Bkz.: “İbnü'l-Cevzi'nin El-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (h.430-485=1038-1092)”, Çev.: Ali Sevim, *Belgeler*, XXVI, Sayı 30, Ankara 2005, s. 4).

9 İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Min Tarihi Haleb Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bahisler”. Çev.: Ali Sevim, *Belgeler*, XXI, Sayı 25, Ankara 2000, s. 11; Sibtü'n-Nâsîrî, *Mir'âtü'l-Zamân*, s. 169; F. Sümer- A. Sevim, İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı, s. 34.

ufaklı çarpışmalar devam ederken bir yandan da barış görüşmeleri için elçiler de gelip gidiyordu. İmparator, Sultan Alparslan'ın elçilerinin sağ salim geri dönmeleri için "Meryem İkonası"nı onlara verdi. Oysaki bu işleri bilenlerin yaptığı yoruma göre, zafer simgesini Selçuklu elçilerine teslim etmekle farkında olmadan zaferi düşmanlarının eline teslim etmiş oldu¹⁰.

Savaş öncesi iki taraf arasındaki çarpışmalarda zor durumda kalan Nikèphoros Bryennios, İmparator Romanos'dan takviye kuvvet istedi. Fakat çarpışmanın şiddeti hakkında bilgisi olmayan imparator onu korkaklıkla suçlayıp sert ifadeler kullandığı sırada ordu papazı İncil'den bir bölüm okuyordu. Orada bulunanların bazıları İncil'den okunan bölümün gelecekte gerçekleşeceklerin bir alame-ti olacağını (barbarların/Selçuklular'ın Hristiyanları öldüreceğini) hissettiler. Zira İncil'de şöyle diyordu: *"Bana zulmettilerse size de zulmedecekler. Benim sözüme uydularsa, sizinkine de uyacaklar. Bütün bunları size benim adımdan ötürü yapacaklar. Çünkü beni göndereni tanımıyorlar. Ama öyle bir saat geliyor ki sizi öldüren herkes Tanrı'ya kurban sunduğunu sanacak"*¹¹.

Selçuklu kuvvetleri ile Bizans ordusunun kesin olarak savaşmak üzere karşılaştığı sırada Rum askerlerinin hendek kazdığını gören Sultan Alp Arslan *"bu kadar kalabalık olmalarına rağmen hendek açmaları korkularına delalettir"* diyerek daha savaş başlamadan düşmanın hezimete uğrayacağını söyleyerek bir nevi kehanette bulunmuştur¹². Ayrıca Malazgirt Savaşı öncesi Alp Arslan'ın müneccimlerden görüş aldığına dair Aksarayî¹³ şu bilgileri vermektedir: *"Bizans ordusu ve Selçuklu ordusu Malazgirt ovasında karşı karşıya geldi. O sırada Alp Arslan, müneccimlerle görüş alış verişinde bulundu. Müneccimler yıldızların birleşmesini ve etkisini gözleyip zamanın durumuna ve şansa bakarak ondan o işi ertelemesini istediler. O sırada Sultan, âlimler ve şeyhlerle de istişarelerde bulundu. Onların görüşlerine başvurdu. Âlimler, "Bugün Cuma günüdür. Bugün doğuda ve batıda İslâm minberlerinde okunan hutbe-lerde İslâm ordusuna dua ile meşgul olunur. Müslümanlar için fırsat zamanı olan böyle bir günü ve zamanı ganimet saymak gerekir"* dediler.

Savaş sırasında zuhur eden kehanete dair ise şu örneği verebiliriz: Selçuklu kuvvetleri ile Bizans ordusu çarpışmaya başladıktan kısa bir süre sonra esme-ye başlayan toz bulutu adeta Müslümanlar'ın gözlerini kör edip hezimete uğ-

10 Mikhael Attalelates, *Tarih*, s. 163-164.

11 Mikhael Attalelates, *Tarih*, s. 159.

12 Sadreddîn Ebu'l-Hasan Ali İbn Nasır İbn Ali el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devlet's -Selçukluyye*, Türkçe Çev.: Necati Lugal, TTK, Ankara 1999, s. 34.

13 *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, neşr. Osman Turan, TTK, Ankara 1944, s. 16-17, Türkçe Çev.: M. Öztürk, TTK, Ankara 2000, s. 12.

ratacak hale gelmişti. Sultan bu hali görünce atından inip secdeye kapandı ve iki re'kat namaz kılıp duaya başlayarak: “*Yarabbi sana tevekkül ettim ve bu cihat sebebiyle sana yaklaştım, senin azametinin önünde yüzümü topraklara sürdüm, eğer dilimle söylediğim sözlerim kalbimdeki düşüncelerime uygun değilse beni ve benim yanımdaki yardımcılarımı ve kölelerimi helâk et. Eğer kalbimdeki düşüncelerimi bu dilimle söylediğim sözlerime uygun bulursan düşmanlara karşı yaptığım bu cihatta benden yardımını esirgeme, her müşkülü bana kolay yap!*” dedi. Kaynakların naklettiğine göre Alp Arslan bu duayı birkaç defa okuduktan sonra rüzgârın seyri değişmiş ve düşman tarafına doğru esmeye başlamıştı. Esinti o kadar fazla idi ki düşmanların gözleri kör olmuş ve askerleri perişan olmuştu¹⁴.

Savaşın sonunda Romanos Diogenes'in Sâduddevle Gevherâyin kölesi tarafından esir edilmesi ile ilgili kehanete dair kaynaklarda ufak tefek farklılıklarla şu bilgiler yer almaktadır:

Sultan Alp Arslan, Rum diyarına sefere çıkmadan önce Bağdad'da ordunun teftiş edilmesini istedi. Emir Sâduddevle Gevherâyin'in maiyetinden küçük bir köle teftişe geldi. Lakin teftişi yapan ârız ufak tefek diyerek köleyi bir türlü kaydetmiyordu. Bunun üzerine Gevherâyin: “*Güçlük çıkarma, belki Rum hükümdarını o esir eder*” diyerek kölesinin kaydettirdi. Tesadüfen bu köle, Rum imparatorunu daha önceden gördüğü için savaş meydanından kaçarken onu tanıdı ve yakalayıp sultanın huzuruna getirdi¹⁵. Savaş hakkında bilgi veren İbnü'l-Cevzî¹⁶ ise, muharebenin sonunda Gevherâyin: “*Ey Sultan memluklerimden biri Bizans İmparatorunu tutsak ettiğini söylüyor*”. Bu memluk Nizamü'l-Mülk askeri teftiş ederken gördüğünde, onu küçümsemiş ve saf dışı edilmesini emretmişti. Fakat onun hakkında ricada bulunulması üzerine, istemeyerek yerinde kalmasına razı olmuş ve alaylı bir şekilde: “*Ola ki Bizans İmparatoru'nu tutsak alıp bize getire*” demişti. Ulu Tanrı Bizans İmparatoru'nun tutsaklığını bu memlukün eliyle nasip etmişti.

Ahbârü'd-devleti's Selçukiyye, Selçuknâme ve Zübdetü'l-Haleb'de ise hadise şöyle geçmektedir: Sâduddevle Gevherâyin kölelerinden birini Nizamü'l-Mülk'e hediye etmiş lakin o, köleyi beğenmediği için bunu kabul etmemişti. Gevherâyin'in ısrarı üzerine Nizamü'l-Mülk alaylı bir şekilde: “*Bu memlukten*

¹⁴ el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 35; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 107-108.

¹⁵ Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr Ve Âyet-üs-Sürûr*, I, Türcü Çev.: Ahmed Ateş, TTK, Ankara 1957, s. 117.

¹⁶ “El-Muntazam”, s. 48; F. Sümer- A. Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, s. 14.

ne beklenir, belki Bizans hükümdarını bize tutsak olarak getirir” demişti. Tesadüf sonucu vezirin dediği gibi oldu ve köle Romanos Diogenes’i esir etti¹⁷.

Seferin başlangıcından itibaren olumsuz kehanetlerin ortaya çıkmasının yanı sıra sonucun Bizans açısından hezimet ile neticelenmesinin nedeni savaşa bizzat katılan Mikhael Attalelates’e göre bizzat Romanos idi. Çünkü İmparator her ne kadar adaletli gibi görünse de aslında Hristiyanlığa uymayan yaptırımlar içindeydi. Nitekim yazar, Tanrı’nın kendilerine göndereceği cezanın büyüklüğüne dair şu malumatı vermektedir: *“Askerin biri Türk’ün birinden yük hayvanı çalmış diye suçlanıyordu. Bu nedenle onu kolları bağlı olarak İmparatora getirdiler. Ancak ona para cezası yerine suçundan daha büyük bir ceza olan burnunun kesilmesi hükmü verildi. Adam bağışlanması karşılığında bütün malını mülkünü şikâyetçiye vereceğini söyleyip ısrarla yalvardı. Hatta İmparatorlara seferleri sırasında yoldaşlık eden Blakhernai kilisesinden getirilme kutsallar kutsalı Meryem ikonası aşkına şefaath istedi. Ancak Diogenès ne ona acıdı ne de imdadına çağırdığı ikonadaki Meryem’e saygı gösterdi. Tersine oradaki askerlerden birileri ikonayı İmparatorun gözleri önünde yüксеğe kaldırılmış olarak tutarken diğerleri o bahtsızın üstüne çullanarak burnunu kestiler¹⁸”.*

Sonuç olarak çalışmamıza konu olan Malazgirt Savaşı ile ilgili tespit ettiğimiz kehanetler/alâmetlere dair şunları söyleyebiliriz: Hadiseye gerek Bizans gerekse Selçuklular açısından baktığımızda ilk başta göze çarpan dini motiflerle ilgili olanlardır. Kanaatimizce bunun nedeni adı geçen savaşın iki devlet arasındaki sıradan bir mücadeleden ziyade Hristiyanlık (Ortodoks) ve İslâmiyet (sünnî) gibi dönemin iki büyük inancının da mücadelesi olmasıdır. Seferin başlangıcından itibaren göze çarpan dini semboller ile ilgili alâmetlere baktığımızda da gerek inanç gerekse siyasî ve askerî üstünlüğün sembolü Hristiyan Bizans’ın yenilgisi göze çarpmaktadır. Nitekim sefer için yola çıkılmadan önceki kilise ziyaretinde kutsal hac ya da Hz. İsa heykelinin devrilmesi gibi. Yine savaş öncesi barış görüşmeleri yapılırken Bizans İmparatorunun kutsal hacı karşı tarafa vermesi ve savaşın başında Müslüman Selçuklu ordusunu zor durumda bırakan toz bulutunun Alp Arslan’ın Allah’a dua edip yalvarmasının ardından Hristiyan Bizans askerlerini zor durumda bırakması Müslümanlar’ın dolayısıyla Alp Arslan’ın üstünlüğünü vurgulayan motiflerdir. Dini motiflerin dışındaki alâmetler bakıldığında da aslında yine durum aynıdır. Meselâ, savaş için yola çıkıldığında özgürlüğün timsali güvercinin siyah oluşu, imparator

¹⁷ el-Hüseynî, s. 10; Ahmed bin Mahmud, s. 109; İbnü’l-Adim, s. 12.

¹⁸ Mikhael Attalelates, *Tarih*, s. 157-158.

◆ ALP ARSLAN VE MALAZGİRT

çadırının direğinin yıkılması ve yangın hadisesi gerek Diogenes'in gerekse Bizans'ın yenilgisini göstermektedir. Romanos Diogens'in Selçuklu ordusundaki sıradan hatta en çelimsiz/zayıf asker tarafından yakalanıp esir edilmesine dair kehanet ise zaferin/galibiyetin İslâm kaynaklarındaki yansımasını aksettirmektedir.

MALAZGİRT MEYDAN MUHAREBESİ

(26 AĞUSTOS 1071)

Abdülkerim ÖZAYDIN

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Selçuklular hâkim oldukları topraklarda siyasî nüfuz ve otoriteyi tesis ettikten sonra başlıca iki hedefe kilitlendiler. Bunlardan biri Şîî Fâtımîler'in idaresindeki Mısır diğeri de Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyetindeki Anadolu toprakları idi.

Selçuklular, Dandanakan Savaşı'ndan (1040) sonra toplanan kurultayda "Türk cihân hâkimiyeti mefkûresi" doğrultusunda Batı'ya doğru büyük bir fetih harekâtı başlattılar. İlk Büyük Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey (1040-1063) devrinde Anadolu'ya gerçekleştirilen ve Sultan Alp Arslan (1063-1072) zamanında da devam ettirilen başarılı akınlar sayesinde Türkler Anadolu'daki birçok şehir ve kaleyi fethederek Bizans'ın savunma gücünü zayıflatmışlardı.

Bizans İmparatoru X. Konstantinos Dukas'ın (1059-1067) ölümü üzerine oğlu adına tahta geçen İmparatoriçe Eudokia'nın Kilikya bölgesinde faaliyette bulunan Türkmenleri bertaraf etmek amacıyla Nikephoros Botaniates kumandasında gönderdiği kuvvetler hiçbir başarı elde edemedi dağılmışlardı.¹

Türk akınlarının tehlikeli bir hal aldığını gören Eudokia cesareti ve kahramanlığıyla tanınan ve Peçenekler'e karşı zafer kazanan IV. Romanos Diogenes'i

¹ Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I. Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, s. 61-62; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 2003, s. 163; İbrahim Kafesoğlu, "Malazgirt Muharebesi", *IA*, VII, 242; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara 1995, s. 54; Yusuf Ayönü, *Türkiye Selçukluları-Bizans Münasebetleri (1075-1116)*, İzmir 2001, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 41.

tahta çıkardı (Ocak 1068). Başarılı Türk akınlardan rahatsız olan Bizans imparatoru IV. Romanos Diogenes Selçuklu ilerleyişini durdurmak için harekete geçti (Mart 1068). Franklar, Normanlar, Peçenekler, Uzlar (gayrimüslim Oğuzlar) ve Makedonyalılarından teşkil ettiği orduyla yola çıkan imparator bir süre Kuzey-Doğu istikametinde ilerledikten sonra orta Anadolu'ya yöneldi ve Sivas'a geldi. Daha sonra yaz mevsimini geçirmek üzere Lykandros'da (Sarız-Göksun arası, Binboğa Dağları civarı) konakladı. Amacı Antakya'yı kurtarmak olan imparator çeşitli sebepler yüzünden ancak sonbaharda güneye inebildi.² Selçuklu akıncılarının Eylül 1068'de Niksar'ı ele geçirdiklerini öğrenince geri döndü ve bir kısım kuvvetlerini Andronikos Dukas kumandasında Sivas'ta bırakıp Türkleri takibe koyuldu ve yol boyunca esir aldığı Türkleri öldürttü. Selçuklular Bizans kuvvetleri önünden geri çekilirken Sivas'a dönen Romanos Diogenes Malatya-Halep güzergâhını izleyerek Menbic'e geldi ve Umurtekin tarafından savunulan kaleyi ele geçirdi.³

İmparator IV. Romanos Diogenes Antakya'dan Pozantı yakınlarına geldiğinde Ahlat'taki Türk üssünden hareket eden Selçuklu akıncılarının Bolvadin-Eskişehir arasında Emirdağ civarındaki Amorion'u fethettiklerini öğrendi fakat hiçbir şey yapamadan Ocak 1069'da İstanbul'a döndü.⁴

İmparator Romanos Diogenes Selçuklu akınlarını durdurmak için 1069 yılında yeni bir sefere çıktı. Bu sırada Afşin ve Ahmedşah kumandasındaki Türkler Kapadokya istikametinde ilerliyordu. Doğuya doğru hareket eden imparator kuvvetlerini ikiye ayırdı. Kendisi Van Gölü kıyısındaki Ahlat'ı ele geçirmeye çalışırken Philaretos kumandasındaki Bizans ordusu Kapadokya'daki Türk akıncıları karşısında mağlup oldu. Konya'yı ele geçiren Türkler şehri yağmaladıktan sonra Silifke istikametinde ilerlerken, Ermeniler tarafından pusuya düşürüldü. Ağır kayıplar veren Türkler, Halep'e çekilmek zorunda kaldılar.

2 Semavi Eyice, *Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes (1068-1071)*, TTK, Ankara 1971, s. 24-25.

3 Eyice, *a.g.e.*, s. 25; Ayönü, s. 44.

4 Mikhail Psellos, *Khronographia*, (notlar ve açıklamalarla Çev.: Işın Demirkent), TTK, Ankara 1992, s. 226; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti* (Çev.: Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 126-128; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekaynamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Çev.: Hrant D. Andreasyan), TTK, Ankara 1987, s. 137; Ebü'l-Ferec, İbnü'l-İbrî, *Abu'l-Farac Tarihi* (Çev.: Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara 1987, I, 318-319; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi Târîhi'l-âyân*, (nşr. Ali Sevim), AÜDTCE, Ankara 1968, s. 137; krş. Yinanç, *a.g.e.*, s. 66-67; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, III. Alp Arslan ve Zamanı*, TTK, Ankara 1992, s. 24; İbrahim Kafesoğlu, "Malazgirt Muharebesi", İA, VII, 243; Ali Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, TTK, Ankara 1971, s. 33-34; Ayönü, *a.g.e.*, s. 45.

Türk akıncılarını Mut'ta pusuya düşürüp imha etmek isteyen Romanos Diogenes 1070 kışı başlarında İstanbul'a döndü.⁵

İmparator Romanos Diogenes 1070 yılında Türk ilerleyişini durdurmak için yeni bir sefere çıkmak istediye de saray mensupları onu bizzat sefere çıkmaktan vazgeçirdi. Bunun üzerine imparator, Manuel Komnenos kumandasındaki bir orduyu Anadolu'ya sevk etti. Bu sırada Sultan Alp Arslan'a karşı saltanat davasıyla ayaklanan Kavurd Bey'i destekleyen eniştesi Erbasgan,⁶ Alp Arslan karşısında mağlup olarak Anadolu'ya kaçmıştı.

Emir Afşin tarafından takip edilmekte olan Erbasgan Sivas'ta Manuel Komnenos'un sevk ve idaresindeki Bizans ordusuyla karşılaşmış onu bozguna uğratmış, kendisini ve iki damadı Nikephoros Melissenos ile Mikhail Taronites'i de esir almıştı. Bu sırada diğer Türk kuvvetleri Denizli yakınlarındaki Honaz ile Malazgirt Kalesi'ni fethetmişlerdi.⁷

Erbasgan'ın Sultan Alp Arslan'ın emriyle Afşin tarafından takip edildiğini öğrenen Manuel Komnenos ona İmparator Romanos Diogenes'in desteğini sağladığı takdirde Büyük Selçuklu tahtını kolaylıkla ele geçirebileceğini söyleyerek kendisini imparatora sığınması konusunda ikna etti.⁸ Nitekim Erbasgan İstanbul'da İmparator Romanos Diogenes tarafından muhteşem törenlerle karşılanmış, kendisine proedros gibi muhtelif unvanlar ve makamlar verilmiştir.⁹

Bizans İmparatoru, Selçuklu akıncılarını durdurmak amacıyla gerçekleştirilen üç seferden de istediği neticeyi elde edemeyince Anadolu'daki Türk ilerleyişini durdurmak ve hatta Türkleri Anadolu'dan tamamen uzaklaştırmak Selçuklu başkentini ve İslâm ülkelerinin önemli merkezlerini istila etmek üzere büyük bir sefere hazırlandı. Çağdaş tarihçi Psellos, imparatorun sefere çıkışını şöyle

5 Eyice, a.g.e., s. 27-31; Feridun Dirimtekin, "Selçuklular'ın Anadolu'ya Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer, I Malazgirt Meydan Savaşı", *Malazgirt Armağanı*, TTK, Ankara 1972, s. 235; Kafesoğlu, "Malazgirt Muharebesi", İA, VII, 243; Ayönü, a.g.e., s. 45-46.

6 Çeşitli kaynaklarda Ersiği et-Türkî, Erbasan, Ersagun, Ersıgan, Kurt ve Kurtçu, Khyrsoskulos, Cidric gibi isimlerle de anılır. Bu konuda geniş bilgi için Bkz.: Erdoğan Merçil, "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları", *Selçuklular-Makaleler*, İstanbul 2011, s. 335-338.

7 Zonaras, a.g.e., s. 128-130; Mikhael Attaleiates, *Tarih* (Çev.: Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 144 vd.; Sibt İbnü'l-Cevzi, a.g.e., s. 119-144; Erdoğan Merçil, "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları" XI. *Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, Ankara 1994, II, 709; Ayönü, a.g.e., s. 46.

8 Yinanç, a.g.e., s. 68; Eyice, a.g.e., s. 30 vd.

9 Zonaras, a.g.e., s. 130-131; Attaleiates, a.g.e., s. 144-145; Urfalı Mateos, a.g.e., s. 137-138; Sibt İbnü'l-Cevzi, a.g.e., s. 146-147; krs. Yinanç, s. 68, Turan, s. 176, Dirimtekin, s. 235-236, Kafesoğlu, VII. 243; Sevim-Merçil, s. 58; J. Laurent, "Rum (Anadolu) Sultanlığı'nın Menşei ve Bizans" (Çev.: Yaşar Yücel), *Belleten*, LII/202 (Ankara 1988), s. 220; Ayönü, a.g.e., s. 46-47.

tasvir eder: “Barbarlar şimdi Roma arazisini tahrip ediyorlardı. İlbahar geldiğinde oldukça büyük bir kuvvetle saldırdılar. Romanos onlarla savaşmak için başşehirden bir kere daha ayrıldı. Yanında öncekilerden daha fazla bir kuvvet ve kalabalık müttetik birlikleri vardı.”¹⁰

Urfalı Mateos da imparatorun sefere çıkışını anlatırken şöyle der: “Grek İmparatoru Diogenes bu felaketin haberini alınca hiddetinden bir arslan gibi kükredi. Bütün şehirlere haber gönderip askerlerin toplanmasını emretti. Bütün Garp memleketine fermanlar ve münâdiler gönderdi. Gotlardan, Bulgarlardan, uzak adalardaki halklardan, Kapadokya’dan, Bitinya’dan, Kilikya’dan, Antakya’dan ve Trabzon’dan büyük sayıda asker topladı. Böylece Diogenes deniz kumu kadar çok askerlerden muazzam bir ordu teşkil etti.”¹¹

İmparator Romanos, 13 Mart 1071 tarihinde Ayasofya’da düzenlenen büyük bir ayinden sonra Manuel Komnenos ve Erbasgan ile birlikte yola çıktı.¹² Ordunun ağırlıklarını 3.000 araba taşıyor ve bunları çeşitli muhasara aletleri takip ediyordu. Bunlar arasında 1.200 kişinin taşıdığı muazzam bir mancınık davardı.¹³

Ordu, Fenerbahçe’de birkaç gün kaldıktan sonra yola koyuldu. Manuel yolda hastalandı ve vefat etti. İmparatorun kalabalık ordusunda Balkanlar, Bitinya, Kapadokya, Kilikya ve Trabzon’dan katılan birliklerin yanında Ermeni, Gürcü, Rus, Alman, Bulgar, Frank, Kıpçak, Uz ve Peçeneklerden oluşan askerler de yer alıyordu. Ordu Kızılırmak’ı geçip Basilika Themas denilen yerde (Yozgat-Boğazlıyan ve Akdağmadeni arasında) bir süre konakladı. Ardından Sivas’a hareket etti. İmparator Selçuklular’a karşı zafer kazanacağından o kadar emindi ki, Mısır, Suriye, Horasan, Rey ve Irak gibi çeşitli İslâm ülkelerine valiler tayin ediyor, halifeye saygılarını belirtip Bağdat’ı bunların dışında tutuyordu. Camilerin yıkılıp yerine kiliselerin inşa edileceğini bildiriyordu.¹⁴

¹⁰ *Khronografya*, s. 228.

¹¹ *Vekâyi-nâme*, s. 140.

¹² Sibt İbnü’l-Cevzî, s. 151-152. Krş. Sevim, *Malazgirt*, s. 57-58; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 61; Ayönü, *a.g.e.*, s. 52.

¹³ İbnü’l-Cevzî, *el-Munzâtat fî târihi’l-mülûk ve’l-ümem*, Haydarabâd-Dekken 1359, VIII, 261; Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi* (Çev.: Kıvameddin Burslan), İstanbul 1943, s. 40; Kafesoğlu, “Malazgirt Muharebesi”, İA, VII, 244.

¹⁴ Urfalı Mateos, s. 140; Sibt İbnü’l-Cevzî, s. 148; Hüseyinî *Ahbârü’l-devleti’s-Selçukîyye* (Çev.: Necati Lugal), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1943, s. 33; Sibt İbnü’l-Cevzî, s. 148-49. Krş. Yinanç, s. 45, Turan, s. 176-177; Sevim-Merçil, s. 60; Ayönü, s. 51-52.

İmparator Romanos Diogenes, Sivas'ta toplanan savaş meclisinde kumandanların görüşlerini dinledi. İmparator doğuya ilerlemek isterken tecrübeli kumandanlar Erzurum'dan ileri gidilmemesinden yana idi. Batı ordusu dukası Nikephoros Bryennios ile Joseph Tarkhaniotes (Trakhaniotes) ise şehirlerin müstahkem hale getirdikten sonra düşmanı uygun bir yere çekmeyi ya da Erzurum'da konaklayıp sultanın saldırmasını beklemesini ve savaş Bizans için en uygun arazide yapmasını tavsiye etti. İmparator doğuya ilerlemeye karar verdi ve Roussel de Bailleul (Norman asıllı Urselius) kumandasındaki bir orduyu Ahlat'a sevk etti.¹⁵ Çağdaş tarihçi Mikhail Psellos ise imparatorun hiç kimsenin tavsiyesini dikkate almadan kendi kararı istikametinde yola koyulduğunu ve Kayseri'ye gittiğini, bu hedefe varınca daha ileri gitmek istemediğini, İstanbul'a dönmek için bahane aradığını ancak "böyle bir ricatin şerefsizliğini inanılmaz bulunca" bundan vazgeçtiğini söyler.¹⁶

Malazgirt Kalesi'ne doğru ileri harekâta geçen imparator bu sırada esir aldığı ve barbar diye tavsif ettiği Türkler'i öldürtüyordu. Daha önce Alp Arslan tarafından fethedilmiş olan Malazgirt Kalesi'ni bir süre kuşatan İmparator Romanos Diogenes az sayıdaki Selçuklu askerleri tarafından korunmakta olan kaleyi "emân" ile teslim almasına rağmen pek çok kişiyi öldürttü. İmparator Türklerin savaş taktikinden habersiz gibi davranıyordu. Onun bir hatası da kuvvetlerini dağıtması olmuştur. O, Norman Urselius ve Tarkhaniotes kumandasındaki 30.000 kişilik bir orduyu Ahlat'a 12.000 kişilik başka bir orduyu da Gürcistan'a erzak tedariki için göndermişti.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Sultan Alp Arslan'ın ikinci büyük hedefi Mısır'daki Şii-Fâtımî hâkimiyetine son vermektir. Bu sırada Emîrü'l-cüyûş Bedr el-Cemâlî ve rakip gördüğü diğer devlet adamlarını bertaraf etmek isteyen Fâtımî veziri Nâsirüddeve el-Hamdânî Buharalı fakih Ebû Ca'fer Muhammed'i elçi olarak gönderip Şii-Fâtımî hâkimiyetine son vermesi için Sultan Alp Arslan'ı Mısır'a davetetti.¹⁷

Bu daveti memnuniyetle kabul eden Sultan Alp Arslan Azerbaycan üzerinden Bizans topraklarına girdi (1070 ortaları). Yukarıda belirtildiği gibi Malazgirt

¹⁵ Urfalı Mateos, s. 166; Turan, s. 177; Köymen, III, 26-27; Kafesoğlu, İA, VII, 244.

¹⁶ *Khronographia*, s. 228.

¹⁷ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb (seçmeler)*, notlar ve açıklamalar Ali Sevim, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, Ankara 1982, s. 13-14. Ayrıca Bkz.: Yinanç, s. 44-45; Turan, s. 169; Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, s. 44; Sevim-Merçil, s. 58.

Kalesi'ni fethedip burada bir askeri birlik bıraktıktan sonra yoluna devam ederek Erciş'i de ele geçirdi. Âmid (Diyarbakır) ve Meyyâfârikîn'i (Silvan) hâkimiyeti altına aldığı gibi Siverek (Süveydâ) ve Tulhum gibi bazı kaleleri de ele geçirdi. 10 Mart 1071 tarihinde Urfa önlerine geldi ve şehri bir süre kuşattıktan¹⁸ sonra muhasarayı kaldırıp Suriye'ye hareket etti.¹⁹ 21 Mart 1071'de Fırat'ı geçip²⁰ Haleb'i kuşattı. Ancak şehri tahrib etmek ve halka zarar vermek istemediğinden Halep Mirdâsî Emîr Mahmud'un huzuruna gelip itaat arz etmesini bekledi. İki aylık bir kuşatma sonunda Mahmud huzura çıkıp itaat arz etti. Sultan da onun kendisine tabi olarak hüküm sürmesine izin verdi.²¹ Sultan Alp Arslan Halep'te bulunduğu sırada Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'in elçisini kabul etti. İmparator Malazgirt, Ahlat ve Menbic'in Bizans'a iade edilmesini istiyor ve istekleri yerine getirilmezse büyük bir orduyla harekete geçeceğini söyleyip tehditler savuruyordu. Ancak Sultan Alparslan Anadolu'daki fütuhât açısından son derece önemli olan kaleleri iade etmek istemediği için imparatorun talebini reddetti.²²

Alp Arslan Mısır'ı fethetmek üzere Suriye harekâtına devam ederken İmparator Romanos Diogenes'in Erzurum'a doğru ilerlemekte olduğunu öğrendi. Bunun üzerine bir kısım kuvvetlerini Halep'te bırakarak Emir Aytekin ile Mirdâsî emîri Mahmud'a Mısır seferine devam etmelerini emretti. Kendisi de Doğu Anadolu'ya yöneldi (3 Receb 463/7 Nisan 1071).²³ Bu sırada Fırat'ı geçerken ağır kayıplar verdi. Hayvanlarının büyük bir kısmı telef oldu. Yiyecek sıkıntısından Irak askerlerini terhis etti.²⁴ Musul'a ulaştığında Malazgirt'i işgal eden Bizans ordusunun önünden kaçan Müslümanlar ve şehrin kadısı Sultan Alp Arslan'dan yardım talep ettiler.²⁵ Bunun üzerine sultan, Hoy şehrine döndü. Ni-

¹⁸ Urfalı Mateos, s. 139.

¹⁹ Urfalı Mateos, s. 139-140; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh* (Trc. Abdülkerim Özyayın), İstanbul 1987, X, 71; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb*, s. 14; Ebü'l-Ferec, I, 319-320; Sibt İbnü'l-Cevzî, s. 144. Ayrıca Bkz.: Yinanç, s. 44; Turan, s. 169-170; Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, s. 46.

²⁰ Alp Arslan tarihinde Fırat'ı geçen ilk Türk hükümdarı olarak kabul edilir. İbn Hallikân, *Ve-feyâtü'l-a'yân* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), V, 69.

²¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Tarihi Dimaşk* (nşr. H. F. Amedroz), Beyrut 1908, s. 99; Bundârî, s. 36-37; İbnü'l-Esir, X, 71; İbnü'l-Adîm, *Buğye*, s. 11 vd.; Sibt İbnü'l-Cevzî, 144; Yinanç, s. 44; Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, s. 46 vd.; Kafesoğlu, "Alp Arslan", *DA*, II, 528; Ayönü, s. 49.

²² Sibt İbnü'l-Cevzî, s. 146. Krş. Kafesoğlu, "Malazgirt Muharebesi", *IA*, VII, 244; Ayönü, s. 49.

²³ İbnü'l-Kalânîsî, s. 99; Hüseyinî, s. 32; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb* (nşr. Sâmi ed-Dehân), Dimaşk 1954, II, 23; Ebu'l-Ferec, I, 320. Ayrıca Bkz.: Yinanç, s. 44-45; Turan, s. 171; Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, s. 52-53; Ayönü, s. 50. Kafesoğlu, *IA*, VII, 244.

²⁴ Sibt İbnü'l-Cevzî, s. 146. Ayrıca Bkz.: Köymen, III, 26; Kafesoğlu, *IA*, VII, 244.

²⁵ Attaleiates, s. 156-157; Zonaras, s. 133; Urfalı Mateos, s. 142; Yinanç, s. 45; Turan, s. 177-178; Eyice, s. 38; Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, s. 60-61.

zamülmülk ile Hatun'u Tebriz veya Hemedan'a gönderip askerî yardım sağlama-
larını ve muhtemel karşılıklar için tedbir almalarını istedi.²⁶ Sultan daha sonra
15.000 kişilik ordusuyla Silvan, Erzen, Bitlis yoluyla Ahlat'a hareket etti. Sultan
Alp Arslan Ahlat'a geldiği zaman Urselius ve Trakhoniates Ahlat istikametinde
hareket halinde idiler. Bunlar Selçuklu akıncıları karşısında tutunamayıp geri çe-
kildiler. Bu bozgun üzerine imparator Ermeni asıllı generali Basilakes kumanda-
sında yeni bir kuvvet daha gönderdi. Sanduk'un Bizans kuvvetlerine yaptığı (23
Ağustos 1071) baskın sonucu Basilakes esir düştü. Bizans ordusunun önündeki
büyük hac zafer alâmeti sayılarak Bağdat'ta teşhir edilmek üzere Nizamülmülk'e
gönderildi.²⁷ Bunun üzerine imparator, Nikephoros Bryennios kumandasında yeni
bir birlik sevk etti. Ancak o da Emîr Sanduk tarafından bozguna uğratıldı ve yaralı
halde kaçıp kurtuldu. Aynı tarihlerde bir Bizans birliği de Türk süvarileriyle karşı-
laştı ve Bizans'ın öncü birlikleri büyük bir şaşkınlık içinde geri çekilmek zorunda
kaldı. Böylece Malazgirt Meydan Muharebesi öncesindeki savaşlar Selçuklular'ın
zaferiyle sonuçlandı.

Sultan Alp Arslan, Malazgirt-Ahlat arasındaki Rahve Ovası'nda bir çay kıyısın-
da karargâh kurdu. Vadiye hâkim tepeler de Selçuklu askerleri tarafından tu-
tuldu.²⁸ İmparator Romanos Diogenes ordusunun bir kısım kuvvetlerini muhte-
lif yerlere gönderdiği için askerlerinin sayısı 100.000 civarındaydı. İmparator
da 25 Zilkade 463 (24 Ağustos 1071) Çarşamba günü Rahve Ovası'nda Selçuklu
ordugâhına yakın bir yerde karargâh kurdu. Her iki taraf da büyük bir savaşa
girmekten çekiniyordu. Sultan Alp Arslan, Abbâsî Halîfesi Kâim-Biemrillah'ın
kendisine elçi olarak gönderdiği Ebü'l-Ganâim İbn Mühallebân (İbn Mahlebân)
ile Selçuklu emîri Savtekin'in başkanlığındaki bir elçilik heyetini hem Bizans
ordusunun durumu hakkında bilgi edinmek hem de barış talebinde bulunmak
üzere Romanos Diogenes'e gönderdi. Bu teklifi Selçuklular için bir zaaf işareti
olarak algılayan ve teklifi reddeden imparator, İbn Mühallebân'a "İsfahan mı
daha güzel yoksa Hemedan mı?" diye sormuş, elçinin "İsfahan" cevabını ver-
mesi üzerine "Biz İsfahan'da kışlarınız atlarımız da Hemedan'da kışlar" demiş-
tir. Bunun üzerine elçi "Atlarınızın Hemedan'da kışlayacağı doğrudur. Ancak
sizin nerede kışlayacağınızı bilemem" diye karşılık vermiştir. Elçilik heyetinin

²⁶ Bundârî, s. 37; İbnü'l-Esîr, X 71; Turan, s. 178.

²⁷ İbnü'l-Cevzî, VIII, 26; Bundârî, s. 38; İbnü'l-Esîr, X, 71-72; İbnü'Adîm, *Zübdetü'l-Haleb* II, 25-26; Sibt İbnü'l-Cevzî, s. 148; Zonaras, s. 133-134; Attaleiates, s. 159-160. Krş. Kafesoğlu, *İA*, VII, 244; Ayönü, s. 54; C. I. Cahen, "İslâm Kaynakları'na Göre Malazgirt Savaşı" (Trc.: Z. Kerman), *Türkiyat Mecmuası*, XVII (İstanbul 1972), s. 91.

²⁸ Kafesoğlu, *İA*, VII, 245.

barış teklifini “barış ancak Rey’de yapılacaktır” diyerek mağrur bir tavırla reddeden imparator “Rum ülkelerinde yapılanlar İslâm ülkelerinde yapılmadıkça ve İslâm ülkelerine hâkim olmadıkça geri dönmeyeceğim. Bu sefer için muazzam masraflar yaptım, nasıl dönebilirim” dedi.²⁹ Sultan Alp Arslan bu cevaptan çok müteessir oldu. Sultanın üzüldüğünü gören imamı Fakih Ebû Nasr Muhammed b. Abdülmelik el-Buharî “Sen Allah’ın zafere ulaştıracağını ve diğer dinlere üstün kılacağını vaad ettiği bir din uğrunda savaşıyorsun. Umarım Allah Teâlâ zaferi sana nasib edecektir. Cuma günü zeval vaktinden sonra hatiplerin minberde olduğu ve mücahidler için Allah’a duada bulundukları ve duaların kabul edildiği saatte düşmana hücum et” dedi.³⁰

Abbasî halîfesi Kâim-Biemrillah da Sultan Alp Arslan’ın bütün Müslümanları ilgilendiren Malazgirt Savaşı’nı kazanması için Ebû Saîd İbn Muslâyâ’dan Cuma günü İslâm dünyasında minberlerde okunmak üzere, bir dua metni hazırlamasını istedi. Dua metni şu cümleleri ihtiva ediyordu. “Allahım! İslâm sancağını yükselt ve ona yardım et! Başını ezmek ve kökünü kazımak suretiyle müşrikleri mahvet. Sana itaatte canlarını feda edip, sana tabi olmak hususunda kanlarını akıtan senin yolunun mücahitlerini kuvvetlendirerek, yurtlarını güvenlik ve zaferle dolduran yardımlarından mahrum etme. Müminlerin emîrinin burhanı olan Sultan Alp Arslan’ın senden dilediği yardımı esirgeme ki, o bu sayede hükmünü yürütsün, şanını yaysın ve zamanın güçlükleri karşısında kolayca yerinde tutunabilsin. Senin dinini şerefli ve yüce tutabilmesi için onu lütufkâr ve her zaman etkili olan desteğinden mahrum etme. Onun kâfirlerin karşısındaki bu günü yarınna da yetsin. Ordusunu meleklerle destekle. Niyet ve azmini hayır ve başarıyla sonuçlandır. Çünkü o Senin ulu rızan için rahatını terk etti. Malı ve canıyla senin emirlerine uymak amacıyla senin yoluna düştü. Çünkü sen (Kur’ân-ı Kerîm’de): “Ey iman edenler! Size can yakıcı bir azaptan kurtaracak kazançlı bir yolu göstereyim mi? Allah’a ve Peygamberine inanır, O’nun yolunda canlarınız ve mallarınızla savaşırsınız.”³¹ diyorsun. Senin sözün gerçektir. Allahım! O nasıl senin çağrına uyup dininin korunmasında gevşeklik göstermeden emrine uymuş ve düşmanlarına bizzat karşı koyarak, dinine hizmet için geceyi gündüze katmışsa, Sen de ona zafer kısmet eyle,

29 Urfalı Mateos, s. 142; İbnü’l-Esir, X, 72; Bundârî, s. 39; Hüseyinî, s. 34; İbnü’l-Adîm, *Zübde-tü’l-Haleb*, II, 27; Sibt İbnü’l-Cevzî, s. 149; Ebü’l-Ferec, I, 321; krş. Köymen, III, 28-29.

30 İbnü’l-Esir, X, 72; Bundârî, s. 39; Hüseyinî, s. 34; İbnü’l-Adîm, *Buğyetü’l-Taleb*, s. 27; krş. Turan, s. 181; Köymen, III, 29-30; Sevim-Merçil, s. 64-65.

31 Saff Suresi 61/10.

dileklerinde ona yardımcı ol, kaza ve kaderini onun için iyi tecelli ettir. Onu öyle bir koruyucu ile kuşat ki, düşmanların her türlü kinlerini defetsin ve lütfunla onu en sağlam ellerle muhafaza etsin. Yapmak istediği her işi ona kolay kıl. Tâ ki, onun düşmana karşı olan kutsal hareketi, zaferden ışıksın ve müşrikler zümresinin, hak yollarını göremeyip sapıklıkta gözleri yumulsun. Ey Müslümanlar! Doğru bir niyet, dürüst bir azim ve Allah'tan korkan temiz kalplerle ve ihlâs bahçesinden kismet alan inançlarla onun için Allah'a yalvarıp yakanınız. Onun güçlü, kuvvetli olarak düşmanlarını mahvetmesi sancağını yükseltip zaferlerin en son derecesine erişirmesi ve gayesine nail olması hususunda Allah'a dua ve niyazda bulununuz. Allahım! Onun bütün güçlüklerini kolaylaştırsın ve müşrikliğe onun önünde boyun eğdir!"³²

Sultan Alp Arslan, Cuma günü öğleden önce savaş meclisini toplayarak kumandanlarıyla birlikte uygulanacak savaş taktiğini müzakere etti. Ardından bütün askerlerini toplayarak resm-i geçit yaptırdı ve bu sırada askerlerine hitaben şöyle dedi: "Askerlerim! Biz ne kadar az olursak olalım, onlar (Bizanslılar) ne kadar çok olurlarsa olsunlar, bütün Müslümanların bizim için dua ettikleri şu saatte kendimi düşman üzerine atmak istiyorum. Allahım! Ben senin rızanı talep ediyor ve sabırla sonucu bekliyorum. Gazilerin başında onlarla birlikte savaşacağım. Eğer Rabbim beni başarıya ulaştırırsa bu güzel bir sonuç olacaktır. Ya muzaffer olur, gayeme ulaşırım; ya şehit olarak Cennete giderim. Sizlerden beni takip etmeyi tercih edenler takip etsin. Ayrılmayı tercih edenler gitsinler. Burada ne emreden sultan ve ne de emredilen asker vardır. Zira, bugün ben de ancak sizlerden biriyim, sizlerle birlikte savaşan bir gaziyim. Beni takip edenler ve nefislerini Allah'a adayanlardan şehit olanlar Cennete, sağ kalanlar ise ganimete kavuşacaklardır. Ayrılanları ahirette ateş; dünyada da alçaklık beklemektedir. Eğer bana bir şey olursa oğlum Melikşah veliahdımdır. Onu dinlemenizi, ona itaat etmenizi ve onu tahta çıkarmanızı vasiyet ediyorum". Sultanın bu konuşmasından etkilenen askerler hep bir ağızdan "Ey Sultanım! Biz senin kullarıyız. Ne yaparsan senin arkadayız. İstediyini yap" diye cevap verdiler.

Sultan bu konuşmadan sonra askerleriyle birlikte namaz kıldı. Savaş hazırlığını yaparken yayını ve oklarını bir kenara attı. Atının kuyruğunu kendi eliyle bağlayıp kolanını kontrol etti, eyerini, dizgin ve gemini düzeltti. Eline kılıç

32 İbnü'l-Adım, *Buğyetü't-Taleb*, s. 19; Hüseyin, s. 33-34; Turan, s. 181-182; Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, s. 71 vd.; Köymen, III, 30-31; Sevim-Merçil, s. 64-65.

ve gürzünü aldı. Beyaz bir elbise giyip “ölürsem kefenim budur” dedi. Kaynaklardaki ifadeyle Selçuklu ordusu savaş naraları atarak öyle bir kükredi ki, tekbir sesleriyle dağlar inledi.³³

Bizans imparatoru da savaş meclisini toplayıp nasıl hareket edileceği meselesini görüştü ve hücum taktiği benimsendi. Rum, Rus, Ermeni, Hazar, Alan, Uz (Oğuz), Peçenek, Kıpçak, Gürcü ve Franklar’dan meydana gelen ve sayıları 100.000’i aşan Bizans ordusunun sağ cenahında Kapadokya kuvvetleriyle General Aliattes, sol cenahta Rumeli ordusuyla General Nikephoros Bryennios, merkezde ise kırmızı atlastan bir elbise içinde bizzat İmparator Romanos Diogenes yer alıyordu. İhtiyat kuvvetlerinin başında ise Ioannes Dukas’ın oğlu Andronikos Dukas bulunuyordu.³⁴

Alp Arslan, sayıları 50-55.000 kişiyi bulan ordusunu ikiye ayırdı. Kendisi Bizans ordusunun karşısında mevzilenirken ordusunun geri kalanını pusuya yatırdı. Pusudaki birlikler dört ayrı tepede konuşlandırılmıştı. Bunlar düşman ordusunu gözetleyip ok yağmuruna tutacaktı. Sultanın ordusunda Afşin, Süleymanşah, Mansur, Sanduk, Savtekin, Aytekin, Gevherayin, Dimlacoğlu Muhammed, Duduoğlu, Birikoğlu, Altuntak Aksungur, Danişmend Gazi, Artuk Bey, Saltuk Bey, Mengüçük Gazi, Tutak, Çavlı, Çavuldur, Tarankoğlu, Bozan ve Porsuk gibi cesaretleri ve savaş kabiliyetleriyle temayüz etmiş kumandanlar vardı.³⁵

Savaş 27 Zilkade 463 (26 Ağustos 1071) Cuma günü Selçuklu süvarilerinin şiddetli ok yağmuruyla başladı. Süvarilerin ok yağmuruna tutulduğunu gören Bizans ordusu onları savunmak için ilerledi.³⁶ Bu sırada bir toz esti. Az daha Müslümanların gözleri kör olacak ve hezimete uğrayacaklardı. Sultan bu hali görünce atından inip secdeye kapandı ve şöyle dua etti: “Ya Rabbi! Sana tevekkül ettim ve cihad sebebiyle sana yaklaştım. Senin azametinin önünde yüzümü topraklara sürdüm. Ciğerimi kan ile boyadım, gözlerimden kanlı yaş-

33 İbnü'l-Esir, X, 71-72; Sibt İbnü'l-Cevzi, s. 148; Ebü'l-Ferec, I, 320; Turan, s. 182-183; Köymen, III, 29-31.

34 Urfalı Mateos, s. 143, Yinanç, s. 48; Turan, s. 179; Köymen, III, 33; Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, s. 74; Carole Hillenbrand, *Turkish Myth and Muslim Symbol, The Battle of Manzikert*, Edinburgh 2007, s. 10; Kafesoğlu, *IA*, VII, 246.

35 İbnü'l-Esir, X, 71-72; Bundârî, s. 38-41; Hüseyinî, s. 35-36; Sibt İbnü'l-Cevzi, s. 149; Ebü'l-Ferec, I, 320; Faruk Sümer, “Malazgirt Savaşına Katılan Türk Beyleri”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, IV, Ankara 1975, s. 197-207; Ayönü, s. 58-59; Süleyman Tülüçü, *Malazgirt Savaşına İştirak Eden Türk Beyleri ve Hal Tercümeleri*, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII, (İstanbul 1986), s. 291-334.

36 Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, s. 78. Hillenbrand ise önce Bizans kuvvetlerinin saldırıya geçtiğini söyler (*Turkish Myth and Muslim Symbol*, s. 10).

lar boşanıyor. Eğer bu dilimle söylediğim sözlerim kalbimdeki düşüncelerime uygun değilse ben ve benim yanımdaki yardımcılarımı ve memlûklerimi helâk et. Eğer kalbimdeki düşüncelerimi bu dilimle söylediğim sözlerime uygun bulursan düşmanlara karşı yaptığım bu cihadda benden yardımını esirgeme, her müşkili bana kolay et".³⁷ Selçuklu kuvvetleri sahte ricat taktiğiyle (Turan taktiği) geri çekilirken onları takip eden Bizans ordusu pusudaki birliklerin ani hücumuyla sarsıldı. Peçenekler ve Uzlar soydaşları olan Selçuklular'ın saflarına katıldılar. Bizans imparatoru emrindeki piyade kuvvetleriyle ileri harekâta geçince Türkler savaş taktiği icabı sağa sola dağıldı. Çağdaş tarihçi Mikha-il Psellos olayı şöyle tasvir eder: "Romanos ümitsizliğinden ya da kendisine fazla güvendiğinden gerisini korumak için yeterli tedbir almadan saldırdı. Türkler onun ilerlediğini görünce onu daha da ileriye çekip tuzağa düşürmeye karar verdi. Bu maksatla planladıkları şekilde geri çekilmeye karar verdiler ve bu taktiği birkaç defa tekrarladılar. Bazı kumandanların yolunu keserek esir aldılar."³⁸ Sonra toparlanıp saldırıya geçen Türk birlikleri Bizans ordusunun sağ cenahını kaçırmaya mecbur ettikleri gibi imparatorun bulunduğu merkez hattını kuşatma altına aldı. Romanes Diogenes sol kanattan yardım istediye de Türk ordusu onları da bozguna uğrattı. Ermeniler ve Andronikos savaş alanını terk etti. Bir ok isabet eden imparatorun atı yere yıkıldı. Kendisi de elinden yaralandı ve bir kargaşanın içinde kaldı. Hiçbir yerden yardım almayan imparator esir düşünceye kadar savaşa devam etti. Psellos'un ifadeyle "İmparator farkında değildi ama sultanın zaferlerinin çoğu onun liderlik vasıflarından kaynaklanıyordu. İmparator askerî bilgi açısından cahil olduğu için kuvvetlerini dağıtmıştı."³⁹

27 Zilkade 463 (26 Ağustos 1071) Cuma günü öğleden sonra başlayan ve akşama kadar devam eden savaş Selçuklular'ın kesin zaferiyle sonuçlanmış ve çok zengin ganimetler ele geçirilmiştir. Selçuklu ordusunun zaferi kazanmasında bozkır (Turan) savaş taktiğine göre yetiştirilmiş, maharetli ve her birinin yedek atı bulunan süratli ve manevra kabiliyeti yüksek, 4.000 kişilik hassa ordusunun önemli bir yeri vardır. Sultan Alp Arslan "Allah'tan sonra en çok bunlara güveniyordu."⁴⁰

37 Hüseyinî, s. 35.

38 Psellos, s. 229.

39 Psellos, s. 229.

40 Sibt İbnü'l-Cevzî, s. 148; Kafesoğlu, "Malazgirt Muharebesi", /A, VII, 245.

Savaşın tarihi ve orduların konusunda İslâm kaynaklarında farklı bilgiler mevcuttur. Müslüman tarihçiler Malazgirt Zaferi için 27 Zilkade 463 (26 Ağustos 1071) tarihini benimserken Batılı tarihçiler Süryani tarihçi Mekîn'in (ö. 672/1273) el-Mecmû'u'l-mübâre adlı eserinde geçtiğini iddia ettikleri tarihle Anonim Selçuknâme'de (Târih-i Âl-i Selcûk der Anadolu, Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi [nşr ve trc. Feridun Nafiz Uzluk], Ankara 1952, s. 8) geçen 20 Zilkade 463 (19 Ağustos 1071) tarihini Malazgirt Zaferi'nin tarihi olarak kabul ederler. (Batılı tarihçilerin görüşleri için Bkz.: Eyice, s. 145 not 28). İslâm tarihçilerinin bu husustaki rivayetlerini şöyle sıralamak mümkündür:

İbnü'l-Kalânîsî, İbnü'l-Erzak ve İbnü'l-Esîr olayın 463 (1071) yılında vuku bulunduğunu kaydetmekle yetinir, ay ve gün zikretmezler.⁴¹ İbnü'l-Cevzî⁴² savaşın 27 Zilkade 463 (26 Ağustos 1071), Hüseyinî⁴³ 17 Zilkade 463 (16 Ağustos 1071) Bundarî ve İbnü'l-Adîm⁴⁴ 7 Zilkade 463 (6 Ağustos 1071) tarihinde vuku bulunduğunu belirtirler. Ancak yukarıda zikredilen kaynaklarda geçen 7 ve 17 Zilkade tarihlerinin bir istinsah hatası olduğu ve birincide 'işrîn (yirmi) kelimesinin yazılmadığı, ikinci tarihte ise 'işrîn yerine 'aşere (on) kelimesinin yazıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁵ Vryonis Bizans kaynaklarının da 26 Ağustos tarihini kaydettiğini belirtir.⁴⁶

Orduların sayısı ile ilgili olarak da kaynaklar farklı rakamlar vermektedir. Turtûşî'ye göre⁴⁷ Selçuklu ordusunun sayısı 12.000, Bizans ordusunun sayısı 600.000, İbnü'l-Kalânîsî'ye göre⁴⁸ Selçuklu ordusunun sayısı 400.000, Bizans ordusunun sayısı ise 600.000. İbnü'l-Ezrak el-Fârikî'ye göre⁴⁹ Selçuklu ordusu az sayıda, Bizans ordusu 300.000 süvari, İbnü'l-Cevzî'ye göre⁵⁰ İslâm ordusu 20.000, Bizans ordusu 35.000 Frank, 35.000 kişi diğer kavimlerden 15.000 kişi de Uzlardan vb. olmak üzere toplam 200.000'i aşkın, İbnü'l-Esîr'e göre⁵¹

41 Zeylû Târihi Dimaşk, s. 99; Târihu'l-Fârikî (nşr. Bedevî Abdullatif Avad), Kahire 1959, s. 186; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, X, 72.

42 el-Muntazam, VIII, 263.

43 Ahbârü'd-devleti's-Selçukîyye, s. 34.

44 Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, s. 38; Zübdetü'l-Haleb, II, 26.

45 Bu konuda geniş bilgi ve ayrıntılı bir değerlendirme için Bkz.: Yinanç, s. 79, dipnot.

46 S. Vryonis, "A Personal History of the History of the Battle of Manzikert", E Byzantine Mikra Asia, Athens 1998, s. 232; Hillenbrand, s. 14.

47 Sirâcü'l-mülûk, Siyaset Ahlâkî ve İlkelerine Dair (Haz.: Said Aykut), İstanbul 1995, s. 470-471.

48 Zeylû Târihi Dimaşk, s. 99.

49 Târihu'l-Fârikî, s. 190.

50 el-Muntazam, VIII, 261.

51 el-Kâmil, X, 71.

*Sultan Alp Arslan ve
Romanos Diogenes.*

İslâm ordusu 15.000, Bizans ordusu 200.000, Bundarî'ye göre⁵² İslâm ordusu 15.000 süvari, Bizans ordusu 200.000'i süvari olmak üzere 300.000'i aşkın, İbnü'l-Adîm'e göre⁵³ İslâm ordusunun sayısı 15.000 süvari, Bizans ordusu 300.000 süvari ve piyadeden ibaret idi. Sıbt İbnü'l-Cevzî⁵⁴ diğer kaynaklarda yer almayan bir bilgiye de yer verir ve Sultan Alp Arslan'ın ordusunda savaşanlar arasında 10.000 Kürt olduğunu kaydeder.

Malazgirt Meydan Muharebesi'nde Bizans ordusunun büyük bir bölümü imha edilmiş, başta İmparator Romanos Diogenes olmak üzere çok sayıda kuman-

⁵² *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 37, 39.

⁵³ *Zübdetü'l-Haleb*, II, 24.

⁵⁴ *Mir'âtü'z-zamân*, s. 148.

danı da esir düşmüştür. Böylece tarihte ilk defa bir Bizans imparatoru Müslümanlar tarafından esir alınmış oluyordu. Sultan Alp Arslan savaş sonrasında çadırında istirahatı çekildiği sırada Sa'düddevele Gevherâyin huzura çıkıp imparatorun bir gulam tarafından esir alındığını müjdelemiştir. Çağdaş tarihçi Psellos bu olayı şöyle tasvir eder: "İmparator kılıcını kuşanıp Türklerle bizzat savaştı. Kendisine saldıranlar onun kim olduğunu fark edince her yandan etrafını sardılar. Yaralandı ve atından aşağı düştü. Yakalanıp düşman karargâhına esir olarak götürüldü. Ordusu dağıldı, çok az kişi kaçıp kurtulabildi."⁵⁵ İmparatoru esir alan gulamla ilgili şu rivayet dikkat çekicidir: Selçuklu ordusunu sefer öncesinde teftiş eden Nizamülmülk bu sırada gördüğü gulamı zayıf bularak askerler arasından çıkarmak istemişti. Sa'düddevele Gevherâyin ise onun iyi bir savaşçı olduğunu söyleyerek sefere katılması için onun lehinde görüş bildirmiş bunun üzerine vezir Nizamülmülk alay edercesine "Belki de o bize Rum melikini esir olarak getirir" demişti.⁵⁶ Gevherâyin'den bu sözleri dinleyen Alp Arslan Bizans imparatorunu esir alan gulamı huzuruna çağırıp olayı bizzat kendisinden dinlemiştir. Sultan gulamı ödüllendirmiş ve hil'atler vermiştir. Zincire vurulmuş vaziyette huzura getirilen imparatora Sultan Alp Arslan'ın çok iyi davrandığı genellikle kabul edilmektedir. Ancak sultanın onu tokatladığı hatta yere yatırıp tekmelediği şeklinde bazı rivayet ve değerlendirmeler de mevcuttur.⁵⁷ İbnü'l-Esîr, sultanın esir imparatora barış teklifini reddettiği için kızdığını ve kamçıyla üç defa vurduğunu, ancak daha sonra çok iyi davrandığını ve imparatorun bu davranışlardan dolayı çok duygulandığını,⁵⁸ Hüseyinî, Sultan Alp Arslan'ın maiyyetindekilerin esir imparatora huzurunda yer öptürmek istediğini fakat onun buna yanaşmadığını, sultanın da etrafındakilerin ısrarlarına karşı çıkarak "Bırakın! Onun bu günü görmesi dahi ona yeter" dediğini,⁵⁹ Urfalı Mateos Alp Arslan'ın imparatora bir tokat vurduğunu fakat daha sonra onu yanına oturttuğunu ve hiçbir kötü söz söylemediğini,⁶⁰ Aksarâyî ise Sultan Alp Arslan'ın imamı Ebü'l-Fazl el-Kirmânî'nin yerinden fırlayıp imparatorun ensesine bir tokat vurduğunu ancak sultanın bu davranışı çirkin bulup "Bugün dahi Rum ülkesinin sahibi olan ve 50.000 seçkin süvarisi bulunan bu adama böyle bir davranış nasıl revâ görüyorsun" dediğini, Ebü'l-

⁵⁵ *Khronographya*, s. 229.

⁵⁶ İbnü'l-Esîr, X, 72.

⁵⁷ Eyice, s. 57.

⁵⁸ İbnü'l-Esîr, X, 72-73.

⁵⁹ *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, s. 35.

⁶⁰ *Vekâyinâme*, s. 143.

Fazl'ın “küfrü zelil kılmak için” cevabı üzerine Sultan Alp Arslan'ın “Hayır öyle değil, zillate düşen kavmin büyüğüne acınması gerekir” diye karşılık verdiğini kaydeder.⁶¹

Özetle belirtmek gerekirse Sultan Alp Arslan, imparatora esir muamelesi yapmayıp onu bir misafir gibi karşılamıştır. Bu durum Bizans, Süryâni, Ermeni ve İslâm kaynaklarınca ittifakla teyid edilmiştir. Sultan onun için özel bir çadır tahsis ederek gerekli hizmetlerin yapılmasını istemiştir. Zaman zaman yemeğe davet ederek yanında oturtmuştur.⁶²

Sultan Alp Arslan ile esir İmparator Romanos Diogenes arasında geçen diyalog kaynaklara şu şekilde intikal etmiştir:

Sultan:

“Dostluk kurmak üzere sana halifenin elçilerini göndermedim mi? Fakat sen dostluktan kaçındın. Sana düşmanlarımın geri verilmesi için Afşin ile elçi göndermedim mi? Fakat sen “para sarf ettim, büyük bir ordu topladım, buralara kadar geldim. Aradığımı yakaladım, ülkeme yapılanları İslâm ülkelerine yapmadan geri dönmem” dedin.

İmparator:

“Ülkelerini almak için türlü kavimlerden ordu topladım, paralar sarf ettim. Memleketim ve kaderim elindedir. Şu anda huzurundayım. Ne istiyorsan onu yapabilirsin.”

Sultan:

“Zaferi sen kazansaydın bana ne yapardın?”

İmparator:

“Ya başını kesmelerini ya da idam etmelerini emrederdim.”

Sultan:

“Vallahi bu adam doğru söyledi. Bu sebeple öldürülmesi doğru değildir” dedi ve ilave etti: “Sana ne yapacağımı sanıyorsun?”

⁶¹ Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-ahbâr Müsâyeretü'l-ahyâr*, (Trc.: Mürsel Öztürk), Ankara 2000, s. 12.
⁶² Zonaras, s. 137-138; Attaleiates s. 167-169; Psellos, s. 230-231.

İmparator:

“Üç şık var. Birincisi beni öldürtürsün, ikincisi ülkende beni teşhir edersin. Üçüncüsüne gelince yapmayacağın için bunu söylememe bile gerek yoktur.”

Sultan:

“O nedir?”

İmparator:

“Affedilmem. Sunacağım paralara razı olup beni bir dost ve köle kabul etmeniz, bir kumandan ve temsilciniz olarak ülkeme iade etmeniz. Çünkü beni öldürürsen sana bir faydası olmaz. Benim yerime bir başkasını Bizans tahtına çıkarırlar.”

Sultan:

“Hakkında aften başka bir şey düşünmedim. Kendini satın al.”

İmparator:

“Sultan ne istiyorsa söylesin.”

Sultan:

“10 milyon dinar.”

İmparator:

“Hayatımı bağışladığın için Rum ülkesini istesen bile haklısın. Fakat savaşlar için Rumların paralarını harcadım, onları fakir düşürdüm.”

Bu konuşmalar sonunda sultan ile imparator arasında aşağıdaki şartlarda bir antlaşma sağlandı:

- 1- İmparator 1,5 milyon altın kurtuluş akçesi verecek.
- 2- Bizans Selçuklular’a yıllık 360 bin altın vergi ödeyecek.
- 3- Bizans elindeki bütün Müslüman esirleri serbest bırakacak.
- 4- İstendiğinde askeri yardımda bulunacak.

- 5- Antakya, Urfa, Menbic ve Malazgirt Selçuklular'a iade edilecek.
- 6- İmparator'un kızlarından biri velihad Melikşah ile evlenecek.

Sultan Alp Arslan'ın bu büyük zafere rağmen neden bu kadar hafif şartlarda bir antlaşma yaptığı konusunda farklı fikirler ileri sürülebilir. Muhtemelen imparator, sultana büyük bir itimat telkin etmiş ve o da Romanos'un şahsında sadık bir vasal ve müttefik bulmuş ve Bizans İmparatorluğu'nun Selçuklu İmparatorluğu'na tabi bir devlet haline gelmesini yeterli görmüş olmalıdır. Nitekim sultan da imparatora kendisini güvenilir bir dost kabul ettiğini ve ülkesine iade edeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine sultan ile kucaklaşan ve huzurunda yer öpen imparator Kelime-i Tevhid yazılı bir sancağın gölgesinde, 100 Türk muhafızının himayesinde İstanbul'a doğru yola çıkmış, bizzat sultan kendisini uğurlamak üzere 5-6 km. refakat etmiştir (3 Eylül 1071).⁶³

Malazgirt Savaşının Sonuçları ve Önemi

Savaştan sonra Sultan Alp Arslan bir fetihnâme ile zaferi Abbâsî Halîfesi Kâim-Biemrillah'a bildirdi. Halîfe de sultanı bu başarısından dolayı tebrik etti ve kendisine şu unvan ve lakapları tevcih etti: *el-Veledü's-Seyyidü'l-e-cell el-Müeyyed, el-Mansûr el-Muzaffer, es-Sultânü'l-a'zam, Melikü'l-Arab ve'l-Acem, Seyyidü Mülûkî'l-ümem, Ziyâü'd-din, Gıyâsü'l-Müslimîn, Zahîr-ü'l-imâm, Kehf-ü'l-enâm, Adudü'd-devleti'l-kâhire, Tâc-ü'l-milleti'l-bâhire, Sultânu diyâr-i'l-müslimîn ve Bürhânü emîri'l-mü'minîn*.⁶⁴

⁶³ Geniş bilgi için Bkz.: Faruk Sümer-Ali Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, Ankara 1971; Turtûşî, *Sîrac-ü'l-mülûk*, s. 470-472; Bundârî, s. 37-41; Hüseyînî, s. 32-36; İbnü'l-Cevzî, VIII, 260-265; Urfalı Mateos, s. 140-144; İbnü'l-Esîr, X, 72-73; İbnü'l-Adîm, *Zübdet-ü'l-Haleb*, II, 30; Sibt İbnü'l-Cevzî, s. 150-151; Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, I, 321-324; Yinanç, *Türkiye Tarihi*, s. 70-82; G. Ostrogorski, *Bizans Devleti Tarihi* (Trc. Fikret İşıltan), Ankara 1982, s. 318-320; *Selçuklular Tarihi Alp Arslan ve Malazgirt Bibliyografyası*, Ankara 1971; Ali Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, Ankara 1971; Semavi Eyice, *Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romanos Digogenes*, Ankara 1971; C. I. Cahen, "İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı", *Türkiyat Mecmuası*, XVII (1972), s. 77-100; Köymen, III, 37-38; Kafesoğlu, "Malazgirt Muharebesi" *IA*, VII, 242-248; a. mlf., "Alparslan", *DA*, II, 528-529; Carole Hillenbrand, *Turkish Myth and Muslim Symbol, The Battle of Manzikert*, Edinburgh 2007; a. mlf., "Malazgird Battle", *EI* (İng.), VI, 243-244; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 60-71; Hasan Kuli Müeyyedî, "Sultan Alp Arslan ve Ceng-i Malâzgird", *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyat-ı Meşhed*, IV, (1347/1969), s. 292-310; Erdoğan Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti -Siyasi Tarih-*, Ankara 2005, s. 55-65.

⁶⁴ Allah'ın desteğine mazhar olmuş galip, muzaffer saygın evlâd En büyük sultan, Acemlerin ve Arapların hükümdarı, bütün dünya hükümdarlarının efendisi, dinin ışığı, Müslümanların yardımcısı, halifenin yardımcısı, insanların sığınağı, devletin güçlü bileği, dinin parlak tacı, İslâm ülkelerinin sultanı ve Emîr-ü'l-mü'minîn'in bürhanı.

Bu zafer bütün İslâm âleminde kutlandı. Bağdat şehri görülmemiş şekilde süslendi. Zafer takları kuruldu. Halk sokaklara döküldü. Halife ve Müslüman hükümdarlar sultana elçiler göndererek kazanılan zaferden duydukları sevinç bildirdiler. Devrin ünlü şair ve edipleri de sultanı öven kasideler kaleme aldılar. Bazı İslâm tarihçileri Malazgirt Zaferi'ni Kādisiye'de Sâsâniler'e karşı kazanılan ve Irak ve İran'ın fethinde önemli bir yeri olan zaferle, hatta Yermük'te Bizans'a karşı elde edilen ve Suriye'nin Müslümanların eline geçmesini sağlayan galibiyetle mukayese etmişlerdir.

Öte yandan Bizans'ta Romanos Diogenes'in esir düşmesi üzerine VII. Mikhail imparator ilan edildi. Romanos Diogenes, sultanın yardımıyla tahtını tekrar elde edebilmek için mücadeleye girdiyse de başarılı olamadı ve yakalanıp gözlerine mil çekildikten kısa bir süre sonra vefat etti (1072). İmparatorun tahtını kaybetmesi antlaşma şartlarını geçersiz kılmakla beraber Türkler için daha hayırlı sonuçlar doğurarak Anadolu kapılarının açılmasını sağlamıştır. Kutalmışoğulları'nı ve diğer Selçuklu kumandanlarını Anadolu'nun fethiyle görevlendiren Sultan Alp Arslan Orta Asya seferine çıkmıştır. Malazgirt zafriyle Anadolu kapıları Türklere açılmış ve bu zafer Anadolu'nun Türk vatanı haline gelmesinde önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Malazgirt zaferinden sonra gerçekleştirilen akınlarla Türk askerleri Ege ve Marmara sahillerine kadar inmişlerdir.

Zafer sadece İslâm dünyasında değil Bizans ülkesi ve Avrupa'da da geniş yankılar uyandırmıştır. Kazanılan bu galibiyetten birkaç yıl sonra Anadolu ve Suriye'de hâkimiyetin Müslüman Türklere geçmesinden dolayı tüm Avrupa Bizans'ı kurtarmak ve Türk İslâm tehlikesini bertaraf etmek için Haçlı Seferleri hazırlıklarına başlamıştır. Malazgirt Zaferi Türk İslâm ve dünya tarihi açısından bir dönüm noktası teşkil eder. Bizans'ın bütün maddî imkânlarını seferber ederek Anadolu'ya gönderdiği ordu perişan edildiği için Türkler ciddi bir mukavemet ile karşılaşmadan Anadolu'nun fethini gerçekleştirmişlerdir. İki yıl gibi kısa bir zaman içerisinde Türkler Ege ve Marmara sahillerine inmişlerdir. O güne kadar geçici bir istilâ özelliği taşıyan fetihler bu tarihten itibaren Anadolu'yu vatan edinme duygusuyla gerçekleştirilmiştir. Malazgirt'ten sonra Erzurum'da Saltuklular, Erzincan ve Divriği'de Mengüçükler, Sivas'ta Dânişmendliler, Mardin'de Artuklular, Diyarbakır'da Yıvaloğulları, Harput'ta (Elazığ) Çubukoğulları gibi çeşitli Türk beylikleri Anadolu'nun Türk vatanı haline getirilmesinde önemli rol oynamışlardır. Daha önce Müslüman Araplar Asya,

• ALP ARSLAN VE MALAZGİRT

Afrika ve Avrupa’da büyük fetihler gerçekleştirmişler ancak Anadolu’nun fethi Müslüman Türklere nasip olmuştur. Türk-İslâm ve dünya tarihinde bir dönüm noktası teşkil eden Malazgirt zaferiyle Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması sağlanmıştır.

Erdoğan MERÇİL

Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi.

Alp Arslan (d. 1029), daha gençliğinden itibaren Selçuklu Devleti'nin doğu siyaseti içinde yer almıştı. Babası Çağrı Bey Davud'a ise Dandanakan Savaşı (1040)'ndan sonra yeni kurulan devletin doğusu ve Horasan ülkesi düşmüş olup, kendi hâkimiyetindeki topraklar Gazneliler ve Karahanlılar ile komşu idi.

Gazneliler

Selçuklular Dandanakan Savaşı'nda Gaznelileri mağlup etmesine rağmen bu devlet yıkılmamış, Sultan Mes'ûd'un ölümü (1041)'nden sonra yerine geçen oğlu Mevdud(1041-1048-1049 ?) 'un bütün arzusu Gazneli Devleti'nin ihtişamını yeniden diriltmek olmuştu. Nitekim Çağrı Bey'in hastalanmasını (sarılık), fırsat bilerek Belh ve Toharistan'ı geri almak için harekete geçmiş ve bu bölgeye bir ordu sevk etmişti. Bu sırada Çağrı Bey Alp Arslan'ı veliaht tayin ederek Gazneliler ile mücadele için onu görevlendirmişti. Belh şehrinde üslenmiş olan Alp Arslan Gazneli kuvvetlerine hücum ederek birçok kişiyi öldürdü, ayrıca bin kişiyi esir alıp, elde ettiği ganimetlerle babasının yanına döndü (h. 435 Safer/Eylül-Ekim 1043). Çağrı Bey oğlunun kazandığı bu zafere çok sevindi ve Alp Arslan ile beraber Gazneliler'in idaresindeki Tirmiz şehrine yürüdü, kalenin komutan Şeyh el-Kâtib Emirek el- Beyhakî' şehri ona teslim ederek Gazne'ye gitti². Çağrı Bey bu zaferden sonra Belh, Toharistan, Tır-

¹ Bazı araştırmalarda bu şahsın meşhur tarihçi Ebu'l-Fazl Beyhakî (öl.1077) olduğu zikredilmektedir, Bkz.: T.Yazıcı, "BEYHAKÎ, Muhammed b.Hüseyin", *DİA.*, s.64; A. Sevim, "Çağrı Bey", *DİA.*, s.184. Ancak belirttiğimiz üzere bu şahıs Gazneli divân-ı risâletinde görev yapmış olan Emirek Beyhakî'dir. Bkz.: Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara 2007(2.baskı), s.110.

² Bkz.: *Biyoğrafilerle Selçuklular Tarihi*, İbnü'l-Adîm *Bugyetü't- taleb fî Tarihi Haleb (Seçmeler)*, Çeviri,notlar ve açıklamalar: Ali Sevim, Ankara 1982, s.21.

miz, Kubadiyân, Vahş ve Velvâlic bölge ve şehirlerini Alp Arslan'ın yönetimine verdi³. Köymen⁴ bu konuda, “Çağrı Bey'in onun devletin doğu sınırlarını koruyan kendisinin vasali bir devletin başına getirdiği sonucuna varılabilir” demektedir.

Bundan sonraki Selçuklu-Gazneli münasebetleri için kaynaklarda değişik rivayetler zikredilmektedir. Sultan Mahmûd (veya Mevdud)'un adı Tuğrul olan bir Türk gulamı vardı⁵. Sultan Abdürreşid (1049-1052) onu başkomutan tayin ederek Selçukluları durdurma görevi verdi. Tuğrul önce Selçuklu Musa Yabgu'yu mağlup ederek Sistan şehrini ele geçirdi, sonra da sultandan Selçuklular'a karşı yürümek ve Horasan'ı onlardan geri almak için takviye bir birlik istedi. Tuğrul Hindu Kuş bölgesindeki Hupyan/Hîbân denilen yerde Alp Arslan'ı da mağlup etmeğe muvaffak oldu⁶.

Öte yandan İbn el-Esir'in rivayeti⁷, değişiktir, “Gazne hükümdarı Abdürreşid Gazne'den Horasan'a gitmiş, orada Melik Davud ile karşılaşmış, aralarında çok çetin bir savaş cereyan etmişti. Sonunda Davud mağlup olmuştu” (443/1051-1052).

Bu olayla ilgili bir rivayet daha bulunmaktadır. Cüzcanî'ye göre⁸, Selçuklular Horasan'dan sonra Gazne'ye de sahib olmak istediler. Davud (Çağrı)'un oğlu Alp Arslan babasının komutanı oldu ve Gazne'ye ilerlediler. Alp Arslan Toharistan tarafından büyük bir orduyla harekete geçerken, Davud Sistan yolundan Büst'e geldi. Sultan Abdürreşid ise onlara karşı bir ordu hazırladı ve (Sultan) Mahmûd'un gulam(bende)larından biri olan Tuğrul'u onlar üzerine komutan tayin etti ve önce Alp Arslan tarafına gönderdi. H.mâr deresi önünde o Alp Arslan'ı mağlup etti. Oradan Büst'e geldi ve acele Davud ile savaştı,

3 Bkz.: *Akhbar'ud-Da Wlat'ıs-Sajukıyya*, Sadr'uddin Abu'l-Hasan 'Ali İbn Nâsir İbn 'Ali Al-Husaini, Edited Muhammad Iqbâl, Beyrut 1984 (ikinci baskı), s.27; Türkçe Trc.: Necati Lügal, *Ahbâr Üd-Devlet İs-Selçukıyye*, Ankara 1943, s.18-19; İbnü'l-Adîm, aynı eser, s.20-21; İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi*, El-Kâmil Fi't-Târîh Tercümesi, IX. Cilt, Çev.: Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987, s.395; M. H. Yınanç, “Çağrı Bey”, İA., s.326; M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Cilt: III, *Alp Arslan Ve Zamanı*, Ankara 1992, s.3; Merçil, aynı eser, s.80; C. Piyadeoğlu, *Selçuklular'ın Kuruluş Hikâyesi Çağrı Bey*, İstanbul, 2011, s.110.

4 Bkz.: aynı eser, s.4.

5 Bu gulam o sırada başarılı komutanlardan biri idi, ancak daha sonra kısa bir süre de olsa Gazneli tahtını ele geçirdi. Bu nedenle tarihçiler Tuğrul'u Gazneliler'den gördüğü iyiliklere ihanet etmesi sebebiyle “Kâfir-i nimet” ve “Tuğrul el-Mel'un” gibi lakaplarla kaydetmişlerdir, Bkz.: Merçil, *Gazneliler*, s. 82.

6 Bkz.: “İbn Bâbâ al-Qashânî on the History of the Ghaznavids”, C. E. Bosworth, *The Later Ghaznavids: Splendour and Decay*, Edinburg 1977, s. 141, s. 43.

7 Bkz.: IX, s.440.

8 Bkz.: Kadı Minhac Sirâc Cüzcanî, *Tabâkat-ı Nâsirî*, nşr. Abd el-Hayy Habîbî, Kandeher, I, s. 278.

Davud onun önünden çekilmek zorunda kaldı. Tuğrul onun arkasından Sistan'a gitti ve Davud'un amcası (Musa) Yabgu'yu mağlup etti".

Görüldüğü üzere bu üç rivayette de aşağı yukarı aynı sonuca varılmaktadır; Gazneliler Selçuklular karşısında galip gelmişlerdir.

Gazneliler'den Sultan Ferruhzad (1052-1059)'ın tahtta durumunu sağlamlaştırdıktan sonra tekrar Horasan'a sahip olmak istediği anlaşılmaktadır. Nitekim o bu maksatla büyük bir Gazneli ordusunu Toharistan'daki Selçuklular üzerine gönderdi. Atabeg Gülsarğ idaresindeki Selçuklu kuvvetleri bu Gazneli ordusunu karşıladı. İki taraf arasındaki savaşı kazanan Gazneliler olmuş, Selçuklu ordusundan Atabeg Gülsarğ dâhil birçok komutan ve asker esir düşmüştü. Bu yenilgi Alp Arslan'ın babası Çağrı Bey'den Gazneliler üzerine yürümek için izin istemesine sebep oldu⁹. Çağrı Bey oğlunun bu arzusunu yerine getirerek onu hareketinde serbest bıraktı. Gazneliler, Alp Arslan idaresindeki Selçuklu kuvvetleri karşısında yenilgiye uğradı ve birçok esir verdiler. Savaşın ardından iki taraf arasında bir anlaşma oldu. Sultan Ferruhzad elindeki esirleri ve Gülsarğ'ı, Selçuklular da Gazneli esirleri serbest bıraktılar (1053)¹⁰.

Nihayet iki devlet arasında barış yapıldı. Çağrı Bey ile Gazneli Sultan İbrahim; her biri elindeki yerlere hâkim olacak ve birbirlerinin topraklarında hak iddia ederek başlattıkları mücadeleye son vereceklerdi. İbn el-Esir'e göre¹¹, Her iki tarafın ileri gelenleri düşünüp taşındılar ve her iki hükümdarın da birbirlerinin topraklarını ele geçirecek durumda olmadıklarını mallarını boş yere harcadıklarını, askerlerini yorduklarını, bu arada evlerin yağmalandığını, insanların öldürüldüğünü görerek barış için seferber oldular. Halk da buna sevindi, sıkıntılarından kurtulmaları onları çok sevindirdi (451/1059). Bu antlaşmayı meşhur tarihçi ve devlet adamı Şeyh Ebu'l-Fazl el-Beyhakî (öl.1077) kaleme almış ve iki taraf arasında hudut Afganistan'ın kuzeyindeki Hindikuş dağları olmuştu¹².

Barış; Çağrı Bey'in son yılı ile Alp Arslan'ın sultanlığı zamanında devam etti. İki devlet arasındaki bu iyi münasebetlere rağmen Alp Arslan (öl.1072)'ın ölü-

⁹ İbn el-Esir (Trk. Trc. IX, s. 443), Alp Arslan'ın büyük bir ordu hazırlayıp babası Davud'u bu ordunun başında Gülsarğ'ı esir alan (Gazneli) kuvvetler üzerine gönderdiği, zikretmektedir.

¹⁰ Bkz.: *Ahbâr*, s. 28 /Trk.Trç. s. 20; İbn el-Esir, aynı yer: Yınanç, aynı eser, s. 327; Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, III, s. 4. Bosworth, *Later Ghaznavids*, s. 49; Merçil, aynı eser, s. 83.

¹¹ Bkz.: Trk.Trç. X. Cilt, Çev.: A. Özeydin, İstanbul 1987, s. 25-26; Köymen, aynı eser, s. 4-5.

¹² Bkz.: *Ahbâr*, s. 29/Trk.Trç.: s. 20; Yınanç, "Çağrı Bey", İA., s. 327; Yazıcı, "Beyhakî", *DLA.*, s. 64; Bosworth, *Later Ghaznavids*, s. 52; Merçil, *Gazneliler*, s. 84.

mü ve yerine oğlu Melikşah'ın sultan ilân edilmesiyle meydana gelen taht değişikliğinden Karahanlılar kadar Gazneliler de faydalanmak istemişti.

Zaman zaman iki devlet birbiriyle mücadele etmelerine rağmen, bu dönemde, taraflar arasında siyâsî evliliklerde de görülmektedir. Çağrı Bey'in kızı Sultan Mevdud ile evli idi¹³. Öte yandan Mevdud'un ölümünden sonra dul kalan Çağrı Bey'in kızı Ali b. Mes'ud ile nikâhlandı¹⁴ Sultan Alp Arslan oğlu Arslanşah'ı Gazne hükümdarı İbrahim'in kızıyla evlendirdi (1064)¹⁵.

Erkkale'nin uzaktan görüntüsü (Merv). (Fotoğraf: Cihan Piyadeoğlu)

Karahanlılar

Karahanlılar ile mücadeleler Gazneliler'in kısırtmasıyla başladı. Gazneli Mevdud Karahanlı Arslan Han ve Büveyhîler'den İsfahan hâkimi Ebû Kâlicâr ile Selçuklular aleyhine bir ittifak yaptı, fakat onun 1049'da ölmesine rağmen, Arslan Han hareketini sürdürerek Selçuklular'ın hâkimiyetindeki Tirmiz'e geldi, burayı yağmaladı ve halkın mallarını müsadere etti. Karahanlılar'ın bu seferi sırasında onlara karşı mücadele görevi Alp Arslan'a verilmişti. Alp Ars-

¹³ Bkz.: İbn el-Esir, Trk.Trc. X, s. 401; Kadı Ahmed Gaffârî Kazvîni, *Tarih-i Cihân Ârâ*, nşr. Seyyid Ebu'l-Kasım, Tahran hş. 1343, s. 103; Merçil, aynı eser, s. 80.

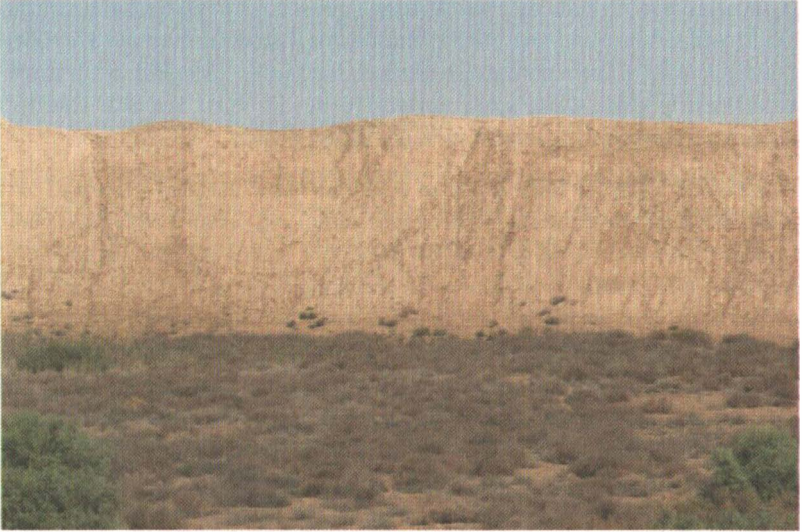
¹⁴ Bkz.: Hamdullâh Müstevfî Kazvîni, *Tarih-i Güzide*, nşr. Abd el-Hüseynî Nevâî, Tahran hş. 1336-1339, s. 399; Bülent Kaçın, *Büyük Selçuklu Devletinde Hanedan Üyelerinin Evlilikleri* (Yüksek Lisans Tezi-Marmara Üniversitesi), İstanbul 2004, s. 44.

¹⁵ Bkz.: İbn el-Esir, X, s. 52; Bosworth, aynı eser, s. 55.

lan Karahanlı hükümdarını mağlup etti. Fakat Çağrı Bey'in Ceyhun kenarında Arslan Han ile görüşmesiyle iki taraf arasında bir barış sağlandı¹⁶.

Daha sonra Sultan Alp Arslan, Karahanlı İbrahim b.Nasr'ın Böritegin olarak birçok yıllar yönettiği Huttel ve Saganiyan'ı zaptetti ve Selçuklu kuvvetleri oradan asıl Karahanlılar sahasına akınlara başladılar¹⁷.

Malazgirt zaferini (1071) izleyen günlerde Isfahan'a dönen Sultan Alp Arslan, bir süreden beri ülkenin doğu bölgelerinde Belh ve çevresi meliki oğlu Ayaz ile mücadelede bulunarak huzursuzluk çıkaran damadı Karahanlı hükümdarı Şems el-Mülk Nasr'a karşı bir sefer düzenlemek gereğini duydu. Bunun bir sebebi; Melik Ayaz ile Melikşah'ın Nasr Han'ın Türkistan'a bir sefer çıkmasını fırsat bilerek Semerkant, Buhara ve yörelerine karşı akınlarda bulunmaları idi. Çok geçmeden seferden dönen Nasr Han sultanın oğullarına karşı harekete geçerek giriştiği savaşta onları yenilgiye uğratmış ve askerlerinden birçoğunun tutsak alıp, bir kısmını da öldürtmüş ve mallarını yağmalamıştı. O yağmalanan mallar arasında *altın işlemeli bir leğen* vardı ki bu da ilerde

Erkkale surlarının içten görünümü. (Fotoğraf: Cihan Piyadeoğlu)

¹⁶ Bkz.: *Ahbâr*, s. 28/Trk.Trç.: s. 19-20; *Biyoğrafilerle Selçuklular Tarihi*, s. 21; İbn el-Esir, Trk.Trç.: IX, s. 424.; Ali Sevim, "Çağrı Bey", *DİA.*, s. 185; Piyadeoğlu, aynı eser, s. 119.

¹⁷ Bkz.: V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz.: H. D. Yıldız, Ankara 1990, s. 334-335; O. Pritsak, "Karahanlılar", *İA.*, s. 262; A. Özaydın, "Karahanlılar", *DİA.*, s. 408.

görülebileceği üzere sultanın Karahanlılar üzerine sefer tertiblemesinin bir diğer sebebi idi.

Ayaz ve Melikşah Ceyhun'u geçip Horasan'a döndükten sonra Nasr Han bu mücadele sırasında, kardeşlerine gizlice yardımda bulunduğu ve kıskırttığı iddiasıyla Selçuklu eşini (Alp Arslan'ın kız kardeşi) dövmek ve tekmelemek suretiyle öldürmüştü. Bu durumu haber alan Alp Arslan ona karşı harekete geçti ise de Şems el-Mülk Nasr sultana haber gönderip, "kız kardeşini öldürmediği" hususunda ant içip haber gönderdi ve Alp Arslan'ı inandırdı. Alp Arslan sözlerine itimat edip, onun üzerine gitmekten vazgeçti. Hattâ Şems el-Mülk kendi kız kardeşini Alp Arslan'a yollayıp onunla evlendirdi. Selçuklu sultanı Şems el-Mülk 'ün kız kardeşiyle gerdeğe girmiş ve Karahanlı eşini son derecede sevmişti. Ancak sultan geline ait çeyizler arasında Melikşah'tan yağma edilen altın leğeni gördü ve kendi kendine, "Şems el-Mülk bu leğeni beni ayıplamak ve oğlumun yenilgisini bana hatırlatmak için gönderdi" diyerek çok huzursuz oldu.

İşte bu olaylar nedeniyle Sultan Alp Arslan iki yüz bin kişilik büyük bir Selçuklu ordusuyla Şems el-Mülk Nasr Han'a karşı harekete geçti. Bu Selçuklu ordusu, nehir gemilerinin yan yana dizilip kenetlenmesi suretiyle yapılan köprüden Ceyhun Irmağı'nı yirmi dört günde geçerek (465 Safer/Ekim-Kasım 1072) Mâverâünnehr'e girdi. Daha sonra ilerlemeye devam eden Selçuklu askerleri Buhara yörelerini yağmaladılar ve halka eziyet ettiler.

Bu sıralarda kuşatılan Berzem Kalesi komutanı Yusuf Berzemî (Harezmi) Selçuklu ordusuna direnmenin gereksizliğini görüp, Alp Arslan'ı öldürmeyi planlayarak teslim olmaya karar verdi. Bir gece önce kalede düzenlediği şölenden sonra tutsak alınmasın diye eşini ve üç çocuğunu öldürüp Selçuklu askerlerine teslim oldu. Çok geçmeden sultanın huzuruna getirilen Yusuf planında başarılı oldu. Alp Arslan'ı tahrik edip bir fırsatını bularak çizmesinde sakladığı bıçağıyla sultanı ağır biçimde yaraladı. Yusuf sultanın yanında bulunanlar tarafından derhal öldürüldü. Ancak Alp Arslan aldığı yaralar sebebiyle dört gün sonra hayata gözlerini yumdu (24 Kasım 1072)¹⁸. Sultan Alp Arslan'ın Merv'de gömüldüğü kesin ise de, mezarının bu şehirde nerede olduğu belli değildi. Ancak *Câmi el-Tevârih*'deki bir kayıttan bu konuda bize yardımcı olacağı ka-

¹⁸ *Ahbâr*, s. 53-54/Trk.Trç.: s. 37-38; İmad Ad-Din Al-Kâtib Al-İsfahânî'nin Al-Bondârî Tarafından İhtisar Edilen *Zubdat Al-Nusra Va Nuhbat Al 'Usra* Adlı Kitabının Tercümesi, Çev.: Kivameddin Burtan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, İstanbul 1943, s. 37-38; Ali Sevim, "Sibt İbnü'l-Cevzi'nin *Mir'âtü'l-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan* Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler II. Sultan Alp Arslan Dönemi", *Belgeler*, Sayı 23'ten ayrı basım, Ankara 1999, s. 48-49; Ahmed b.Mahmud, *Selçuknâme*, Haz.: E.Merçil, İstanbul 2011, s. 113-116.

naatindeyim, “Alp Arslan’ın mezarı (kubbe) Merv camiinde devlethaney-i Merv’dedir”¹⁹

Evlilikler; Alp Arslan Gazneli Mesûd’un ölümüyle (1041) dul kalan Karahanlı Kadir Han’ın kızı Şah Hatun ile Merv’de evlenmişti (457/1065)²⁰. Bir diğer evlilik ise Sultan Alp Arslan’ın kızı Ayşe ile Şems el-Mülk II. Nasr b.İbrahim arasında idi²¹. Alp Arslan da II. Nasr’ın kız kardeşi ile evlenmişti²².

Erkkale, iç görünüm (Merv). (Fotoğraf: Cihan Piyadeoğlu)

Sultan Alp Arslan devrinde Selçuklu-Karahanlı hanedanı evliliklerinin hiç şüphesiz en önemlisi Melikşah ile Terken Hatun (Celâliye, öl.487/1094) arasında olmuştur. Terken Hatun’un kimin kızı olduğu hakkında muhtelif rivayetler vardır²³. Bunlardan birine göre²⁴, Terken Hatun, Batı Karahanlı hükümdarı Şems el-Mülk II.Nasr’ın amcası İsa Han’ın kızı idi. Ancak onun İbrahim Tamgaç Han’ın kızı olduğu da kabul edilmektedir²⁵. Melikşah ile Terken Hatun’un evlenme tarihi hak-

19 Bkz.: Raşid Al-Dîn Fazlallah, *Câmi’ Al-Tavârih II.cild 5.cüz Selçuklular Tarihi*, Yay.: Ahmed Ateş, Ankara 1960, s. 104.

20 Bkz.: Sevim, Sıbt, II, s. 15; Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı III*, s. 124; Ekber N.Necf, *Karahanlılar*, İstanbul 2005, s. 326.

21 Bkz.: Pritsak, aynı eser, s. 263; Özaydın, “Karahanlılar”, *DİA.*, s.408. Sevim, Sıbt II, s.48’de kızkardeşi olarak zikredilmektedir. Ayrıca Bkz.: Ahmed b.Mahmud, *Selçuknâme*, s. 113.

22 Bkz.: Sevim, Sıbt, II, s. 49; Ahmed b. Mahmud, aynı eser, 114.

23 Bkz.: G. Ögün Bezer, “Terken Hatun”, *DİA.*, s. 510.

24 Bkz.: İbn el-Esir, *Trk.Trç.*: .IX, s. 301; İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, s. 15; Sevim, Sıbt, II, s. 15 not 34; Bezer, aynı yer.

25 Bkz.: Muhammed b.Ali b.Süleyman er-Râvendî, *Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sürûr*, Trk. Çev.: Ahmed Ateş, Ankara 1957 I, s. 130; *Tarih-i Güzide*, s. 435; O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965, s. 107; Bezer, aynı yer.

kında da tereddütler bulunmaktadır. Genelde bu tarih Şevval 457/Eylül 1065 olarak verilmektedir²⁶. Melikşah 9 Cumada I. 447/6 Ağustos 1055'de dünyaya geldiğine ve 1065'de on yaşında bulunduğuna göre, henüz bir evlilik için yaşı küçüktür. Terken Hatun'un da bu yaşlarda ve daha küçük olması muhtemeldir. Rahmetli hocam Kafesoğlu,²⁷ "bu tarihin resmî nikâh yılını verdiği unutulmamalıdır" demektedir ki, biz de bu görüşe katılmaktayız. Dolayısıyla gerçek evlilik (veya birleşme) daha sonraki bir tarihte yapılmış olmalıdır²⁸.

Bezer ("Terken Hatun", *D/İA*. s.510), onların h.470/1077-78'den önceki bir tarihte evlenmeleri gerekmektedir, demektedir. Ancak bu evlilik konusu ve Melikşah'ın yaşı etraflıca araştırılmalıdır. Bu evliliğin hangi şehirde yapıldığı konusu da tartışmalıdır. İbn el-Esir (X,s.52), Sultan Alp Arslan Merv'de oğlu Melikşah'ı Maverâünnehir hakanı'nın kızıyla evlendirdiğini, (h.-1063/456 1064) zifafında bu sırada olduğunu belirtmektedir²⁹. Ancak kanaatimizce bu evlilik Nişabur'da gerçekleşmiştir. Nitekim Sibt (II, s.49), Bedr Mühelhil'in Nişabur'dan döndüğü, esasında Sultan Alp Arslan'ın onu oğlu Melikşah'ın Türk hükümdarı Tabgaç'ın kızıyla kıyılan nikâhında bulunması için davet ettiğini belirtmektedir. Öte yandan Mirhand da³⁰ bu evliliğin Nişabur'da olduğunu zikretmekte ve düğün hakkında bilgi vermektedir.

Düğüne gelince; "Sultan Alp Arslan'ın daha önce Semerkant'a göndermiş olduğu elçi ki, Hakan-ı a'zamin kızını Melikşah ile evlilik yolunda istemişti. Gelin, Ceyhun'dan geçmiş ve Nişabur'a yönelmişti. Bunun üzerine sultan şehrin süslenmesini emretti. Gelin haşmet ile şehre girdi. Onun mahaffesi önünde padişahların hizmetine lââyık bin memluk Türk ve bin carie gitmekte idi. Her biri Türkistan'ın zariflerinden elinde bir hediye vardı. Geçtikleri her bir köy ve mahalle misk,'ud, anber ve kâfur gibi kokular serpmekte idiler. O cennet topluluğundan huriler kasırlarda gezmekte idiler. Zifaf namazı sonu lââyık olanlara sadakalar dağıtıldı. Nişabur'da fakirler ve ihtiyaç sahibi kimse kalmadı"³¹.

Gazneliler 'de olduğu gibi Selçuklular Sultan Alp Arslan devrinde Karahanlılar ile iki hanedan arasında de evlilikler yapmışlardır.

26 Sevim, Sibt, II, s. 15; Turan, aynı eser, s. 107. İbn el-Esir (Trk.Trç. X, s. 52) bu tarihi 456/1063-1064 olarak veriyor. Ayrıca Bkz.: Kafesoğlu, aynı eser, s. 15; Bezer, aynı yer.

27 Bkz.: aynı yer.

28 Bir örnek olarak Salgurlular'dan Abiş Hatun ile Hülagu'nun oğlu Mengü Timur'un evliliği için Bkz.: E. Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, Ankara 1975, s. 111, not 1.

29 Ayrıca Bkz.: Turan, aynı eser, s. 107.

30 Bkz.: s. 272.

31 Bkz.: aynı eser, s. 272-273; O. Turan (aynı eser, s. 107), kısa da olsa bu düğünden bahsetmekte, fakat Merv şehrinde yapıldığını belirtmektedir.

HAÇLI SEFERLERİNİN HAZIRLAYICISI OLARAK MALAZGİRT SAVAŞI

Aydın USTA

Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Türkler tarih sahnesine çıktıkları dönemden itibaren sadece bölgesel ve dönemsel değil etkilerini yüzyıllar boyunca gösterecek, genele yayılan izler bırakmışlardır. Bu çerçevede tarih boyunca birçok önemli gelişmenin mimarı oldukları gibi çeşitli millet ve kavimlerle siyasî, ekonomik ve sosyo-kültürel sahalarda ilişkide bulunmuşlardır. Avrupa coğrafyasının etnik şekillenmesinin ilk adımını teşkil eden Kavimler Göçü bunun en açık örneklerinden biridir. Yine Türklerin İslamiyeti özellikle de Sünni inanç akidelerini kabul etmelerinin de Türk, İslam ve dünya tarihinin seyrini nasıl değiştirdiği herkesin malumdur. X. yy. içerisinde Türkler arasında yoğun bir şekilde kendisini hissettiren İslamlaşma sürecinin ardından adlarını duyuran Sâmânîler, Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular gibi Türk devletleri hüküm sürdükleri dönemler dâhilinde her sahada söz sahibi olabilmeyi başarmışlardır.

Bilhassa Selçuklular 1040'daki devletleşme süreçlerini tamamlamalarından itibaren takip ettikleri siyaset ve uygulamalarıyla tarihin genel akışı içerisinde güçlü tesirler bırakmışlardır. Bu devletin kuruluşunun öncesine dahi tarihleyebileceğimiz¹, yerleşmiş siyasî dengelerini değiştirecek şekilde Orta-doğu'da varlığını hissettirmesi uzun süredir Bizans-Fatimî ortaklığının arasında sessiz kalmaya zorlanan Sünni İslam'ın yeni bir atılım gücü kazanmasına yetmiştir. Onların, Türkmenler konusundaki tasarrufları da Anadolu'nun etnik

¹ Selçuklular tarafından Anadolu topraklarına düzenlenen ilk akın hareketi ve bunun ortaya çıkardığı tesirler için Bkz., İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti", 60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuat Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, s. 259-274.

ve dinî kimliğini değiştirerek bu coğrafyanın Türkleşmesi sonucunu da bera-berinde getirmiştir. Nitekim bölge XII. yy.'ın ortalarından itibaren *Türkiye* adıyla anılmaya bařlamıřtır².

Selçukluların Türkmen politikasının ve dolayısıyla Anadolu'nun Türkleşmesi-nin anahtarı ise 1071 yılı Ağustos'unda Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan tara-fından Bizans'a karşı kazanılan *Malazgirt Savaşı*'dır. Burada kazanılan zafer Türk tarihi içerisinde geleceği şekillendiren bir yere sahiptir ve öncelikle Orta Asya'dan Osmanlı Devleti'ne kadar uzanan zincirin en temel halkalarından biridir. Ayrıca Anadolu'nun sosyal ve dinî kimliğini değiştirmiştir. Yine düşün-sel ve edebî sahada cihat düşüncesi çerçevesinde gelecekte Hristiyan dünya-sına karşı kazanılan pek çok zafer de Malazgirt ile özdeřleřtirilmiřtir³. Diğer taraftan bu zafer akisleri bakımından sadece Türk tarihini şekillendirmekle kalmamıştır. Nitekim ortaya çıkardığı sonuçları itibarıyla, dünya tarihin en önemli olayları arasında yer alan Haçlı Seferlerinin hazırlayıcı unsurlarından biri olarak da değerlendirilmektedir. Çalışmamızda söz konusu bu fikrin müs-pet/menfi tenkidinin yapılmasına ve Malazgirt Zaferi ile Haçlı Seferleri ara-sındaki bağın gerçekliği ele alınmaya çalışılacaktır.

Bizans yani Doğu Roma İmparatorluğu Haçlı Seferlerinin düşünceden fiile dö-nüştüğü XI. yy.'ın sonlarında Hristiyanlığın doğu sınırının koruyucusu olarak telakki edilmekteydi. İlk İslam fetihlerinin ardından savunmada kalmaya zor-lanmasına karşın IX. yy.'ın sonlarından itibaren önce dengeyi kurmuş sonra-sında ise üstünlüğü ele almayı başarmıştı. Fakat İmparator II. Basileios'un 1025 senesindeki ölümünün ardından baş gösteren uzun süreli yönetim za-fiyetinin Anadolu'ya yapılan Türk akınlarıyla aynı zamana rastlaması Bizans adına büyük bir talihsizlik olmuştu. Nihayetinde 1071'de Sultan Alparslan komutasındaki Selçuklu ordusuna karşı Malazgirt'te alınan yenilginin ve son-rasındaki gelişmelerin ortaya çıkardığı menfi tesirler Bizans'ı ciddi şekilde yıpratmış ve güçten düşürmüştü. Öyle ki Steven Runciman'a göre *Malazgirt Savaşı Bizans tarihinin kesin felaketi*di⁴. Bununla birlikte felaket kelime-sine gerçek anlamını kazandıran husus savaşın akabinde Bizans'ta başlayan taht mücadeleleri olmuştu. Nitekim İmparator Romanos Diogenes'in kendisi-ni esir eden Sultan Alparslan ile yaptığı ve nispeten hafif şartlar içeren barışın ardından İstanbul'a geriye dönerken hal'i dolayısıyla anlaşmanın iptali de

2 Konuyla ilgili bkz., Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, İng. Trc.: Virginia Gignerrick Bery, New York 1948, s. 87.

3 Carole Hillenbrand, *Turkish Myth and Muslim Symbol, The Battle of Manzikert*, Edinburg 2007, s. 147-186.

4 *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, Trk. Trc.: Fikret İşiltan, Ankara 1998, s. 50.

yeni Türk akınlarının habercisiydi. Durumdan istifade eden Türk akıncıları geri dönmeksizin Anadolu'nun her yerinde faaliyetlere giriştiler.

Doğu'nun en büyük Hristiyan devletinin içine düştüğü bu zafiyet Haçlı Seferleri'nin fikir babalarına da bulunmaz bir fırsat bahşetmişti. Üstelik Hristiyanlığın en kutsal mekânı Kudüs de aynı tehdidin hâkimiyeti altına girmişti. Nitekim Papa II. Urbanus'un 1095 Kasım'ında Clermont'da yaptığı ve Haçlı zincirinin boşalmasını, batının askerî gücünün doğuya karşı hareketlenmesini sağlayan konuşmasında bütün bunlar açık bir şekilde vurgulanmaktaydı. Papa; *Sizlere bütün insanlar için endişe verici bazı haberleri aktarmak istiyorum. Sürekli zihinlerimizde en önde yer alan Kudüs ve Konstantinopolis şehrinde endişe verici haberler geliyor. İran ırkından gelen ve Tanrı tanımaz bir topluluk, Hristiyan topraklarını işgal ettiler. Buraları yağma, katliam ve yangınlarla insansız bıraktılar. Hristiyanların bir kısmını öldürüp bir kısmını esir ettiler. Tanrının kiliselerini çiğneyip onları kendi ibadetgâhlarına çevirdiler. Kendi pislikleri ile kilise mihraplarını kirllettiler. Kudüs, dünyanın merkezi ve cennettir. Kurtarıcımız gelişiyse onu onurlandırmış, sözleriyle süslemiştir. Hz. İsa ölümüyle orayı kurtarmış mezarıyla güzelleştirmiştir. Şimdi ise bu dünyanın merkezi olan soylu şehir, düşmanlarının ve Tanrısızların elinde esirdir. Sizlere kendisini kurtarmanız ve yardıma gelmeniz için yalvarmakta ve dua etmektedir. Tanrı, sizlere diğer uluslara karşı yaptığınız savaşlarda büyük bir zafer vadetmektedir. Bu yolu kabul edenler günahlarından affedileceklerdir. Cennetin Krallığı'nın kaçınılmaz zaferinde yerlerini alacaklardır.*⁵ Şeklinde *İncil*'den alıntılarla ve yoğun bir hamaset duygusuyla süslediği konuşmasıyla açıkça Malazgirt Savaşı'nın etkileri üzerinden hareket etmişti. Bu yönüyle bakıldığında olayların doğal bir gelişimin süreci takip ettiği ve Malazgirt'in Haçlı Seferleri için *Casus Belli* yani bir savaş nedeni olduğu görülmektedir⁶.

Ancak kesin bir yargıya varmadan evvel fikirlerimize temel teşkil etmesi açısından seferlerin öncesinde ve seferler sırasında Bizans ve Ortaçağ Avrupa-

⁵ Papa'nın Clermont Konsili'nde yapmış olduğu konuşmanın farklı versiyonları I. Haçlı Seferi'ne de şahitlik eden o dönemin kaynakları tarafından aktarılmaktadır. Bununla ilgili Bkz.: Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*, İng. Trc.: F. Rita Ryan, *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, Knoxville 1969, s. 61-67; Robertus Monochus (Robert the Monk), *Historia Iherosolimitana*, İng. Trc.: Carol Sweetenham, *Robert the Monk's History of the First Crusade*, Burlington 2005, s. 79-82.

⁶ Brian T. Carey, "Debacle at Manzikert, 1071; Prelude to Crusades" *Medieval History, Issue*, January 2004, s. 17, 23. Aynı şekilde Jonathan Riley-Smith (*Haçlılar Kimlerdi*, İstanbul 2005, s. 20-30) ve Alfred Friendly, *The Dreadful Day: The Battle of Manzikert, 1071*, Londra 1982, s. 217-226) Selçukluların, Ortadoğu'ya gelişleri ve Malazgirt Savaşı'nın sonrasında yaşanan gelişmelerin Haçlı Seferleri için bir mazeret/savaş nedeni teşkil ettiğini söylemektedirler.

sis'nde mevcut iç dinamikler ile karşıtlıklara değinmek gerekmektedir. Yine doğu ile batı arasındaki sosyo-politik ve kültürel farklılıkların vurgulanması da konumuz açısından önemlidir. Zira olayın başkahramanlarından biri durumundaki Bizans İmparatorluğu bütün tarihi boyunca bu tarz ayrışmaların meydana getirdiği sıkıntıların muhatabı olmuştur. Dolayısıyla da öncelikle Bizans'ın durumunu ve Batıyla ilişkilerinin incelenmesi zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Doğu ile Batı Arasında Bir İmparatorluk

Bununla ilgili öncelikle devlet ve toplulukların yer aldıkları coğrafya dolayısıyla kazandıkları, değişimi ve uyumu zorunlu kılan, zaman içinde kalıtsallaşan bazı hususiyetlerini ele almak gerekmektedir. Doğu ile batı arasında yaşam ve anlayış farklılıklarıyla şekillenen tezatlıklar çok erken dönemlerden itibaren görünmeye başlamıştır. Öyle ki aşağıda vereceğimiz örneğin Batı tarafından Bizans'a takılan tutuma kaynaklık ettiği de düşünülebilir. Julius Caesar'ın M.Ö. 44 senesinde öldürülmesinin ardından Roma'da başlayan iktidar mücadelelerinin taraflarından Octavianus ve Antonius bir ara yaptıkları ittifak ile gücü ellerine geçirmişlerdi. Ancak çok geçmeden devletin batısını idare eden Octavianus'un doğu topraklarının hâkimi Antonius ile arası açılmıştı. Octavianus, Senato'da yaptığı konuşmasında Antonius'u doğu adetlerini benimsemek devletin topraklarını başkalarına peşkeş çekmekle suçlamış ve bu sayede Roma'yı arkasına almayı başarmıştı⁷. Onu Roma İmparatorluğu'nun tek hâkimi yapan M.Ö. 31 senesinde Antonius'a karşı kazandığı Aktium Savaşı bir anlamda batının doğuya karşı zaferiydi. Bu durum Roma İmparatorlarından Büyük Konstantinus'un (272-337) birbiri ardına batı hâkimi Maxentius'a karşı kazandığı *Ponte Milvio Zaferi* (312) ve Doğu'nun hâkimi Licinius'a sağladığı üstünlüğün (324) sonrasında Konstantinapolis'in kurularak (330) imparatorluk merkezinin doğuya taşınmasına kadar devam etmişti. Böylelikle Roma uzun yıllardır Avrupa'ya egemenliğinin mihveri olmak rolünü de kaybetmişti.

Diğer taraftan bu olay Doğu Roma'yı (Bizans'ı) *Imperium Romanum*'un bir parçası olmaktan çıkararak, çevre tesiriyle bir doğu unsuru haline getiren dönüşümünün başlangıcı da kabul edilebilir. Ostrogorsky bu gelişmenin nihayetini *nitekim tarihi gelişmesinin sonunda artık Bizanslıların devleti bir zamanki Roma İmparatorluğu ile isimden ve yerine getirilmesi imkânsız iddialarından başka müşterek hiçbir şeye sahip değildir* sözleriyle ifade etmektedir⁸.

⁷ Plutarkhos, *Marcus Antonius*, Trk. Trc.: Mehmet Özaktürk, Ankara 1992, s. 59-62.

⁸ *Bizans Devleti Tarihi*, Trk. Trc.: Fikret İşıltan, Ankara 1995, s. 26.

Süreç dâhilinde Iustinianos (527-565)'un Kavimler Göçü'nün akabinde ancak bu kez Doğu merkezli olmak üzere *Imperium Romanum*'u yeniden ihya etmek çabaları da uzun vadede Batının yeni hâkimleri tarafından başarısızlığa uğratılmıştı. Artık Büyük Roma'nın hayatta kalan doğudaki parçası bulunduğu coğrafyanın ve kültür çevresinin gerekliliklerine göre kendisini şekillendirecekti.

Nitekim kısa süre sonra başlayacak İmparator Herakleios'un hükümdarlığı (610-641) Doğu Roma İmparatorluğu için Roma anlayış ve geleneklerinin son bulunduğu ve Bizans devrinin başladığı dönemdir. Nitekim Abu'l-Farac'ın *Tarih*'inin IX. babının başlığı *Bu dokuzuncu seri Roma Kralları ile başlayarak Yunan Kralları ile nihayet bulmaktadır* şeklindedir⁹ Eserin bir sonraki bölümü ise *Yunan Krallarından Arap Krallarına geçen Onuncu Seri burada başlıyor* diye vermiştir¹⁰ Müellif, Herakleios'u da Yunan kralı olarak isimlendirmektedir. Haçlı Seferleri tarihinin başlangıç döneminin önemli yazarlarından Urfalı Mateos ise başlangıçta Bizans'ı, Roma diye betimlemesine rağmen Haçlılarla ilgili bahislerin anlatımına geçmesinden itibaren Haçlıları "Romalıları", Bizans'ı ise "Grekler" şeklinde bir ayrıma tabi tutmuştur¹¹. Benzer bir durum Süryani Mikhail'de de görülmektedir¹². Aynı hususiyet Haçlı kroniklerinde de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Albertus Aquensis, Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'dan *Alexis Imperator Constantinopolis Regni Grecorum* (Greklerin Krallığının ve İstanbul'un İmparatoru Aleksios) olarak bahsetmektedir¹³.

Dini Karşıtlıklar

Elbette ki Bizans ile Batı dünyası arasındaki ilişkilerin gidişatını sadece coğrafî etkilere bağlamak doğru değildir. 313'deki Milano Konsili ile Hristiyanlık, Roma İmparatorluğu'nda serbestlik kazanmış ve 381'de Theodosius (379-395) zamanında resmî din haline gelmişti. Dolayısıyla Doğu ile Batı Hristiyanlık ortak temelinde ve Roma'nın otoritesi altında önemli bir paydada birleşmişti. Doğu menşeli olmasına karşın Hristiyanlığın merkezi Hz. İsa'nın iki büyük havarisi Petrus ve Pavlus'un birbiri ardına hayatlarını kaybettiği Roma olmuştu. Petrus'un halefleri yani Papalığın liderliği Roma İmparatorluğunun her iki kolu tarafından da kabullenilmiş durumdaydı. Bununla birlikte Batı

9 Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, I, Trk. Trc.: Ömer Rıza Doğrul, Ankara, 1999, s. 161-169.

10 Abu'l-Farac, a.g.e. s. 170-291.

11 Urfalı Mateos *Vekayinamesi* (952-1136) ve Papaz Grigor Zeyli (1136-1162), Trk. Trc.: H.D. Andresyan, Ankara 2000, s.189.

12 Süryani Patrik Mikhail'in *Vekayinamesi*, TTK Kütüphanesi, s. 39.

13 Albertus Aquensis, *Historia Ierosolimitana*, *History of the Journey to Jerusalem*, ed. ve Trc., Susan B. Edgington, New York 2007, s. 70-71.

Roma, Kavimler Göçü'ne bağlı olarak hızla yıkılmaya doğru gitmekteydi. İşte tam bu sırada Doğu'nun imparatoru Marcianus'un (450-457) siyasî otoritesini pekiştirmek adına yaptığı hamle doğu ile batı arasında büyük çatlağın ortaya çıkışına sebebiyet verecekti.

Roma İmparatorluğu'nun doğu yarısında devlet ve kilise arasında kimi zaman çatışma halinde olsa da sıkı bir bağ mevcuttu. Bilhassa sapkın mezheplere karşı verilen ortak mücadele İstanbul merkezli doğu kilisesini imparatorların vesayeti altına sokmuştu. Ancak İstanbul Patrikliği derece olarak batıda, imparatorluğun etkisinden uzakta bulunan Papalığın altında yer almaktaydı. Mevcut durum Marcianus'un işine gelen bir şey değildi. Dolayısıyla buna son vermek arzusundaydı. 451'de Kadıköy'de kendi himayesinde Monofizitlere karşı düzenlenen konsilde bu düşüncesini fiiliyata dökmek fırsatını yakaladı ve İstanbul Patrikliğinin Roma ile aynı statüde olduğunu ilan ettirmeyi başardı¹⁴. Papa I. Leo'nun bütün itirazları sonuçsuz kaldı. İmparator yaptığı hamle ile kısa vadede siyaseten elini güçlendirmişti. Ancak bu kararın geleceğe etkileri çok farklı ve büyük olacaktı. Kadıköy'de alınan karar hiçbir zaman kabul etmeyen Papalık ile İstanbul Patrikliği arasında zaman içinde keskin bir dinî ayrılık baş gösterdi. Katolik ve Ortodoksluk adı altında iki tarafında kendi üstünlüğünü savunduğu şiddetli rekabet kimi zaman yapılan birleşme teşebbüslerine karşın güçlü düşmanlık hisleriyle yüzyıllar boyunca devam edecekti. Ayrıca Papalık, Doğu Roma'nın 457'de yaptığı hamlenin cevabını 800 yılında Karalonyenlerin kurucusu Charlemagne'a (Büyük Karl) (768-814) taçlandıracak ve böylelikle Bizans'ın karşısına Batı'da mukabil bir imparator çıkartarak verecekti¹⁵. Papalık bu hareketi Bizans'ı, Batı dünyasının meselelerinden uzak tutmak adına gerçekleştirilmişti. Bunun akabinde Bizans halen İtalya'da hâkimiyetinde kalan bazı şehirlere rağmen Batı'dan hızla uzaklaşmaya devam edecekti. *Tasvir Kırıcılık Dönemi* boyunca siyasî ve dinî aktif bir politika gütmek gücünden yoksun kalan Bizans kendi içindeki bütünlüğü sağlamasının ardından bilhassa dinî konularda papalık ile ciddi bir rekabet içine girecekti. Bu durum ise aradaki düşmanlığı kuvvetlendirmek konusunda en kuvvetli sebepti.

Nitekim Selçuklu akıncıları Bizans'ın doğu sınırlarında giderek artan ölçüde varlıklarını hissettirdikleri sıralarda Doğu ve Batı Hıristiyanlığı arasındaki rekabet bütünüyle dönülmez bir yola girmişti. Zaman zaman siyasî gelişmelerin de etkisiyle yapılan birleşme çabaları 1054 senesindeki *Kiliselerin Ayrılığı*

¹⁴ *The Acts of Council of the Chalcedon*, s.75-84; Dvornik, *Konsiller Tarihi, İznik'ten II. Vatikan'a*, Trk. Trc.: Mehmet S. Aydın, Ankara 1990, s. 17.

¹⁵ Ostrogorsky, s. 170-172; August Bailly, *Bizans Tarihi*, I, Trk. Trc.: Haluk Şahin, İstanbul t.y., s. 93.

(Schisma) ile bütünüyle sonuçsuz kalmıştı. Bu tarihte çözüm için İstanbul'a gönderilen Papalık temsilcisi Umberto'nun muhatabı İstanbul Patriği Kerullarios ile yaptığı görüşmeler sonuçsuz kalmış ve her iki taraf da birbirini aforoz etmişti¹⁶. Kiliseler Ayrılığı, Bizans-Batı ayrışmasının en önemli mesafe taşlarından biri olup etkilerini imparatorluğun yıkılışına kadar sürdürecekti.

Batı'daki Siyasî Çalkantılar

Konuyla alakalı irdelenmesi gereken bir diğer nokta ise Avrupa'daki mevcut siyasî ve sosyal durumun doğudaki gelişmelerle ilgilenmeye ne derece müsaade ettiği sorusudur. Kavimler Göçü sonrasında Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılması Avrupa'daki bütün dengeleri yerinden oynatmıştı. Bu olay Avrupa'nın etnik kimliğinin şekillenmesindeki ilk temel olması kadar Roma-Cermen siyasî birlik eğiliminin ortaya çıkışına da etkide bulunmuştur. Havarî Petrus'un halefleri olarak Papalığın diğer kiliselere üstünlük söylemlerinin ortaya çıkışı da hemen hemen aynı dönemlere rastlamaktadır¹⁷. Başlangıçta özellikle dinî otorite pozisyonu ön plana çıkarılmıştır. Papa I. Gelasius (492-496)'un ortaya attığı *Çifte Kılıçlar Teorisi*'ne göre; Tanrı, Hz. İsa'ya biri dinî diğeri ise dünyevî erki temsil eden iki kılıç vermişti. Bunlar sadece Hz. İsa'da bir arada bulunmuşlardı. Sonrasında ise kılıçlar dinî otoriteyi temsil eden papalık ile dünyevî idarenin başındaki imparatorlar arasında paylaşılmıştır. Papalar dinî, imparatorlar ise dünyevî konularda Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileridir. Öte yandan Gelasius'un fikirlerinin en önemli ve geleceğe taşınacak ihtilafların başlangıcı olan noktası ise kilisenin dünyevî iktidara karşı üstünlüğünün vurgulanmasıdır¹⁸. Nitekim ilerleyen dönemlerde kilisenin gittikçe büyüyen güç ve nüfuzuna paralel olarak Papa VII. Gregorius (1073-1085) üstünlük iddialarını bir adım daha ileri götürerek işi Alman İmparatoru ile fiili çatışmaya kadar vardırmıştı. Ortaya çıkan görüntü ise onun, selevi Gelasius'un fikirlerinin de ilerisine geçerek Hristiyanlık âleminin yegâne lideri olmayı hedeflediğini göstermekteydi¹⁹. Dolayısıyla da Papalığın Hristiyan teolojisine göre; Tanrı'nın Hz. İsa'ya verdiği düşünülen, yukarıda aktarılan

¹⁶ Bekir Zakir Çoban, *Geçmişten Günümüze Papalık*, İstanbul 2009, s. 60-94.

¹⁷ Bekir Zakir Çoban, a.g.e., s. 61; aynı mlf., "Papalık, Tanrının Yeryüzündeki Krallığı", *D.E.Ü.I.F.*, İzmir 2010, s. 120.

¹⁸ M. Ali Ağaoğulları-Levent Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, Ankara 1996, s. 137-145; Sayime Durmaz, Yüksek Ortaçağ'da Papa-İmparator Çatışması: Kılıç ile Âsâ'nın Savaşı", *Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı:1, Çankırı 2010, s. 99.

¹⁹ Papa VII. Gregorius'a göre "bir Hristiyan kral; kiliseye karşı itaatkâr, alçakgönüllülükle boyun eğen ve kiliseye yararlı bir kimse değilse o zaman kilisenin sadece ona yardım etmekle kalmayıp ona karşı çıkması" son derece doğaldır. Gregorius'a göre ideal kral; Petrus'un ve onun vekili olarak Papanın vassali olmalıdır. Bkz.: Ağaoğulları-Köker, a.g.e., s. 173.

siyasî ve dinî gücü tekelinde toplaması gerektiğini düşünüyordu. Bunun için önündeki iki büyük engel ise Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu ve Bizans'ın himayesindeki Ortodoks luk inancı idi. Artık politikasını söz konusu rakiplerini hüküm altına almak üzere şekillendirecekti.

VII. Gregorius uzak olana karşı harekete geçmeden evvel kendi çevresini yani Avrupa'yı ele almayı düşündü. Zira Roma Kilisesi X. yy.'da siyaseten bazı kazanımlar elde etmekle birlikte Papaların tayin ve azil yetkisi de dâhil olmak üzere bütünüyle Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun etkisi altına girmiş durumdaydı. Bir sonraki yüzyılın ikinci yarısından itibaren kilise bu bağılılığı ortadan kaldırmak üzere harekete geçecek kadar kendisini güçlü hissetmekteydi. İlk adım Papalık seçiminin bir kardinaller heyetinin uhdesine verilmesi kararıyla 1059'da atılmıştı. 1073'de papalık makamına gelen VII. Gregorius'un 1075'de yayınladığı 27 maddelik *Dictatus Papae* ise artık sahip olunduğu düşünülen gücün açık bir dışavurumuydu. Buna göre Papalık evrenselliğini ve yeryüzünde var olan her şeyden daha üstün olduğunu vurgulamaktaydı. Ayrıca her türlü siyasî gücün de üstünde imparatorları dahi azletme yetkisine sahip olduğunu belirtip bunu da aforoz yetkisiyle garanti altına almaktaydı²⁰.

Ancak VII. Gregorius *Dictatus Papae*'nin fiiliyata geçirilmesi hususunda karşısında güçlü bir dünyevî rakip bulmuştu. Alman İmparatoru IV. Heinrich, Avrupa siyasetinde elinde bulundurduğu gücü kimseye devretmeye hevesli görünmediği gibi kilise ve din adamları üzerinde öncesinde sahip olduğu yetkileri geri almayı düşünüyordu. Böylece Haçlı Seferlerinin hemen öncesinde *Investiture Controversy* (Atama Tartışması) adıyla bilinen güç mücadelesi bütün şiddetiyle başladı. Mücadelenin ilk döneminde dinî otoritesi sayesinde imparator ile tabileri arasındaki anlaşmazlıkları çok iyi kullanan Papa VII. Gregorius muhatabına önünde diz çöktürmeyi başarmıştı (1077). Ancak ilerleyen dönemde IV. Heinrich üstünlüğü ele geçirdiği gibi *düzmece keşiş* diye hitap ettiği²¹ VII. Gregorius'un yerine bir başka papayı III. Clement'i getirmişti. Gregorius ise ertesi yıl Salerno'da sürgünde ölmüştü. Yerine önce III. Viktor ardından da II. Urbanus geçmişti. Görüldüğü gibi Batı'da dinî ve dünyevî güçler arasındaki iktidar mücadelesi kilisenin gücünü yıpratmış gibi bir çift başlılık meydana getirmişti²².

²⁰ Ernest F. Henderson, *Select Historical Documents of the Middle Ages*, Londra 1910, s. 366-367; Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, Trk. Trc.: Burcu Çığman, Ankara 2006, s. 369; Çoban, *Geçmişten Günümüze Papalık*, s. 96-97; Warren Hollister, *Medieval Europe, A Short History*, Londra 1974, s. 201-202. ²¹ Bkz.: Henderson, a.g.e., s. 372.

²² Ağaoğulları-Köker, s. 167-172; Çoban, s. 98-99; Hollister, a.g.e., s. 202-205.

Selefinin dünyevî güçlerle mücadelesini miras alan II. Urbanus ibreyi tekrardan lehine çevirebilmek adına yeni bir atılım yapmasının gerekliliğinin farkındaydı. Eğer sahip olduğu bütün avantajları bir araya toplayıp harekete geçebilirse başarı sağlayabilirdi. Alman İmparatoru ve Fransa Kralı ile yaptığı mücadeleye karşın bunların küçük dereceli tabileri arasında önemli bir nüfuzu ve bilhassa halk nazarında bütün olanlara karşın kırılmamış bir dinî otoritesi vardı. Bu noktadan hareketle yapacağı hamle siyasî erk anlamında yeniden elini güçlendirebilirdi.

Gerçeklerin Dışa Vurumu

İşte böyle bir sırada Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos'un paralı asker ihtiyacını karşılamak adına yaptığı istek papaya istediği fırsatı vermişti. Uzun yıllardır doğudan ve batıdan topraklarına hücum eden düşmanları tarafından yıpratılan Bizans her zaman paralı askerlere ihtiyaç duymuştu. Bunu da Avrupa'dan, Slavlardan ve göçebe Türk boylarından tedarik etmekteydi. Aynı istek Malazgirt Savaşı'nın hemen sonrasında Romanos Diogenes'in yerine tahta geçen VII. Mikhail tarafından papaya iletilmişti. Buna olumlu bir tepki olarak VII. Gregory kendi komutası altında 50.000 kişilik bir ordu ile Bizans'a yardıma gitmeyi düşünmüştü. Fakat Alman İmparatoruna karşı giriştiği mücadele böyle bir düşüncenin gerçekleşmesini engellemiştir. Öte yandan burada Papa'nın evrensellik iddiaları çerçevesinde asıl niyetinin Bizans'a yardımdan çok İstanbul Kilisesini de hükmü altına almak arzusunu gerçekleştirmek olduğu aşîkârdır.

Şimdi II. Urbanus'a aynı isteği tekrarlayan I. Aleksios, 1081'de iktidarı ele almasının ardından imparatorluğunun Malazgirt'de uğradığı yıkımın izlerini bir yere kadar silmeyi başarmıştı. Her ne kadar Türk akıncıları İstanbul Boğazı'na kadar dayanmış olsalar da Büyük Selçuklu-Türkiye Selçuklu rekabeti²³ ona du-

²³ Selçuklular içinde ailenin atası Selçuk'un iki oğlu Mikail ve Arslan'ın ardılları arasında aile içi liderlik konusunda ciddi bir rekabet mevcuttu. Arslan Yabgu'ya bağlı Türkmenler, Mikaililere (Selçuklulara) itaati kabul etmeyip batıya Anadolu'ya doğru çekilmişlerdi. Tuğrul Bey'in 1063'deki ölümü sonrasında Yabgululardan Kutalmış başarısız bir isyan girişiminde bulunup hayatını kaybetmiş ise de sonradan bunun oğulları Anadolu'ya gelip Yabgulu Türkmenlerinin de desteği ile Türkiye Selçuklu Devleti'ni kurmuşlardı. Akabinde özellikle Güneydoğu Anadolu, Suriye ve Irak toprakları üzerinde iki Selçuklu devleti arasında gerçekleşen rekabet birbirini ardına Türkiye Selçukluları hükümdarları Süleyman Şah ve oğlu Kılıç Arslan'ın hayatını kaybetmesi ile neticelenecekti. Merkezîyetçi bir politika takip eden gelişmeler üzerine Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Türkiye Selçuklularına karşı Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos ile ittifak yapmak üzere kendisine elçi göndermişti. Süleyman Şah'ın ölümünün ardından İznik'i kuşatan Büyük Selçuklu kuvvetlerine karşı Türkiye Selçukluları adına İznik'i savunan Ebu'l-Kasım da Bizans'ın yardımına başvurmuştu. Bkz.: Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993, s. 77, 83-87; Ali Sevim-Erdoğan Mercil, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset-Tekilat ve Kültür*, Ankara 1995, s. 92-93, 427.

rumu dengelemé imkânı vermişti. Şimdi ise ordusunu asker açısından takviye ederek daha ileri bir hamle yapmak amacındaydı. Durumu Mikhail dönemin-den çok farklı idi. Kaldı ki her ne kadar zafiyet içinde olsa da VII. Mikhail dahi muhabatından bir kutsal savaş değil geçmiş uygulamaların bir tekrarı olarak ordusunu yeniden organize edebileceği paralı askerler istemişti.

Fakat ne şekilde gelmiş olursa olsun Aleksios'un isteği II. Urbanus için bulunmaz bir nimetti. Papalığın kaybettiği saygınlığını yeniden elde edebileceği düşüncesiyle yakaladığı fırsata dört elle sarıldı. Böylelikle Roma'nın evrensellik ve Hristiyan âleminin yegâne lideri olmak tezini hayata geçirebilmek adına yeni bir imkân da elde edebilirdi. Kitleleri motive etmenin yanında başlatacağı harekete bütünüyle dinî bir çehre kazandırmak için ise Malazgirt sonrasında yaşanan gelişmelerin yanında Kudüs'ün Müslümanların tecavüzüne uğraması ve kirlenmesi betimlemelerini ön plana çıkaracaktı.

Bu noktada batının, Malazgirt sonrasındaki gelişmelerle ilgili tehdit algısı ya da böyle bir durumun olup-olmadığı sorusu ortaya çıkmaktadır. Kudüs 638 yılından beridir Müslüman hâkimiyetinde idi. Hemen hemen aynı dönemler içerisinde Bizans, Suriye ve Mısır gibi Doğu Akdeniz hâkimiyetinde kilit öneme sahip iki eyaletini daha kaybetmişti. Anadolu'yu çiğneyen İslam orduları, imparatorluğun merkezini dahi birkaç kez kuşatmışlar ve Bizans, Müslümanların haraçgüzarı haline gelmişti. Fakat geçen bütün seneler içinde Batı 1095'de gösterdiği reaksiyonu yinelemek ihtiyacını hissetmemişti. Bununla alakalı Büyük Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından itibaren süre gelen siyasî istikrarsızlık bir mazeret olarak ileri sürülebilir. Ancak Charlemagne gibi güçlü bir imparator döneminde dahi Hristiyanlığın doğu sınırının koruyucusuna yardım etmek bir kenara onun rakibi durumundaki Abbasi Halifesi Harun el-Reşid ile diplomatik ilişki kurmuştur. Görüldüğü gibi Batı'nın zihninde 450 seneyi aşkın bir dönemde kendisi ya da doğudaki Hristiyan kardeşleri için bir tehdit algısı oluşmuş değildi. Bu süre dâhilinde bir anlamda Kudüs'teki İslam hâkimiyeti de kabullenilmişti. Yine aynı şekilde batının kendi içindeki sosyo-politik çatışmaları dururken uzak mesafelerde gerçekleşen bir savaşın sonucuna bağlı olarak kendisini tehdit sezinlemesi ve bunun için harekete geçmek ihtiyacı hissetmesi dönem de dikkate alındığında pek mümkün gözükmemektedir.

Diğer taraftan Batı'nın süratli şekilde reaksiyon gösterdiği ve bize karşılaştırmaya yapmak imkânı sağlayan örneklerimiz de mevcuttur. Avrupa'nın güneybatı ucunda yer alan Endelüs'te çok daha farklı bir hareket tarzı izlenmiştir. Burada 711 yılında başlayan Müslüman fetihleri kısa süre içinde bütün İberik

yanımdasını kapsayacak şekilde genişlemişti. Hatta Fransa içlerine kadar sokulan Müslüman kuvvetleri 732 yılındaki Tours Savaşı'nda aldıkları mağlubiyetin ve Emeviler Hanedanını yavaş yavaş çöküşe doğru gidişinin ardından durmuştu. Ancak yine de Müslüman idaresi Endelüs'de kuvvetli bir şekilde yerleşmeyi başarmışlardı. Uzun sürecek Müslüman idaresi döneminde buradaki Hristiyan ahalî arasında ciddi bir ihtida oranı ortaya çıktığı gibi Hristiyanlık inancını koruyanlar dahi Arapça okuyup yazmaya, Müslümanlar gibi giyinip onların yaşayışını benimsemeye başlamışlardı. Hatta İslamiyeti kabul eden ve Müvelledun ismiyle anılan gruplar ilerleyen dönemler içinde Endelüs'teki Müslüman nüfusunun ağırlıklı kısmını meydana getireceklerdi. Endelüs'teki Müslüman medeniyetinin etkisi zaman içinde buraya gelip-gidenlerin sayesinde Avrupa'da da kendisini hissettirecekti. Böylelikle Hristiyanlık ve onun Avrupa toplumuna kazandırdığı sosyo-kültürel değerler ciddi bir tehdit altına girmişti. Bu nedenle daha Endelüs'teki Müslüman fetihlerinin başlangıcında Hristiyanlar tarafından Kuzey İspanya'da bir direniş hareketi başlatılmıştı (718). Önceleri bölgedeki İspanyol devletçikleri tarafından organize edilen mücadeleler sonrasında Papalığın desteği ve diğer Avrupa devletlerinin katılımı ile geniş çaplı bir Haçlı seferine dönüşmüştü. Buradaki mücadeleler fasıllarla Endelüs'teki son Müslüman şehri Gırnata'nın 1492'deki düşüşüne kadar devam etmişti²⁴. Ardından bölgedeki Müslümanlara ve onlarla müttefik görülen Yahudilere karşı başlatılan Engizisyon Hareketi ve buradaki Müslüman varlığının her alanda silinmeye çalışılmış olması ise herkesin malumudur. Batı tarafından 718'den 1492'ye kadar amansızca ve yorulmadan devam ettirilen akabinde ise muhatabının bütün izlerini silmeye yönelik tutum sadece buradaki Müslüman varlığının Avrupa'ya yakınlığı ve etkileri anlamında gerçek bir tehdit olarak algılanmasıyla açıklanabilir.

İki olay arasında karşılaştırma yapıldığında düşünce anlamında birbirlerinden gece ile gündüz kadar farklı oldukları açık şekilde görülmektedir. Dolayısıyla papalığın, Malazgirt sonrasında oluşan tehdidi ve Hristiyanlığın kutsal mekânlarının uğradığı hakaretleri (?) temel alarak yaptığı düşünülen çağrının nedenlerinin bir kere daha düşünülmesinin gerekliliği ortadadır. Diğer taraftan yapılan propagandanın her şeye rağmen bilhassa halk nezdinde karşılık bulduğu gerçeği yadsınamaz. Ancak burada hareketin gerçek yönlendiricilerinin

²⁴ Endelüslü Müslümanlara karşı gerçekleştirilen Haçlı Seferleri ve buradaki Müslüman-Hristiyan münasebetleri ile alakalı bkz., Lütfi Şeyban, *Reconquista; Endelüs'te Müslüman-Hristiyan İlişkileri*, İstanbul 2003. Gırnata'nın düşüşünün ardından Endelüs'teki İslamiyetin izlerini silmek adına yapılan faaliyetlerle alakalı ise Bkz.: Ahmad Thomson-Muhammed Ata'ur-Rahim, *Islam in Andalus*, Londra 1996; David Coleman, *Creating Christian Granada, Society and Religious Culture in an Old World Frontier City, 1492-1600*, Londra 2003.

düşüncelerine bakmanın gerekliliği de ortadadır. Üstelik I. Haçlı Seferinin akabinde 1101'de uğranılan başarısızlık neticesinde zamanla Batı'nın doğuya hatta Kudüs'e olan ilgisi giderek azalmıştır. Nitekim 1101 Haçlı Seferi'nde birbiri ardına harekete geçen üç büyük ordunun mevcutlarının önemli bir kısmını gayri askerî ve iskân maksadıyla yola çıkmış siviller oluşturmaktaydı²⁵. Bu seferin kötü akıbetinin ardından bir daha hiçbir zaman bireysel ve küçük çaplı teşebbüsler dışında Avrupa'da sivil halk da Ortadoğu'ya ilgi göstermeyecekti. Öyle ki bir nesil sonrasında bölgedeki Latin nüfusunun azlığı nedeniyle buradaki Haçlı devletçiklerinin ahalisinin ağırlıklı kısmı Paulinler denilen mezleklerden meydana gelecekti.

Ortaçağ Avrupası'nın en büyük din adamı ve vaizlerinden biri olan Aziz Bernard de Clairvaux (1090-1153), Alman İmparatoru III. Konrad'ı Haçlı seferine ikna etmek için ona hitap ederken Hz. İsa'nın ağzından konuşmak zorunda kalmıştı. İmparatora kendisine bahşedilen nimetleri hatırlatarak *be adam senin için yapmadığımız iyilik kaldı mı* diyerek muhatabının sefer konusundaki inadını kırmayı başarabilmişti²⁶. Aynı şekilde III. Haçlı Seferi'nin başlangıcında sürekli savaşlarla birbirini tüketmekte olan İngiliz ve Fransızları sefere ikna etmek için Papa VIII. Gregorius büyük bir gayret sarf etmişti. Sayısını çoğaltabileceğimiz bu örneklerin bize gösterdiği en açık sonuç ilk seferin heyecanı geçtikten sonra Avrupa'nın idarecileri hâkim oldukları sahalardaki politik durumları ön plana çıkararak doğuya bir sefer için pek de istekli olmamışlardır. Diğer taraftan uzak mesafelerde gerçekleşen gelişmeler, onlar için çok fazla bağlayıcı değildi. Daha açık bir ifade ile kendileri için açık ve gerçek bir tehlike içermiyordu. Yine örneklerden gitmek gerekirse Alman İmparatoru II. Frederich çeşitli sebeplerden ötürü Haçlı seferine çıkmadığı için Papa IX. Gregory tarafından aforoz edilmişti. Buna rağmen çıktığı seferde politik görüşmelerle de olsa Kudüs'ü yeniden Hristiyanlığa kazandırmasına karşın İtalya'daki toprakları Papalık kuvvetleri tarafından yağma ve baskınlara uğratıldığı için geri dönmek zorunda kalmıştı²⁷. Ayrıca Avrupa'da devam etmekte

25 1101 Haçlı Seferleri ve akıbetiyle alakalı Bkz.: Runciman, II, 15-25; J. L. Cate, "The Crusade of 1101", *A History of the Crusades*, I, *First Hundred Years*, gen. Ed. K.M. Setton, Wisconsin 1969, s.343-367; Işın Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", *Prof. Dr. Fikret İşıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995, s.17-56.

26 Tafsilat için Bkz.: Runciman, II, 212-213; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, Ankara 2003, s. 18-21.

27 Bkz.: Runciman, III, 155-169; David Abulafia, *Frederick II, A Medieval Emperor*, New York 1988, s. 164-201; Thomas C. Van Cleve, "The Crusade of Frederick II", *A History of the Crusades*, II, *The Later Crusades 1189-1311*, gen. Ed. K.M. Setton, Wisconsin 1969, s.429-462.

olan ekonomik kriz de uzak mesafeli ve büyük çaplı seferlerin yapılmasını engelleyen bir diğer unsurdur.

Haçlı Seferleri sırasında Bizans'ın Batı ile münasebetleri

Son olarak Papa II. Urbanus'un konuşmasında Haçlı seferlerinin ikinci temel hareket unsuru olarak görülen Doğulu Hristiyan kardeş yani Bizans ile seferler süresince mevcut ilişkilere bakmak gerekmektedir. Bizans ile Batı'nın arasındaki ilişkilerin Haçlı seferlerine gelinceye değin pek de iyi niyet çerçevesinde sürdürülemediğinden yukarıda bahsedildi. Şimdi ise seferler süresince tarafların birbirleriyle ilişkileri hakkında mevcut örneklerden hareketle bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır. Ortadoğu'daki Ortodoks tebanın dışında kalan diğer Hristiyan unsurların da Papa'nın Clermont'taki söylemlerinin dışında tutuldukları bilinmektedir²⁸.

İmparator Aleksios paralı asker isteğine cevap olarak karşısında büyük ve tamamen kendisinden bağımsız hareket etmeye meyilli büyük ordular bulmuştu. Üstelik bu gelenlerden bazılarıyla arada uzun süreden beridir sürüp giden bir düşmanlık mevcuttu. Haçlı kumandanlarından Norman asıllı Bohemund kısa süre öncesine kadar babası Robert Guiscard ile birlikte Bizans'ın baş düşmanı konumundaydı. Hatta bunlarla savaşmak üzere İmparator Aleksios Komnenos, Türkiye Selçuklu hükümdarı Süleyman Şah'tan askerî destek talebinde bulunmuştu²⁹. Ayrıca yine bahsi geçen Norman liderleriyle savaşmak üzere Balkanlardaki gayrimüslim Türklerden de paralı asker toplamış ve bu sayede tehlikeli rakiplerini mağlup etmeyi başarmıştı³⁰. 1096 yılına gelindiğinde ise Aleksios, Bohemund'u ve diğer Batılı liderleri müttefik olarak selamlamak zorunda kalmıştı. Kendi kızı Anna Komnena'nın ifadelerine göre İmparator, yaptıkları anlaşmaları ilk fırsatta utanmazca çiğneyen Haçlılardan çekinmekteydi³¹. Ortak bir amaç uğruna ve yardım için harekete geçilmiş olmasına karşın Bizanslılar ile Haçlılar arasında gerek bu orduların geçişi sırasında Balkanlarda, gerek İstanbul önlerinde ve gerekse imparatorluk sarayında yapılan mülakatlarda pek de hoş olmayan ve dostluk tabiri çerçevesine sığdırmayacak hadiseler yaşanmıştı. Hatta geleceğin müstakbel Kudüs Kralı Baudouin'in (I.) idaresindeki bir Haçlı kuvveti İstanbul surlarına

²⁸ Konuyla ilgili Bkz.: Aydın Usta, "Haçlılar ve Doğu Hristiyanları Arasındaki İlişkiler", *Belleten*, LXXVII, sayı: 279, Ankara Ağustos 2013, s. 365-395.

²⁹ Anna Komnena, *Alexiad*, *Malazgirt'in Sonrası*, Trk. Trc.: Bilge Umar, İstanbul 1996, s. 132-133.

³⁰ Anna Komnena, a.g.e., s. 151-169.

³¹ *Alexiad*, s. 302-303.

dahi saldırmaktan çekinmemişti³². Elbette ki bunda geçmişte yaşanan siyasi ve dinî karıştırlıkların önemli yeri vardı. Taraflar arasında daha başlangıçta kendisini gösteren samimiyetsiz hava akabinde bütün seferler boyunca devam edecekti. Bizanslı müellifler muhatapları ile alakalı tasvirlerinde Türkler için kullandıkları *barbarlar* ifadesini tercih ettikleri gibi yine Haçlılar, Bizans edebiyatında *batıdan gelen vahşi hayvanlar* olarak yer bulacaklardı³³. Dönemin Latin kroniklerine bakıldığında da bilhassa Bizans İmparatoru Aleksios ile alakalı benzeri aşağılayıcı ifadelerle sıklıkla rastlanmaktadır³⁴. Öyle ki Anna Komnena'nın Haçlılarla ilgili yukarıda aktarılan değerlendirmesi aradan geçen uzun süre dâhilinde yaşanan gelişmelerin de tecrübesi ve 1204'de İstanbul'un Haçlılar tarafından işgalinin verdiği hayal kırıklığı ile Niketas Khoniates tarafından *Tanrıya kendilerini adadıklarını ve onun izinden gittiklerini söylemişlerdi. Aslında sahtekârdılar. Kutsal Mezarın intikamını almak bahanesiyle İsa'ya karşı açıkça saldırdılar ve çarmıhı sırtlarındaki çarmıhla devirdiler. Altın ve gümüş uğruna hacın üzerinde tepinmeye bile çekinmediler. İncileri avuçlayarak İsa'yı reddettiler. En adi hayvanlara en değerli en kutsanmış incileri dağıttılar* cümleleriyle daha şiddetli bir şekilde tekrarlanmıştı³⁵.

Yine Niketas sözlerinin devamında Haçlıların, Bizans'a yardım için harekete geçtikleri Müslümanların tutumunu ise *İsmail oğulları böyle davranmamışlardı. Çünkü onlar Kudüs'ü zapt edince Latinlere merhamet ve iyilik ile davranmışlardı. Onlar Latin kadınlarının peşinde kişnemediler ve İsa'nın mezarını kirlfetmediler. Adi bir mezarlığa çevirmediler. Hayat veren mezarı Hades'e giden bir yol yapmadılar. Ne yaşamı ölüme ne de dirilişi felakete döndürdüler.... İşte İsa'nın düşmanı olan Müslümanlar, Hristiyan Latinlere böyle davranmışlardı. Kılıç çekmeden, yangın çıkarmadan onlara*

32 Haçlılar sözde yardımına koştukları Bizans'a karşı bu devletin Balkanlardaki topraklarına ayak basmalarından itibaren düşmanca tavırlar göstermekten çekinmemişlerdir. *Halkın Seferi* ordusunun yaptıkları yağma ve taşkınlıkların tahammül edilemez bir hal almasının ardından Bizans Ordusu ile bunlar arasında üstünlüğün Bizanslılarda kaldığı bir savaş dahi cereyan etmişti. Daha düzenli kuvvetler olmalarına karşılık I. Haçlı Seferi orduları da İstanbul'da, İmparator ve Haçlı liderleri arasında yapılan görüşmelerde yukarıda aktarılan şekilde ve buna benzer tavırlar sergilemekten çekinmemişlerdir. Konuyla alakalı tafsilatlı bilgi için bkz., Runciman, I, 96-100, 115-117. Ralf-Johannes Lilie (*Byzantium and the Crusader State 1096-1204*, Oxford 1993, s. 8-9) ise kardeşi surlara saldıran Godefroi'nin aslında Bizans ile savaşmak gibi bir niyetinin olmadığı sadece İmparator ile yapılacak anlaşmada daha iyi şartlar elde etmek istediğini belirtmiştir ki bu da aslında Haçlı liderlerinin seferden beklentileriyle ilgili bir dışı vurumu ifade etmektedir.

33 Elizabeth Jeffreys-Michael Jeffreys, "The Wild Beast From the West, Immediate Literary Reactions in Byzantium to the Second Crusade", *The Crusade to the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, ed. Angeliki E. Laiou-Roy Parviz Mottahedeh, Washington 2001, s. 101-116.

34 Aydın Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, İstanbul 2008, s. 135, 233n.

35 Niketas Khoniates, *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206)*, İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması, trk. Trc. İşin Demirkent, İstanbul 2004, s. 150-151.

*karşı merhametli olmuşlardı. Fakat bu iyi Hıristiyanlar biz din kardeşlerine karşı biraz önce belirttiğimiz gibi farklı davrandılar. Biz ki İsa'yı seviyoruz, onlarla aynı dindeniz ve onlara karşı da suç işlemedik... cümleleriyle aktarmaktadır*³⁶.

Batının Bizans ile ilgili niyetlerini açıkça gözler önüne seren en önemli olaydan biri ise 1107 yılı sonlarında başlayıp 1108'de başarısızlıkla nihayete erdirilen Bizans'a karşı yapılan ilk Haçlı seferidir. Burada, bahse konu sefer ile ilgili askerî olayları anlatmaktan ziyade ifade ettiği mana üzerinde durmaya çalışacağız. Norman Kontu Bohemund, Haçlı seferlerine Bizans'ın dostu olarak katılmasına rağmen zaman içinde muhatabına karşı içinde mevcut düşmanlık hisleri yeniden alevlenmişti. Büyük ümitlerle çıkılan 1101 Haçlı Seferlerinin Türkiye Selçukluları tarafından başarısızlığa uğratılması ve bununla alakalı oluşan hayal kırıklığının gelişmelerin sorumlusu olarak görülen Bizans'a karşı bir nefrete dönüşmesi Bohemund'un işine gelmişti. 1105 senesinde Avrupa'ya geçen Bohemund, Papa II. Pascalis'i ikna ederek Bizans üzerine bir sefere çıkılması için müsaade almıştı. Ancak Papa'nın dışında Fransa Kralı I. Philippe'nin de desteğiyle topladığı kuvvetler Draç önlerinde Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın gönderdiği birlikler tarafından da desteklenen Aleksios Komnenos tarafından kuşatılıp teslim zorlanacaktı³⁷.

Bohemund'un, Papa II. Paschalis'in de desteğiyle Bizans üzerine gerçekleştirdiği bu sefer gerçekte büyük Haçlı Seferlerinin amacı, çıkış noktasıyla alakalı büyük bir ironiydi. Papa II. Urbanus'un Türklerin Ortadoğu'ya gelişi Malazgirt sonrası gelişmeler, kutsal yerlerin yeniden Hıristiyan hâkimiyetine kazandırılması ve Doğulu Hıristiyan kardeş Bizans'a yardım için kitleleri harekete geçirmişti. Burada açık hedef Türkler idi. Şimdi ise aynı Batı dünyası Doğulu Hıristiyan kardeşi üzerine bir Haçlı seferine çıkarken bu kez Bizans'a yardıma gelen ise Türkler olmuştu. Hatta Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan çıktığı Doğu seferi sırasında, kuvvetlerinden bir kısmının anlaşma gereği Draç'ta, İmparator Aleksios Komnenos'un yanında olması nedeniyle 1107 senesinde

³⁶ Niketas Khoniates, a.g.e., s. 151-152.

³⁷ Tafsilat için Bkz.: Runciman, II, 39-42; Lilie, a.g.e., s. 72-82; Usta, a.g.e., s. 137-140; Ebru Altan, "Bizans'a Karşı İlk Haçlı Seferi Girişimi ve 1108 Devol Anlaşması", *Osmanlı'nın İzinde Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, I, Haz.: F. Emecen-İ. Keskin-A. Ahmetbeyoğlu, İstanbul 2013, s. 107-117.

Habur Nehri kıyısında karşılaştığı Emîr Çavlı'ya karşı mağlup olmuş ve savaşın neticesine hayatını kaybetmişti³⁸.

Bizans ile Haçlılar arasındaki düşmanlığın son ve belki de en önemli perdesi IV. Haçlı Seferi'nde karşımıza çıkmaktadır ki Batı bu seferin sonrasında İstanbul'u ele geçirerek ciddi bir yağma ve tahribe maruz bırakmasına ilaveten Bizans'ın kalbinde bir Latin İmparatorluğu kurulmuştu (1204). Şehirde yapılan yağmanın daha önce I. Haçlı Seferi'nde Antakya ve Kudüs'te gerçekleştirilenlerden hiç de aşağı kalan bir tarafı olmamıştı³⁹. Böylece Batı, Türk akınlarna karşı tehlikede gördüğü doğulu kardeşine son darbeyi bizzat kendisi vurmuştu.

Sonuç olarak; 1071 Ağustos'unda gerçekleşen Malazgirt Savaşı öncelikle Türk tarihinde yeni bir dönemin kapılarını ararken Bizans İmparatorluğu için 1453'e giden sürecin de başlangıcını temsil etmektedir. Ancak her şeye karşın ilk sonuçları itibarıyla Bizans adına çok da felaket ve korkutucu bir tablo içermemektedir. Zira Bizans tarihinin her döneminde olduğu gibi güttüğü denge politikası ve uyguladığı siyasî entrikalarla bazen de umulmadık anlarda gerçekleşen olaylar sayesinde varlığını Malazgirt sonrasında da uzun süre korumayı bilmiştir. Haçlı Seferleri bu umulmadık olaylar için verilebilecek en güzel örneklerden biridir. İlim dünyasındaki genel düşünce Malazgirt ve sonrasındaki gelişmelerin Haçlı Seferlerinin hazırlayıcısı ve savaş nedeni olduğu şeklindedir.

Hristiyanlığın kutsal mekanı Kudüs'ün inançsızların elinden kurtarılması ve zor durumda kalan Doğulu Hristiyan kardeşlere yardım gibi tarihi alt yapısını Malazgirt Savaşı'ndan alan bu iki sebep seferler sırasında kitlelerin harekete geçirilmesi için başlıca motivasyon kaynağı işlevini görmüştür. Ancak çalışmamızın başından itibaren aktarmaya çalıştığımız tarihî arka plan, ortaya konulan nedenlerin yüzeyselliğinin bir ispatı gibidir.

Papa II. Urbanus'un 1095'de Clermont Konsili'nde yaptığı konuşmanın içeriğini oluşturan, insanları *Deus le vult* (Tanrı istiyor) çığlıklarıyla harekete geçiren ve Malazgirt ile ilişkilendirilen nedenler aslında sadece birer mazeret ve peçeden ibarettir. Gerçekte ise Avrupa'daki siyasî, sosyal ve ekonomik krizler seferlerin temelini oluşturmaktadır. Bilhassa papalığın X. yy. da entelektüel

³⁸ Turan, a.g.e., s. 108-111; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara 1996, s. 56-58.

³⁹ Olayın bizzat tanığı olan müelliflerin ağzından İstanbul'daki Haçlı işgali ile alakalı Bkz.: Geoffroi de Villehardouin-Henri de Valenciennes, *IV. Haçlı Seferi Kronikleri*, Trk. Trc.: Ali Berktaş, İstanbul 2008, s. 60-75; Niketas Khoniates, a.g.e., s. 144-170.

ve sosyo-ekonomik sahalarda elde ettiği birikimi siyasete taşıma isteğinin izleri burada açıkça kendini göstermektedir. Bu kurum, Cluny Tarikatı eliyle organize ettiği reform hareketini takiben başlattığı siyasî erk mücadelesinde kendisinin yönlendirmesiyle yapılacak dinî içerikli bir seferin getireceği prestijin farkındaydı. Ayrıca böyle bir hareket onun otorite ve evrensellik iddialarını bir düşünce olmaktan çıkarıp gerçeğe dönüştürebilecek önemli bir fırsattı. 451'den beri otoritesi altına almaya çalıştığı Ortodoks Kilisesi üzerindeki emellerini bu vesileyle harekete geçirebilirdi. Çünkü Kadıköy Konsili sonrasında baş gösteren *schisma* (kiliseler ayrılığı) Roma'nın evrensellik düşüncelerinin önündeki en önemli engel durumundaydı. Yapılacak sefer bu ayrışmanın baş sorumlusu, artık batının değerlerinden tamamen uzaklaşmış Bizans ile de hesaplaşmak ve sahip olduğu coğrafyaya hükmedebilmek şansını da verebilirdi. Nitekim yukarıda aktarılan Batı'nın Bizans ile seferler öncesinde ve sırasındaki ilişkileri dikkate alındığında aslında muhatabını Müslümanlardan çok da farklı görmediği açıktır. Bu şekilde konuya bir Doğu-Batı mücadelesi olarak da bakmak mümkündür. Dolayısıyla Türklerin, Ön Asya'ya ilerlemesinden duyulan endişe ve bu nedenle oluşturduğu farz edilen tehdit algısı da haliyle mesnetsiz kalmaktadır.

Bu noktadan hareketle Malazgirt Savaşı'nın aslında Haçlı Seferleri'nin fikir babaları için gerçek düşüncelerini fiile dökmek için eşi bulunmaz bir bahane- den başka bir şey olamayacağı açıkça görülmektedir. Zira din, insanoğlunun sosyal yaşantısını ve psikolojisini şekillendiren dolayısıyla da tarihe yön veren olayların gelişimindeki başlıca motivasyon kaynağıdır. Özellikle Ortaçağ için bu çok daha açıklanabilir bir gerçekliktir.

Ancak her ne kadar Papalığın gerçek düşüncelerini gizlemek üzere bir mazeret teşkil etse de olayların gelişiminde kitlelerin harekete geçirilmesi hususunda hazırladığı zemin nedeniyle Malazgirt Savaşı'nı Haçlı Seferlerinin görünürdeki nedenleri arasında saymak ve bir mazeret teşkil ettiğini söylemek de yanlış olmayacaktır.

MALAZGİRT ZAFERİ SONRASINDA ANADOLU'NUN FETHİ VE İLK BEYLİKLERİN KURUCULARI

Muharrem KESİK

Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan, Malazgirt Savaşı'nı kazandıktan sonra savaş sırasında esir edilen İmparator Romanos Diogenes ile bir antlaşma yaptı. Aslında antlaşma şartları, büyük bir savaş kaybetmiş Bizans'ın hak ettiğinden daha hafif yaptırımlar içermekteydi. Ancak Romanos'un yokluğunda İstanbul'da ileri gelen devlet adamları onun üvey oğlu Mikhail VII. Dukas (1071-1078)'ı tahta çıkardılar. Alp Arslan tarafından serbest bırakılan Romanos ile yeni Bizans İmparatoru Mikhail'in kuvvetleri arasında geçen mücadeleleri Romanos kaybedince hayatını kurtarmak için keşiş kıyafeti giyerek kendini tutuklayan Romalı kumandana: "İşte artık benden endişe etmenize gerek kalmamıştır. Zira ben bundan sonra manastıra çekileceğim. Mikhail imparatorunuz olsun ve Allah ona yardım etsin!" dedi.¹ Fakat bu sözler onun canını kurtarmasına yetmedi. Zira İstanbul yönetimi önce onun gözlerini oydu ve sonra onu ölüme terk etti. Romanos işkence edilerek öldürüldü. Sultan Alp Arslan, onun feci şekilde öldürüldüğü haberini alınca çok kederlenmiş ve "Romalıların Allah'ı yoktur. Selçuklular ile Romalılar arasında imzalanmış olan dostluk ve ittifak yemini bugün bozulmuş oldu." diyerek yapılan antlaşmanın artık hükmünün kalmadığını ilan etti.² Sultan, antlaşma bozulduğu için Anadolu'ya karşı yürütülen fetih hareketlerine devam etmek suretiyle kumandanlarına Anadolu'ya akınların sürdürülmesini emretti. Nitekim Emîr Kapar (Kebîr),

¹ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayı-Nâmesi (952-1136) Ve Papaz Grigor Zeyli (1136-1162)*, (Trc.: Hrant D. Andreasyan), Ankara 1987, s.144.

² Urfalı Matheos, aynı yer.

Murat Suyu yörelerinde fetihlere girişti.³ Böylece Türk akıncı kuvvetleri kendilerine karşı koyabilecek hiçbir ciddi askerî güçle karşılaşmadan Anadolu içlerine doğru ilerleyerek akınlarını kısa zamanda Marmara kıyılarına kadar kolayca genişlettiler. Artık bir millet halinde, sel gibi akmakta olan Türkler, bu kez bir istilâ ve yağma amacıyla değil, fethettikleri bölge ve yörelerde yerleşmeye başladılar. Zaferden sonra Yukarı Fırat'ta Erzurum merkez olmak üzere, Saltuklular (1202-1072), Aşağı Fırat'ta Erzincan-Şebinkarahisar şehirleri arasında Mengüçükler (1228-1080), Sivas başkent olmak üzere Orta Anadolu'da Dânişmendîler (1178-1080), Bitlis ve Erzen'de Dilmaçoğulları (1393-1084), Van Gölü havzasında Sökmenîler (Ahlatşâhlar)⁴ (1110-1207), Diyarbakır'da Yınoğulları (İnaloğulları)⁵ (1098-1183), Harput'ta Çubukoğulları (1085-1113)⁶ ve Hasankeyf, Mardin ve Harput merkez olmak üzere Güneydoğu-Anadolu'da Artuklular (1102-1409) adını verdiğimiz Türk beylikleri kuruldu ve bu devletler Anadolu'nun bir Türk yurdu haline gelmesinde önemli tarihî roller oynadılar.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu ve Süleymanşâh

Malazgirt Zaferi sonrasında Anadolu'da kurulan siyasî teşekküller arasında hiç şüphe yok ki en önemlisi Türkiye Selçuklu Devleti'dir. Sultan Alp Arslan'ın ölümü üzerine çıkan saltanat mücadelesinde Kutalmış Bey'in Büyük Selçuklularca hapiste tutulan oğulları Süleymanşâh ve kardeşleri bir fırsatını bularak serbest kalıp Anadolu'ya gelmişlerdir.⁷ Süleymanşâh kendisine katılan Horasan Türkmenleri ile önce Antakya üzerine yürüdü fakat burayı fethedemedi. Sonra Konya'ya gelerek bu şehri Martavkusta'dan aldı ve Konya yakınında bulunan Gavele (Gevele) Kalesi'ni de Romanus Makri'den aldı.⁸ Süleymanşâh

3 Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)*, Ankara 1988, s. 76.

4 Hakkında bilgi için Bkz.: Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 2006, s. 236-242; Abdülkerim Özyayın, "Ahlatşâhlar", *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, İstanbul 1994, s. 71- 85.

5 Hakkında bilgi için Bkz.: Fahmeddin Başar, "İnaloğulları", *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, İstanbul 1994, s. 274-278; Erdoğan Merçil, "İnaloğulları", *Müslüman Türk Devletleri*, Ankara 2006, s. 268- 273; Adnan Çevik, "XIII. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Bir Türkmen Beyliği Yınoğulları", *Türkler*, Ankara 2002, VI, s. 491- 499.

6 Bu beylik hakkında geniş bilgi için Bkz.: Gülay Öğün Bezer, "Harput'ta Bir Türkmen Beyliği Çubukoğulları", *Belleten*, Ankara 1997, C. LXI, sy. 230, s. 67- 92.

7 Osman Turan, "Süleymanşâh I", İA., XI, 202. Krş. Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s.103-104; Özyayın, "Anadolu Selçukluları", *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, VII, s. 99. Süryani Mikhail'e göre (*Süryani Patrik Mihail'in Vekayinâmesi (1042-1195)* II, Çev.: H. D. Andreasyan, 1944, s. 29-TTK'da henüz basılmamış çeviri nüshası) Sultan Alp Arslan, Melik Kutalmış'ın oğlu Süleymanşâh'ı (metinde Süleyman), Kapadokya ve Karadeniz bölgesine sevk etti ve orada kendisini "Sultan" ilan etmek hakkını verdi.

8 Anonim *Selçuknâme*, (Yay. ve Çev.: Feridun. Nafiz Uzluk), Ankara 1952, s. 36, Trc. s. 23. Krş.

bu civarda daha ismini bilemediğimiz pek çok kaleyi ele geçirerek bu bölgede hâkimiyet icra eden kumandan ve valilere üstünlük sağlayarak İznik önlerine kadar geldi. Bizans İmparatorluğu bu yıllarda o kadar perişan ve Anadolu ile ilişkileri o derece kesmiş bir durumda idi ki, Süleymanşâh'ın İznik'i fethi (1078) pek zor olmadı. Böylece Kutalmışoğlu Süleymanşâh İznik'i başkent⁹ yaparak Anadolu'da ilk Türk devletini kurmuş oldu. Anadolu'da Süleymanşâh tarafından kurulan ilk Türk devletine bazı tarihçiler "Anadolu Selçuklu Devleti" adını verirler, kimi eski tarihçiler de kaynaklarda geçtiği üzere Rum Selçukluları (Anadolu Selçukluları) unvanını verir. Ancak Selçukluların Anadolu'da devlet kurdukları 1078-1081 yılları arasında Bizans Devleti "Anadolu" (Anatolikon Thema) terimini Eskişehir-Konya arasında yer alan bir askerî bölge (Thema) için kullanmakta idi. Bugünkü anlamda kullandığımız Anadolu Yarımadası'na ise, Asia Minor (Küçük Asya) deniliyordu. İkinci Haçlı Seferi'ne katılan Papaz Odo de Deuil,¹⁰ Anadolu'da Selçuklu Türklerinin yaşadığı topraklar için, yazdığı eserinde "Turchia" (Türkiye)¹¹ tabirini kullanmıştır.¹² Bu tarihi kayıttan anlaşılıyor ki, Sultan I. Mesud'un saltanatı zamanından (1116-1155) itibaren artık Selçukluların yaşadığı Anadolu topraklarına kesin olarak "Türkiye" denilmeye başlanmıştır. Bu yüzden Süleymanşâh'ın Anadolu'da İznik başkent olmak üzere kurduğu devlete "Türkiye Selçuklu Devleti" denilmesi icab eder¹³.

Bizans'la İlişkiler ve Süleymanşâh'ın İznik'i Fethi

Mikhail Dukas'ın son saltanat yılı olan 1078 yılı geldiğinde, Türkler Anadolu'yu kontrol altına almışlardı.¹⁴ Kendi çıkarları doğrultusunda Bizans tahtında meydana gelen olaylara müdahale ederek Anadolu'da edindikleri mevki korumaya çalışıyorlardı.

Süryani Mikhail, s. 33, 30.

9 Azimî, *Azimî Tarihi*, (Yay.: Ali Sevim), *Azimî Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler (H. 430-538=1038/39-1143-44)*, Ankara 1988, s. 16, Trc., s. 23.

10 Odo de Deuil, *Profectione Ludovici VII in Orientem*, (Trc.: V.G. Berry), New York 1948, s.87. Krş. Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, Ankara 2003, s.118.

11 Bu terimin kaynaklardaki farklı farklı yazılışları için Bkz.: Altay Tayfun Özcan "XVI. Yüzyıla Kadar Türkiye ve Türkmenya Adının Batı Dünyasında Kullanımı ve Sınırları", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 2012, XXII, s.68-69.

12 Nikephoros Bryennios, *Commentarii*, (Çev.: Bilge Umar), *Tarihin Özü*, İstanbul 2008, s. 147-148. Krş. Özaydın, "Anadolu Selçukluları", s. 101.

13 Şerafettin Turan, *Türkiye- İtalya İlişkileri*, Ankara 2000, s. 2-3.

14 Mikhail Attaleiates, *Historia*, (Çev.: Bilge Umar), *Tarih*, İstanbul 2008, s. 237; Süryani Mikhail, (Trc.: H.D. Andreasyan), s. 29.

Selçukluların Malazgirt Zaferi sonrasında Anadolu'da yağma ve akınları arttırmaları¹⁵ sonucu Türkler yavaş yavaş bölgeye yerleşmeye ve buralarda kalıcı bir durum elde etmeye başladıkça onlardan ürken korkan veya Türklerle bir arada yaşamak istemeyen bazı Rum gruplar İstanbul'a göç etmeye başladılar. Bu yüzden nüfusu hızla artan ve kötü idare olunan İstanbul'da kıtlık baş gösterdi ve pek çok kişinin açlıktan ölmesine neden oldu.¹⁶ Rum halkında bu yüzden Mikhail Dukas'a karşı bir hoşnutsuzluk hâkimdi. Mevcut durumu değerlendirmek isteyen iki imparator adayı ortaya çıktı. Biri Rumeli'de Draç (Dyrrakhion)'ta askerî vâli (Rumeli Beylerbeyi) görevindeki Nikheporos Bryennios, diğeri ise Anadolu'da imparatorluğunu ilan eden Nikephoros Botaniates idi.

Nikheporos Bryennios'un isyanı Trakya'da devam ederken bu kez Anadolu'da Bizans'ın önde gelen kumandanlarından olup uzun zaman önce imparator Mikhail tarafından Anatolikon Theması'nın¹⁷ silahlı kuvvetler komutanlığına atanmış bulunan Nikephoros Botaneiates, isyan bayrağını çekti ve imparatorluk sevdasıyla Kütahya'dan İstanbul'a doğru harekete geçti.¹⁸ Onun beraberinde, Malazgirt Savaşı'ndan önce Sultan Alparslan'a isyan ederek Anadolu'ya kaçmak suretiyle Bizans İmparatoru Romanos'a sığınan Erbasan (Erbaşgan) adlı Selçuklu Bey'i de bulunuyordu. Botaniates, Phrygia (Afyon dolayları)'dan hareketle Bithynia'ya doğru hızla ilerledi. İmparator bu asi-yi durdurabilmek için Anadolu'daki Selçukluların lideri durumundaki Süleymanşâh'a elçiler göndererek ondan Botaniates'e karşı savaşmasını istedi.¹⁹ Eğer âsiyi yakalarsa kendisine bol bol ihsanda bulunup armağanlar vereceğini vaat etti.²⁰ Süleymanşâh, Bizans topraklarındaki durumunu güçlendirmek ve kendisine meşrûiyet sağlamak için Bizans imparatoruna olumlu cevap vererek onlarla antlaşma yaptıktan sonra âsinin ordusuna karşı tedbirler aldı, yolları ve geçitleri tuttu.²¹ Botaneiates'in ordusunu adım adım izletmeye başladı. Botaniates ise, Kütahya'ya varınca Süleymanşâh'ın kendisine karşı almış olduğu önlemleri ve tertibatı öğrendi. O da karşı önlem almak suretiyle gece karanlığında ordusunu alarak gizlilik içinde hareket etti ve anayoldan saparak

15 Attaleiates, s. 214.

16 Attaleiates, s. 213; Ioannes Zonaras, *Epitome Historiarum*, (Çev.: Bilge Umar), *Tarihlerin Özeti*, İstanbul 2008, s.147-148; Süryani Mikhail, aynı yer.

17 Bugünkü Afyon, Isparta ve Konya illerinin kapladığı alana Anatolikon deniliyordu. "Anadolu" adı buradan gelmektedir.

18 Botaniates, Anadolu'da kendisini 7 Ocak 1078 günü imparator ilan etmişti (Abdülkerim Özyay-dın, "Anadolu Selçukluları" *İslam Tarihi*, VIII, s. 101).

19 Zonaras, s. 148; Bryennios, s. 134.

20 Zonaras, s. 148; Attaleiates, s. 238.

21 Bryennios, s. 147-148. Krş. Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 81-82.

gözcülerin takibinden kurtulmak suretiyle İznik'e (Nikaia) yakın bir mesafede bulunan Atzoula adlı bir kaleye geldi.²² Buradan İznik'e doğru yol almaya başlayınca Selçuklular onun gizlilik içerisinde hareket etmeye çalıştığını ve emri altında sadece 300²³ kişi olduğunu öğrendiler. Türkler, Botaniates'in İznik'e ulaşmasını engellemek ya da geciktirmek üzere az sayıda süvari birliği ile düzenli saflar halinde saldırıya geçtiler. Türkler nâralar atarak saldırıyor ve yaylarıyla gerdikleri okları düşmana fırlatıyordu. Botaneiates emrindeki adamlarıyla bu saldırıyı savuşturmaya çabaladı, Türkler kısa bir çarpışmadan sonra geri çekildiler.²⁴

Botaneiates, Türklerin asıl ve tam ordusunun çıkagelip kendilerini kuşatmadan hemen önce Erbasan Bey'i Süleymanşâh'a elçi ve aracı olarak gönderdi. Erbasan, Süleymanşâh ile görüşüp ona para verdi ve Botaneiates'i desteklemeye ikna etti. Böylece Selçuklular âsi ve emrindekilerin İznik'e ulaşmasına izin verdi.²⁵ Muhtemelen Botaneiates, Erbasan aracılığıyla Süleymanşâh'a, eğer beni desteklersen imparator olduğumda sana Mikhail'in vaat ettiklerinden çok daha fazlasını vermeyi, araziler, şehirler savaşmaksızın sizin olur şeklinde sözler sarfetmiş olmalıdır.

Sonuçta Botaneiates, "Yaşasın Rumların İmparatoru!" tezahüratı altında İznik şehrine girdi. Botaneiates, İznik'e girince halkın gözüne girebilmek için, askerî rütbeler dağıtmaya, yerlilere, yabancılara, askerlere ve bu sırada tesadüfen İznik'te bulunanlara büyük unvanlar vermeye başladı. Bu sırada Türkler onun hizmetine girmiş kimseler olarak kentin dışında ordugâh kurdular ve kendilerine Botaniates'in huzuruna çıkmak için izin verildiğinde Botaneiates'i imparator kabul etmek için Türklerin asırlardır büyüklere ve makam sahibi kimselere karşı uyguladıkları geleneksel selam biçimi ile yani ellerini göğüslerinde çapraz bir şekilde tutarak yeni imparatoru selamladılar.²⁶ Artık buradan (İznik'ten) Bizans Devleti merkezi İstanbul'a pek fazla bir yol kalmamıştı. Durum Botaneiates açısından iyice ciddiye binmişti. İznik-İstanbul yolu tehlikeli olabilirdi. İsyan başarıya ulaşmadığı zaman ilk önce, isyan eden kişinin başını götürür, bir asker olduğu için bu durumu çok iyi bilen Botaneiates, Süleymanşâh-Mansur kardeşler ve Selçuklu ileri gelenlerinden Bizans tahtına kadar giden bu tehlikeli yolculukta, sonuna kadar kendini destekle-

22 Bryennios, s. 134.

23 Byrennios, s. 136.

24 Bryennios, s. 135.

25 Bryennios, s. 135; Zonaras, s. 150-151; Attaleiates, s. 238, 261-262.

26 Attaleiates, s. 262.

yeceklerine dair bir kez daha söz almak istedi. Selçuklu başbuğları, İznik'te Botaneiates'e sonuna kadar bağlı kalmak sözü verdiler.²⁷

Süleymanşâh ve Mansûr için Botaneiates'in Bizans tahtını elde etmesi önemli idi, çünkü onu destekleyerek Bizans Devleti'nden meşruiyet elde edip ve toprak tavizleri koparmak suretiyle Büyük Selçuklu Sultanlığı'na karşı yeni bir devlet kurma hedefindeydiler.²⁸ Şimdi bunu başarmaya oldukça yakın görünüyorlardı. Tek yapmaları gereken şey Botaneiates'i tahta çıkartmaktı. Tahtta oturmakta olan Mikhail Dukas'ın ne kadar kötü bir idareci olduğu düşünüldüğünde bunu başarmak pek zor olmayacaktı. Burada anlatmaya çalıştıklarımızdan bir önemli sonuç daha çıkıyor. Süleymanşâh, 1078 öncesinde İznik'te hâkimiyetini henüz sağlamış durumda değildi. Suriye bölgesi tarihçisi Azîmî'nin onun 1075 yılında İznik'i fethettiğine dair kaydının Türklerin bu yıllarda Anadolu'da ciddi bir mukavemetle karşılaşmadıklarından İstanbul'a kadar olan Batı bölgesinde (Marmara ve civarında) rahatça dolaştıkları²⁹ ve bölgede yağma ve akınlar gerçekleştirdikleri dolayısıyla İznik'in bu sıralarda Selçuklularca geçici bir istilaya uğratılması ile ilgisi olabilir veya Azîmî'nin kronolojik bir hata yaptığına yorumlanabilir. Bizans Devleti tarihindeki gelişmelere baktığımızda Süleymanşâh, Botaneiates'in müttefiki olarak İznik'e en erken 1078 yılında egemen olabilmiş görünüyordu. Bu nedenle 1078 yılından itibaren İznik'i merkez edinerek burada bir devlet kurma yolunda önemli adımını attığını söyleyebiliriz.³⁰

Botaneiates, Türklerden aldığı bu kesin söz üzerine emrindeki birlikten bir miktar asker ayırarak Selçuklu birliklerine kattı ve onları önden Kadıköy-Üsküdar kıyısına gönderdi. Süleymanşâh'ın Selçukluları ile Botaneiates'in askerleri birlikte yol alarak Mart ayının ilk günlerinde İstanbul'un karşı sahiline ulaştılar.³¹ Bu gelişmelerden haberdar olan İstanbul'daki Botaneiates yanlısı devlet adamları, derhal harekete geçerek halkı ayaklandırmaya ve Botaneiates'in imparatorluğu lehinde nümâyîşe hazırlandılar. Botaneiates, başkentte patlak veren ayaklanmayı öğrenerek acele ile İznik'ten ayrılıp İstanbul yoluna düştü.³²

²⁷ Attaleiates, s. 262-263.

²⁸ Attaleiates, s. 262-263.

²⁹ Attaleiates, s. 264-269.

³⁰ Anna Komnene, *Aleksiad*, (Trc.: Bilge Umar) *Aleksiad Malazgirt'in Sonrası*, İstanbul 1996, s. 124-194; Süryani Mikhail, s. 29; Krş. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993, s. 63; a. mlf., agm., XI, 210. Süryani Mikhail (aynı yer), Süleymanşâh'ın (metinde Süleyman) İznik ve İzmit şehirlerini fethettikten sonra Abbâsî Halîfesi (el-Muktedî bi- emrillâh)'nin Süleymanşâh'a alem ve diğer bazı hediyeler göndererek sultanlığını tanıdığını kaydeder.

³¹ Attaleiates, s. 264.

³² Bryennios, s. 140; Zonaras, s. 151, Attaleiates, 268-269.

Botaneiates, İznik'ten Karamürsel'e geçerek buradan kendisini almaya gelen imparatorluk gemisiyle İstanbul'a ulaştı.³³ ve 3 Nisan 1078 Salı günü imparator olarak selamlandı.³⁴ Blakhernai Sarayı (Ayvansaray)'na sığınmış olan eski imparator Mikhail Dukas ise saçını kestirip keşiş elbisesi giydi.³⁵ Onu 31 Mart 1078 günü Studios Manastırı'na gönderdiler. Botaneiates, onun elinden hem imparatorluğunu hem de karısı Maria'yı aldı.³⁶ Bu arada Aleksios Komnenos ise, Botaneiates'in imparator olacağını kesin olarak anlayınca İstanbul'un karşı kıyısında onu karşılamak suretiyle hizmetine girdi. Eski imparator Mikhail Dukas'ın entrikacı amcası Kaisar Ioannes Dukas da kapandığı manastırdan çıkarak yeni imparator Botaneiates, nezdinde bir yer edinmeye, geçmiş tecrübelerini kullanmak suretiyle göze girmeye çalışıyor ve yeni yeni entrikalar tezgâhlıyordu. Rum halkı büyük bir umutla yeni imparatora kucak açtılar. Ancak Nikephoros Botaneiates, imparatorluğunu büyük ölçüde Süleymanşâh ve emrindeki Türkmenlere borçlu idi. Eğer Süleymanşâh onun Anadolu'dan İstanbul'a kadar yanındaki çok az sayıda askerle yürüyüşüne izin vermeseydi, bir başka deyişle Erbasan Bey'in aracılığıyla Süleymanşâh'ı kendi tarafına geçmeye ikna edemeseydi, imparatorluk onun için bir hayal olacaktı. İşte bu nedenle İmparator Botaneiates, Üsküdar'da ordugâh kurmuş olan Süleymanşâh ve emrindeki askerlere bol bol ihsanlarda bulunarak onlara değerli armağanlar verdi. Ayrıca Selçuklu ordusunun başkumandanı olarak Süleymanşâh ile askerî birliklerin emîr (amerades/emirler) ve sâlâr (selarios/selarioi)'ları İstanbul'a davet edilerek kendilerine büyük miktarda altın ve değerli kumaşlar hediye edildi. Bundan dolayı Üsküdar deniz kıyısında ordugâh kurmuş olan Selçuklular, kös çalarak İmparator Botaneiates, lehinde tezahürat edip sevgi gösterisinde bulundular.³⁷

Botaneiates, hükümdar olmuştu ancak Bryennios'un Rumeli tarafında başlattığı isyan hâlâ devam ediyordu. İşte bu nedenle imparator ona antlaşma teklif etti. Bu öneriye göre isyana son vermesi durumunda kendisine "Kaisar" (İmparator yardımcısı) unvanı vereceğini ve kendine destek sağlayan işbirlikçilerine isyan sırasında imparatormuş gibi dağıttığı rütbeleri de bizzat onaylayacağını bildiren elçiler gönderdi. Bryennios işi uzattıkça İstanbul'dan ikinci ve üçüncü elçilik heyetleri de gitti, ancak Nikephoros Bryennios ikna edilemedi. Artık savaştan başka çaresi kalmayan imparator Botaneiates,

33 Bryennios, s. 140-141; Attaleiates, s. 268-269; Zonaras, s. 151-152.

34 Bryennios, s. 142; Zonaras, s. 148.

35 Zonaras, s. 152.

36 Bryennios, s. 142-143.

37 Attaleiates, s. 273.

Aleksios Komnenos'a Nobelisimos³⁸ rütbesini vererek onu Megalos Domestikos (Beylerbeyi) atadı ve Bryennios'un isyanını sona erdirip onu ölü ya da diri olarak ele geçirme emri verdi.³⁹ Ancak Bizans imparatorunun, Makedonya ve Trakya'daki imparatorluk askerlerini, ücretli Peçenek ve Norman askerlerini yanında toplamayı başarmış Bryennios'a karşı harp sahasına sürebileceği bir ordusu bulunmuyordu.⁴⁰ O, sadece Anadolu halkının, İstanbul'daki ileri gelenler ile halkın ve Süleymanşâh'ın desteğiyle Bizans tahtına oturabilmişti. Tüm kuvveti 300- 500 kişiyi geçmiyordu. Bunların da kendisini ve başkenti korumak gibi önemli bir görevi vardı. Bu nedenle müttefiki Süleymanşâh'a başvurarak ondan yardım istedi. Süleymanşâh, Bizans ordusuna yardım için önden 2.000 kişilik bir askerî gücü yola çıkardı ve bir miktar askeri de onların ardından gitmek üzere hazırlattı.⁴¹ Bizans tarihçisi Bryennios,⁴² Aleksios Komnenos'un emri altında bağlaşıklık Selçuklu birliği, Botaneiates'in beraberinde Anadolu'dan getirdiği ve Khoma (Gümüşsu)'lılar denilen 300 asker ve ayrıca İtalya'dan gelmiş Frankların kıt'alarından biri ve "Ölümsüzler" denen özel birliğin⁴³ bir bölümünün bulunduğunu kaydeder.

Aleksios Komnenos, Silivri yakınlarında ordugâhını kurdu, Bryennios'un ordusunun çok kalabalık ve yakınlarda olduğunu öğrendi. Bu arada imparatorun (Botaneiates) ona çatışmaya henüz girmeyip Süleymanşâh'ın karşılıklı ittifak antlaşması çerçevesinde gönderdiği yeni askerî kuvvetlerin Silivri'ye varışını beklemesini emreden mektuplar almıştı. Ancak o, beklemeden ordusunu savaş düzenine soktu. Emrindeki askerî kuvvetleri ikiye ayırdı. Ölümsüzler birliği ile Frankların komutasını kendi aldı. Khoma (Gümüşsu)'lıların ve Süleymanşâh'ın önceden gönderdiği 2.000 kişilik Selçuklu kuvvetini Konstantinos Katakalon'a bıraktı ve bu Selçukluları Bryennios'un ordusundaki İskitler (Peçenekler)'in tam karşısına dizdi.⁴⁴ Her iki taraf arasında cereyan eden ilk savaşta Aleksios Komnenos ve beraberindekilerin üstün çaba ve gayretleri sonucu değiştirmeye yetmedi ve yenilgiye uğrayan Bizans ordusu geri çekil-

³⁸ Anna Komnene'nin eseri *Aleksiad*'tan öğrendiğimize göre, aynı Bizans İmparatoru Botaneiates, Türk Beyi Çaka'ya Protonobelismus (Birinci Nobelisimos) rütbesini vermişti. Bu rütbenin daha büyük ve oramiral/orgeneral karşılığı bir rütbe olduğu düşünülürse Nobelisimos rütbesi Korgeneral ayanında bir rütbe olabilir. Bkz.: Bilge Umar, Zonaras Trc., s. 153, n. 55.

³⁹ Zonaras, s. 153; Bryennios, s. 147; Attaleiates, s. 283.

⁴⁰ Bryennios, s. 147.

⁴¹ Bryennios, s. 147-148. Attaleiates'e göre (s. 283) Girit'ten getirmiş bulunduğu bir orduyu da bu iş için kullandı.

⁴² *Tarihin Özü*, (Trc.: B. Umar), s. 151.

⁴³ Bu birlik Malazgirt Savaşı'ndan sonra İmparator Mikhail Dukas'ın baş danışmanı Nikephorit-zes'in Anadolu'dan topladığı ve ücretli olarak askere aldığı genel bir askerî eğitimden geçirilen birliğin adıdır (Bkz.: Bryennios, s. 151-152).

⁴⁴ Bryennios, s. 155.

mek zorunda kaldı.⁴⁵ Bryennios'un ordusunda herkes savaşın kazanıldığına inanarak kaygısız bir şekilde davranıyorlardı. Ayrıca Botaneiates'in ordusundaki Frankların tamamı Bryennios tarafına geçmişti. Tam bu esnada çıkagelen ikinci bir Selçuklu birliği Aleksios'un imdâdına yetişti. Selçuklu kumandanı emrindeki orduyu üç bölüme ayırıp bunlardan ikisini pusu oluşturmak için görevlendirdi. Üçüncü bölüme de dağınık bir vaziyette, yani dört bir yandan düşman üzerine yaylarını kullanarak yoğun biçimde ok fırlatarak saldırılarını emretti.⁴⁶ Türkler naralar atarak oklar fırlatmaya başladılar ve bu beklenmedik saldırı karşısında şaşkına dönen Bryennios ordusu askerleri kısa zamanda kumandanların uyarı ve komutları üzerine Selçuklulara karşılık vermeye çalıştılar.⁴⁷ Bu saldırı karşısında Selçuklular taktik gereği kaçmaya başladılar. Gerçekte amaçları peşlerine taktıkları Bryennios ve askerlerini kendi arkadaşlarının pusuya yatmış oldukları bölgeye çekmekti. Sonunda kovalamaca pusu bölgesinde sona erdi. Pusuya yatmış vaziyette düşman askerlerini beklemekte olan Selçuklular aniden meydana çıkarak saldırmaya başlarken kaçmakta olan Türkler de derhal geri dönerek saldırıya geçtiler. Düşman neye uğradığını şaşırı. Üzerlerine yağmur gibi ok yağmaktaydı ve etrafları kuşatılarak bir çember içine alınmaya başlanmıştı. Kaçacak bir yer olmadığı için savaşarak karşılık verdiler. Ancak bu fayda sağlamadı ve kısa zamanda mağlup oldular.

Bryennios'un ordusu içinde ücretli asker olarak yer alan Peçenekler (İskitler) savaşın başlarında karşılarında saf tutmuş olan Gümüşsu (Khoma)'dan gelme Botaneiates askerlerine nâralar atarak saldırıp onları geri püskürterek başarılı oldular. Ancak Peçenekler Bryennios birliklerinin mağlup olacağını anladıkları vakit hemen hızla geriye çekilerek tehlikeli hattan uzaklaştılar ve Bryennios ordusunun artçı birliğine saldırıp atları ile diğer malzemeyi yağmaladıktan sonra kendi memleketlerine döndüler.⁴⁸ Selçuklular ellerinde imkân olduğu halde Bryennios'u öldürmeyip onu teslim olmaya davet ederek tutsak aldılar.⁴⁹ Sonra onu Bizans ordusunun kumandanı Aleksios Komnenos'a teslim ettiler. İmparator Botaneiates'in emriyle gözlerine mil çekilmek suretiyle kör edildi. Görüldüğü üzere eğer Selçuklular Aleksios'un imdâdına yetişmeselerdi hem Bizans hem de Âsi Bryennios için İstanbul yolu açılmış ve Botaneiates'in tahtı

⁴⁵ Bryennios, s. 156.

⁴⁶ Byennios, s. 158.

⁴⁷ Bryennios, s. 159.

⁴⁸ Bryennios, s. 156-157; Attaleiates, s. 285.

⁴⁹ Bryennios, s. 159-161; Attaleiates, s. 284-287; Anna Komnene, *Aleksiad*, s. 31-33.

tehlikeye girmiş olacaktı. Tahtını büyük ölçüde Selçukluların desteğiyle elde eden Botaneiates, şimdi yine onların yardımıyla tahtını koruyabilmiş oldu.

Büyük Selçuklu Kumandanı Emîr Porsuk'un İznik'i Kuşatması

Yeni bir devlet kurmaya çalışan Kutalmışoğulları'nın büyük Türkmen kitlelerine dayanarak, Anadolu'da süratle nüfuzlarını arttırmaları ve güç kazanmaları, merkeziyetçi bir politika izleyen Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh'ı tedirgin ettiği için⁵⁰ Anadolu'yu ve Kutalmışoğulları'nı itâate almak için gönderdiği Emîr Porsuk idaresindeki Büyük Selçuklu ordusu muhtemelen 1078 yılında İznik önlerine geldi. Her iki taraf arasında meydana gelen çarpışmalar neticesinde Kutalmış'ın büyük oğlu Mânsur öldürüldü; ancak Büyük Selçuklu Emîri Porsuk bunun dışında başka önemli bir sonuç elde edemeyerek geri dönmek zorunda kaldı. Büyük Selçukluların bu başarısızlığında Kutalmışoğulları ile arasında ittifak ilişkisi bulunan Bizans'ın yardımının da etkisi olduğu anlaşıyor.⁵¹ Böylece Süleymanşâh, Emîr Porsuk'a karşı Bizans imparatoru ile ittifak halinde bulunarak onu başarısızlığa uğrattı ve bu sayede Büyük Selçuklulara karşı Anadolu'daki durumunu korudu.

Bizans Devleti tahtı üzerindeki mücadeleler durmak bilmiyordu. Bu durum henüz devletlerini yeni kurmuş olan Türkiye Selçukluları'nın işine geliyordu. Bizans imparatoru Botaneiates, bir süre sonra devrik imparator Mikhail Dukas'ın kardeşi Konstantinos Dukas'ı ordu komutanlığına yükselterek Anadolu'daki Türklerle mücadele etmekle görevlendirdi. Konstantinos İstanbul'dan Üsküdar (Khrysopolis)'a geçer geçmez hemen efendisine karşı ayaklanarak burada bulunan imparatorluk kuvvetleri tarafından "imparator" ilan edildi. İmparator Botaneiates, durumu haber alınca hemen onun yanındaki askerlerden kimini rüşvetle satın alarak kimilerini de rütbe ve makam vaadleriyle elde ederek Konstantinos'un yakalanmasını sağladı.⁵² Derhal saçları keşişler gibi kazıtıldı ve keşiş kıyafetleri giydirilerek manastıra kapatıldı. Böylece İmparator Botaneiates'in Anadolu'daki Türk akınlarını önleme çabası sonuçsuz kaldı. Aslında imparator biraz da burada serbestçe hareket eden ve kim kendilerine daha iyi fırsatlar ve daha çok para verirse o imparator adayına destek olan bu kitleyi etkisiz hale getirmeyi düşlemişti. Nihayetinde kendisi de aynı yöntemle hükümdar olmuştu. Yani Türkler'in desteğiyle. Şimdi ise, bunla-

⁵⁰ Bu konuda farklı görüşler için Bkz.: Yusuf Ayönü, *Türkiye Selçukluları - Bizans Münasebetleri*, İzmir 2001, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde henüz basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 79, n. 289.

⁵¹ Turan, a.g.m., XI, 207- 209.

⁵² Zonaras, s. 156; Attaleiates, s. 300-304.

rın kendi çıkarları doğrultusunda Anadolu'da ortaya çıkacak bir imparatorluk adayını desteklemeyeceğini kim garanti edebilirdi ki? İmparator yeni yeni isyanlar türemesin diye Anadolu'ya geçirdiği ordusunu derhal geri çağırarak Rumeli'ye nakletti. Bu yüzden Türk akınları daha da artış gösterdi.⁵³ Attaleiates⁵⁴, İmparator Botaneiates'in Konstantinos'u Bitinya'daki İznik üzerine gönderdiğini yazmaktadır. Bu da gösteriyor ki Süleymanşâh bu tarihte İznik'e egemen durumdadır.

Süleymanşâh'ın Melissenos'un İsyanına Destek Olması

Aleksios Komnenos'un kızkardeşi ile evli (yani eniştesi) Nikephoros Melissenos, çevresine Türklerden pek çok savaşı gücü ve Türk beylerini toplayarak İmparator Botaneiates'e karşı isyan bayrağını çekti. O, yaşadığı mâlikanesi Kos (İstanköy) Adası'ndan İstanbul'a doğru harekete geçti. Üzerinde mor renkli imparatorluk kıyafeti bulunduğu halde uğradığı ya da geçtiği Anadolu kentlerinde imparator olarak selamlanıyordu. Melissenos, kendisine sağlanan askerî destek karşılığında Batı Anadolu, Phrygia ve Galatia (Denizli ve Ankara taraflarındaki kent ve kaleler)'nin bütün kentlerini Türklere bıraktı.⁵⁵ Anna⁵⁶ bu sıralarda Türklerin Erdek yakınlarındaki Kyzikos (Belkıs) kentini ele geçirdiklerini kesin bir dille kaydetmektedir. Sonra Süleymanşâh'ın desteğiyle İznik'e kadar geldi, Botaneiates, durumu öğrenir öğrenmez derhal Aleksios Komnenos'u onun üzerine yollamak istedi, ancak Aleksios, Süleymanşâh ve Anadoludaki Türkmenlerce desteklenen güçlü Melissenos ordusuna karşı hareket etmek istemedi ve Melissenos'un eniştesi olduğunu hatırlatarak imparatorundan kendisini mazur görmesini rica etti. Bunun üzerine İmparator Botaneiates, görevi Hadım İoannes'e verdi.⁵⁷ O da orduyu alarak İznik'e yürüdü ve şehri kuşattı.⁵⁸ Ancak kısa zamanda Selçuklular büyük bir gürültü ile nâ râ atarak ve dört bir yandan yaylarıyla savurdıkları oklarla Hadım İoannes'in birliklerine saldırdılar.⁵⁹ Uğradıkları saldırı karşısında epey zayıf veren Bizans askerî birlikleri kaçış yolunu tuttular. Bu arada Aleksios Komnenos ve ağabeyi İsaakios Komnenos da imparatorluğun batı yakasında ayaklanmışlar ve etrafında topladıkları askerler ve bir takım Türk birlikleriyle İstanbul'a doğru ilerliyorlardı. Melissenos, Üsküdar'a geldiğinde Komnenos kardeşler

53 Attaleiates, s. 304-305.

54 Historia, s. 302. Ayrıca Bkz.: Anna Komnene, s. 124.

55 Bryennios, s. 173. Krş. Ayönü, agt., s. 86.

56 Aleksiad, Trc., s. 65-66.

57 Bryennios, s. 174-175.

58 Bryennios, s. 177-178.

59 Bryennios, s. 179.

İstanbul'u sıkıştırıyorlardı. Melissenos, bu durum üzerine Komnenoslar'a imparatorluğun aralarında bölüşülmesi kendisinin Anadolu kentlerinin başına yeni imparatorluğun Doğu topraklarına imparator, Aleksios ve Isaakios kardeşlerden birinin de imparator olarak Batı topraklarını idare etmesini teklif etti. Ancak Aleksios, eniştesini oyaladıktan sonra olumsuz cevap verdi ve imparatorluğu elde ettikten sonra Melissenos'a Kaisar rütbesi ile birlikte Selanik şehrinin idaresini verdi.⁶⁰

Mevcut yeni durum Selçukluların Anadolu'nun her tarafına yayılmalarına ve henüz fethedilmemiş bazı yeni yerlerin de ele geçirilmesini sağladı. Süleymanşâh'ın Türkiye Selçuklu Devleti'ni kurması ve başarılı fetihlerde bulunması sonucu 1080 yılında Azerbaycan'dan kalabalık Türk kitleleri, Anadolu'ya âdeta bir sel gibi akmaya başladı. Böylece bu topraklarda Türk nüfusu hızla çoğaldı. Ayrıca Bizans'ta bitip tükenmek bilmeyen siyasî ve ekonomik buhranların meydana getirdiği huzursuzluklar sebebiyle, Ermeni, Süryani, Gürcü vb. gibi çeşitli ırklardan oluşan yerli halklar Süleymanşâh'ın yönetimini benimzedikleri gibi büyük arazi sahiplerinin hizmetinde çalışan ve tutsak muamelesi gören köylü sınıfı da uyguladığı mîrî toprak rejimi nedeniyle, Selçuklu yönetiminde hürriyetlerini elde ettiler ve toprak sahibi oldular.⁶¹ Bu arada yeni imparator ile herhangi bir antlaşma ve ittifakta bulunmayan Süleymanşâh, beraberindeki Selçuklu kuvvetleri ile kısa zamanda İstanbul Boğazı'na kadar Anadolu yakasında kalan toprakları ele geçirdi.⁶² Artık Bizans Devleti ile Selçuklu Türkleri arasında boğazın suları sınır olmuştu. Selçuklular birazcık çabalasalar gemi tedarik edip Avrupa yakasına da geçebilirlerdi. Hatta İstanbul'u bile alabilirlerdi.⁶³ İmparator Aleksios'un kızı Anna Komnenos'un tuttuğu kayıtlardan anlaşıldığı üzere Süleymanşâh İstanbul'un karşı kıyısında yani Harem-Salacak-Üsküdar sahilinde oluşturduğu karakollar ve gümrük daireleri ile boğazdan gelip geçen gemilerden vergi almaya bile başlamıştı. İmparator Aleksios, birkaç gece baskını ile Türkleri boğazdan uzaklaştırmaya çalıştıysa da bunu başaramadı. Tam da bu sıralarda Bizans'ın başı Balkanları istilaya kalkan Normanlarla dertte idi. İmparator için Balkan cephesi daha

60 Anna Komene, *Aleksiad*, s. 81-83, 86-87, 103. Krş. Turan, a.g.m., XI, 209; Sevim, a.g.e., s. 84-85; Özaydın, *İslâm Tarihi*, VIII, s. 103.

61 Osman Turan, "Süleyman-şâh I", İA, XI, s. 207; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 82.

62 Anna Komnene, (Trc.: Bilge Umar), s.124. Attaleiates, s. 202- 203; Süryani Mikhail, s. 29-33; Gregory Ebû'l-Ferec, *Abû'l- Farac Tarihi*, (Çev.: Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1987, I, s. 331.

63 Anna Komnene, (Trc.: Bilge Umar), s. 124; Willermus Tyrensis, *Historia Rerum In Partibus Transmarinis Gestarum*, Çev.: Emily Atwater Babcock-A.C. Krey, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, New York, 1943, s. 78-79. Krş. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 65; a.mlf, "Süleyman-şâh I", XI, s. 211. Willermus (aynı yer), "Süleymanşâh'ın boğazlardan Suriye'ye kadar uzunluğu 30, genişliği 10 veya 15 gün süren Anadolu'ya ve bütün şehirlerine sahip oldu. Gemileri olsaydı Türkler İstanbul'u da alabileceklerdi" demektedir.

fazla aciliyet kazandığından Süleymanşâh ile antlaşma yoluna gitti. İki taraf arasında yapılan diplomatik temaslar sonucunda 1081 yılı Haziran'ında Drakon Suyu Antlaşması yapıldı. Bu antlaşmaya göre Selçuklular Drakon adı verilen bir dereye kadar Bizans ile olan sınırlarını geriye çekeceklerdi.⁶⁴ Drakon, bazı tarihçi ve coğrafyacılar göre, bugünkü Maltepe'deki Dragos Tepesi'nin bulunduğu yerdir,⁶⁵ kimilerine göre de Kocaeli sınırları içindeki Kırkgeçit Deresi'dir.⁶⁶ Drakon Suyu Antlaşması Bizans'ın Türkiye Selçuklu Devleti'ni ve onun başındaki Sultan Süleymanşâh'ın saltanatının tanınması bakımından ve her iki devletin 1081 yılındaki sınırının belirlenmesi bakımından önemlidir. Süleymanşâh bu antlaşma uyarınca İmparator Aleksios'dan yüklü miktarda para⁶⁷ almış ve her iki tarafta birbirine askerî yardım sözü vermiştir. Nitekim Süleymanşâh'ın 7.000 kişilik bir askerî kuvvetin başında gönderdiği Selçuklu Emîri (Kamyres),⁶⁸ Aleksios'un, Normanların meşhur lideri Bohemund'a karşı verdiği mücadelede önemli rol oynamıştır.⁶⁹

Süleymanşâh'ın kumandanlarından Karategin Bey de Çankırı, Kastamonu ve Sinop şehirlerini fethetmişti.⁷⁰ Karategin Bey, bugün Çankırı'da medfun bulunmaktadır.

Süleymanşâh'ın Kilikya Seferi

Süleymanşâh, Bizans İmparatoru Aleksios ile 1081 yılında yaptığı Drakon Suyu Antlaşması'nın ardından dikkatini güneye yöneltti. Burada önce Ermenilerle sonra da Büyük Selçuklularla mücadeleye girdi.

Bizans Devleti XI. yüzyılın başlarından itibaren Doğu Anadolu'yu işgal ederek buradaki küçük Ermeni krallıklarını kaldırıp Sivas ve Kayseri bölgelerinde iskân ettirmişlerdi. Selçuklu akınları ve fetihleri de Ermeni halkının biraz daha

⁶⁴ Anna Komnene, s.126.

⁶⁵ Bu görüş için Bkz.: Turan, "Süleyman-şâh I", XI, 210.

⁶⁶ Krş. Turan, a.g.m., XI, 209; Özyaydın, İslâm Tarihi, VIII, 103-104. Erdoğan Mercil'e göre (*Müslüman Türk Devletleri*, s.107); bugünkü Maltepe'de Dragos Tepesi'nin batısından İzmit Körfezi'ne dökülen küçük çay; Abdülkerim Özyaydın'a göre (İslâm Tarihi, VIII, 103), İzmit Körfezi'ne dökülen küçük Dragos (Drakon, Kırkgeçit) Çayı; W. Ramsay'e göre (*Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev.: Mihri Pektaş, İstanbul 1961, s. 205); İzmit Körfezi'ne dökülen Kırkgeçit Deresi; Chalandon'a göre (Ferdinand Chalandon, *Alexis Comnène. Les Comnène, Jean II Comnène et Manuel I Comnène*, Paris 1910-1912, s. 72, 75); Bozburun Yarımadası'nı ayıran çaydır; Osman Turan ise (*Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.62); bugünkü Maltepe'de Drakos (Orhan Tepe) Tepesi ve onun yanındaki bir derenin söz konusu olabileceğini söyler.

⁶⁷ Kaynak hediye olarak tanımlıyor.

⁶⁸ Anna Komnene, s. 163.

⁶⁹ Anna Komnene, s. 159-170. Krş. Özyaydın, İslâm Tarihi, VIII, 104.

⁷⁰ Anna Komnene, s. 195-196. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 67; a. mlf, a.g.m., XI, s. 212.

batıya doğru kaymasına neden oldu. Yani Ermeniler Fırat kıyılarında, Toroslar'da, Kilikya'da, Malatya, Maraş ve Urfa gibi bölge ve şehirlerde yoğunlaştılar. Bizans'ın Ermenileri göçe zorlaması ve daha önemlisi Ortodoksluk mezhebine girmeleri konusunda baskı ve işkenceler yapmaları Ermenileri Rumlara karşı düşman hâle getirmişti. Anadolu'nun savunmasına karışmayan Ermeniler, zaman zaman Türkleri bir kurtarıcı olarak karşılayıp, Bizans Devleti'ne karşı millî ve dinî nefretlerini sürdürmüşlerdi. Bilindiği gibi Malazgirt Savaşı'nda da Selçuklular karşısında savaşmayarak toptan savaş meydanını terk edip Bizans ordusunu ve imparatorunu kaderiyle baş başa bırakmışlardı.⁷¹ İşte Bizans'ın çöküşünden ve Türklerin Bizans Devleti karşısında elde ettiği başarılarından yararlanan Ermeniler Fırat bölgesinde tutunarak bir takım prenslikler kurmuşlar ve bu şekilde Türkiye Selçukluları'nın Doğu'da ve Güney'de Türklîslâm ülkeleri ile bağlantılarını kesecek bir durum oluşturmuşlardı.

Türlklere karşı Malatya-Antakya hattının savunması ile görevlendirilen Ermeni vali Philaretos, Malazgirt Savaşı'nda ciddi bir mücadelede bulunmayarak Romanos Diogenes'e ihanet etmiş ve savaştan sonra da Romanos'un yerine geçen Mikhail Dukas'ın imparatorluğunu tanımayıp bağımsız hareket etmeye başlamıştı. Mikhail'in büyük karışıklıklar içinde geçen hükümdarlığı sırasında Türklerin Anadolu'daki faaliyetlerinden de faydalanan Philaretos, Kilikya bölgesinin en önemli şehirleri olan Tarsus, Mamistra ve Anazarba (Anazarva)'yı eline geçirdiği gibi onun kumandanlarından biri de 1077 yılında Urfa'yı (Edessa/Ruha) Bizanslıların elinden aldı. 1078 yılında Antakya halkı, kendilerini Türlklere karşı korur ümidiyle onu buraya davet edip hâkimiyeti altına girdiler. Bu sayede Philaretos'un egemenlik sahası Toroslar'dan Urfa'ya kadar uzanan oldukça geniş bir alanı içine almaktaydı.⁷² Philaretos, Bizans'ın başına Aleksios'un geçmesi üzerine ona bağlılık arz ederken tedbirli davranarak Haleb'in Müslüman hâkimi Şerefü'd-devle Müslim'e haraç ödemek suretiyle Müslümanları idare etmeye çalışıyor ve aynı zamanda Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh ile de iyi ilişkiler kurmaya çabalıyordu.⁷³ Philaretos, Süleymanşâh ve devletinden gelebilecek tehlikelere karşı da Sultan Melikşâh'a daha yakın duruyordu.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin doğusunda bir Ermeni Prenslîği'nin kurulması ve Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşâh'ın desteğini kazanması ve Büyük Selçuklu Devleti tahtında oturan Mikâilöğulları ile ailevî bir hesabı olan Sü-

71 Turan, a.g.m., XI, s. 212.

72 Urfalı Matheos, s. 147-150, 156-158, 160-161; Ebu'l- Ferec, I, 330-331.

73 Turan, a.g.m., XI, s. 213; Özeydin, İslâm Tarihi, VIII, s. 105.

leymanşâh Bizans ile arasında yaptığı Drakon Suyu Antlaşması sonrasında bu bölgeye sefere çıkmayı uygun buldu. Süleymanşâh 1082 yılında Kilikya (Çukurova) bölgesindeki tarihî Tarsus şehrini fethetti. Süleymanşâh'ın Tarsus'u fethettikten sonra Trablusşam'ın Şîî hâkimi Kadı İbn Ammar'a elçi gönderip kendisinden yeni fethedilen bu şehir için kâdı ve hatîp talep etmesi Büyük Selçuklular ile ailevî ve siyasî rekabet sebebiyle Abbâsiler yerine Şîî Fâtîmîler'i tanıdığını ortaya koymaktadır.⁷⁴ 1083 yılında ise aynı bölgede olup Ermenilere ait Adana, Misis (Mamistra, Masisa), Anazarba (Dilekkaya) ve Kilikya'daki diğer şehir ve kasabaları fethetti.⁷⁵ Süleymanşâh, Kilikya seferini tamamladıktan sonra İznik'e döndü.

1084 yılı içinde Philaretos'un Urfa'da kumandan olarak bıraktığı oğlu Barsam (Barsama) ile arası açılmıştır. Bu yüzden babası tarafından tutuklanan Barsam, Antakya Kalesi'ne hapsedildi. Fakat Barsam, babasının Urfa'da bulunduğu sırada Antakya Kalesi'nin Müslüman şahnesi İsmâil ile babası aleyhine bir ittifak oluşturmak suretiyle hapisten çıkarak İznik'te bulunan Süleymanşâh ile görüşüp Antakya'yı ona teslim etmek istediğini bildirmişti.⁷⁶

Süleymanşâh en kıymetli kumandanlarından Ebu'l- Kasım'ı İznik'te yerine vekil bırakırken, Anadolu'nun Selçuklulara tâbi olan bölgelerine ayrı ayrı valiler gönderdi.⁷⁷ Sonra da Antakya'ya doğru hareket etti. Bu arada Dânişmend Gazi, Ermeni Gabriel'in elindeki Malatya'yı sıkıştırıyor, Türk kumandanlarından Emîr Buldacı Elbistan ve civarını fethediyordu. Görünen o ki, bu iş, Türk kumandan ve beyleri tarafından koordineli olarak yapılmıştı. Çünkü bahsi geçen bölge de Philaretos'un hâkimiyet sahası içinde yer almaktaydı. Anlaşılan Philaretos'un elindeki askerî gücün parçalanması hedeflenmişti.⁷⁸ Süleymanşâh, hareketinin etrafta duyulmasını önlemek için geceleri yol alıp gündüzleri vadilerde gizlenmişti. Süleymanşâh, Antakya üzerine yürüdüğü anlaşılmaması diye adamlarının atlarını ters nallatmış ve böylece civardaki casusların gözetim ve denetiminden kurtulmuştu.⁷⁹ Anonim *Selçuknâme*'ye göre,⁸⁰ Süleymanşâh, askerini gemisiz olarak Fırat Nehri'nden geçirmiştir. Anna Komnene'ye göre 12 gece süren bir yürüyüşün ardından Antakya'ya

⁷⁴ Turan, a.g.m., XI, s. 213; Özaydın, *İslâm Tarihi*, VIII, s. 106.

⁷⁵ Turan, a.g.m., XI, s. 213; Özaydın, a.g.e., VIII, s. 105; Merçil, *Müslüman- Türk Devletleri*, s. 107.

⁷⁶ Anna Komnene, s. 194.

⁷⁷ Anna Komnene, s. 197.

⁷⁸ Urfalı Matheos, s. 164. Krş. Turan, a.g.m., XI, s. 213-214; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 108; Özaydın, *İslâm Tarihi*, VIII, s. 108-109.

⁷⁹ Anonim *Selçuknâme*, s. 36, Trc. , s. 24.

⁸⁰ Bkz.: Aynı yer.

varmıştır.⁸¹ Aksarayî ise 5 günlük yürüyüşten sonra Antakya'ya ulaştığını söyler.⁸² 12 Aralık 1084 günü şehre Müslüman şahne İsmail'in yardımıyla gizlice giren Selçuklu kuvvetleri büyük bir engelle ya da zorlukla karşılaşmadan Antakya'ya hâkim oldular. Ancak Philaretos'un bazı adamları ve onlara bağlı kuvvetler iç kaleye sığınarak Süleymanşâh'ın birliklerine karşı koydular. Bu yüzden iç kale bir aylık bir kuşatmanın ardından 12 Ocak 1085 günü Selçuklulara teslim oldu.⁸³ Süleymanşâh şehri antlaşmalı olarak ele geçirdiğinden halka gayet iyi davrandı,⁸⁴ esirleri serbest bırakarak, askerinin evlere girmesini ve Antakya halkının kızları ile evlenmelerini yasakladı. Fethin bir sembolü ve şehrin İslâm şehri olduğunun göstergesi olması nedeniyle Büyük Mar Cassianus Kilisesi'ni camiye çevirdi⁸⁵ ve 17 Aralık 1084 günü şehirde ilk Cuma namazı kılındı. Bizans'ın ve Ermeni yönetici Philaretos'un baskı ve zulmünden usanmış şehrin Ermeni ve Süryani halkı bu fethe çok sevindiler⁸⁶ ve Sultan Süleymanşâh'tan izin alarak Meryem Ana ve Aziz Cercis adlı kiliseleri yaptırdılar.⁸⁷

Süleymanşâh, Şahne İsmâil ile iç kaleyi teslim eden kumandanı görevinde bıraktı ve şehrin fethini çevrede bulunan komşu hükümdar ve beyler ile Sultan Melikşâh'a gönderdiği fetihnâmelerle bildirdi. 300 kişilik⁸⁸ bir süvari kuvveti ile şehri fetheden Süleymanşâh, askerî kuvvetini merkezden çağırdığı diğer birliklerle takviye ederek Ayntâb, Hârim, Dülük, Tellbaşir, Ra'ban, İskenderun ve Süveydiye (Samandağı)'yi de fethetti. Philaretos'a gelince; O, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın huzuruna çıkarak Müslümanlığı kabul etmiş ve sultan tarafından kendisine verilen Maraş'a gelerek burada hayatını sürdürmüş ve 1090 yılından önce burada ölmüştür.⁸⁹

Haleb Emîri Şerefüddeve Müslim b. Kureyş, Antakya'nın eski hâkimi Philaretos'dan 30.000 altın tutarında vergi almaktaydı. Müslim b. Kureyş, Süleymanşâh'a haber göndererek Philaretos'tan almakta olduğu bu cizyeyi (vergiyi)

81 *The Aleksiad*, (Trc.: Bilge Umar), s. 194. Krş. Özaydın, *İslâm Tarihi*, VIII, s. 107; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 108.

82 *Müsâmeretü'l-ahbâr ve Müsâyeretü'l-ahyâr*, (nşr. Osman Turan), Ankara 1944, s. 19; Trc.: Mürsel Öztürk, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, Ankara 2000, s. 14.

83 Ebû'l-Ferec, (I, 331), Antakya'nın fethi için, Süleymanşâh'ın birtakım gemiler hazırlattığını söyler.

84 Urfalı Matheos, s. 161.

85 Süryani Mikhail, s. 30.

86 Ebû'l-Ferec, I, s. 331.

87 Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul 1944, s. 123; Özaydın, *İslâm Tarihi*, VIII, s. 108.

88 Urfalı Matheos, s. 161; Azîmî, s. 19, Trc., s. 24. Süryani Mikhail'e göre (s. 30), 3.000 süvari kuvveti ile Antakya'yı fethetmiştir. Aksarayî'ye göre (s. 19, Trc. s. 14) bu rakam 1000 kişidir.

89 Ebû'l-Ferec, I, 331, Krş. M. H. Yinanç, *Türkiye Tarihi*, s. 123; Turan, *Türkiye*, s. 69; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 1987, s.112; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 108; Özaydın, *İslâm Tarihi*, VIII, s. 109.

göndermesini istedi. Müslüman bir şehir ve o şehrin Müslüman hükümdarından cizye istemek İslâm hukukuna göre mümkün olacak bir şey değildi. Tabiatıyla Süleymanşâh bu teklifi reddetti.⁹⁰ Böylece iki taraf arasında savaş kaçınılmaz bir hal aldı. Süleymanşâh ile Müslim b. Kureyş 20 Haziran 24) 1085 Safer 478) tarihinde Haleb ile Antakya arasında yer alan Kurzahil mevkiinde karşı karşıya geldiler.⁹¹ Şerefüddeve'nin beraberinde Harput (Elazığ) yakınlarında bir beylik kurmuş olan Çubuk Bey'de bulunuyordu. Aslında Çubuk Bey, Philaretos'un kurmuş olduğu devletin parçalanışı sırasında Harput şehrini ele geçirmiş sonradan bugünkü Tunceli yöresini de hâkimiyeti altına alarak kudretini artırmıştı. Kurzahil Savaşı sırasında emrindeki çok sayıda Türkmen'le birlikte Süleymanşâh'ın tarafına geçti. Bu sebeple Şerefüddeve Müslim, bozguna uğratıldı ve ileri gelen 400 adamı ile birlikte öldürüldü.⁹² Süleymanşâh zaferden sonra Haleb şehrine yürüdü ve burayı kuşattı. Bu sırada Şerefüddeve'nin naaşı Haleb kapısı önünde defnedildi. Süleymanşâh'ın Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh'a tâbi' Haleb Emîri Şerefüddeve ile savaşıp onu öldürmesi ve sonra Haleb'i kuşatması artık Büyük Selçuklularla onu karşı karşıya getiriyordu. Haleb'de Şerefüddeve tarafından bırakılan vekil Emîr Şerif Ebû Ali Hasan, bir taraftan Haleb'i Süleymanşâh'a karşı savunurken diğer taraftan da hem Sultan Melikşâh'a hem de Suriye Selçuklu Meliki Tutuş'a mektup yazarak şehri teslim almak üzere ya bizzat gelmelerini ya da şehri kurtarmak üzere güçlü bir ordu göndermelerini istedi. Süleymanşâh ise hem şehri kuşatmış hem de Haleb etrafındaki Şeyzer, Kefertâb ve Ma'arratünnu'man ve Kinnesrin kalelerini ele geçirmişti. Tutuş da Haleb'i almak istiyordu. Bu nedenle derhal harekete geçerek Haleb'e doğru yola çıktı. Tutuş'un beraberinde Selçukluların ünlü kumandanı Artuk Bey'de bulunuyordu. Sonuçta Melik Tutuş ile Sultan Süleymanşâh 4 Haziran 18) 1086 Safer 479) günü Haleb'e üç mil uzaklıkta yer alan Aynü Seylem mevkiinde savaşa girdi.⁹³ Bu savaşta Süleymanşâh'ın yanında yer alan Çubuk Bey savaş başlayınca yine taraf değiştirdi ve bu kez de Tutuş'un tarafına geçti. Mağlup olan Süleymanşâh, Tutuş'un eline geçmek istemediği için intihar etmeyi tercih etti.⁹⁴ Başta veziri Hasan b. Tahir olmak üzere askerinin önemli bir kısmı da esir oldu. Ayrıca oğulları

⁹⁰ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Trc. s. 14-15, 20.

⁹¹ Azîmî, s. 20, Trc., s.25.

⁹² İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb*, (nşr. Sâmî ed-Dehhan), Dımaşk 1954, II, s. 90-92; İbnü'l-Esir, İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu'l-Kerem Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvâhid eş-Şeybanî, *el-Kâmil fî't-târih*, (nşr. C. J. Tornberg), Beyrut 1979, (Trc.: Abdülkerim Özyaydın), İstanbul 1987, X, 139-140. Urfalı Matheos (s. 164), Müslim b. Kureyş'in savaşta alınan mağlubiyetten sonra kaçarken kendi adamları tarafından öldürüldüğünü kaydeder.

⁹³ Süleymanşâh'ın Kuzey Sûriye'de karşıtığı olaylar ve Aynü Seylem Savaşı hakkında geniş bilgi için Bkz.: Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 119-124.

⁹⁴ Anna Komnene, (Trc.: Bilge Umar), s. 195.

Kılıç Arslan ve Kulan Arslan, Melikşâh tarafından İsfahan'a götürülerek burada gözetim altında tutuldu. Urfalı Matheos⁹⁵Süleymanşâh'ın savaş sırasında Tutuş'un askerleri tarafından öldürüldüğünü söyler. Melik Tutuş zafer sonrasında savaş meydanını adamlarıyla gezerken kana bulanmış bir cesedi göstererek "Bu Süleymanşâh'ın cesedi" demiştir. Adamları onu nasıl tanıdığını sorunca "ayaklarından tanıdım çünkü biz Selçukoğulları'nın ayakları birbirine benzer" cevabını vermişti. Melik Tutuş ayrıca Arslan Yabgu ile Mikhail'in oğulları arasındaki siyasî mücadeleye temas ederek "*Biz size zulmettik, sizi kendimizden uzaklaştırdık*" diyerek ağlamıştı. Süleymanşâh'ın cenazesi Haleb'te Şerefüddeve'nin yanına gömüldü.⁹⁶

Süleymanşâh, 1071 yılında kazanılan Malazgirt Savaşı sonrasında Anadolu'da ilk Türk devletini kurma başarısını göstermiş olup bu yarımadadaki pek çok bölge, şehir ve kalelerin fâtihi olarak Anadolu'nun bir "Türk Yurdu" haline gelmesinde ve bugünkü Türkiye'nin temellerinin atılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu yüzden ki o, "Anadolu Fâtihi" ve "Gazi" unvanları ile anılmıştır.

Emîr Artuk b. Eksük'ün Anadolu'daki Faaliyetleri

Oğuzların Döğer boyuna mensup olan Zahîrüddin Artuk Bey, 1063 yılında kendisine bağlı Türkmenlerle Sultan Alp Arslan'ın hizmetine girdi. Muhtemelen Malazgirt Savaşı'nda da sultanın ordusunda kumandanlık görevinde bulundu.⁹⁷ Savaştan sonra Bizans İmparatoru Romanos ile imzalanan antlaşmanın hükümünü yitirmesi üzerine Alp Arslan'ın emriyle Orta Anadolu'da Yeşilırmak ve Kızılırmak havzalarında fetihler yaptıktan sonra Sakarya Irmağı'nı geçerek İzmit'e kadar ulaştı. Alp Arslan'ın ölümü ve kardeşi Kara Arslan Kavurd'un saltanat iddiasıyla harekete geçmesi üzerine merkeze çağrıldı ve Kavurd'un isyanının bastırılıp Melikşâh'ın tahta geçmesinde önemli rol oynadı. Daha sonra tekrar Anadolu'ya dönen Artuk Bey, Kutalmışoğulları, Tutak, Afşin, Dilmaçoğlu, Muhammed, Duduoğlu gibi Selçuklu melik ve emîrleriyle birlikte Anadolu'da akınlarda bulundu. Bizans'a karşı isyan edip İstanbul'a hücumla hazırlanan ücretli Norman askerleri kumandanı Roussel (Urselius)'ın yakalanması konusunda Bizans'ın yardım isteğini kabul ederek Roussel'i mağlup edip esir almayı başardı.⁹⁸ Ancak Artuk, bir süre sonra Anadolu'daki fetih görevinden alınıp İran-Irak sınır bölgesindeki Hulvan'a tayin edildi (1076) ve

⁹⁵ Urfalı Matheos Vekayi- Nâmesi, s. 169.

⁹⁶ İbnü'l- Adîm, Zübdetü'l- Haleb, II, s. 97-98. Krş. Özyayın, "Anadolu Selçukluları", İslâm Tarihi, VIII, s. 112.

⁹⁷ Ali Sevim, Ünlü Selçuklu Komutanları, Ankara 1990, s.46.

⁹⁸ Ali Sevim, "Artuk b. Eksük", DİA, III, 414; a.mlf. , "Artukluların Soy ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri", TTK Belleten, XXXVI/101 (1962); s. 121- 146.

ayrıca Ahsâ ve Bahreyn’de isyan eden Karmatîleri takiple görevlendirildi.⁹⁹ Her nereye gönderildiyse hep başarılı oldu. Artuk Bey, Haziran 1083’te Sultan Melikşâh’ın emriyle Mervânoğulları¹⁰⁰ ailesinin yönetimindeki Diyarbekir Bölgesi’nin fethiyle görevlendirilen Fahrüddeve Muhammed b. Cehîr’in maiyetinde sefere katıldı; fakat Fahrüddeve ile anlaşmazlığa düştüğü için emrindeki kuvvetlerle onun yanından ayrılarak Sincar’a çekildi. Ebu’l-Ferec’e göre;¹⁰¹ Sultan Melikşâh, Emîr Artuk’a haber göndererek Türkmen ordularını toplamasını ve savaşa hazırlamasını emretti. Mervanî Reisi Nâsîrüddeve Mansûr, durumdan haberdar olup Sultan Melikşâh’ın, üzerine bir ordu göndermeye hazırlandığını anlayınca Arap Emîr Şerefüddeve Müslim b. Kureyş’den yardım istedi. Emîr Artuk Bey, Âmid (Diyarbakır) yakınlarına gelince Müslim b. Kureyş de emrindeki ordu ile ona yaklaştı. Şerefüddeve, Emîr Artuk’un ordusunun çok güçlü olduğunu görünce Artuk’a bir adamını göndererek “Ben de, Mervanoğlu Nâsîrüddeve Mansûr da sultanın bendeleri (köleleri) olduğunuza göre bu savaş niçin yapılıyor? Siz geri dönün biz de geri dönelim ve aramızda sulh olsun” dedi. Emîr Artuk bu teklifi olumlu karşıladıysa da beraberindeki Türkmenler, savaş ve sonunda elde edilecek ganimet uğruna o kadar yol tepe-rek ve hazırlık yaparak bölgeye geldikten sonra hiçbir kazanç elde etmeden geri dönmeyi mantıklı bulmayarak Emîr Artuk’un kararını dinlemediler.¹⁰² Artuk savaşa mecbur oldu ve sabahın erken saatlerinde Şerefüddeve Müslim’in adamlarına saldırdılar. Türkmenler, Araplardan çok sayıda askeri öldürdüler. Şerefüddeve, bunlarla başa çıkamayarak Âmid şehrine Mervanoğlu Nâsîrüddeve’nin yanına kaçtı.¹⁰³ Türkmenler çok sayıda ganimet elde ettiler. Sonra aralarında bazı ayrılıklar çıktı ve Âmid surları önünden çekilip gittiler.

Sultan Melikşâh tarafından Diyarbakır’ın zaptına gönderildiği halde Şerefüddeve ile anlaşmak suretiyle bölgeyi terke kalkıştığından dolayı sultanı kızdıran Emîr Artuk, Melikşâh’tan uzak durmayı tercih ederek Suriye Selçuklu Meliki Tutuş’un yanına doğru yola koyuldu. Musul’a vardığı zaman Sultan Melikşâh iki asilzâde ile şahane bir hil’at, bir at, bir fermân ve 5.000 dinar göndererek gönlünü almak ve yeniden hizmetine girmesini sağlamak istedi. Emîr Artuk, Melikşâh’ın gönderdiği asilzâdelere: “Siz sultanın hizmetinde bulunan bir takım düşmanlarımsınız ve siz sultanın bana karşı samimiyet göstermesine imkân vermezsiniz. Ben Kutalmışoğlu Süleyman’a karşı hareket ediyorum.

⁹⁹ Geniş bilgi için Bkz.: Sevim, Ünlü Selçuklu Komutanları, s.50-58.

¹⁰⁰ Hakkında geniş bilgi için Bkz.: Abdurrahim Tufantoz, “Mervâniler”, *D/A*, XXIX, 230-232.

¹⁰¹ *Abû'l- Farac Tarihi*, I. 330.

¹⁰² Sevim, a.g.e.,s.61.

¹⁰³ *İbnü'l-Esir,el-Kâmil*, Trc. X, 125.

Onun sultana ait memleketleri tahrip etmesine imkân vermeyeceğim” diye-
rek cevap verdi. Bu olay Sultan Melikşâh ile arasının iyice açılmasına neden
oldu. Bu yüzden Emîr Artuk, Selçukluların Suriye Meliki Tâcüddevle Tutuş’un
emrine girerek onun Haleb yüzünden Türkiye Selçuklu Sultanı Süleymanşâh
ile Aynü Seylem denilen yerdeki savaşında Tutuş’un yanında yer alarak sava-
şın kazanılmasında önemli rol oynadı.

Dânişmend Gazi'nin Anadolu'daki Fetihleri ve Dânişmendli Beyliği'nin Kuruluşu

Dânişmend Gazi'nin hayatı hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Kaynaklarda adı Melik-i Muazzam Dânişmend Ahmed Gazi (Taylu) b. Ali et-Türkmânî¹⁰⁴ ola-

¹⁰⁴ Ortaçağ'ın en güvenilir tarihçilerinden İbnü'l- Esîr (*el-Kâmil*, Trc., X, 247. M. Halil Yınanç (*Anadolu'nun Fethi*, s. 94), bu bilginin Dânişmend kelimesinin Arapça'ya tercüme ve izâhından doğmuş olduğunu ve doğruluğunun tamamen şüpheli hatta yanlış olduğunu belirtir. Krş. el-Muhaymid, Ali b. Salih, *el-Dânişmendîyyûn ve cihaduhum fi'l-bilâdi'l-Anadol*, İskenderiye 1414/199, s. 16), Dânişmend'in asıl adının Taylu olduğunu, Türkmenler'e öğretmenlik yaptığı ve zamanla hükümdarlığa kadar yükseldiğini, İbn Bîbî (*el- Evâmiru'l-Alâiyye, Fi'l-Umuri'l-Ala'iye (Selçuk Name)*, I, (Haz.: Mürsel Öztürk), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 11), Dânişmendli hanedanı hakkındaki rivâyetlerin çelişkili olduğunu, Aksarayî (*Müsâmeretü'l- ahbâr*, s. 17), Dânişmend'in Malazgirt Zaferi'nden sonra Niksar, Tokat, Sivas, Elbistan ve civarını ele geçirdiğini, Reşîdüddîn Fazlullah-ı Hemedânî (Reşîdüddîn, *Câmiü't-tevârih*, (nşr. A. Ateş), Ankara 1999, II, 33-34) de onun Malazgirt Savaşı'na katılan ve zaferin kazanılmasında önemli rol oynayan komutanlardan biri olduğunu söyler. Diğer Farsça eserlerde de Malazgirt Zaferi'nden sonra Kayseri, Tokat, Sivas, Amasya ve Niksar'ın Dânişmend Gazi'ye tahsis edildiği, onun bu bölgeyi fethederek oraya yerleştiği belirtilmektedir. Birinci Haçlı Seferi hakkında bilgi veren Fulcherius Carnotensis (*Gesta Francorum Iherusalem pregrinantium*, R.H.C. occ., 1-35, s. 368 ve devamı Trc., Mc Ginty, s. 81, M. E., *Fulcher of Chartres. Chronicle of the first crusade*, Oxford 1941; Trc., R. Ryan *Fulcher of Chartres. A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, Knoxville 1969, s.134) "Dânişman" olarak bahseder. Ancak onun ismi ya da isimleri ve hangi tarihler arasında hüküm sürdüğü konularındaki tartışmalar ve ihtilaflar bu dönem üzerinde çalışma yapan tarihçiler arasında sürüp gitmektedir. Yani kaynaklar tarafından kaydedilen Dânişmend Gazi, Ahmed Gazi ve Gümüştegin Gazi'nin kim ya da kimler olduğu meselesi. Aslında Dânişmendliler alanında bugüne kadar en önemli çalışmalardan birini yapan ve bu konuya son derece vâkîf olan meşhur Selçuklu tarihçisi Prof. Osman Turan, 1971 yılında yayımlanan, önemli eserlerinden *Selçuklular Zamanında Türkiye* adlı çalışmasında bu soruna çözüm getirmiştir. Turan'a göre (s. 116-117); Dânişmend adı bir lâkaptan ibaret olup isim değildir. Ahmed Gazi ve Gümüştegin Gazi aynı kişilerdir. Çünkü Türkler İslâmiyeti kabul ettikten sonra bu dinin etkisiyle İslâmî isimler almaya başladılar, ancak Türk adlarını da terketmediler. Her iki ismi birlikte kullandılar. Bunun örnekleri oldukça fazladır. Mesela, Selçuk Bey'in büyük oğlu Arslan Yabgu'nun İslâmî adı İsrâîl'dir. Selçuk Bey'in torunlarından ve Büyük Selçuklu Devleti'nin kurucularından olan Çağrı Bey'in İslâmî adı Dâvud'dur. Onun oğlu ünlü Selçuklu Hükümdarı Alp Arslan'ın İslâmî adı Muhammed'dir. İşte bu örneklerde olduğu gibi Dânişmend Gazi'nin de Türk adı "Gümüştegin", İslâmî adı da "Ahmed"'dir. O halde Gümüştegin, Dânişmend Gazi'nin oğlu değil bizzat kendisidir. İbnü'l-Esîr'in kaydettiği (*el-Kâmil fi't-târih*, X, 300, Trc., X, 247) Taylu ise Gümüştegin Ahmed Gazi'nin babasının Türk adıdır. *Dânişmendnâme*'de kaydedilen "Ali" de Gümüştegin Ahmed Gazi'nin babasının İslâmî adıdır. Ancak burada hemen aklınıza bir soru geliyor. İbnü'l- Esîr'in kaydında geçen "Gümüştegin b. Dânişmend Taylu" ifadesi nasıl açıklanacak? Aslında bu kayıt yukarıda verdiğimiz bilgileri bozmak yerine daha da destekliyor ve sağlamlaştırıyor. Çünkü İbnü'l- Esîr, bu kaydı, Selçuklu ve Dânişmendlilerin 1101 yılında Anadolu'ya giren Haçlı ordularına karşı verdikleri mücadeleden bahsederken bildiriyor. Yani bir isim olmadığını söylediğimiz "Dânişmend" lâkabını Gümüştegin Ahmed Gazi'nin babası Taylu Ali de taşımaktadır. Dânişmendliler tarihinin daha sonraki olay ve kaynak kayıtlarını da dikkate alarak söyleyebiliriz ki, buradan bu ailenin "Dânişmend" lâkabıyla meşhur olup anıla geldiği anlaşıyor. Arapça kaynaklardaki İbn Dânişmend (Dânişmendoglu) ifadesi de yerini tam olarak bulmaktadır. Kaynaklar hükümdarların isimlerinden çok ailenin adını zikretmişlerdir. Yani bu aile ya da bu hanedan Gümüştegin Ahmed Gazi'nin babasının lâkabından dolayı Dânişmend ya da Dânişmendogulları olarak anılmıştır.

İbnü'l-Esîr (el-Kâmil fi't-târih, X, 345, Trc., X, 281), Dânişmendlilerin Malatya şehri'ni fethinden önce esir ettikleri Haçlı Prinsipi Bohemund'un serbest bırakılması konusunda bilgi verirken "Dânişmend bu sene Antakya Hükümdarı Bohemund'u serbest bıraktı" demektedir. Oysaki Aynı müellif, daha önceki kaydında bu ismi Gümüştegin b. Taylu (Taylu oğlu Gümüştekin) olarak be-

rak geçmekte olup etnik menşei hakkında¹⁰⁵ farklı görüşler ileri sürülmektedir.

İlmiştir. Buradan şu sonuca varmak mümkün; Gümüştegin Ahmed Gazi de babasının lâkabı olan Dânişmend'i kullanmaktaydı ya da babasının lâkabından dolayı ona da Dânişmend denilmekte idi. Günümüz tarihçilerinden bazıları Dânişmendliler Beyliği'nin kurucusu Dânişmend Gazi'nin 1084 veya 1085 yılları civarında vefat ettiğini ve yerine oğlu Gümüştegin Gazi'nin geçtiğini belirtirler ve bunun da 1104 yılındaki ölümüne kadar hükümdarlığını sürdürdüğünü ve 1101 Yılı Haçlı orduları ile savaşan, Malatya'yı fetheden, Bohemund'u serbest bırakan ve nihayetinde Sultan I. Kılıç Arslan ile anlaşmazlığa düşerek onunla savaşan kişiyi Gümüştegin Gazi olarak gösterirler. Ancak yukarıda yaptığımız açıklamalardan anlaşılacağı üzere Dânişmendliler Beyliği'nin kurucusu ve ilk hükümdarı "Dânişmend" lâkaplı Gümüştegin Ahmed Gazi'dir. Haçlılarla mücadele eden, Malatya'yı fetheden, Bohemund'u yakalayıp sonra da fidye karşılığında serbest bırakan ve Sultan I. Kılıç Arslan ile savaştıktan sonra 1104 yılında vefat eden Dânişmendli hükümdarı Dânişmend Taylu Ali'nin oğlu Dânişmend Gümüştegin Ahmed Gazi'dir. Zaten hiçbir kaynak 1084 yılı veya 1085 yılı civarında ölen bir Dânişmendli hükümdarından ya da Dânişmend Gazi'nin ölümünden bahsetmez. Bu sadece bu görüşü öne süren tarihçilerin Süryani Mikhail'in "1085 tarihinde Tanouşman (Dânişmend) adlı bir Türk Emîri Kapadokya'ya hücum edip Sivas, Kayseri ve Kuzey taraflarına egemen oldu." Kaydından (*Vekayinâme*, II, 30. Krş. Özeydin, İslâm Tarihi, VIII, 51) hareketle böyle bir tarihi muhtemel olarak ve kaynak desteğinden mahrum olarak bildirirler. Oysaki 1104 yılında vefat eden Dânişmendli hükümdarının adını Urfalı Mateos, Süryani Mikhail, Ebu'l-Ferec, Müverrih Vardan, gibi kimi çağdaş kimi muahhar (daha sonraki dönem) kaynakları Dânişmend olarak bildiriyor (Urfalı Mateos *Vekayî-Nâmesi*, s. 225; *Vekayinâme*, s. 51; Abû'l-Farac *Tarihi*, II, 345; *Cihan Tarihi*, s. 189). Dahası Dânişmendlilere âit olup Niksar'da bulunan Yağbasan Medresesi kitâbesinde (Kamil Şahin, *Dânişmendliler Döneminde Niksar (1071-1178)*, Niksar 1999, Kitabın ekler bölümü; Uzunçarşılı, *Kitâbeler*, s. 59) Dânişmendli Hükümdarı Yağbasan'ın baba ve dede adı "el-Melikü'l-Âdil Nizâmü'd-dünyâ ve'd-dîn ebû'l-Muzaffer Yağbasan b. Melik Gazi b. Melik Dânişmend Gazi" olarak sıralanıyor. Görüldüğü gibi bu kitâbe herhangi bir şüpheye mahal bırakmayacak kadar açık bir şekilde meseleye ışık tutmaktadır. Kitâbeden kesin olarak 1142-1164 yılları arasında Dânişmendli hükümdarı olan Yağbasan'ın babasının adının Melik Gazi (Emîr Gazi), dedesinin adının da Melik Dânişmend olduğu ortaya çıkmaktadır.

¹⁰⁵ Albertus Aquisensis (*Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanæ Ecclesiae*, R.H.C. occ., IV-VII/28, s. 525), Birinci Haçlı Seferi'nin en önemli kaynaklarından biri olan eserinde, Dânişmend Gazi'den "Türk Hükümdarı Donimannus", XII. yüzyılda yaşamış olan bir başka Haçlı Seferi tarihçisi ve Sûr başpiskoposu olan Willermus Tyrensis (*A History of Deeds Done Beyond the Sea*, s. 411-412) de "Kudretli Türk Emîri Dânişmend" diye söz ederek Dânişmendliler'in Türk asıllı bir Hanedan olduğunu ortaya koymaktadırlar. Dânişmend Gazi'nin çağdaşı Ermeni tarihçisi Urfalı Mateos ise, eserinin bir yerinde (*Vekâyinâme*, s. 225) onun menşei itibarıyla Ermenistan'lı (Ermenistan'da doğmuş) veya aslen Ermeni olduğunu söylerken başka bir yerinde (*Vekâyinâme*, s. 205) ondan "Sivas'ın ve bütün Rum memleketinin sahibi bulunan İran'lı Emîr Dânişmend" şeklinde bahsederek menşei hakkında çelişkili bilgi vermektedir. XIII. yüzyılın Ermeni tarihçilerinden Vardan (*CihanTarihi*, (Trc.: Hrnt D. Andreasyan), "Türk Fûtuhatı Tarihi", *Tarih Semineri Dergisi*, İstanbul 1937, I/2, s. 188) da muhtemelen Urfalı Mateos'u kaynak olarak kullandığı için aynı bilgileri tekrarlamaktadır. Süryani Mikhail (*Vekayinâme*, II, 30), "Tanouşman (Danışman) adlı bir Türk Emîri Kapadokya'ya saldırıp Sivas, Kayseri ve kuzey bölgelerine hâkim oldu." Ermenice nüshada ise (*Vekayinâme*, II, 31-32), "Alp Arslan zamanında Danışman adlı bir emîr Türkler'in arasından çıkıp Kapadokya memleketine geldi; Sivas ve Kayseri'yi zaptedip memlekette hâkimiyet kurdu; Danışman hânedânının başlangıcı böyle oldu" diyerek onun Türk asıllı bir emîr olduğunu ifade etmektedir. Bizans tarihçilerinden Niketas Kohniatis (*Historia*, (Çev.: Fikret İşıltan), Ankara 1995, s. 18), Dânişmendli Melik Muhammed'den (Dânişmend Gazi'nin torunu/1134-1142) bahsederken "Persarmenyalı Tonismanios" adını kullanmaktadır. Persarmenie kelimesi eskiden Azerbaycan'ı ifade ederdi. Niketas eserinin bir başka yerinde (*Historia*, s. 32) de "Bizans şehirlerinin en tehlikeli düşmanı, cesur ve dik başlı kimseler olan Dânişmendliler'in aslen Arsakiler (M.Ö. 250-M.S. 225 tarihleri arasında İran'da hüküm süren Eşkânîyân) hânedânına mensup bulunduğunu belirtir. İbn Hamdûn (*Tevârihu's-sinîn*, TSMK, III, Ahmed nr. 2981, v. 156 a), İbn Seddâd (*el-A'lâku'l-hatire fi zikri ümerâi's-şâm ve'l- Cezîre*, TSMK, Revan, nr.1564, I, v. 66 a) ve İbn Şihne (*el-Dürerü'l-müntehab fi târihi memleketi Haleb*, (nşr. E. Serkis) Beyrut 1909, s. 197) ise Dânişmend Gazi'nin Türkiye Selçuklularının ilk

Kaynaklardaki bilgilerden anlaşıldığına göre Azerbaycan'da Arrân ve civarında yaşayan bir Türkmen ailesine mensup olan Dânişmend Gazi, Türkmen emîrleriyle beraber kafirlere karşı cihad ediyordu. Sultan Alp Arslan'ın 1064 yılında çıktığı Kafkasya seferi sırasında diğer Türkmen beyleriyle ordugâha giderek Selçuklu ordusuna yol gösterdi. Bu tarihten itibaren Sultan Alp Arslan'ın hizmetine girdi. Bilgeliliği, cesareti, yiğitliğiyle onun dikkatini çekti ve en güvenilir emîrleri arasına girdi. O, muhtemelen Malazgirt Savaşı'na da katıldı.

Sultan Alp Arslan savaşa katılan emîrlerinden Anadolu'da fetihlerde bulunmalarını istemiş ve fethedecekleri yerlerin kendilerine ikta edileceğini bildirmişti. Zaferin ardından fetihlere girişen beyler, Anadolu'nun muhtelif şehirlerini fethederek buralarda kendi adlarıyla anılan beylikler kurmuşlardı. Bunlar arasında Dânişmend Ahmed Gazi de bulunmakta idi. XII. yüzyıl müelliflerinden Zahirüddin Nîşâbüî¹⁰⁶, Malazgirt Zaferi'nin ardından Sultan Alp Arslan'ın Erzurum ve civarını Saltuk Bey'e, Mardin ve Harput yörelerini Artuk Bey'e, Erzincan, Kemah ve Şebinkarahisar'ı Mengüçük Gazi'ye, Maraş ve civarını Emîr Çavuldur'a, Sivas, Tokat, Amasya ve Kayseri'yi de Dânişmend Gazi'ye iktâ ettiğini söyler.

Dânişmend Gazi Malazgirt Zaferi'nden sonra Sivas'a geldiğinde şehri harap halde bulmuştu. Çünkü imparator Malazgirt seferi sırasında burayı tahrip etmişti. Dânişmend Gazi fazla bir mukavemetle karşılaşmadan Sivas'a girdi ve Dânişmendli hanedanını kurdu. Daha sonra Sivas'ı bir üs olarak kullanarak Çavuldur, Tursan (Turasan), Kara Doğan, Osmancık, İltegin ve Kara Tegin adlı emîrleriyle Amasya, Tokat, Niksar, Kayseri, Zamantı, Elbistan, Develi ve Çorum'u zaptederek Dânişmendli topraklarına kattı.¹⁰⁷

Dânişmend Gazi'nin beyliği hangi tarihte kurduğunu bilmiyoruz; fakat Süryani Mikhail'in kaydına bakılırsa¹⁰⁸ 1085 tarihinde kurulduğu anlaşıyor. Ebu'l-Fe-

hükümdan Süleyman Şâh'ın dayısı olduğunu söylerler. Mükrimin Halil Yinanç tarafından özellikle Urfalı Mateos'un ve Çamiçyan'ın kaydına (*Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi*, s. 225. Turan, *Türkiye*, s. 119, n. 31 (Çamiçyan'dan naklen) Krş. Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi* (889-1269), Trc.: Hrant D. Andreasyan, *Tarih Semineri Dergisi*, I, İstanbul 1937, s. 188) dayanılarak Dânişmend Gazi'nin İslâm Dini'ni sonradan kabul eden Ermeni asıllı biri olduğu da iddia edilmişse bu iddia, zamanında çürütülmüş (İsmâil Hâmi Dânişmend, *Türk Tarih Kurumu Başkanlığına Açık Mektup*, İstanbul 1945, s. 1-66; Turan, *Türkiye*, s. 119, n. 31) ve bugün artık onun Türk aslından geldiği konusunda herhangi bir şüphe kalmamıştır. Zaten yukarıda sıraladığımız kaynak bilgileri de durumu gayet açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

¹⁰⁶ Zahirüddin Nîşâbüî, *Selçuknâme*, Tahrân 1332, s. 25.

¹⁰⁷ *Selçuknâme*, aynı yer; Reşidüddin, a.g.e., s. 38; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-lahbâr*, Trc. s. 17; Yinanç, *Anadolu'nun Fethi*, s. 58, 74.

¹⁰⁸ *Vekayinâme*, s.30.

rec'in kaydından anlaşıldığına göre¹⁰⁹ Süleymanşâh Antakya'nın fethiyle meşgulken (1085 yılı Kasım'ında) Dânişmendoglu İsmail adında bir emir Sivas, Kayseri ve Karadeniz'in bir bölümünde (Kastamonu, Çankırı ve civarı) hüküm sürüyordu.

XVII. yüzyılın tanınmış tarihçilerinden Müneccimbaşı¹¹⁰, Malazgirt Savaşı'nda gösterdiği hizmetten dolayı Sultan Alp Arslan'ın bizzat Dânişmend Gazi'ye Sivas, Niksar, Elbistan, Malatya gibi şehirleri iktâ' ederek onun idaresi altına verdiğini ve bu toprakları vergiden muaf tuttuğunu, ayrıca Doğu Roma İmparatorluğu'ndan ele geçireceği yerlerin de kendisine âit olacağını, sultanın ailesinden hiçbir kimsenin Emîr Dânişmend'in ülkesine müdahale ve saldırıda bulunmayacağına dâir yemin ve taahhüt ettiğini kaydeder. Müneccimbaşı¹¹¹ ayrıca Sultan Alp Arslan'ın bu yemin ve taahhüdüyle ilgili bir belge yazıp Dânişmend Gazi'ye verdiğine dâir bir bilgi de kaydeder.

Dânişmendlilerin Bayburt Şehrini Ele Geçirmeleri

Bayburt şehri Anadolu'nun kuzeydoğusunda, Çoruh vadisinde sarp bir tepenin üzerinde kurulmuştur. Şehrin kim tarafından ve ne zaman kurulduğu bilinmiyor. Bayburt, kaynaklarda Payberd, Paypert, Paipurth, Baiburt, Bâbirt gibi isimlerle kaydedilmiş, Türkiye Selçuklu Sultanı II. Mesud¹¹² adına 1291 yılında basılan bir parada Baypirt olarak yazılmıştır.¹¹³ Bizans (Doğu Roma İmparatorluğu) zamanında Haldia Thema (tema)'sına bağlı olan şehrin kalesi İmparator Justinianos devrinde (527-565) tamir görerek tahkîmâtı sağlamıştır. Bayburt bu dönemde Baiberdon olarak adlandırılıyordu.¹¹⁴ Arapların fetihleri sırasında Ermeni Bagrat sülâlesinin hâkimiyeti altında bulunan Bayburt ve civarı Türklerin Anadolu üzerine düzenledikleri ilk fetih hareketleri içinde yer almıştır. Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in (1040-1063) Anadolu Seferi sırasında (1054) Bayburt, Çoruh nehri ve Karadeniz dağlarına (Parhar) kadar uzanan topraklarda Selçuklu kuvvetlerinin hücumlarına uğradı. Ancak fethedilemedi. Türkler, bu bölgeyi kesin olarak Malazgirt Zaferi sonrasında ele geçirebildiler. Şehir bazen Dânişmendlilerin, bazen Saltukluların, bir ara da Doğu Roma İmparatoru I. Aleksios Komnenos (1081-1118)'un Trabzon Dukası olan Theodoros Gabras'ın hâkimiyeti altına girmiştir. 1081 yılında Doğu Roma tahtına

109 Abû'l-Farac Tarihi, I, 331.

110 Câmî'ü'd-düvel, (nşr. ve Trc. Ali Öngül), Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah Câmîu'd-Düvel Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler, İzmir 2001, s. 128, Trc. 144.

111 Aynı yer.

112 Sultan II. Mesud hakkında geniş bilgi için Bkz.: Muharrem Kesik, "Mesud II", D/A, XXIX, 342-344.

113 Osman Turan, "Bayburt", I/A, II, 365; İsmet Miroğlu, "Bayburt", D/A, V, 225-226.

114 Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1993, s. 40.

oturan I. Aleksios, kendine muhâlif ve rakip olmasından çekindiği Theodoros Gabras'ı İstanbul'dan uzaklaştırmak düşüncesi ile Trabzon Dukalığı'na tayin etmişti. Haldialı asîl bir aileden çok zeki ve cesur bir kumandan olan Gabras Trabzon'da yarı müstakil sayılabilecek bir beylik kurunca Türklere karşı bu bölgelerde devamlı surette savaşmış çoğu zaman üstünlük elde etmiştir. Dânişmendliler ile de çok şiddetli savaşlar içine giren Gabras, Şebinkarahisar'ı Dânişmendlilerin elinden almıştır.¹¹⁵

Birinci Haçlı Seferi'nin sonucu olarak Türklerin Anadolu'da toprak kaybı ve uğradığı sarsıntıdan faydalanmaya çalışan Bizans, Türklere karşı genel bir taarruza geçmek suretiyle sahil bölgelerinden içlerere doğru ilerleme kaydetti ve bu faaliyetler çerçevesinde Trabzon Dukası Gabras da Dânişmendlilerin elindeki Bayburt kalesini zaptetti. Haçlılara karşı girişilen mücadelelerin ardından Dânişmend Gazi, oğlu İsmâil'in kumandasındaki bir orduyu kaybedilen Bayburt'u kurtarmak amacıyla Gabras üzerine yolladı. 1098 yılında Çoruh nehri kenarında ordugâhını kuran İsmâil, üzerine gelen Rum ordusunu mağlup etti ve onların lideri olan Theodoros Gabras'ı öldürdü. Bayburt bu şekilde Bizans işgalinden kurtarılacak yeniden Dânişmendli hâkimiyeti altına alınmış oldu.¹¹⁶ Ancak Bayburt'un Dânişmendlilerin idaresi altında ne kadar zaman kaldığı bilinmiyor. Bayburt'da Dânişmendlilere ait bir esere rastlanmamıştır. Sadece Bayburt yakınlarında Dânişmend adlı bir köyün varlığını biliyoruz. Dânişmendlilerin Bayburt hâkimiyeti muhtemelen kısa sürmüştür. Bunda bölgenin Dânişmendli merkezine uzak olması, Bayburt yakınlarında Saltuklular ve Mengüçüklüler Beyliklerinin bulunması ve Dânişmendlilerin Türkiye Selçukluları, Bizans, Ermeniler ve Artuklularla uğraşmak zorunda kalmalarından dolayı bu bölgelerle yeterince ilgilenemedikleri anlaşılmaktadır.

Sultan I. Kılıç Arslan'ın Malatya Kuşatması (1097) ve Dânişmend Gazi ile Birlikte Haçlılara Karşı Mücadelesi

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan (1093-1107) Pierre L'Hermit idaresinde Anadolu'ya ulaşan, savaş kabiliyeti ve tecrübesi olmayan bir yığın çapulcu sürüsünden oluşan öncü Haçlı ordusunu 21 Ekim 1096'da Drakon adlı köy yakınında ağır bir yenilgiye uğrattı. Kolay kazanılan galibiyet Kılıç Arslan'ın Haçlıları pek fazla önemsememesine neden oldu. Kılıç Arslan'ın aklı Malatya'da idi. O, bu şeh-

¹¹⁵ Anna Komnene, s. 261-262, 340-341. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 134.

¹¹⁶ Komnene, s. 350, Trc., 341. Turan, *Türkiye*, s. 136; a. mlf., *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, s. 40-41.

ri ele geçirmeye çalışıyordu. Dânişmend Gazi'nin de Malatya'yı kendi hâkimiyeti altına almak isteyişi bu iki hanedanı karşı karşıya getirecekti.

Sultan Kılıç Arslan 1097 İlkbahar'ında Malatya üzerine yürüdü.¹¹⁷ Bu sırada Malatya Ermeni asıllı fakat Ortodoks kilisesine mensup olan Gabriel adlı bir vâlinin idaresi altında bulunuyordu. Sultan Malatya şehrine şiddetli hücumlar düzenledi ve surları mancınıklarla döverek şehri çok sıkıştırdı.¹¹⁸ Malatya şehri günlerce süren Selçuklu kuşatmasına direndi. Şehrin surları çok sağlam idi ve Gabriel de Malatya'yı iyi tahkim etmişti.¹¹⁹ Fakat Gabriel çok zâlim bir idareciydi ve bu yüzden halkı tarafından pek sevilmiyordu. Aslında Süryanî ve Ermeni halkı kendi kiliselerine ters düşen Ortodoks inançlı Gabriel'den nefret ediyor ve sultan'a teslim olmayı istiyorlardı. Sultan da veziri vasıtasıyla Süryani Patriği ile temasa geçerek Gabriel'e bazı vaatlerde bulunup şehrin kendisine teslimini teklif etti. Ancak Gabriel hem bu teklifi şiddetle reddetti hem de Sultan Kılıç Arslan ile anlaşmaya taraftar olan Süryani Patriğini öldürttü.¹²⁰ Sultan kuşatmayı sürdürecekti ki, bu sırada İznik'ten kötü haberler geldi. I. Haçlı Seferine katılan Haçlı orduları 6 Mayıs 1097 günü İznik'e ulaşmışlar ve müstahkem surlarla çevrili şehri kuşatma altına almışlardı. Sultan I. Kılıç Arslan Haçlılar'ın İznik'i kuşattığı haberini alır almaz Malatya kuşatmasına son verdi ve 1097 yılı Mayıs ayı sonlarında İznik'in yardımına koştu. Ancak İznik şehrinin ve kalesinin Bizans'a teslim edilmesini engelleyemedi (19 Haziran 1097).¹²¹

Sultan I. Kılıç Arslan, çeşitli bölgelerdeki Türk beylerine haber gönderip onları Haçlılara karşı yardıma çağırdı. Dânişmend Gazi ve Kayseri Emîri Hasan ile ittifak yaptı. Bu müttefik Türk kuvvetleri, 30 Haziran 1097 (17 Receb 490) günü Eskişehir ovasına çıkan vadiyi kestiler. Haçlılar böyle bir mukavemetle karşılaşacaklarını sanmıyorlardı. Eskişehir ovasında, 1 Temmuz günü cereyan eden savaşta her iki taraf da yiğitçe savaştı. Kılıç Arslan zırhlı birliklerden oluşan Haçlı ordusunu yenemeyeceğini anlayınca geri çekilmeye karar ver-

¹¹⁷ Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara 1996, s. 23-24. Urfalı Mateos, (*Vekayî-nâme*, s. 187), Sultan I. Kılıç Arslan'ın, Ermeni takvimine göre 545 (26 Şubat 1096-27 Şubat 1097) Malatya üzerine yürüdüğünü kaydeder. Bu durumda Urfalı Mateos bu olayın 1096 yılında meydana gelmiş olduğunu kaydediyor. Ancak Haçlıların İznik'i kuşatmaları 1097 yılında olduğu için ve Kılıç Arslan'ın İznik'in yardımına Malatya Kuşatmasını bırakarak geldiği dikkate alınırsa bu olayın tarihi 1097 olmalıdır. Süryanî Mikhail (s. 43) ve Ebû'l-Ferec (I, 35), bu olayın tarihini 1095 olarak kaydeder. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 98.

¹¹⁸ Urfalı Mateos, s. 187.

¹¹⁹ Bkz.: Urfalı Mateos, aynı yer.

¹²⁰ Abû'l-Ferec, I, 335-36. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 98.

¹²¹ Haçlılar'ın İznik'i kuşatmaları ve şehrin Bizans'a teslim edilişi hak. geniş bilgi için Bkz.: I. Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 24-28.

di. İleri harekâta devam eden Haçlılar, Ağustos ortalarında Konya'nın Meram ovasında birkaç gün dinlendikten sonra Ereğli'ye gittiler. Kılıç Arslan, burada da Dânişmend Gazi ve Emîr Hasan ile birlikte Haçlıların önünü kesti. Fakat ciddî bir savaşa girmediler ve Ereğli'yi Hristiyanlara bırakarak çekildiler.¹²²

Dânişmend Gazi'nin Antakya Prinkepsi Bohemund'u Esir Edişi (1100)

Sultan I. Kılıç Arslan'ın Malatya'dan geri çekilmesi üzerine bu defa da 1098 yılında¹²³ Dânişmendli hükümdarı Sivas'tan hareket ederek Yaz mevsiminin yaşandığı aylarda Malatya'yı yağma edip, tarım mahsullerini yok etmiş ve Kış mevsimi yaklaşıncaya kadar burada bu faaliyetlerini sürdürdükten sonra Sivas'a geri dönmüştü.

Dânişmendliler, muhtemelen Sivas'ı fethettiği yıldan itibaren Malatya'yı da fethetmek için uğraşmış ancak muvaffak olamamışlardı. Dânişmendliler'in Malatya'yı zapt etmek istemelerinin sebebi belki de Sultan Melikşâh'ın Anadolu'yu kendi hâkimiyeti altına almaküzere Porsuk ve Bozan'ı bu bölgeye sevk etmesi, ayrıca Malatya hâkimi Gabriel'in Bağdat'a giderek Sultan Melikşâh'ın himâyesini elde etmiş olmasıydı¹²⁴.

Üç yıl devam eden kuşatma sonunda Dânişmend Gazi'ye mukavemet edemeyeceğini anlayan Gabriel, Ermenilere karşı anlayışlı davranan Antakya Prinkepsi Bohemund'dan yardım istedi.¹²⁵ Yardıma geldiği takdirde şehri ona teslim edeceğini ve kızı Morphia'yı kendisine eş olarak vereceğini bildirdi.¹²⁶ Antakya Prinkepsi Bohemund, aldığı bu haber üzerine Malatya'yı ele geçirme gayesiyle 1100 yılı Ağustos ayında harekete geçti. Onun yanında kuzeni¹²⁷ Richard de Salerno da vardı. Fakat Ermeniler, Franklar'ın Malatya'ya yerleştikten sonra kendilerini buradan uzaklaştıracaklarından korkarak Dânişmend Gazi'ye Bohemund'un yardıma geldiğini gizlice haber verdiler. Ayrıca Gabriel

¹²² Anna Komnene, *Aleksiad*, s. 342; *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi*, s. 218 (burada Ereğli'de Haçlılar'ın bozguna uğratıldığı kayıtlıdır.). Krş. Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (Trc. Fikret İşıltan), I, Ankara 1992, 142-145; Osman Turan, *Türkiye*, s. 101-103, Demirkent, *Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 31-32.

¹²³ Turan, *Türkiye*, s. 136.

¹²⁴ Turan, aynı eser, s. 133.

¹²⁵ *Urfalı Mateos*, s. 205; Fulcherius Carnotensis, I, 35, s. 368 vd., Trc. Mc Ginty, s. 81, Trc. Ryan s. 134, vdd.; Albertus, VII, 27-29, s. 524-526, Trc. Hefe, II, s.26-29. Krş. Demirkent, *Urfa*, I, 67.

¹²⁶ Süryani Mikhail (*Vekayinâme*, s. 47), Gabriel'in Malatya'yı Haçlılar'a vereceğine dair üç kez yemin ettiğini belirtiyor. Muhtemelen O, şehrin Dânişmendliler tarafından her kuşatılışında Haçlılar'dan yardım istiyor. Ancak tehlike geçince de bu sözünü unutuyor olmalıdır.

¹²⁷ *Urfalı Mateos (Vekayiname)*, s. 222), Richard'ın, Bohemund'un kız kardeşinin oğlu olduğunu (yeğeni) kaydeder.

de, Bohemund'u davet ettiğine pişman olmuştu. Bu yüzden onu hemen şehre sokmayıp Dânişmendli hükümdarı gelinceye kadar oyalamak istiyordu.

Dânişmend Gazi, Haçlılara karşı, Malatya ovası civarında adamlarının bir bölümünü pusuya yatırdı ve kalan kısmı ile birlikte, durumdan habersiz, güven içinde ilerleyen Bohemund'un kuvvetlerine Aksu vadisi yakınındaki dağlık bölgede (Gafina) aniden saldırdı.¹²⁸ Şiddetli bir savaşın sonunda Haçlılar ve Ermeniler kılıçtan geçirildiler.¹²⁹ Her şeyden önemlisi de Haçlılar'ın efsanevî lideri Bohemund ile onun kuzeni Richard de Salerno esir edildi.¹³⁰

Dânişmend Gazi'nin Bohemund karşısında kazandığı zafer ve Bohemund'un esir edildiği haberi Müslüman belde ve ülkelerde özellikle Horasan bölgesinde büyük sevince yol açtı. Hristiyanları ise büyük bir üzüntü ve korkuya sevk etti.

Haçlı liderlerinin başına gelenler savaş meydanından kaçmayı başaran bir Haçlı şövalyesi tarafından Urfa Kontu Baudouin'e haber verilince, yanındaki az sayıda kuvvetle ve Antakya'daki Haçlılar Bohemund'u kurtarmak için yola koyuldu. Ancak elindeki kıymetli esirleri kaybetmek istemeyen Dânişmend Gazi Malatya kuşatmasını kaldırarak Sivas'a geri dönmüştü. Boudouin üç gün süre ile Türkleri takip etti. Ancak Dânişmendlilere ait olan arazide bir pusuya düşmemek için Malatya'ya geri döndü. Gabriel Türk kuşatmasından kurtulmanın sevinci içinde şehrin idaresini Baudouin'e teslim etti. Baudouin de Gabriel ile anlaşarak şehrin savunmasına yardımcı olmak üzere adamlarından 50 şövalyeyi Malatya'da bırakarak Urfa'ya döndü.¹³¹

¹²⁸ Urfalı Mateos, s.205, Urfalı Mateos (aynı yer), Bohemund ve Richard'ın akılsızca hareket ettiğini askerlerin her türlü zırh ve harp malzemelerini terk etmiş bir vaziyette sanki bir cenaze alayını takip eden kadınlar gibi yürüdüklerini, silah ve teçhizatlarını uşaklarına taşıttırdıkları için savunmasız ilerlediklerini kaydeder.

¹²⁹ Albertus Aquensis (VII, 27-29, s. 524-526, Trc. Hefele, II, 26-29), Bohemund'un yanındaki kuvvetin 300 şövalyeden ibaret olduğunu söylerken Gümüştegin Gazi'nin Haçlılar'a 500 süvari ile saldırdığını kaydeder. Bu savaşta Ermeni Piskoposları olan Antakya Piskoposu Giprianos (Cyprien) ile Maraş Piskoposu Grigores de öldürüldüler. Bunlar Bohemund'un yanında bulunuyorlardı ve ondan çok lütuflar görüyorlardı (Urfalı Mateos, s. 205).

¹³⁰ Bohemund'un tutsak edilişi hak. İbnü'l Kalânisî, *Zeylû Tarihi Dimaşk*, (nşr. Amedroz), Beyrut 1908, s. 138; Azîmî, Trc., s.32; Urfalı Mateos, aynı yer; İbnü'l- Esîr, X, 203 vd.; İbnü'l- Adîm, *Zübde*, II, 145; *Anonim Süryani Vekayinâmesi*, (nşr. J.B. Chabot), *Chronicon (syriacum) ad annum chr. 1203/4 pertinens, Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium*, Paris 1918, (Trc. A.S. Tritton), "The First and Second Crusades from an Anonymos Syriac Chronicle", *JRAS.*, January s. 69-101, April s. 273-305, (London 1993), s.74; Krş. Demirkent, *Urfa* I, 67; a.mlf., "Antakya Piskopsi Bohemund'un Esir Alınması Niksar'da Hapsedilmesi ve Serbest Bırakılması (1100-1103)", *Niksar'ın Fethi ve Danişmendliler Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri*, Niksar 1996, s. 4; Özaydın, "Dânişmendliler", *DİA*, VIII, 470.

¹³¹ Albertus Aquensis, VII, 27-29, s. 524-526, Trc. Hefele, II, s. 26-29. Krş. Demirkent, *Urfa*, I, 67-68.

Dânişmend Gazi, Bohemund ve Richard'ı zincirle bağlayarak önce Sivas'a sonra da Niksar'a götürdü ve burada hapsetti (493/Ağustos 1100).¹³²

1101 Yılı Haçlı Seferleri ve Dânişmend Gazi

1096 yılında Avrupa'lı Hristiyan topluluklarının gerçekleştirdiği Birinci Haçlı Seferi'nin başarıya ulaşması nedeniyle ve aynı zamanda Doğu'da kurulan Haçlı devletçiklerinin idarecilerinin sürekli Avrupa'dan yardım istemeleri ve yine ilk Haçlı Seferi'ne katılıp geri dönen kimselerin Doğu'daki zenginlikleri anlatmaları gibi nedenlerle Avrupa Hristiyan Dünyası Papa II. Pascalis'in teşvikleri sonucu yeni ordular hazırlayarak bunları Anadolu üzerinden Doğu'ya göndermeyi kararlaştırdı.¹³³ Sonuçta 1101 yılında ard arda Anadolu'ya gelen üç büyük Haçlı Ordusu Ağustos-Eylül 1101 tarihleri arasında Merzifon, Konya ve Ereğli'de yapılan savaşlarla Dânişmend Gazi ve Sultan I. Kılıç Arslan tarafından çok büyük hezimetlere uğratıldı.

Burada uğranılabilecek herhangi bir başarısızlık Türkler tarafından Anadolu'nun bir bölümünün daha kaybedilmesi anlamına gelecekti ki, bu da Haçlılar'ın moral bulmasına belki de II. Haçlı Seferi'nin Haçlılar'ın zaferi ile sonuçlanmasına neden olabilirdi. Bu savaşlar sırasında alınılabilecek mağlubiyetler Orta Anadolu'nun Dânişmendli yurdunun, Türkiye Selçuklu Devleti başkenti Konya'nın kaybedilmesine neden olabilirdi.

Yani 1097'deki I. Haçlı Seferi'nin bir devamı niteliğinde olan 1101 Yılı Haçlı Orduları ile yapılan mücadele Dânişmend Gazi ve Kılıç Arslan için Anadolu'da var olma mücadelesiydi. Kaybedildiği takdirde tamiri mümkün olmayan sonuçlar doğurabilirdi. Neyse ki, Türk Beyleri 3 orduyu da imha etmeyi başardılar. Anadolu'dan Haçlı Orduları değil sadece bunlara komuta eden asilzâdeler geçip güneye inebildiler. Ancak perişanlık içinde, binbir güçlük ve korku içinde. Sayıları yüz binleri bulan bu ordular Anadolu'da başarılı olup Türk

¹³² Azimî, *Tarih*, (nşr. ve Trc. Ali Sevim), s. 26, Trc., s. 32; İbnü'l-Kalânîsî, s.138; *Urfalı Mateos Vekayinâmesi*, s. 204-205; Vardan, s.188; Süryani Mihail, *Vekâyînâme*, s. 46-47; Anonim *Süryani Vekayinâmesi*, (Trc. A.S. Tritton) "The First And Second Crusades From an Anonymous Syriac Chronicle", *Journal of Royal Asiatic Society*, Januray 1933, s.74;Ebu'l-Ferec, age, II, 341 vd; Gaffarî, *Tarihi Cihanârâ*, (nşr. Hasan Nurâki), Tahran 1343, s.132; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, s. 248; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, s. 145; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (Çev.: Fikret İşıltan), Ankara 1992, I, s. 247-249; V.B. Stevenson, *The Crusaders in The East*, Cambridge 1907, s. 7; el-Gâmidî, *Gümüştekin*, s. 17-18; Demirkent, "Antakya Prikepsi Bohemund'un Esir Esir Alınması", s. 4; a.mlf., *Sultan Kılıç Arslan*, s. 34; a.mlf., *Urfa Haçlı Kontluğu*, I, 67. Urfalı Mateos (Urfalı Mateos, s. Aynı yer.), bu olayların tarihini Ermeni takviminin 549. yılı (24 Şubat 1100-22 Şubat 1101) olarak kaydeder.

¹³³ İşin Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", *Prof. Dr. Fikret İşıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995, s. 23-24; el-Gâmidî, *Gümüştekin*, s. 25. vd; Muharrem Kesik, "Dânişmend Gümüştekin Ahmed Gazi (öl. 1104)" *Müjân Üçer'e Armağan*, İstanbul 2011, s. 373-381.

kuvvetlerini mağlup ederek güneye doğru ilerleyişlerini sürdürselerdi, Haçlı Devletleri kuvvet bulacak Halep, Dımaşk gibi yerler büyük tehdit altına girecekti.

Dânişmend Gazi'nin Malatya'yı Fethi (18 Eylül 1102)

Dânişmend Gazi, 1101 yılında Anadolu'ya giren Haçlı Ordularına karşı Sultan I. Kılıç Arslan ile birlikte başarıyla karşı koyup bu tehlikeyi savuşturduktan sonra Malatya'yı muhasara etti. Gabriel, Malatya halkına karşı daha merhametsizce davranmaya başladı. O, insanları öldürüp mallarına el koyuyordu.¹³⁴ Gabriel kızı Morfia (Morphia)'yı Kudüs kralının kız kardeşinin oğlu olan Urfa Kontu Baudouin de Bourg ile evlendirmişti.¹³⁵ İşte bu nedenle Gabriel, damadı Baudoin de Bourg'dan yardım istemiş, ancak Gabriel vassâllık statüsüne bağlı kalmayarak bağımsız hareket etme eğiliminde olduğundan veya Türk emîrlerinden korktuğu için ona yardımcı olamamıştır.¹³⁶

Gabriel'in zulmü dayanılmaz boyutlara ulaştığından dolayı iki asker şehri Dânişmendliler'e teslim etti. Dânişmend Gazi de 18 Eylül 1102¹³⁷ Çarşamba günü Malatya'ya girdi.

Sultan Kılıç Arslan ve Dânişmend Gazi tarafından ard arda düzenlenen kuşatmalar ve Ermeni hâkimi Gabriel'in kötü idaresi sonucu büyük ıstıraplar çeken açlık ve yokluğun pençesinde kıvranan Malatya halkı, şehrin Dânişmend Gazi'nin eline geçmesi sonucu rahat bir nefes alabildi.¹³⁸

Dânişmendli hükümdarının emri uyarınca, askerler şehre girince halka dokunmadılar, sadece şehirde değerli gördükleri şeylere el koydular.¹³⁹ Dânişmend Gazi, halka gayet iyi davrandı ve onların evlerine dönmelerini sağladı. Sonra kendi ülkesinden gıda maddeleri, tohumluk bitki, damızlık hayvan ve Malatya

¹³⁴ Süryani Mikhail, s. 47.

¹³⁵ Süryani Mikhail, s. 47; *Anonim Süryani Vekâyinâmesi*, Trc. Tritton, s. 75; Willermus Tyrensis, s. 249. Krş. I. Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu*, I, 81. Bu evlilik hak. geniş bilgi için Bkz.: I. Demirkent *Urfa Haçlı Kontluğu*, I, 80-81.

¹³⁶ Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, s. 46-47; Runciman, Aynı eser, II, s. 32; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu*, s. 65.

¹³⁷ Abû'l-Ferec, II, 342. Süryani Mikhail (s. 47), Bu tarihi 18 Eylül 1102 Çarşamba günü olarak veriyor. Ancak 1101 yılı 18 Eylül'ünün Çarşamba gününe rastlaması bu tarihin 18 Eylül 1101 olabileceğini düşündürür. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 142. Ancak Dânişmend Gazi'nin 1101 yılı Eylül ayı başlarında (5 Eylül) Haçlılara karşı mücadele ettiği unutulmamalıdır. Özaydın, 18 Eylül 1102 tarihini kabul etmiştir (*DİA.*, VIII, 470).

¹³⁸ Süryani Mikhail (*Vekayinâme*, s.49), Dânişmend Gazi tarafından şehrin üç yıl kuşatıldığını ve bu dönemde Malatya'da şiddetli açlık meydana geldiğini, pahalılığın arttığını ve alım gücünün düştüğünü kaydeder.

¹³⁹ Süryani Mikhail, s. 48.

halkı için gerekli olan diğer şeyleri getirterek halka dağıttı.¹⁴⁰ Zindanlarda mahkûm olarak tutulan kimseleri serbest bıraktı ve onlara topraklarını geri verdi. Gabriel ise, ölüm cezasına çarptırıldı.

Antakya Prinkepsi Bohemund'un Serbest Bırakılması ve Dânişmend Gazi ile Sultan I. Kılıç Arslan Arasında Anlaşmazlık

Antakya Prinkepsi Bohemund ile kuzeni Richrad de Salerno'nun esir alınmasından sonra meydana gelen gelişmeler, o zamana kadar Haçlılar'a karşı birlikte cihat eden iki Türk hükümdarını kısa sürede karşı karşıya getirdi. Bohemund'un esir düştüğünü öğrenen Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos, bu tehlikeli düşmanı kontrol altına almak için seferber oldu ve Dânişmend Gazi'ye haber gönderip onu kendisine teslim ettiği takdirde 260.000¹⁴¹ Bizans altını (Bizantios) vermeyi vaat etti. Bu müzâkerelerden haberdar olan Türkiye Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan, Dânişmend'e hem Anadolu Sultanı hem de müttefiki olduğunu söyleyerek Bizans imparatorundan alınacak bu fidyenin yarısının kendisine verilmesi gerektiğini bildirdi.

Bizans İmparatoruna teslim edilmekten korkan Bohemund ise Dânişmend Gazi'ye kurnazca yaklaşıp eğer Aleksios'un teklifini reddeder ve bunun yarısı kadar bile meblağa razı olursa Antakya Prinkepsliği, Urfa Kontluğu ve Kudüs Krallığı'nın kendisiyle ittifak tesis edeceğini ve Bizans hâkimiyetindeki bazı toprakları ele geçirmesine yardımcı olacağını, Antakya'nın eski hâkimi Yağısıyan'ın ailesini serbest bırakacağını söyleyerek onu ikna etti. Bunun üzerine Bohemund Urfa, Antakya ve Sicilya'daki dost ve akrabalarına haber gönderip kurtulması için gerekli olan 100.000 altının toplanıp Malatya'ya getirilmesini istedi.

Sonunda Dânişmendli hükümdarı, Bohemund'un dost ve akrabalarının getireceği daha az fidyeyi kabul ederek 1103 yılı (Mayıs 1103) Paskalya yortusundan kısa bir müddet önce onu Malatya'da serbest bıraktı.¹⁴² Burada onun Bizans

¹⁴⁰ Süryani Mikhael, *Vekayinâme*, s. 47-48; Anonim *Süryani Vekayinâmesi*, s.75; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 248-249; Abû'l-Ferec, *Aynı eser*, II, s. 341-343; C. I. Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler* (Trc. Yıldız Moran), 99-102, İstanbul 1979; Stevenson, *The Crusades in The East*, s.73.

¹⁴¹ Albertus Aquensis, *RHC occ.*, IV, IX, 33-36, s. 2. Ordericus Vitalis, *Historia ecclesiastica*, nşr. ve Trc. M. Chibnall, *The Ecclesiastical History of Orderic Vitalis*, Oxford 1980, V, (s. 354) bu paranın miktarını 100.000 altın olarak kaydeder. O, ayrıca Dânişmend Gazi'nin güzel ve akıllı kızı Melaz'ın hapisteki Haçlı liderini çok beğendiği için onlara yardım ederek babası tarafından serbest bırakılmasını sağladığını ve Melaz'ın da Antakya'ya giderek Roger ile evlendiğini bildiren inanılması pek zor destansı bir hikâye anlatır. Geniş bilgi için Bkz.: Demirkent, "Antakya Prinkepsi Bohemund'un Esir Alınması...", s. 6; Turan, *Türkiye*, s. 143, n. 99.

¹⁴² Azimî, *Tarih*, s. 375; Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, s. 221; Vardan, *Cihan Tarihi*, s. 188; Anonim *Süryani Vekayinâmesi*, s. 75; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 281; Abû'l-Ferec, *Aynı eser*, s. 341-343; Müneccimbaşı, *Câmi'ü'd-Düvel*, s. 208; Stevenson, *The Crusades in The East*, s. 74; Runciman, *Haçlı Seferleri*

İmparatorunun teklif ettiği daha fazla miktarı kabul etmemesi, Malatya'yı fetheden Dânişmend Gazi'nin, Sultan Kılıç Arslan ile kaçınılmaz bir mücadeleye gireceğini bilmesi ve bu mücadelede Aleksios'a güvenmediğinden paranın miktarını önemsemeyip Haçlılarla arasını düzeltmeye çalıştığı ve Kılıç Arslan'a karşı Haçlılara yanaşmaya çalıştığı şeklinde bir düşünce ile izah edilebilir. Ancak daha sonra görüleceği gibi bu plân işe yaramayacaktır.

Bohemund Antakya'ya döner dönmez Müslümanların hâkimiyetindeki topraklara saldırıya geçti. Pek çok Müslüman öldürdüğü gibi vergi adıyla mallarını müsadere etmek suretiyle ödediği fidyenin kat kat fazlasını çıkardı. Bundan dolayıdır ki, İbnü'l- Esîr haklı olarak: "Dânişmend bu hatalı hareketiyle Müslümanlara yaptığı iyiliklerin silinip yok olmasına sebep oldu." diyerek onu tenkideder.¹⁴³

Bu sırada Haçlılar'ın zulüm ve işkencesinden bıkan Ermenilerin daveti üzerine Elbistan'ı zaptederek onları Haçlı zulmünden kurtaran Kılıç Arslan, Antakya üzerine sefere hazırlanırken Dânişmend Gazi'nin Bohemund'u yüz bin altın fidyeye karşılığında serbest bıraktığını öğrendi. Kılıç Arslan buna çok öfkelenildi. Hem parayı kaybetmiş hem de aleyhinde güçlü bir ittifak oluşmuştu. Dânişmend Gazi'nin, Sultan I. Kılıç Arslan'ın da ele geçirmek istediği Malatya'yı fethetmesi (18 Eylül 1102/3 Zilhicce 495) ve yaklaşık üç yıldır elinde esir olarak tuttuğu Antakya Prinkepsi Bohemund'u fidyeye karşılığı serbest bırakması (1103), bölgede yeni güçlü bir Haçlı ittifakının oluşmasından endişe duyan I. Kılıç Arslan tarafından hoş karşılanmadı¹⁴⁴. Bu nedenle sultan, Antakya Seferi'nden vazgeçerek Dânişmend Gazi'nin üzerine yürüdü ve Maraş yakınlarında onu hezimete uğrattı (Zilka'de 496/Ağustos 1103).¹⁴⁵ *Dânişmend Gazi bu olaydan bir yıl sonra Sivas'ta vefat etti (1104).*¹⁴⁶ İbnü'l-Kalânîsi¹⁴⁷ Sultan Kılıç Arslan'ın ülkesinden Antakya üzerine sefere çıktığını ve Maraş yakınlarına kadar ilerlediğini, onun bu sefer haberinin, 1103 Ağustos'unda Suriye'ye ulaştığını ve Sultan'ın buradan Haleb'e haber göndererek ordusu için ihtiyaç malzemelerini karşılamak üzere tâcirlere izin verilmesini istediğini kaydeder.

Tarihi, II, 31-32; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 144. İşin Demirkent 1103 yılında serbest kaldığını belirtir ("Antakya Prinkepsi Bohemund'un Esir Alınması", s. 5). Urfalı Mateos, Richard'ın Bizans İmparatoruna teslim edildiğini söyler. Buna karşılık Bizans İmparatoru Aleksios'un da Dânişmend Gazi'ye büyük hediyeler gönderdiğini kaydeder (*Vekayinâme*, s. 222).

¹⁴³ İbnü'l- Esîr, *el- Kâmil*, X, 281.

¹⁴⁴ Krş. İşin Demirkent, "Antakya Prinkepsi Bohemund'un esir alınması...", s. 3-7.

¹⁴⁵ İbnü'l-Kalânîsi, Aynı eser, aynı yer; Urfalı Mateos, s. 261. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 107, 145; Özaydın, *DİA*, "Dânişmendîler", s. 470; Demirkent, "Antakya Prinkepsi Bohemund'un Esir Alınması", s. 5.

¹⁴⁶ İbnü'l-Kalânîsi, Aynı eser, s. 143; Aksarayî, Aynı eser, 28; Urfalı Mateos, s.225; Vardan, Aynı eser, s. 189; Osman Turan, Aynı eser, s. 107.

¹⁴⁷ İbnü'l-Kalânîsi, Aynı eser, aynı yer.

Sultan bu sırada Bohemund'un serbest bırakıldığını haber alınca bölgedeki Haçlıların direncini artıracak bu olay üzerine Antakya seferinin anlamını yitirdiğini düşünmüş olmalıdır.¹⁴⁸

Aksarayî¹⁴⁹ her iki Türk hükümdarı arasındaki mücadelenin sebebini biraz daha farklı olarak kaydetmiştir. Bu Selçuklu tarihçisine göre; 1101 Yılı Haçlı ordularına karşı girişilen mücadelelerden önce Dânişmend Gazi'nin Sultan I. Kılıç Arslan'a Haçlıların mağlup edilerek Anadolu'dan uzaklaştırılması halinde yerine getireceğini taahhüt ettiği sözleri tutmamasıdır. Aksarayî'ye göre, Dânişmend Gazi daha önce söz verdiği 100.000 dinarın yerine 100.000 dirhem göndermiş, kızını sultana verme konusunda son derece ağır davranmış ve Kılıç Arslan'ı sürekli oyalayarak kızının çeyizini hazırlamakla meşgul bulunduğunu Elbistan'ı da ancak düğün günü vereceğini bildirmesi iki taraf arasındaki dostluğun yavaş yavaş bozulmasına neden olmuştu. Tabii ki, Haçlı Prinkepsi Bohemund'un serbest bırakılması da bardağı taşıran son damla olarak görülmektedir.

Yine aynı müellifin kaydına göre,¹⁵⁰ Sultan I. Kılıç Arslan kendisine yollanan 100.000 dirhemi Dânişmend Gazi'ye geri göndererek, "Benim onun dirhemine ya da dinarına ihtiyacım yok. Ben para için değil İslâm'ı korumak için yardım ettim" diyerek kırgınlığını dile getirmişti.

Urfalı Mateos,¹⁵¹ onun 23 Şubat 1104-21 Şubat 1105 tarihleri arasında Ebu'l Ferec İbnü'l-İbri¹⁵² ise 1105-1106 yılında öldüğünü söylerler. Vardan ise¹⁵³, 1104 yılını vermektedir.¹⁵⁴ Kabri Niksar'da olup türbesi kitâbesizdir. Tokat'ta Garipler Camii olarak bilinen camiin de onun tarafından yaptırıldığı söylenmektedir. On iki oğlu vardı.¹⁵⁵ Dânişmend Gazi dindar ve iyi bir insandı. Hal-ka çok iyi davranırdı. Hristiyanlar bile ondan övgü ile söz ederlerdi. Örnek vermek gerekirse, dönemin çağdaş kaynağı Ermeni müellif Urfalı Mateos,¹⁵⁶ Dânişmend Gazi için; "O, iyi bir adam, memleketi imâr edici ve Hristiyanlara karşı çok merhametli bir kişi idi. Onun tâbiyyetinde bulunan Hristiyanlar

148 Demirkent, "Antakya Prinkepsi Bohemud'un Esir Alınması...", s. 5.

149 *Müsâmeretü'l- ahhâr*, s. 27, Trc., s. 21.

150 Aksarayî, *Müsâmeretü'l- ahhâr*, s. 28, Trc., s. 21.

151 *Vekayinâme*, s. 225.

152 *Abû'l- Farac Tarihi*, II, 345.

153 *Cihan Tarihi*, s. 189. Krş. Yınanç, "Dânişmendliler", İA, III, 469.

154 Turan (*Türkiye*, s. 146.), bu tarihin yanlış olduğunu ve doğrusunun 1105 olması gerektiğini savunur.

155 Urfalı Mateos, Aynı eser s. 225. Krş. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Sivas Şehri*, İstanbul 1928, s. 51. Runciman (II, 89) onun 1106 yılında öldüğünü söyler.

156 Urfalı Mateos *Vekayî-nâmesi*, s. 225.

onun ölümü için büyük mâtem tuttular. Ülkesini ma'mûr ve yaşanılır hale getirmek için çok çalıştı.” demektedir.

Dânişmend Gazi'nin ölümü üzerine, Kılıç Arslan yıllar önce göz diktiği Malatya'yı ele geçirmek için seferber oldu. 28 Haziran 1105 (veya 1106) tarihinde başlattığı muhasarayı şehri zaptedinceye kadar sürdürdü. Şehrin kuzey doğusunda kurduğu muhasara âletleri ve mancınıklarla birkaç şiddetli hücumda bulunduktan sonra Dânişmend Gazi'nin oğlu Yağısıyan (başka bir rivayete göre İsmâil b. Dânişmend'in oğlu Sungur) şehri teslim etmek zorunda kaldı (2 Eylül 1105 veya 1106).¹⁵⁷

Dilmaçoğlu Muhammed Bey

Güneydoğu Anadolu'nun Artuklular'dan sonra en uzun ömürlü Türkmen beyliği olan Dilmaçoğulları, kaynaklarda Dilmaç, Dimlaç, Togan Arslan ve el-Ahdab (Kambur) oğulları olarak da geçmektedir. XII. yüzyıl boyunca daha çok Bitlis ve Erzen'i merkez edinen Dilmaçoğulları yüzyılın sonlarına doğru sadece Erzen'den oluşan bir egemenlik sahasına sahiptiler. Kısa bir süre de Van Gölü'nün güney kıyısında bulunan Vestân (Gevaş) ve Aras Nehri'nin doğusunda yer alan Duvin'e hâkim oldular. Kaynak bilgilerinin yetersiz oluşu nedeniyle bu beyliğin kim tarafından, ne zaman ve nasıl kurulduğunu bilemiyoruz. Beyliğin kurucusu olarak kabul edilen Dilmaçoğlu Muhammed Bey'in Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın kumandanlarından biri olduğu ve bu hükümdar zamanında (1063-1072) Anadolu'ya akınlar yapan Afşin, Sanduk, Ahmedşah ve Türkman et- Türkî gibi beylerle birlikte bulunduğu, Malazgirt Savaşı'na katıldığı ve zaferden sonra Anadolu'nun güneydoğusunda fetihlere devam ettiği, konunun uzmanı tarihçiler tarafından ifade edilir. Ancak kaynaklarda bu bilgileri doğrulayacak bir kayıt mevcut değildir.¹⁵⁸

Dilmaçoğlu Muhammed Bey, 1076 yılında Ahmedşah'la birlikte Haleb Mirdası Emîri Sâbık'ın kardeşiyle giriştiği iktidar mücadelesinde Sâbık'a yardımcı olmak için Suriye'ye geçmiş ve Sâbık'ın kardeşi Vessâb mağlup edilmişti. Bundan sonra Dilmaçoğlu Muhammed'in Suriye Selçuklu Melikliği'ne tayin edilen

¹⁵⁷ Abû'l-Ferec, age, II, s. 345; Müneccimbaşı, Aynı Eser, s. 209. Krş. Runciman, Aynı Eser, II, s. 89-90; E. Hongimann, "Malatya", /A, VII, 236; Mükrimin Halil Yınanç, "Dânişmendliler", /A, III, s. 469; Osman Turan, Aynı Eser, s. 107; el-Muhaymid, *Dânişmendiyyûn*, s. 107. Süryani Mikhail (III, xv, 9, s. 191vd.) ve Ebu'l-Ferec (II, 345) 2 Eylül 1106 tarihini kaydeder. Ancak Dânişmend Gazi'nin 1104'de öldüğü kabul edilirse bu tarihin 2 Eylül 1105 olması gerekir. Turan (*Türkiye*, s. 107, 146), bu tarihi 1105 olarak verirken Demirkent (*Kılıç Arslan*, s. 52-53) ve Özaydın ("*Dânişmendliler*", s. 470) her iki yılı da yani 1105 ve 1106 yılını kaydetmek suretiyle bu konuda kesin bir karara varmanın mümkün olmadığı görülmektedir.

¹⁵⁸ Adnan Çevik, "Dilmaçoğulları", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2002, sy. 12, s.115-120.

Tâcüddevle Tutuş'un hizmetine girdiğini görmekteyiz. Ancak Tutuş'un o sıralarda Türkmen emîrlerinin en nüfuzlularından biri olan Emîr Atsız'ı öldürtmesi¹⁵⁹, diğer Türkmen beylerinin Tutuş'a olan güvenini sarstığından başta Afşin Bey olmak üzere Türkmen beylerinin Tutuş'un hizmetini ve Suriye bölgesini terkiyle sonuçlanmıştır. Bu Türkmen beyleri Suriye'den hareketle yolları üzerindeki bölgeleri yağmalayarak Diyâr-ı Bekr bölgesine gelmişlerdi. Muhtemelen bunların içinde Dilmaçoğlu Muhammed de bulunmaktaydı. XI. yüzyılın sonlarına doğru Muhammed'in halefi Hüsâmüddevle'nin Erzen, Bitlis ve Vestân şehirlerinin hâkimi olarak görülmesi Dilmaçoğlu Muhammed'in Diyâr-ı Bekr bölgesine giden Türkmen beyleriyle birlikte olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.¹⁶⁰

Sonuç olarak Dilmaçoğulları Beyliği 1079-1080 yılı civarında Vestân ve civarında Dilmaçoğlu Muhammed tarafından kurulmuş olup onun ölümünden sonra da oğlu ya da kardeşi olabilecek Hüsâmüddevle Alptekin'in idaresine girmiş, Hüsâmüddevle de önce Bitlis'i sonra da Erzen'i ele geçirmek hâkimiyet alanını genişletmek suretiyle beyliğe asıl merkezlerini kavuşturmuştur. Kaynaklar XII. yüzyıl boyunca Dilmaçoğulları beylerini Erzen ve Bitlis hâkimi olarak zikrederler, bu asrın sonlarında Bitlis elden çıktığı için Erzen beyleri olaraktanımlanırlar.¹⁶¹

Ebu'l- Kasım Saltuk

Sultan Tuğrul Bey zamanında (1040-1063), 1057 ve 1059 yıllarında Erzurum, Erzincan ve Kemah'tan sonra Sivas'a kadar akınlar yapan çok kalabalık bir Türkmen kitlesinin başında Ermeni kaynaklarının¹⁶² "Samukh" ve Bizans kaynaklarının "Samuk" olarak adlandırdıkları bir kumandan bulunuyordu. İslâm kaynakları ve özellikle İbnü'l- Adîm¹⁶³, Anadolu'daki akın ve fetih hareketlerinde önemli rol oynayan Afşin, Ahmedşah, Dilmaçoğlu Muhammed, Tutuoğlu (Duduoğlu veya Tutı oğlu) gibi kumandanların isimlerini sayarken 1069 (462) yılı olayları ile ilgili beyler arasında Sanduk adlı bir Türkmen beyinin de bulunduğunu kaydeder. Ermeni, Bizans ve Arap kaynaklarınca birbirine yakın ama farklı farklı kaydedilen bu adın Saltuk (Salduk) olduğu anlaşıyor.¹⁶⁴

¹⁵⁹ Urfalı Mateos, s.169. Krş. Sevim, Ünlü Selçuklu Komutanları, s. 44.

¹⁶⁰ Çevik, agm, s. 121-124.

¹⁶¹ Çevik, agm, s. 126- 127.

¹⁶² Urfalı Mateos, s. 110.

¹⁶³ Zübdetü'l-Haleb, II, 25.

¹⁶⁴ Turan, Doğu Anadolu, s.3-6. Faruk Sümer (*Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara 1998, s. 22, n.15), bu görüşe katılmaz. Bu ismin yazılışı ve okunuşu hakkında kaynak ve araştırma eserlere dayalı geniş bir yorum için Bkz.: Süleyman Tülüçü, "Malazgirt

İbnü'l- Esir¹⁶⁵, ondan Ebu'l- Kasım olarak bahsediyor. Bu da onun asıl adının Saltuk, künyesinin ise Ebu'l-Kasım olduğunu gösteriyor. Saltuk, Türkçe bir isim olup “bırakmak”, “salıvermek” manasına geliyor.¹⁶⁶ Saltuk, Malazgirt Zaferi'nden önce de Anadolu'da faaliyet göstermiş Malazgirt Savaşı'nın hemen öncesinde Bizans öncü kuvvetlerini mağlup etmiş ve Malazgirt Savaşı'na katılan beyler arasında yer alarak zaferin kazanılmasının ardından muhtemelen savaştan önce de faaliyet gösterdiği Erzurum, İspir, Oltu, Tercan, Micingerd, Bayburt ve Kaçmaz gibi şehir ve kalelere hâkimiyet sağlayarak bu bölgede ilk Türk beyliklerinden biri olan Saltuklu Beyliği'ni kurmuştur.¹⁶⁷

Saltuklu Beyliği'nin kuruluşundan yaklaşık yüzyıl sonra eserini kaleme alan Zahîrüddîn Nîşâpûrî, Malazgirt Zaferi'nden sonra Sultan Alp Arslan'ın Anadolu'nun fethiyle görevlendirdiği beyler arasında Emîr Saltuk'u da zikreder ve Erzurum ile çevresinin kendisine iktâ edildiğini ve bu bölgenin Saltuk tarafından fethedildiğini kaydeder.¹⁶⁸

Emîr Mengüçük Gazi'nin Faaliyetleri

Doğu Anadolu'da fetihlerde bulunmuş Türk beylerinden biri de Mengüçük Gazi'dir. Hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz Mengüçük Gazi'nin isminin Türkçe Mengü ve çük (cek) küçültme veya sevgi ekinde meydana geldiği anlaşılmaktadır. Mengü, ebedî, sonsuz manasına gelmektedir. Türkçede Mengü ile kurulmuş çok sayıda isim yer almaktadır. Mengü Çor, Mengü Bars (Mengü Pars), Mengü Birti, Mengü Timur bunlardan bazılarıdır.¹⁶⁹ Câmî'u't-tevârih adlı eserini XIV. yüzyılın başlarında yazmış olan Reşîdüddîn'e göre,¹⁷⁰ Mengüçük, Alp Arslan'ın Malazgirt Savaşı'nda bulunmuş Artuk, Saltuk, Dânişmend,

Savaşı'na Katılan Türk Beylerinden Sunduk Bey”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (Erzurum 1999), sayı 13, s. 271, n.8.

¹⁶⁵ el- Kâmil, Trc. XI, 257.

¹⁶⁶ Sümer, *Türk Beylikleri*, s.18.

¹⁶⁷ Turan, *Doğu Anadolu*, s.4-6. Saltuklular Beyliği hakkında daha geniş bilgi için Bkz.: Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1993, s.2- 52; Faruk Sümer, *Türk Beylikleri*, s. 15-45; Abdülkerim Özyayın, “Saltuklular” *DİA.*, XXXVI, 54-56; Ali Öngül, “Saltuklular”, *Türkler*, Ankara 2002, VI, 461-476.

¹⁶⁸ *Selçuk- nâme*, (nşr. İ. Afşar) Tahran, 1332, s.27-28; Reşîdüddin, *Câmî'u't- tevârih* (nşr. A. Ateş), s.38-39.

¹⁶⁹ Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara 1998, s.1, n. 1.

¹⁷⁰ Câmî'u't- tevârih (nşr. A. Ateş), Ankara 1999, II. 39. Krş. Sümer, *Türk Beylikleri*, s. 2.

Çavuldur gibi beylerinden biri olup zaferden sonra Erzincan, Kemah ve Şebinkarahisar (Köğonya) şehirlerini fethetmiştir.

XII. yy. müelliflerinden olan Zâhîrüddîn Nîşâpûrî,¹⁷¹ (Mengüçük) Ahmed Gazi'nin Sultan Alp Arslan tarafından Anadolu'nun fethine gönderilen kumandanlar arasında bulunduğunu ve sultanın, Erzincan, Kemah, Divriği ve Şebinkarahisar şehirlerini kendisine iktâ ettiğini kaydederek bu durumu te'yit eder.

XVII. yy'ın tanınmış Osmanlı tarihçisi Müneccimbaşı, *Cami'u'd-düvel* adlı Arapça eserinde,¹⁷² Sultan Alp Arslan'ın Erzincan, Kemah, Şebinkarahisar ve havalisini 1071-1072 (464) yılında Mengüçük Gazi'ye temlik ettiğini kaydederek. Müneccimbaşı kaydının devamında Mengüçük Gazi'nin çok akıllı, cesur ve tedbirli bir bey olduğunu ve ölünceye kadar Rumlara, Abhaz (Abaza) ve Gürcülere karşı cihad yaptığını, bu savaşlarda bazen Dânişmend Gazi ile birlikte hareket ettiğini yazar. Türkiye Selçuklu Tarihi'nin meşhur kaynaklarından *Müsâmeretü'l- ahbâr* adlı eserin yazarı Aksarayî'nin¹⁷³ 1101 yılında Anadolu'ya giren Haçlı Ordularına karşı, Dânişmend Gazi'nin Erzincan ve Divriği melikinden de yardım istediğini belirtmesi Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin kaydının doğru olduğunu göstermektedir.

Mengüçük Gazi'nin nerede, nasıl ve hangi tarihte öldüğünü bilmiyoruz. 1118 yılında hayatta olmadığına göre bu tarihten önceki bir yılda vefât ettiği anlaşıyor. Divriği'de bulunan ve Mengüçukoğulları beylerinden olan Şahinşah (Şâhânşâh)'ın türbe kitabesinde Mengüçük Bey, "el-Gazi" ve "eş-şehîd" sıfatları ile anılır ve hânedanın ilk şahsiyeti (atası) olarak gösterilir. Bu durum da gösteriyor ki, Mengüçük Gazi, muhtemelen Anadolu'da kâfirlerle mücadele ederken şehit düşmüştür.¹⁷⁴ Meşhur Selçuklu tarihçisi İbn Bîbî,¹⁷⁵ *el- Evâmirü'l- Alâiyye* adlı eserinde Mengüçük'ü "Gazi" unvanı ile kaydetmiştir.

Nitekim Arapça kaynaklarda Türkiye Selçuklu Sultanı Süleymanşâh'ın 1085 yılında Antakya seferine giderken yanında götürdüğü Türk beyleri arasında İbn Mencik adlı bir Türk beyinin 300 süvari ile bulunduğu kaydedilmiştir. Türkçe olan Mengüçük kelimesinin Arap kaynağında¹⁷⁶ Arapça olarak "Mencik" şekli-

¹⁷¹ *Selçuk-nâme*, Tahran, 1332, s.22-28

¹⁷² (nşr. ve Trc. Ali Öngül), *Selçuklular Tarihi, Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, II, Trc., s. 212. Krş. Sümer, *Türk Beylikleri*, s. 2.

¹⁷³ *Müsâmeretü'l- ahbâr*, s. 27.

¹⁷⁴ Sümer, age, s. 2; Sakaoğlu, *Mengücekoğulları*, YKY, s.45.

¹⁷⁵ *el- Evâmirü'l- Alâiyye*, I, 91.

¹⁷⁶ İbnü'l- Adîm, *Zubdetü'l- Haleb*, II, 87.

ne bürünmesi son derece doğaldır. Kelimenin “İbn Mencik” şeklinde yazılması (Mencikoğlu) gösteriyor ki, bu sefere Mengüçük Gazi’nin kendisi değil oğlu katılmıştır.¹⁷⁷

Kemah’ta Karasu kıyısında bulunan Melik Gazi Türbesi,¹⁷⁸ Mengüçük Gazi’ye atfedilir. Ancak türbedeki kitabede hem Mengüçük Gazi’den hem de torunu Behrâmşâh’ın oğlu Selçukşah’tan söz edilmektedir. Selçukşah, babası Behrâmşah henüz hayatta iken 1191 (587) yılında müstakil bir beydi. Ölüm tarihi kesin olarak belli değilse de XIII. yüzyılın başlarında vefât ettiği kabul edilebilir. Bu durumda Mengüçük Gazi Türbesi’ni yakın benzerleri ile karşılaştırarak tarihlendirmek daha doğru olur. Mengüçük Gazi’nin vefat yılları, Türkler’in Anadolu’da tutunma devresinde kaldığından bu zamanda böyle bir yapının inşâ edilmesi zayıf bir olasılık olacağından, türbenin XII. yüzyılın sonları ile XIII. yüzyılın başlarından kalma ve Selçukşah’a ait olabileceği düşüncesi ağır basmaktadır.¹⁷⁹ Evliya Çelebi¹⁸⁰ de türbeyi “Melik Gazi Sultan” adı ile anar ve burasının bir ziyaret yeri olduğundan bahseder.

Faruk Sümer,¹⁸¹ bu türbenin alt katında bir mumya ile içinde kemikler bulunan dört tabutun mevcudiyetinden söz etmektedir.

Kemah’ın kuzeybatısında Karasu kıyısında Melik Gazi’ye atfedilen bir kümbetin Farsça kitâbesinde¹⁸² Mengüçük Gazi hakkında şu ifadeler yer verilmiştir; “Âlim, âdil, ülkeler fetheden, halkın sığınağı; Erzurum, Erzincan, Kemah, Diyarbakir ve bunların kalelerini alan, dinsizlerin ciğerlerini dağlayan, boyunlarını kılıçla vuran Mengüçük Gazi... Allah rûhunu şâd eylesin, kabrini nurlandırın, günahlarını bağışlasın...” Kitâbede Mengüçük Gazi’nin Erzurum ve Diyarbakir bölgelerini fethettiğine dair bilgi, herhalde onun Malazgirt Zafiri’nden önce giriştiği akınlara ait hatıraların bir ifadesi olmalıdır.

Mengüçük Gazi ve evladına ait türbelerin Kemah’ta bulunması Mengüçük Gazi’nin başkentinin burası olduğunu gösterir ve aynı zamanda Mengüçukoğulları Beyliği’nin ilk merkezine de işaret eder.

¹⁷⁷ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, s.56; Sakaoğlu, s.45. Burada “İbn Mencik” ile Mengüçük Ahmed Gazi kastedilmişse, Mengüçük onun değil babasının adı da olabilir (Bkz.: Turan, *Doğu Anadolu*, s.56, n.4).

¹⁷⁸ Bu türbe hakkında geniş bilgi için Bkz.: Sakaoğlu, *Mengüçukoğulları*, s.51- 54.

¹⁷⁹ Hakkı Önkıl, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara 1996, s.46- 54. Krş. Necdet Sakaoğlu, *Türk Anadolu’da Mengüçekoğulları*, s. 54.

¹⁸⁰ *Seyahatnâme*, İstanbul 1314, II, 378.

¹⁸¹ Sümer, age, s. 3.

¹⁸² Ali Kemalî, *Erzincan*, İstanbul 1932, s.241-242; Turan, *Doğu Anadolu*, s.57; Sümer, a.g.e. , s. 2. Necdet Sakaoğlu, *Mengüçekoğulları*, s.47; Özyayın, *İslâm Tarihi*, VIII, 36.

Çaka Bey ve İlk Türk Donanması'nın Kuruluşu

İzmir ve çevresi ile Ege sahilindeki adalarda egemenlik tesis ederek Bizans İmparatorluğu'nu tehdit eden Çaka, hem bu bölgeye hâkim olan Türk Bey'idir hem de ilk Türk deniz savaşçısıdır. Ne yazık ki, hakkında pek fazla bilgi yoktur. Onun varlığından ancak meşhur Bizans tarihçisi Anna Komnene'nin yine kendisi kadar meşhur eseri *Alexiad (Aleksiad)*'ta kaydettiği bilgiler sayesinde haberdar olabiliyoruz. Ondandır bahseden bir başka kaynak da *Dânişmendnâme*'dir. Bu kaynağa göre Çaka Bey,¹⁸³ Oğuzların "Çavuldur" boyuna mensup bir Türkbevidir.¹⁸⁴

Çaka Bey, Malazgirt Savaşı'ndan sonra Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın Anadolu'nun fethiyle görevlendirdiği beylerden biri idi ve *Dânişmendnâme* adlı esere göre, Sultan Türsan'ın maiyetinde bulunuyordu. Sultan Türsan emrindeki 20.000 kişilik askerî kuvvetle Dânişmend Gazi'den ayrılıp yanında Çaka, Kara Tona ve Hasan Hoşâvendî olduğu halde Kayseri'den İstanbul'a kadar akınlar düzenledi. Ancak onların bu faaliyetleri bir deniz savaşında son buldu. Muhtemelen Çaka Bey bu sıralarda Bizanslı Kumandan Kabalika Aleksandr'a esir düştü (1078). Bizans İmparatoru Nikephoros Botaneiates ona "protonobilissimos" unvanı ile bazı imtiyazlar tanıdı ve hediyeler verdi. Anna Komnene'ye göre Çaka Bey, sarayda Homeros'u okuyup anlayacak kadar Bizans dilini ve Bizans savaş metodlarını öğrendi. Dahası Bizans tahtına göz diktiği belirtilen Çaka Bey'in denizciliğe önem vermesinin sebebi İstanbul'u ele geçirme plânına dayandırılmaktadır.¹⁸⁵ Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos'un tahta çıkışından sonra Çaka Bey'in İzmir'i ele geçirdiğini görmekteyiz. Ancak onun İstanbul'dan neden ve hangi şartlar altında ayrıldığını ve hangi tarihte İzmir'e egemen olduğunu bilemiyoruz. Anna'nın kayıtlarından Aleksios'un tahta çıkışından sonra onun elinden rütbe ve imtiyazlarının alındığı ve bu nedenle İstanbul'dan ayrılarak Ege kıyılarına geldiği anlaşıyor. Çaka Bey, İzmir'de gemi yapımından anlayan birinin de yardımıyla 40 adet gemi inşa edip İlk Türk Deniz Donanması'nı oluşturarak Bizans'a karşı fetihlere başladı. Türkiye Selçuklu Sultanı Süleymanşâh'ın Büyük Selçuklular'la Halep önlerinde giriştiği mücadelede 1086 yılında ölümü üzerine İznik'te yerine vekil olarak bıraktığı Ebû-l Kâsım ile birlikte Bizans'a karşı hareket etti. 1086

¹⁸³ Dânişmendnâme'de Çaka, *Aleksiad*'da ise, Tzakhas (Çakhas, Çakas) olarak kaydedilmiştir. Bu ismin Çaka mı, yoksa Çakan mı, olduğu konusunda ihtilaf vardır. Bu isim üzerinde çalışma yapan İbrahim Kafesoğlu, bu adın doğru telaffuzunun Çakan olması gerektiği sonucuna varmıştır (Bkz.: "Selçuklu Çağındaki İzmir Türk Beyi'nin Adı: Çağa mı, Çakan mı?" İÜEF Tarih Dergisi, XXXIV, 55-60; Lazslo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Çev.: H. Z. Koşay, T. Andaç, N. Uğurlu, İstanbul 2007, s. 133).

¹⁸⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.88.

¹⁸⁵ Mücteba İlgürel, "Çaka Bey", *DİA*, VIII, 187.

yılında İznik'e yaptığı saldırıya donanmasıyla katıldı ve Balkanlar'da yaşayan Peçenek Türklerini de kendi yanına çekerek onlarla ittifak kurup Bizans'ı ele geçirmek için ortak bir plan tasarladı. Fakat merkezîyetçi bir politika izleyen Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın Porsuk adlı bir emîrin idaresinde İznik'e gönderdiği ordu Çaka'nın planlarını alt-üst etti. Ebû'l Kâsım, Bizans ile anlaşmak zorunda kaldı. Çaka Bey yine de mücadelesinden vazgeçmeyerek Urla ve Foça'yı ele geçirdi. Sonra Midilli ve Sakız adalarını feth ederek Sisam ve Rodos'a kadar hâkimiyetini genişletti.¹⁸⁶ Bizans tarafından adaları kurtarmak üzere Niketas Kastamonites komutasında gönderilen bir donanmayı mağlubiyete uğrattı. Çaka Bizans'ın yolladığı filoda yer alan gemilerin çoğunu ele geçirdi. Bu Çaka Bey'in ilk deniz galibiyetidir. Bizans, ona karşı bu kez daha güçlü bir donanma yolladı. Konstantinos Dalassenos kumandasında ilerleyen Bizans Donanması Sakız adasında meydana gelen kara savaşında Çaka Bey, tarafından mağlup edildi. Çaka, savaştan sonra Konstantinos Dalassenos ile yaptığı görüşmede, İstanbul'da iken kendisine verilen imtiyaz ve rütbeleri geri istediğini kızının da imparatorun oğlu ile evlenmesi isteğini belirtti. Çaka Bey, bu talebi gerçekleştirilirse adaları imparatorluğa iade edeceğini ekledi. Fakat iki taraf arasında bir anlaşma gerçekleşmediği için, Çaka Bey kuvvet toplamak üzere İzmir'e döndü. Konstantinos Dalassenos ise, taze kuvvetlerle Sakız kalesine saldırıp burayı geri aldı. Ancak Midilli'de başarısız oldu.¹⁸⁷

Çaka Bey, Balkanlar'da Bizans'ın rakibi olan Peçeneklerle yeniden temasa geçerek bir ittifak arayışı içine girmiş öte yandan Bizans'ın hizmetinde bulunan Anadolu Türkleri'ni de kendi hizmetine davet etmişti.¹⁸⁸ O muhtemelen 1090 yılında Sakız adasını geri aldı. Bizans'ın Sicilya ile savaş halinde olmasından istifade ederek Sisam adası ile Rodos'u geri aldı. Onun Peçeneklerle oluşturduğu ittifaka İznik'deki Ebû'l- Kâsım da katılmıştı. Bu üçlü ittifak karşısında sıkışıp kalan Bizans İmparatoru Aleksios, Kumanlarla anlaştı. Çaka Bey ise bilinmeyen bir sebeple Bizans'a karşı girişilecek ortak mücadeleye katılmaktan vazgeçti. Yalnız kalan Peçenekler, Kumanların saldırısı sonucu çok büyük kayıplar verdiler¹⁸⁹ (29 Nisan 1091). Çaka Bey, kendini "İmparator" (Basileios) ilan ederek donanmasını güçlendirdi ve kızını Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan ile evlendirdi. Amacı iyi bir asker olan Sultan I. Kılıç Arslan'ın desteğini sağlamaktı. Ancak İmparator Aleksios'un Çaka Bey'in tüm faaliyetlerinden haberi oluyordu. Çaka'nın daha fazla güçlenmesini istemediği için 1092 yılı

¹⁸⁶ Zonaras, s. 165.

¹⁸⁷ Anna Komnene, s. 229-234. Krş. İlgürel, a.g.m., s.187.

¹⁸⁸ Aleksiad, s. 248.

¹⁸⁹ Anna Komnene, s. 252-258. Krş. Rasonyi, *Tarihte Türklük*, s. 198; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.92.

baharında Midilli'yi geri almak üzere karadan Ioannes Dukas idaresinde bir ordu, denizden ise Kostantinos Dalessenos komutasında bir büyük donanmayı Çaka Bey'in üzerine yolladı. Çaka Bey, Midilli adasının savunmasını kardeşi Yalvaç (Galabatzès)' a bırakıp kendisi de mücadele etmek üzere adanın dışını da hazırlık yaptı.¹⁹⁰ Bizans ordu ve donanmasının üç ay süre ile devam eden kuşatması başarılı olamamıştı ama Çaka Bey, askerlerinin adayı sağ sâlim terk etmeleri şartıyla Midilli'yi Bizans'a bıraktı. Ancak Bizanslı kumandanlar verdikleri söze uymayarak Türkler adayı boşaltırken âniden hücumla geçip Çaka'nın donanmasını tahrip ettiler. Kısa süre sonra Sisam adası da Bizans'ın eline geçti.¹⁹¹

Bizans İmparatoru Aleksios'un yaptığı son müdahaleye rağmen pes etmeyen Çaka Bey kısa zamanda "Dromon" adı verilen hücum gemileri ile çifte kürekli ve üç kürekli gemilerden oluşan yeni bir donanma hazırlamaya başladı. Bu arada Midilli, Sakız, Sisam ve Rodos'ta tekrar egemenlik sağladı. Çaka Bey'in fetihleri Çanakkale Boğazı yönünde gelişme kaydetti. Çaka, karadan sefere giriştiği Edremit'i ele geçirip Abydos'u kuşattı. O, muhtemelen Trakya üzerinden İstanbul'a ulaşmaya çalışıyordu. Çaka Bey hızla nüfuz ve kudret kazanmakta idi. Artık İzmir ve civarı ile adalarda sıkıca tutunmuş kuzeye doğru yani Bizans arazisine doğru hızla yayılmakta idi. Onun bu hızlı ilerleyişi dâmadı Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ı da kaygılandırmaktaydı. Türkiye Selçukluları, Anadolu'da kendilerinden daha güçlü bir devlet istemiyorlardı. Zaten devletlerinin doğusunda Dânişmendîler Beyliği hızla güç kazanmakta ve I. Kılıç Arslan'ı tedirgin etmekte idi. Aynı oluşumun bir benzerinin Batı'da boy vermesini istemiyordu. I. Kılıç Arslan, Çaka Bey'in ülkesini kendi yayılma alanı olarak görüyordu. Bu durumun farkında olan İmparator Aleksios, Çaka Bey ile I. Kılıç Arslan'ın arasını bozarak kayınpeder ile dâmanın Bizans'a karşı birlikte hareket etme ihtimâlini ortadan kaldırmaya ve bu iki rakibin birinden kurtulmaya ya da bunların birbirini zayıflatmasını sağlamaya yönelik faaliyete geçti. İmparator, nispeten daha iyi ilişkiler içinde olduğu Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'a yazdığı mektupta şu sözlere yer veriyordu: "Şanı Büyüyük Sultan Kılıç Arslan! Biliyorsun ki, sultanlık sana baba mirası olarak geçmiştir. Oysa senin kayınpederin Çaka görünüşte Roma (Bizans) Devleti'ne karşı silâhlaniyor ve kendisine İmparator (Basileus) dedirtiyor. Ama besbelli ki, bu bir aldatmacadır. Aslında öylesine büyük deneyim sahibi bulunan ve son derece bilgili bir kişi olan Çaka, kendisinin Rumlar üzerinde Basileus'luğa hiçbir hakkının bulunmadığını ve bu kadar büyük bir devletin başına geçme-

¹⁹⁰ Anna Komnene, s. 265-266. Krş. Akdes Nimet Kurat, Çaka Bey, Ankara 1987, s. 63.

¹⁹¹ Anna Komnene, s. 267-268. Krş. Kurat, a.g.e., s. 67.

sinin imkânsız olduğunu biliyor, kurduğu bütün tezgâh sana yönelmiştir. Bu durum karşısında sen ne onu başıboş bırakmalısın ne de cesaretini yitirmelisin; yapman gereken, tahtından (hâkimiyetinden) yoksun bırakılmamak için uyanık durmaktır. Bana gelince, ben Tanrı'nın yardımıyla onu Rum ülkesinin sınırlarından kovarım; seni de kendi çıkarın için, ülkelerini ve egemenliğini uyanıklıkla korumaya ve olabilirse barışçı yollardan, o bunu istemezse silâhla, onu yeniden kendi buyruğuna almaya davet ederim.”¹⁹² İmparatorun kışkırtmaları kısa sürede meyvelerini verdi. İki Türk hükümdarı arasındaki akrabalık ilişkilerine rağmen birbirine düşman oldu. I. Kılıç Arslan ordusu ile Çaka Bey'e karşı harekete geçerken bir Bizans Donanması denize açıldı. Abydos'ta bulunan Çaka Bey bu gelişme üzerine dâmadı I. Kılıç Arslan ile konuşmaya karar verdi. Çaka'nın görüşme teklifini kabul eden I. Kılıç Arslan, tertip ettiği bir ziyâfet sırasında Çaka'yı öldürttü. (Muhtemelen 1095).¹⁹³ Böylece İmparator Aleksios, çok önemli bir düşmanından kurtulmuş oldu. Sultan I. Kılıç Arslan ise daha henüz emekleme devresinde olan Türk denizciliğine büyük bir darbe indirmiş oldu. Ayrıca hem Bizans'ın ömrünün biraz daha uzamasına neden oldu hem de 1097 yılında Haçlılar'a karşı girişmek zorunda kalacağı büyük mücadelede önemli bir müttefikini kendi elleri ile yok etmiş oldu.

¹⁹² Anna Komnene, s. 270.

¹⁹³ İlgürel, a.g.m., s.188; Demirkent, I. Kılıç Arslan, s.18.

OSMANLI KAYNAKLARINDA MALAZGIRT SAVAŞI

Ali BİRBİÇER

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dr. Öğrencisi.

Bu araştırmamızla Anadolu Türk tarihinin önemli olaylarının başında gelen Malazgirt savaşıyla ilgili Selçukluların selefi durumundaki Osmanlılar devrinde neler yazıldı-neler okundu sorusuna cevap bulmaya çalıştık. Osmanlı tarih yazarları ve eserleri ile ilgili çeşitli dönemlerde birçok isim tarafından bibliyografik kitaplar meydana getirilmiştir. Bunların içerisinde çalışmamız esnasında sürekli elimizin altında bulundurduğumuz Franz Babinger'in Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri¹ ve Erhan Afyoncu'nun Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi Tanzimat Öncesi² adlı eserleri olmuştur.

Konumuzla ilgili olarak Osmanlı tarih kitaplarının dört gruba ayırmak mümkündür: Genel Tarihler (Dünya Tarihleri), Selçuklu Tarihleri, Osmanlı Tarihleri ve Tarih Ders Kitapları.

Genel Tarihler (Dünya Tarihleri): Hilkatten kitabın yazılışına kadar meydana gelen olayların hanedan hanedan/devlet ele alındığı eserlerdir. Malazgirt savaşıyla ilgili bilgileri en fazla bulduğumuz tarih kitabı grubunu bu eserler teşkil etmektedir. Verilen bilgiler çok az ve birbirlerinin hemen hemen aynıysa da birçoğu Malazgirt savaşından bahsetmiştir.

1 Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev.: Prof. Dr. Coşkun Üçok, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1982.

2 Erhan Afyoncu, *Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi Tanzimat Öncesi*, İstanbul 2009.

Düstûrnâme-i Enverî

ENVERÎ (Telif tarihi: 1465)

Gitdi Tuğrul, Alparslan oldu hân

Ol Muhammed ibn Çağrı ol zamân

Çağrı'nun atası Mikâil'dürür

Beg olur âlem işi tebdîldürür

Uğraşup bu dahi tutdı Kayser'i

Sıdı andan aldı çok sîm u zeri

Mâverâünnehr'e vardı ol zamân

Ana bir tutsak getürdiler cüvân

(İzmir Millî Ktp., Nu: 114 Süleymaniye Kütüphanesi, Fotokopi, Nu: 122 s. 48b)

Behcetü't-Tevârîh

ŞÜKRULLAH (1388-1464)

(s. 283a) Menkûldur ki: Sene selâse aşere ve selâse-mi'e³de bir vaktde Alparslan Irâk azmi ile Hoy'a varmışıdı. Re'is-i ashâb-ı nâkûs Rûm Kayseri olan Ermânûs-ı şekâ-me'nûs üçyüzbin kâfir-i bî-nâmûs ile bilâd-ı Cird⁴ gelmişıdı. Sultân on bin dilâver-i tîğ-ı berrân ile Ermânûs-ı menhûs üzerine revân oldu. (YC: Ve askerine istimâlet virüp âtîdeki cum'a günü bir zamândaki hutebâ-yı İslâm) "Allahümme unsur cüyûşü'l-müslimîn" du'âsın idüp müstemi'in "Âmin" diyeler. Küffâr-ı nâ-bekâra hamle itmek gerekdür ve hem didi ki: "Eger ik-dâmımız sust ve teveccühümüz nâ-dürüst olursa birimiz necât bulmak mukarrerdür ve zürriyet-i müslimîn gull u zull-i esre giriftâr olmak lâzım gelür". Cümle sipâh-ı zafer-penâh dahi ahd ü mîsâk itdiler ki hayâtta oldukça küşîş ideler ve arsa-i neberdden küffâr tard ideler. Tekâbbel-i sufûf ve tekâtele hamle-i rimâh-ı suyûf-ı vaz'ı muhavvef ile vukû' bulıcak avâz-ı kôs nâkûs-ı eyvân-ı keyvâna irdi. Ve neberd-i gird-gâh-ı rûşenân-ı felek çeşmine girdi. Vasat-ı nehâr'da bir rîh-ı hâdâm aşikâr oldu ki güyâ zemîne irdi. Ve ol ateş-i nehâr sebeb-i izdiyâd-ı ıtş ve ehl-i İslâm'un hâlleri müşevveş oldu, serâb-ı küf-

3 H. 313/m. 926. Her iki nüshada da aynı tarih verilerek sebebini çözemediğimiz bir yanlışlık yapılmıştır.

4 Yenicami nüshasında "Malazgirt" olarak yazılmıştır.

fâr tarafından olmağla ehl-i İslâmı ıztırâb-ı bî-tâb itdi. Sultân dahi destârın çıkarup niyâz çehresin tazarru'a sürdi. Ve eyitdi ki: "Ey Hüdâvend-i (283b) asumân ve zemîn bu mütekeffil umûr-ı müslimîn ve hâdim-i ibâd-ı sâlihîn olan abd-i za'îfiye ve bende-i nahife merhamet idüp bu bâd-i ateş-nihâdî ehl-i nâr üzerine tevcîh eyle". Ve esnâ-yı münâcâtlarında giryeler itdi. Fî'l-hâl ol rîh küffâr cânibine munsarîf olup müslimânlar müsterîh oldılar. Sultân dahi şükr-i kinân semend-i bâd-i pâ-yi zemîn pîmây-ı zamân reftârına süvâr oldı.

Ve a'dâya hamleler idüp her cânibe ki at saldı, niçe baş aldı. Ve her tarafa ki hücum itdi sa'ika-i şimşîr ile pûlâd-ı cevşen-i düşmeni mumitdi. Zebân-ı zamân ana bu mazmûnile hitâb itdi ki: Havâs-ı memâlîk-i Sultânî'den biri atından inüp rikâbın öpdi, eyitdi ki: "Nefs-i nefisiniz ile ki bî-avzdur, ma'rız-ı kîtâle girmek ser-rişte-i intizâm-ı ehl-i İslâm'ı elden virmekdür, lâyı-ı devlet oldur ki çâkerân-ı cân-sipâr hasbü'l-iktidâr nâr-peygari şu'le-dâr ideler ve şâh-ı zafer-meddâd râhat mukrîn ihtiyâr ideler". Sultân eyitdi ki: "Bir ta'ab ki müstetebbi' râhat-ı müslimîn ola bana ayn râhat ve anlarun ta'ab ve zahmetleri bana mahz-ı cerâhâtdur". Pes mücâhidân-ı dîndâr ve gâziyân-nusret-şi'âr pâ-yi kararların meydân geminde hıfz-ı dîn için üstüvâr itdiler ve merdâne küşîşler itdiler."

Çûn suyûf-ı mücâhidîn ile sufûf-ı câhidîn rahnedâr ve tîr-hârâ güzerân-ı gâziyân ile cem'iyet-i ehl-i nâr târ u mâr olup vâdî-i idbâra firâr itdiler. Hengâm-ı gurûbda afitâb-ı devlet-i Sultânî tulû' idüp serîr-i Kayser'e cülûs itdi. Ve Gevherâyîn'i ki erkân-ı devletden idi, Kayser'inâmzed itdi. Memâlîkden biri Kayser'i esîr idüp getürdi. Gevherâyîn dahi Kayser'i mezellet tamâm ile Sultân-ı İslâm nazarına götürdi. Kayser dahi acz ve niyâz yüzün Sultân-ı serfirâz mahzarında hâk-i tazarru'a sürüp eyitdi ki: "Eger Sultân beni fenâ finâsına gönderürse Rûmîler dahi birin hâkim idinüp eziyet-i ehl-i İslâm'a sa'y-i bî-dirîğ iderler, kişver-i İslâm'a anlardan zarar tertîb mukarrerdür. Ve eger günâhımı afv idüp gull ve züll ve hevândan azâd iderse tâzendeyüm, itâ'at meydânında tâzendeyüm ve dergâh-ı cihâkerîmesi n penâha bendeyüm". Sultân dahi afv idüp "Hatte yu'tû'l-cizyete an-yedin vehüm sâgîrüne" kerîmesi vefkınca her sâl bin beş yüz kerre bin dînâr cizye tarîki üzere nüvvâb-ı Sultân'a irsâl itmek şartı üzere ıtlâk idüp girü tahtına iclâs idüp duhterin diledi. Ve bilâdına insırâfa icâzet virdi. Kayser nevâhî-i bilâdına varıcak Mihâyil pâdişâh olup a'yân-ı Kayser'i ana inkıyâd itdükleri cihetden ihtiyâr-ı ruhbâniyyet itdi. Amma iltizâm (284a) itdüğü mâlî hedâyâ-yı cezîle ile gönderdi. Ammâ Mihâyil serkeşlik üzere musır ve vücûdî kişver-i İslâm'a muzır oldı.

Sultân dahi buyurdu ki, ümerâdan her kim ki hudûd-ı Rûm'dan bir mahallî hayta-i tasarrufuna idhâl ide, batnan ba'de batnan anun nesline intikâl ide. Sökmen Erzûrûm'ı ve Dânişmend Kayseriyye ve hudûd-ı Amâsiyye'yi ve Emîr Gûcek [Mengücek] Erzincân'ı ve Kemâh'ı aldılar. Vilâyet-i Dânişmend niçe müddet nesli tasarrufunda kaldı. Kendisi aslîde ba'zı sipâhiye mu'allim olmış idi. Tedrîcîle hükûmet ve emâret derecâtına su'ûd itdi.

(Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, Nu: 2213'teki nüsha ile yine aynı kütüphanede Yenicami 836 numaralı nüsha karşılaştırarak çeviri yazım yapılmıştır. Yenicami nüshası metin içerisinde YC olarak kısaltılmıştır.).

Câmi'ü't-Tevârih

MEHMED ZÂİM (Telif tarihi: 1578)

(151 b)[Alp Arslan] Serîr-i ferîdûn-nazîrecülûs idüp emâret ve saltanata bî'at olundu. Mehâbet ve salâbet ile ma'rûf ve şecâ'at ve celâdet ile meşhûr ve mevsûf-ı selâtîndür. Farazâ İskender-i zû'l-karneyn mânendi şark âlemden garb âleme varınca dâr-ı cihâna bi't-tûl ve'l-arz dâver ve server olup Celle himmetin bezl ve sarf iden şâh-ı âlî-şân idi. Serîr-i devlete pâdişâh olduğu an cünd ü sipâh ile diyâr-ı Fars'a azîmete kıyâm gösterüp ol yerleri muzâfât ile dest-i tasarrufuna aldı. Ve andan Rûm ve Ermen cânibine leşker çeküp Kayser-i Rûm ile rezm ü ceng itmege niyyet itdi. Ol zamân server-i Ermen ve Rûm Ermânyûs Kayser idi, Melik Ermânyûs ile cenge âheng idüp Ermânyûs Kayser ol muhârebede esîr ve giriftâr oldu. Kütüb-i tevârihde mestûrdur ki ol asr ve avânda Kayser-i Rûm'ı esîr ve giriftâr iden Sultân Alparslan'un birâderi kulu idi ki defter dîvânında andan hor ve hakîr bendesi yoğ idi. Ve gulâm-ı mezbûrun nâm-ı himâmıdefter-i dîvân-ı pâdişâhîden bîrûn olup ibâd-ı vâcibü'l-ihtirâmı-nunkazâyâsı pây-e-i serîr-i âlem-masîre arz olunduğunda ol gulâm-ı ferhunde ahterûn murâd ve âmâlî henûz rikâb-ı pâdişâhiye arz olunmamış idi. Sefer-i Rûm ve Ermen'e teveccüh ve azîmete kıyâm gösterecek avâna karîb Melik Alparslan vezîr-i rûşen-i zamîri olan Sa'du'd-devle [Gevherayin] ehl ü re'y-i tedbîre gulâm-ı mezbûrun murâd ve âmâlin defter-i kazâyâ ile pây-e-i serîr-i kişvergîrlere arz olunmasını emr itdi. Ve hîn-i arzda ola ki bu gulâm lâzimü'l-ihtirâm rûz-ı rezimde Kayser-i Yûnân'ı esîr ve giriftâr itmege sebeb ve bâ'is ola diyü zebân-ı cevâhir-feşânından kelâm sâdır oldu. Ve latîfe yüzünden sâdır olan tîr du'âsı hedef-i (152a) icabına makrûn ile ol gulâm-ı ferhunde makâm ol rezm ve gazâda Kayser-i Rûm'ı esîr idüp keşân ber-keşân rikâb-ı Sultân Alparslan'a getürdi. Melik Alparslan'un dergâhında gulâm-ı mezbûrun kadr ü ikbâl ü sa'âdet-i iclâl âlî olup ri'âyât-ı kâmile ve inâyât-ı şâmîle ile

yevmen fe-yevmen imtidâd ve izdiyâd buldı. Sultân Alparslan Kayser-i Rûm'ı her gün biner filori harâca kesüp azâd eyledi. Mâdâm ki Sultân Alparslan hayâtıda idi sene be-sene ol altunı Kayser-i Rûm'dan alup kabz iderdi. Ve andan Melik Alparslan Mâverâünnehr'de Tûm dimekle ma'rûf hisâr üzerine leşker ile varup muhâsara itdi. Ve kal'a-i mezbûre muhâsarasında iken Melik Alparslan'a mertebe-i şehâdet müyesser oldı. Melik Alparslan'un müddet-i emâreti bu rivâyetde on iki sâl ve rivâyet-i uhrâda yigirmi bir sene mestûr ve mezkûrdur. Dâr-ı fenâdan sarây-ı bekâya rihlet idicek yirine oğlu Melikşâh serîr-i devlete cülûs idüp pâdişâh oldı.

(Nuruosmaniye, nu: 3270'deki yazma nüshanın basit çeviri yazımı yapılmıştır.)

Nuhbetü't-Tevârîh

MEHMED BİN MEHMED (Telif Tarihi: 1640)

(86a) Sene selâse ve sittinde mezbûr Alparslan leşker-i firâvan ile Diyâr-ı Bekr'e varmışıdı. Sâhibi Nasr bin Ahmed bin Mervan el-Kürdî hizmetine gelüp ve arz-ı pîşkeş u hedâyâ idüp mazhar-ı iltifâtı oldu. Andan Haleb'e vardukda sâhib-i Haleb Mahmûd bin Sâlih Kılâbî dahi itâ'at ve hizmetler itmekle bunların her birini memleketlerinde ibkâ ve mukarrer eyledi. Ve Kaysar-i Rûm Ermiyânûs'un cumu'-ı azîme ile kasd-ı memâlik-i Azerbâyçân itdügin istimâ' itmekle leşker-i kalîl ile bilâd-ı Kürd'de mukâbelesine varup muhkem muhârebe ve muhâcemededen sonra leşkerin sıyup ve bî-hadd ve bî-kıyâs kırup merkûm Ermiyânûs'u dahi ahz ve esîr itdi. Ve harâca kesüp yine azâd itdi.

(Halet Efendi, No: 589 numarada bulunan yazmanın basit çeviri yazımıdır.)

Tercüme-i Lâri Efendi

HOCA SAADEDDİN EFENDİ (öl. 1599)

(283 a) Menkûldur ki: Sene selâse aşere ve selâse-mi'ede bir vaktde Alparslan Irâk azmi ile Hoy'a varmışıdı. Re'is-i ashâb-ı nâkûs Rûm Kayseri olan Ermânûs-ı şekâ-me'nûs üçyüzbin kâfir-i bî-nâmûs ile bilâd-ı Cird gelmişıdı. Sultân on bin dilâver-i tîğ-ı berrân ile Ermânûs-ı menhûs üzerine revân oldı. (YC: Ve aske-rine istimâlet virüp âtîdeki cum'a günü bir zamândaki hutebâ-yı İslâm) "Alla-hümme unsur cüyüşü'l-müslimîn" du'âsın idüp müstemi'in "Â min" diyeler. Küffâr-ı nâ-bekâra hamle etmek gerekdür ve hem didi ki: "Eger ikdâmımız sust ve teveccühümüz nâ-dürüst olursa birimiz necât bulmak mukarrerdür ve zürriyet-i müslimîn gull u zull-i esre giriftâr olmak lâzım gelür". Cümle

sipâh-ı zafer-penâh dahi ahd ü mîsâk itdiler ki hayâtda oldukça küşîş ideler ve arsa-i neberdden küffân tard ideler. Tekâbbel-i sufûf ve tekâtele hamle-i rimâh-ı suyûf-ı vaz'ı muhavvef ile vukû' bulıcak avâz-ı kös nâkûs-ı eyvân-ı keyvâna irdi. Ve neberd-i gird-gâh-ı rûşenân-ı felek çeşmine girdi. Vasat-ı nehâr'da bir rîh-ı hâdâm aşikâr oldı ki güyâ zemîne irdi. Ve ol ateş-i nehâr sebep-i izdiyâd-ı itş ve ehl-i İslâm'un hâlleri müşevveş oldı, serâb-ı küffâr tarafından olmağla ehl-i İslâmı ıztırâb-ı bî-tâb itdi. Sultân dahi destârın çıkarup niyâz çehresin tazarru'a sürdi. Ve eyitdi ki: "Ey Hüdâvend-i (283b) asumân ve zemîn bu mütekeffil umûr-ı müslimîn ve hâdim-i ibâd-ı sâlihîn olan abd-i za'îfiye ve bende-i nahîfe merhamet idüp bu bâd-i ateş-nihâd-ı ehl-i nâr üzerine tevcîh eyle". Ve esnâ-yı münâcâtlarında giryeler itdi. Fî'l-hâl ol rîh küffâr cânibine munsarîf olup müslimânlar müsterîh oldılar. Sultân dahi şükr-i kinân semend-i bâd-i pây-i zemîn pîmây-ı zamân reftârna süvâr oldı.

Ve a'dâya hamleler idüp her cânibe ki at saldı, niçe baş aldı. Ve her tarafa ki hücum itdi sa'ika-i şimşîr ile pûlâd-ı cevşen-i düşmeni mumitdi. Zebân-ı zamân ana bu mazmûnile hitâb itdi ki: Havâs-ı memâlîk-i Sultânî'den biri atından inüp rikâbın öpdı, eyitdi ki: "Nefs-i nefîsiniz ile ki bî-avzdur, ma'rız-ı kîtâle girmek ser-rişte-i intizâm-ı ehl-i İslâm'ı elden virmekdür, lâyı-ı devlet oldur ki çâkerân-ı cân-sipâr hasbü'l-iktidâr nâr-peygârı şu'le-dâr ideler ve şâh-ı zafer-meddâd râhat mukrîn ihtiyâr ideler". Sultân eyitdi ki: "Bir ta'ab ki müstetebbi' râhat-ı müslimîn ola bana ayn râhat ve anlarun ta'ab ve zahmetleri bana mahz-ı cerâhâtur". Pes mücâhidân-ı dîndâr ve gâziyân-nusret-şi'âr pây karârların meydân geminde hıfz-ı dîn için üstüvâr itdiler ve merdâne küşîşler itdiler."

Çûn suyûf-ı mücâhidîn ile sufûf-ı câhidîn rahnedâr ve tîr-hârâ güzerân-ı gâziyân ile cem'iyet-i ehl-i nâr târ u mâr olup vâdî-i idbâra firâr itdiler. Hengâm-ı gurûbda afitâb-ı devlet-i Sultânî tulû' idüp serîr-i Kayser'e cûlûs itdi. Ve Gevherâyîn'i ki erkân-ı devletden idi, Kayser'inâmzed itdi. Memâlîkden biri Kayser'i esîr idüp getürdi. Gevherâyîn dahi Kayser'i mezellet tamâm ile Sultân-ı İslâm nazarına götürdi. Kayser dahi acz ve niyâz yüzün Sultân-ı serfirâz mahzarında hâk-i tazarru'a sürüp eyitdi ki: "Eger Sultân beni fenâ finâsına gönderürse Rûmîler dahi birin hâkim idinüp eziyet-i ehl-i İslâm'a sa'y-i bî-dirîğ iderler, kişver-i İslâm'a anlardan zarar tertîb mukarrerdür. Ve eger günâhımı afv idüp gull ve züll ve hevândan azâd iderse tâzendeyüm, itâ'at meydânında tâzendeyüm ve dergâh-ı cihâkerîmesi n penâha bendeyüm". Sultân dahi afv idüp "Hatte yu'tû'l-cizyete an-yedin vehüm sâğirûne"⁶ kerî-

⁶ Bkz. 5. dipnot.

mesi vefkınca her sâl bin beş yüz kerre bin dînâr cizye tarîki üzere nüvvâb-ı Sultân'a irsâl itmek şartı üzere itlâk idüp girü tahtına iclâs idüp duhterin dileti. Ve bilâdına insırâfa icâzet virdi. Kayser nevâhî-i bilâdına varıcak Mihâyil pâdişâh olup a'yân-ı Kayser'i ana inkıyâd itdükleri cihetden ihtiyâr-ı ruhbâniyyet itdi. Amma iltizâm (284a) itdügi mâlı hedâyâ-yı cezîle ile gönderdi. Ammâ Mihâyil serkeşlik üzere musır ve vücûdı kişver-i İslâm'a muzır oldu. Sultân dahi buyurdu ki, ümerâdan her kim ki hudûd-ı Rûm'dan bir mahalli hayta-i tasarrufuna idhâl ide, batnan ba'de batnan anun nesline intikâl ide. Sökmen Erzûrûm'ı ve Dânişmend Kayseriyye ve hudûd-ı Amâsiyye'yi ve Emîr Gücek [Mengücek] Erzincân'ı ve Kemâh'ı aldılar. Vilâyet-i Dânişmend niçe müddet nesli tasarrufunda kaldı. Kendisi aslâda ba'zı sipâhiye mu'allim olmışıdi. Tedricle hükûmet ve emâret derecâtına su'ûd itdi.

(Aşir Efendi Kütüphanesi, 245 numarada bulunan yazmanın basit çeviri yazımı yapılmıştır.)

Takvîmü't-Tevârîh

KÂTİP ÇELEBİ (ö.1657)

(s. 62) 463⁸ İnhizâm-ı küffâr-ı Rûm ez-Alparıslan der-ceng-i Manâzgird ve esîrî-i Ermânûs-ı Kayser.

B. Selçuklu Tarihleri: Bunların sayısı fazla değildir. Genel adları Selçuk-nâme'dir. Şimdiye kadar tespit edilenler Yazıcıoğlu Ali'nin "Tevârîh-i Âl-i Selçuk"⁹, Ahmed bin Mahmud'un "Selçuk-nâme"¹⁰ adlı eseriyle Fransız Millî Kütüphanesi'nde henüz yazma olarak bulunan yazarı belli olmayan anonim "Selçuk-nâme"¹¹ olmak üzere üç adeddır.

⁷ Kâtip Çelebi, *Takvîmü't-tevârîh*, İstanbul h. 1145/m.1733 (İbrahim Müteferrika) baskısını kullandık.
⁸ Kâtip Çelebi'nin bu eseri takvimlerle ilgili genel bilgiler verdikten sonra önemli olayları yıl yıl vermektedir.

⁹ Erdoğan Merçil, *Selçuknâme*, İstanbul 2011.

¹⁰ Bakır Abdullah, Yazıcızâde Ali Tevârih-i Âl-i Selçuk [Selçuklu Tarihi], Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2009.

¹¹ Erdoğan Merçil, "Anonim Bir Selçuknâme", *XIV. Türk Tarih Kongresi Ankara: 9-13 Eylül 2002 Kongreye Sunulan Bildiriler* I. Ciltten ayrı basım, Ankara Tarihsiz. Ayrıca Selçuknâmeler için Bkz.: E. Merçil, "Selçuknâme", *DİA*, s. 397-398.

Tevârîh-i Âl-i Selçuk

YAZICIZÂDE ALİ (Telif tarihi 1424)

“Ve Sultân Alp Arslan cihân-gîr pâdişâh-ıdı, cemî' âlemde yürüyüş kılurdı, ekser fethi derdi. Fâris'i feth itdi ve Şebânkâre'yi gâret idüp çok halkı kırdı ve siyâset gösterdi. Ve andan soñra Rûm gazâsına kasd kıldı. Rûm Meliki Ermânûs altı yüz bin kişi-y-ile Dârü'l-İslâm'a yürüdi. Ve Sultân dahı on iki kez yüz bin kişi-y-ile karşı yürüyüp uğraşdı. Allahü -te'âlâ- nusret sıdı ve kırdı. Ve Ermânûs bir Rûmî kuluñ elinde dutsak olup Sultân'a getürdiler. Meger ki Sultân bu çeri yarağın görürken Bağdâd'da emr itdi ki leşkери kendüye arz ideler. Eyle idüp leşkери tamâm arz iderlerdi ve yazıcılar turup yazarlardı. Ve arz iden Emîr Sa'dü'd-devlet idi. Çerrâr arasında bir Rûmî kul gâyetde haķîrû'l-hâl bile geçdi, kâtib bunuñ adın yazmadı. Sa'dü'd-devlet eyitdi: “Muzayıka itme, yaz; ola ki Rûm melikini ol duta.” didi. Hem girü ittifâk şöyle düşdi ki, Rûm leşkери hezîmet olıcak bu kul Ermânûs'ı bilürdi, nâgâh, gözi tuş oldu, dutup getürdi. Ve Sultân bu kula mübâlağa nesne virüp Ermânûs'ı birkaç gün esîr itdi. Andan soñra kulağına halka geçürüp amân virdi. Ve her günde biñ filoriye Rûm'ı harâca kesdi. Ve Ermânûs'ı salıvirdi. Ve dâyim bu mikdâr harâcî Ermânûs Sultân'a gönderdi.”

(Tevârîh-i Âl-i Selçuk, [Selçuklu Tarihi] haz. Dr. Abdullah Bakır, İstanbul, 2009 s. 56'dan aynen alınmıştır.)

Selçuknâme

AHMED BİN MAHMUD (öl. h. 977/1569-1570)¹²

(98) Er-Basgan ile Mihâil İstanbul'a gittiler. Birkaç gün içinde İstanbul'a vasil olup kaleye girdiler. Romanos ile buluşup durumu ve zikrolunan dedikoduyu bir bir söyleyip emin olup oturdular, korkuyu ortadan götürdüler.

Afşin dahi bunların ardından ilerledi, İstanbul Boğazı'na, şimdi Üsküdar denilen şehre geldi. Birkaç gün orada durdu. Bizans İmparatoru Romanos'a haber gönderdi. “Er-Basgan'ı bize gönderin. Bizim ile sizin aranızda sulh vardır. Eğer sulh üzerinde kararlı iseniz sultanın düşmanını koltuğunuza almayın, sultana muhalefet etmeyin. Er-Basgan kendisi sizin ülkenizi yağma ve harap etmiştir. Onu kendinize dost sanmayın, sultan ile olan sözünüzden dönmeyin.” dedi. Romanos cevap gönderip, “Bütün dediğiniz doğrudur. Ancak bize sığınanı geri

¹² Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, Haz.: Prof. Dr. Erdoğan Mercil, İstanbul 2011.

vermek âdetimiz ve huyumuz değildir. Bu işi yapamayız ve insaniyetsizlik yoluna gidemeyiz.” dedi. Afşin bu cevabı aldığı zaman, Er- Basgan’ı vermeyeceklerini anladı, oradan dönüp Romanos’un vilayetini harap ve yağma ederek yürüdü. Büyük şehir veyahut sağlam kaleler dışında, harap etmediği ve yağmalamadığı hiçbir yer kalmadı. Afşin bu yol ile gidip Meryem’in derbendine geldi. Bu sırada kış mevsimi başladı, çok karlar yağdı. Afşin kar gidinceye kadar orada kaldı. Kış geçtikten sonra akın yaptı, Ahlat vilayetine ulaştı. Eline hiç kimsenin sahip olmadığı derecede çok mal ve ganimet geçmişti. Oradan sultana mektup yazıp süratli bir peyk ile geçen olayları tamamen bildirdi.

Bu taraftan Romanos, Afşin’in kendi ülkesine yaptığı işleri, akın ve yağmaları işitince hemen İslâm diyarı üzerine gitmeyi niyet etti. Hükmettiği ülkede ne kadar kâfir askeri varsa silah ve gereçleri ile hazır olmasını ve emrini beklemelerini buyurdu. Sonra mektuplar yazılıp etraftaki ülkelere bunlar için adamlar gitti, bütün isyan eden emirlere ve askerlere haber gönderildi. Bundan sonra Romanos, acı haberler ile bir mektup yazıp Alp Arslan’a göndermek için bir elçi hazırladı. Bu taraftan Sultan Alp Arslan da Aytegin Süleymanî ile Mahmud Han’a emredip, “İkiniz de Şâm’a gidin, hutbeyi Bağdad Halifesi Kâim bi-Emrillah (99) ismine okutup sikkeyi onun adına bastırın.” dedi. Sultan kendi oğlunu Haleb’de bırakıp o ülkenin üzerine hâkim eyledi. Sultan bu durumda iken Romanos’un elçisi gelip orada sultana vasil oldu. Elçiye sultanın huzuruna girmesi için izin verdiler. Elçi sultanın önüne mektubu koyup okudu. Muradının Müslümanların ülkesi üzerine gelip karışıklık çıkarmak olduğunu bildiler, isteği ne ise tercüman ağzından anladılar. Romanos mektupta, “Bizden aldığın ve ülkelerinin içine kattığın Menbiç ve Malazgirt’i yine bize veresin, aklını başına toplayasın ve sulh için verilen malı bize gönderesin, işte asker ile üzerine varıp sana ve ülkeneye çok işler yapacağım, bu bir destan olacak.” demişti. Alp Arslan bu sözleri işitip öyke (öfke) ile başını salladı ve kızdı ve hiddetinden duramaz ve yerinde oturamazdı. Elçinin mektubuna cevap yazıp, “İşte biz hazırız, geleceği var ise gelsin ve bizden alacağı var ise alsın.” dedi. Elçiyi oradan döndürdüler, yine İstanbul’a gönderdiler. O sırada Afşin’in gönderdiği adam da geldi, Sultan Afşin’in iyi netice ile döndüğünü bildi. Sultan, Romanos’un cevabından, askerinin yiyecek azlığı ve yorgunluğu ile ızdırabından çok bezmiş, hüznü ve bıkkınlık gelmişti. Haleb’de, Afşin tarafından ne çıkacak diye durur ve onun iyi bir netice ile dönmesi haberini bekleyip otururdu. Afşin’in mektubu gelince ve sıhhat ile döndüğünü bilince bir an bile durmayıp hemen göç emretti. Haleb’den dönüp Fırat’a vasil oldu. Sultan çok sıkıntı içinde olduğundan, gidişi firar eder gibiydi, askerin yolda kalanına ve düşüp ölenine bakmıyordu. Sonra asker Fırat’ı yüzüp geçer iken

çok at, katır, yük hayvanları, develer ve ağırlıklar mahvoldu. Bizans elçisi, sultanın askerlerinin yorgunluğunu, azlığını ve güçsüzlüğünü öğrendi ve Fırat'ı geçer iken sayısız gereç ve hayvanların yok olduğunu bildi. Bütün bu öğrendiklerini Romanos'a bildirdi. Romanos'un Alp Arslan üzerine yürümek için niyeti bir iken bin oldu. Sultan Alp Arslan Fırat'ı geçtikten sonra Tebriz'e geldi, birkaç gün Tebriz'de kaldı.

Bu taraftan Bizans imparatoru Romanos, Efrenç, Rus, Ermeni, Rûm, Farslar ve Guzlardan (Oğuzlar) altı yüz bin asker ve (100) savaşçı yiğitler toplayıp iki bin dört yüz araba hazır eyledi. O arabaları dört bin sekiz yüz manda çeker ve yanında hizmet eden nice bin er bulunurdu. Bu arabaların üstünde mancınklar, silahlar ve diğer savaş âletleri vardı. Ayrıca bir mancınık vardı ki, onu bin iki yüz er ancak çekerdi. O mancınık on kantar taş atardı. Hâzinesinde 1.000.000 dinar para, yüz bin eşi bulunmayan ipekli elbise, çok fazla ve sayısız altın ve gümüş oyan (gemi ile beraber at başlığı, dizginler ve takımları), eyer ve diğer gereçler vardı. Romanos ile beraber otuz beş bin bitrik [komutan] bulunuyordu. İslâm ülkesini kendi sanı ve düşüncesi üzerine her birine dağıttı. Kimine Mısır'ı, kimine Şam' ı, kimine Horasan'ı, kimine Rey'i, kimine Irak'ı ve kimine İsfahan'ı verdi, Bağdad'ı alıkoydu. Halife için, "O iyi ihtiyara taarruz etmeyin, o bizim dostumuzdur, onu incitmeyin. Şimdiden sonra İstanbul'da yerimize bir vekil koyup yazı Acem'de (İran) geçirelim, kışın Irak'a gidelim." dedi. İslâm ülkesini harap ve yağma etmeye azmetmişti. İstanbul'da Bizans imparatorlarının bir âdeti vardı. Onlar bir sefere ve bir ülkeye savaşa gitseler önce Ayasofya'yı ziyaret ederlerdi. Onun içinde, İsa, Meryem ve Havâriyûn'un resimleri altından ve gümüşten mihraba konmuştu. Bizans imparatorları İsa'nın resminin karşısına gelip yüz sürerler ve el kavuşturup karşısında dururlardı, inançları gereğince yalvarıp resimden yardım isterlerdi. Sonra Romanos dahi Alp Arslan'ın üzerine sefere niyet ettiği zaman, Ayasofya'da o ulu put önünde secde edip Alp Arslan'a karşı yardım istedi. Bu sıra Resûlullah'ın mucizesi görünüp o büyük put, İslâm halkının kıblesinden yana yüzü üzerine yıkılıp altüst oldu. Bu durum Romanos'u çok küskün ve üzüntülü yaptı. Papazlar putu o durumda gördüler, yine yerine dikip durdular. Romanos ertesi gün yine gelip o putu Müslümanların kıblesinden tarafa yıkılmış buldu, şaşakaldı. Yine emretti, kaldırıp diktiler ve her tarafından zincirler ile bağladılar. Romanos üçüncü günü yine gelip zincirlerin kırılmış ve o putun Müslümanların kıblesinden yana ayak altında yattığını gördü. Çok şaşakaldı, düşünce ve ızdırap (101) içinde oldu. Ancak ona kalbinin bu kederi engel olmadı, bu işareti ve başına iyilik gelmeyeceğini anlamadı. Sonra heybet ve azamet ile İstanbul'dan çıkıp İslâm ülkesi üzerine yürüdü, asker yeryüzünü bürüdü. Bir hayhuy, gürültü ve

kavga idi ki, işitenlerin aklı şaşar ve kuşlar havada uçamayıp düşerdi. Bizans İmparatoru Romanos bu kadar sayısız asker ile İslâm halkının ülkesini harap etmek niyeti ile ilerlemekte idi.

Bu taraftan Alp Arslan'a Romanos'un çok asker ile üstüne geldiği ve İslâm halkının vilayetine girdiği haberi geldi. Sonra sultan düşünceye dalıp şaşakaldı. Çünkü askerinin çoğu zayıf ve hasta olduğundan izin vermişti. Bu bakımdan yanında gayet az asker vardı. Önceki askerden kimse kalmamış ve tekrar dinç asker de gelmemişti. Ancak kendi kullarından işe yarar dört bin asker kalmıştı. Tekrar asker toplamak için dönüp gitmeyi uygun görmedi. Çünkü memleket boş kalacağından Bizanslılar fırsat bulur, yabancı ve kâfirler eliyle İslâm vilayetine düzensizlik gelirdi. Sultan "Daha uygun olanı, durur ve başımıza ne yazıldı ise görürüz." dedi. Sabrı kendine dost edip durmayı tercih etti. Kendisi ile seferde olan hatununu ağırlıklar ve Vezir Nizâmü'l-Mülk'le Hemedan'a gönderdi. Nizâmü'l-Mülk'e, acele dinç asker toplayıp arkasından kendisine göndermesini emretti. Kendisi hemen birer yedek atları ile o dört bin kulunu alıp gitti ve dönüp onlara, "Ben bu gazada nefsimi zor ve her ne bela gelir ise sabrederim, nihayet mücahitler ve gaziler sevabını elde ederim. Eğer sağ kalırsam ganimet alıp saadet ve devlet görürüm. Eğer ölürsem şehitliğe ve Allah'ın yanında yakınlığa ulaşayım. Ancak andım, benden sonra oğlum Melikşah'ı tahtımda sultan ve yerime han yapmanızdır. Eğer öyle yaparsanız her yerde fetih ve zafer üzerine olursunuz. Eğer sözüme muhalefet ederseniz işiniz dağınık, düşmanlarınızdan size zarar gelir." dedi. (102) Hepsini itaat gösterip, "Başüstüne" dediler. Sultanın yanında Kürtler'den on bin seçkin asker ve reisler de toplandı. Ancak sultanın daha çok itimadı yanında olan dört bin kula idi. Onların her birinin büyük yiğitliklerine inancı vardı. Sonra sultan o on dört bin seçkin asker ve reisleri ile Efrenc, Rus ve İmparator Romanos'la savaşmak için ilerledi. Önce biraz asker ile bir bey gönderdi. O bey önce gidip Ahlat'a yaklaştığı sırada, Romanos'un, önünde bir haç bulunan karavulu ile karşılaştı. Hemen mücadeleye girişip bir miktar vuruştular. Selçuklu öncü beyi, Romanos'un karavuluna galip olup dağıttı, beyini esir alıp o haç ile Alp Arslan'a gönderdi. Alp Arslan o beyin burnunu kesip o haç önce Hemedan'a, oradan da Bağdad'a gönderildi, İslâm halkı memnun oldular ve Müslümanların galebesinden ferahladılar. Ancak bütün Müslümanlara, İslâm askeri çok az ve Bizanslılar çok fazla olduğundan korku, hüznün ve dehşet gelmişti. Sonra Bağdad Halifesi Kâim bi-Emrillâh bütün hatipleri ve Müslümanlara, minberler üzerinde dua edip Allah'a yalvarıp yakarıp Alp Arslan için fetih ve başarı dilemelerini emretmişti. O minber üzerinde okunan duayı Ebû Sâid kaleme almıştı. O dua budur: Ey Tanrım, İslâm sancağını ve şeriata ait bayrağı yükselt ve

Alp Arslan'ı kâfirler üzerine muzaffer eyle. İslâm'a yardım edenlere kuvvet, müşrikliği (Allah'a ortak koşma) ve müşrikleri aşağı kıl. Müşriklik ve dinsizliğin ırkını yok et. Müşrikleri ve dinsizleri Müslümanların üzerinden uzaklaştır. Sana itaat ve dine yardım niyet edip dinsizler ile senin yolunda şahsı ve malı ile cihat (din uğrunda düşmanla savaşma) edenlere yardımını yetiştir. Onların ihtiyaçlarını reddetme, onlara yardım eyle. Onların düşmanlarını aşağıla, kollarını uzun eyle ki, nereye dilerlerse elleri ulaşsın ve muratlarına kavuşsunlar. Alp Arslan'ın sancaklarını yükselt ve onu düşmandan koru, onu desteğin ile kuvvetlendir ve yardımını ile sağlamlaştı. Onun askerinin (103) kalplerini zafer ve güvenle doldur, kâfirleri onların üzerinden uzaklaştır, onların eli ile öldür, evlerini yerle bir eyle. Bayraklarında uğur ve tevfiğin ve aziz yardımın daim olsun. O senin rızan için gönlünün isteğini terk etti, senin yolunda kendisini ve malını verip gazaya gitti. Senin düşmanların ile cihat niyet etti. Sen de Yârab Kur'ân'ında buyurup durursun ki, senin yolunda cihat edenlere fırsat verip düşmanlarına muzaffer kılarırsın. Sen ey Allah'ım, doğru söyleyensin, senin sözün ve vadin gerçektir, sen sözünde doğrusun. Şimdi Alp Arslan ile olan din sahipleri ve Allah'ın birliğine inanan askerler, senin şeriatın yolunda nasıl gayret ve dikkat gösterirler ise sen de Ey Allah'ım onların düşmanlarını yok et, onları zafer ve ihsanın ile şereflendir ve düşmanlarının üzerine muzaffer eyle, isteklerine ulaştır. Yardımınla onları din düşmanlarından koru. Düşmanlarının hilesini onlardan uzak tut, himaye eyle. Lütfün sıfatları onları da içine alıp muratlarına ersinler. Yardımlarınla hepsini galip eyle, din düşmanı ve doğru yoldan sapanların yardımcısı olanları bozguna uğrat." Bağdad'da ve bütün ülkede hatipler, minber üzerinde Alp Arslan ve diğer gazilere bu şekilde dua edip Müslümanlara "Ey Müslümanlar, Allah'a halis bir niyet, dürüst bir azim, alçak gönüllülük gösteren kalpler ve inanç ile yalvarıp yakarın. Allah onun eli ile din düşmanlarını üzerinizden uzaklaştırıp kötülüklerini engelleyip kaldırıana kadar Alp Arslan için fetih ve başarı dileyin. Çünkü Allah buyurur ki, 'Ey Muhammed, bunlara, eğer duanız olmaya idi, Tanrım size niçin değer versin, de.' Şimdi ey Müslümanlar, Allah tarafına saygı gösterip Allah'ın katına yalvarıp dua edin. Allah'tan esirgemesini isteyip fetih ve başarı dileyin. Allah ihsanını artırsın, Alp Arslan'a fetih ve zafer versin. Allah lütfü ile isyan edenleri öldürüp güç işleri kolaylaştırsın." dediler. Bütün İslâm ülkelerinde cihat edenlere bu şekilde yalvarıp dua edilirdi.

Bu taraftan Bizans imparatoru Malazgirt'e ulaştı, orada sultanın adamlarından kimi buldu ise âmân verdi. "Bu memleketler hep bizimdir, kendi memleketimizi incitip ne yapalım. Yürüyün (104) ileri Alp Arslan'ın üzerine gidelim, onun işini bitirelim." dedi. Sultan Alp Arslan da hicretin 463. yılının Zilkade

ayının on beşinci, Çarşamba günü (14 Ağustos 1071), bazı tarih yazarlarının sözü üzerine Zilkade'nin yirmi beşinci günü (24 Ağustos 1071), Ahlât ile Malazgirt arasındaki Rahve adlı yere vasil olup orada konakladı. Sultanın askerinin azlığı ve Bizans askerinin çokluğu, sultanın ordusunun içinde duyulmuş ve Müslümanların kalbine korku girmişti. Sonra sultan kendi askerinde cesaretsizlik müşahade edip Bizans imparatoruna elçi gönderip "Onun ile bizim aramızda halifenin yaptığı sulha saygı gösterebilirsin. Onun memleketi ona, bizim memleketimiz bize kalsın, birbirimize taarruz etmeyelim. Savaş olmadan İslâm halkının ülkesinden dönüp memleketine gitsin." dedi. Bizans imparatoruna sultanın bu haberi vardığı zaman, cevap gönderip, "Başşehri olan Rey'i almadıkça ve bizim ülkemize yaptığını onun memleketine yapmadıkça dönmek mümkün değildir ve onun ile sulh ihtimaliyoktur. Benim merkezim bundan sonra İsfahan ve Irak'tır. Onun söylediği söz benim kulağımdan uzaktır. Benim niyetim kendisinin en uzak ülkelerine kadar gitmektir. Bu kadar, büyük servet harc etmiş iken geri dönmem. Hiç kimsenin karşı duramayacağı asker ve yiğitler getiriyorum. Eğer gelip hizmetimi kabul ve bana itaat edersen sana yetecek kadar memleket vereyim, benim azabımdan ve ezici kuvvetimden emin olasın. Eğer yok dersen benim ile beraber, öldürmek ile eksilmez ve ardı kesilmez sayısız asker ve ordu vardır. Hepsisi lüzumlu eşya, mal ve silâh ile dolu on dört bin araba vardır. Kapısı bana bağlı duracak bir şehir ve kale ve bana karşı duracak bir ordu yoktur. Şimdi aklını başına toplayıp kendine yarayan hangi iş ise karar verip ona göre bana haber gönderesin." dedi. Romanos'un mektubu okunup söylediği sözler ile isteği anlaşıldığı zaman, Alp Arslan öfkeleni ve yıldırım gibi parladi, iman gayreti üstün gelip emreyledi, mektubun cevabı yazıldı. Mektupta "Ey dinsiz kâfir ve melunların serdârı, bilmiş olasın ki, sen buraya kendi kendine gelmedin ve bu işi sen kendi marifetin ile yapmadın. Bil ki, Tanrı lütfedip (105) senin servet ve eşyalarını Müslümanlara ganimet etmek için seni buraya getirdi. Bilmiş olasın ki, Allah'ın yardımı ile sen benim esirim ve kölemsin. Askerinin kimisi esir olacak, kimisi de öldürülecektir. Bütün servet ve malın, Müslümanların malı ve Allah'ın birliğine inananların ganimetidir. Kaçma, vakit geldiği zaman hazır ol, senin ve askerinin esir olup boynuna nasıl zincir taktıklarını ve her birinin nasıl ağlaya sızlaya sürüp çektiklerini ve hazinenin nasıl hazineme taşındığını gör. Bütün servet ve eşyanın nasıl benim olduğunu, bir miktar sabır eyleyerek gör. Erkek isen karşı dur." dedi. Mektubun cevabı bu şekilde yazıldıktan sonra Bizans imparatoruna gönderildi.

İmâm Ebû Nasr Muhammed b. Abdülmelik Buhârî, Hanefi mezhebinde olup Alp Arslan'ın hocası ve imamı idi. Alp Arslan her hususta onun sözüne boyun

eğerdi. İmam Ebû Nasr, Alp Arslan'a "Sen Tanrı'nın dinine yardım edersin ve umarım ki, Allah da sana yardım eder. Bu fethi sana kolaylıkla sağlayıp bu gazada galip ve muzaffer kılar. Ancak kâfirler ile karşılaşmayı, hatipler minbere çıktığı zaman yap ve savaşa o anda başla. Senin savaşın, hatiplerin mücahitler, gaziler için dua edip yalvardıkları ve onları övdükleri zamana rastgelsin. İhtimal ki, kabulü yakın ola." dedi. Alp Arslan'a, Bizanslıların çevre yanlarına hendek kazıp içine girmiş oldukları haberi geldi. Alp Arslan işitip memnun oldu ve "Kâfirlerin bizden korktuklarına şüphe yok, çünkü bu kadar olmalarına rağmen böyle yapmaları korkularına işaret eder. Bir askerin içine korku düştüyse onlara hezimet muhakkaktır." dedi. Sonra Bizans askeri, İslâm askerlerine yakın yerde konaklayıp Bizans imparatoru için kırmızı bir atlas çadır ve ipekten çadırlar kuruldu. Romanos geçip bir altın taht üzerine oturdu ve üzerine çok kıymetli taşlar ile süslenmiş bir haç astılar. Önünde pek çok keşiş, kumandan ve rahipler durmakta, yüzlerini yere sürerek İncil okumakta idiler. Sultan Alp Arslan Cuma günü oluncaya kadar bekledi. Cuma günü olup Cuma namazı vakti yaklaştığı sırada, hemen Alp Arslan kadere razı oldu, sıçrayıp attan indi. Kendi eli ile atına kolan verdi, (106) kuyruğunu döküp çekti çevirdi. Ondan sonra tekrar atına binip askerine "Bilmiş olun ki, bugün Allah'tan başka bir padişah ve hükmedici bir şah yoktur. Kullarına hüküm ve kaza hep Tanrı'nındır, Ondan başka bir verici, alıcı ve hüküm kılıcı yoktur Ben de sizin gibi Allah'ın bir kulu ve güçsüz bir insanıyım. Şimdi sizin ile İslâm dinine ve Peygamber'in şeriatına yardım edip çalışalım. Kâfirler ile verişelim alışalım (savaşalım)." dedi. Sonra götürüp ok ve yayı attı, eline kılıç aldı, emretti, bütün askeri de öyle yaptılar. Ondan sonra dönüp askerine "Kâfirlerin ordusu hesap edilemeyecek kadar çoktur ve onların yanında mancınıklar ve çeşitli savaş âletleri vardır. Eğer biz onlar ile geniş yerden ve uzaktan savaş edecek olursak bize karşı zafer kazanıp yenmeleri muhakkaktır. Şimdi biz onlara karşı şöyle fırsat buluruz, boş bulundukları sırada basıp aralarına gireriz ve her taraftan kılıç vururuz. Mancınıklar kurmaya ve savaş âletlerine yapışmaya zaman vermeyiz." dedi. Sonra bu niyeti edip Bizanslıların üzerine yürüyüp savaşa gittiler.

Bu taraftan Romanos mağrur, Müslüman askerinin azlığından memnun ve Alp Arslan'ın kendisi ile karşılaşacağını düşünmüyor iken Alp Arslan ansızdan o on dört bin askeri ile geldi, Bizanslılara göz açtırmadan hepsi birden savaşa girdi. O on dört bin askerin hepsi bir aradan öyle bir nâra attılar ki, bütün dünya gümledi ve gök inledi, kulaklar duymayıp işitenlerde akıl kalmadı. Bizanslılara mancınık kurmaya ve savaş âletlerine el sürmeye fırsat kalmadı. Hemen kâfirlerin hareket edebileni kılıcına el atıp savaşa girdi. Kâfir ve Müslüman

birbirine kılıç ve balta ile vurdu. Ansızın Bizanslıların başına kıyamet kopup sanki gökten üzerlerine afet indi. Her biri kılıç ateşine yanıp kana boyandı, Ecel terzisi kılıçtan makas ile nicelere ölüm hilatini biçti, niceler ölüm ka-
dehini içip bizim dünyadan ayaklarını kesip her nesneden vazgeçti. Dünya hayhuy, savaş, kavga ve çığlık sesi ile doldu. Atların ayakları altından tozlar havaya kalkıp o şekilde toz toprak oldu ki, gündüz geceye döndü. Şiir:

(107)

*Oldu bir ceng ol zaman kim rüzgâr,
Görmedi yer ancılayın kâr ü zâr,
Seyl-veş hûnı adüvnün çağladı,
Korkudan tiğ ü teber kan ağladı,
Varduğınca germ olup bâzâr-ı ceng,
Gin cihan kâfirlere olmuştu teng,
Naradan güm güm öterdi âsmân,
Miğ-veş yağdırır idi tîğ kan,
Sulh için varır gelir idi tirlir,
Kesdi biçdi orada şemşîrler,
Yığılıp meydan içinde küşteler,
Kültelerden olmuş idi puşteler,
Hevl ü heybet şöyle dolmuştu cihan,
Sarıp geçmişti mihr-i âsumân}
Top olup meydan içinde başlar,
La'l renk olmuştu kandan taşlar,
Durdu bir vech ile harb ile kîtâl,
Bir dahi çeşm-i cihan görmek muhal*

Bu şekilde kâfir ve Müslüman birbirine karışıp savaşa durdu. Alp Arslan kendi kullarından bir alay bahadır ile her tarafa yürür, Bizans askerini birbirine vururdu. Arslan gibi öyle savaş ederdi ki, üzerine kan ve beyin sıçramaktan pantere dönmüştü. Deniz gibi olan Bizans askerinin içine timsah gibi dalardı. Yetiştigi kâfiri kılıcı ile timsah gibi ikiye bölerdi. Alp Arslan bu usulde savaşır

iken ansızın Bizanslılar tarafından bir rüzgâr esip meydanın tozunu Müslüman askerinin gözüne koydu. O rüzgâr gittikçe şiddetlendi, Müslümanlardan hiçbirinin gözünü açmaya fırsatı ve savaşıacak hâli kalmayıp durumları doğruluk üzerine iken bozulmaya az kaldı. Alp Arslan bu durumu görüp atından inerek secdeye vardı ve Allah’a dua edip dedi ki, şiir:

(108)

*Ey mu’în ü nâsır ü hayy ü ebed,
Lütfedip biz kullara ırgür meded,
Fazlın ile bizi Mansûr eylegil,
Düşmen-i bed-hâhı makhûr eylegil,
Eyledim sana tevekkül yâ llâh,
Dost-ı düşmenden bizi etme tebâh,
Secde edip rûyumu etdim turâb,
Lûtfun ile bize eyle feth-i bâb,
Yüz sürüp dergâhına kan ağıladım,
Fazl ile ihsanına dil bağladım,
Niyetim olmuştur ancak nasr-ı dîn,
Her ne var gönlümde bilirsın hemîn,
Gayrı kasdım var ise ey müste’an,
İş bu an öldür beni verme amân,
Gerçek ise dediğim ırgür meded,
Düşmenin şerrini benden eyle red,
Nusret ü avmın eriştir ey Hüdâ,
Ben kula feth ü zafer eyle atâ}
Dergehinde eyledim rûyumu hâk,
Eyle dîn düşmenlerin kahr ü helâk,
Etdi Alp Arslan bu vech ile duâ,
Hâcetini eyledi Allah revâ.*

Alp Arslan iki rekât namaz kılıp Tanrı katında bu şekilde dua ettiği zaman, çabucak duası hedefine ulaştı ve ihtiyacı kabul oldu. O rüzgâr Bizanslılar tarafından esip gittikçe şiddetlendi. Meydan yerinin tozu toprağı Bizanslıların gözlerine girdi. Hiçbirisinin savaşa kuvveti kalmayıp her birinin durumu berbat oldu. Müslümanlar bu durumu görüp Bizanslıların üzerine o şekilde hücum ettiler ki, onları şeytanların askeri gibi öldürdüler. Neticede Cuma günü öğle zamanından güneş sararıncaya kadar (akşama kadar) büyük bir savaş oldu. Ondan Sonra Bizanslılar bozulup toplulukları kırıldı, firara başladılar. Alp Arslan'ın askeri yetişip Romanos'un sancaklarını baş aşağı edip sancakların yanında olan beylerin ve yiğitlerin kimisini öldürüp kimisini esir ettiler. Bizans askerinden az kimse kurtuldu. Sultan Alp Arslan Cuma günü akşamına ve ertesi günü gecesi sabaha varıncaya kadar atından inmeyip Bizanslıları kovaladı. Bizanslıların bütün servetini, malını ve erzakını aldılar ve ganimet buldular. Romanos'un hâzinelerinin hepsi, sultanın hâzinesine geldi ve kullarının kimi öldürüldü ve kimisi de esir oldu. Sultanın bütün dediği Romanos'u buldu.

Gevherâyîn'in, Nizâmü'l-Mülk'ün alay edip, "Bunu alalım, bize Bizans imparatorunu tutup esir edip hizmetimize ulaştırır." dediği, bir kulu vardı. Tesadüf o kul, başında kıymetli taşlarla ve mücevher ile süslenmiş iki haç bulunan bir atlının durduğunu gördü. Çevresinde askerinden bir grup kimse o kişiyi çevirmiş dururlar, savaşır ve her tarafını gözetirlerdi. Sonra o gulâm o şahsın üzerine hamle eyledi, kılıç ile vurup iki parça edip öldürmek istedi. O çevresinde duranlardan birisi, "Vurma, bu duran Rûm, Efrenc ve Rus Meliki ve Bizans imparatoru Romanos'tur." O gulâm da atından inip Romanos'un önce ellerini, sonra da zincir ile atına bağlayıp yedeğine alıp gitti. Sultan askerinin içine gelip onu esirler arasına kattı. O gulâm, imparator Romanos'u her gören esirin yüzünü yere sürdüğünü gördü. Bu tuttuğu esirin Bizans imparatoru Romanos olduğunu anladı. Sultan Alp Arslan'a bir müjdeci gelerek imparator Romanos'un zincirle bağlı olarak getirildiğini haber verdi. Sultan akşam namazını kılmakta idi, Romanos'u getirip otağa koydular. Sultan namazı kılıp Allah'a yalvarıp dua ettikten sonra dönüp Romanos'u zincirle bağlı ve esir olarak gördü. Sultan Alp Arslan'ın Şâdî adında bir gulâmı vardı. Sultan onu Romanos'a göndermişti ve o gulâm Romanos'u görmüş olup tanırdı. Sultan ona, "Romanos bu mudur?" diye sordu. O da "Budur." dedi. Sonra sultan, Romanos'u hapis edip üzerine muhafız olarak bir miktar asker koydu. Bütün Bizanslıları kovalayıp, kimini esir edip kimini kaçırıp hazineleri ve mallarını zapt ettikten sonra, sultan emretti, Romanos'u huzuruna getirdiler. Sultan, Romanos'u ayıplayıp azarladı ve "Ben sana halifenin elçilerini gönderip hali-

fenin yaptığı sulhu sürekli kılalım ve sizin ile eylediğimiz söz ve kararı imza edelim demedim mi? Sana Afşin'i gönderip senden düşmanımı istediğim zaman, sen türlü bahaneler ileri sürüp özür dilemedin mi? Önceki gün sana haber gönderip; dön git, bizim ile yaptığın anda muhalefeti ve düşmanlığı bırak dediğim zaman, İslâm halkını yok etmek için pek çok servet harcadım, sayısız asker topladım, diye cevap göndermedin mi? O ileri gitmen ve inadin, uyuşmazlık ve fesadın seni ne duruma getirdi, bağlı ve zincir ile seni benim önüme ulaştırdı." diyerek üç kere bozdoğan (topuz, gürz) ile Romanos'u vurup azarladı ve ayağı ile deyerek onu tahkir etti. Romanos "Ey dünya padişahı, bütün ülkeni harap ve yağma etmek için her türlü kavimden sayısız asker ve ordu topladım, tarif edilemeyecek ve anlatılamayacak kadar hazineler harcadım. Zaferi sen kazandın, beni azarlamayı ve ayıplamayı bırak, fakat dilediğini yap ve istediğin yola git." dedi. Sultan "Eğer galip olup zaferi sen kazansaydın bana ne yapardın?" dedi. Romanos, "Fenalıktan başkasını yapmazdım" dedi. Sultan, "Vallah doğru söyledi, eğer başka söz söylese yalandı, aslı yok idi. Bu akıllı ve metin bir adam, sözleri de doğru. Bunun gibi kimseyi öldürmeyi akıllılar uygun görmezler." dedi, sonra Romanos'a "Kendi hakkında tahminin nedir? Sana ne yapayım ve seni ne yola koyayım?" dedi. Romanos, "Üç ihtimal vardır. Birincisi öldürüp feda etmek; ikincisi, ülkede cezalandırıp gezdirmek; üçüncüsünü sana söylemekte fayda görmüyorum. Çünkü onu yapmazsın." dedi. Sultan, "Nedir?" diye sordu. Romanos, "Affetmek, para ve mal kabul edip senin memlûkûn ve kulun, Bizans ülkelerinde yerine nâib ve senin tarafından hâkim olmak sıfatıyla, beni memleketime göndermektir." dedi. Sonra sultan, "Seni affetmek niyetindeyim. Şimdi kendin için bir miktar kurtuluş akçası söyle." dedi. Romanos, "Sultan seçsin." dedi. Sultan. "10.000.000 dinar (altın para)" dedi. Romanos, "Bütün Bizans ülkesini versem yerindedir. Çünkü bana canımı bağışlıyorsun. Ancak ben Bizans ülkesine bey olalı beri, Bizans'ın servetini tükettim, savaş ve askerlerin gideri için verdim. Şimdi Bizans halkı fakirdir, onlara bu kadar mal salmak (vergi tarh etmek, koymak) çoktur." dedi. İki taraf arasında çok müzakereler oldu, sonunda şu hususlar kararlaştırıldı: Bizans imparatoru kurtuluş akçası olarak 1.500.000 dinar, her yıl 360.000 dinar cizye ödeyecek ve ihtiyaç oldukça Alp Arslan'a Rûm askerinden yardım gönderecek. Müslümanlardan alınan, Antakya ve Urfa gibi şehir ve kaleleri geri verecek ve Müslüman esirleri serbest bırakacaktı. Romanos bu şartların hepsini kabul edip o şehirler için, "Ülkeme vasıl olduğum zaman, asker toplatıp o şehirlerin üzerine gidip alayım. Ancak o zaman o şehirleri size teslim edebilirim. Çünkü böyle olmayınca onları teslim gücüm ve kudretim yoktur. Eğer beni serbest bırakacaksanız bu işi çabuk yapın. Acele ülkeme

gidip başşehrime ulaşayım. Bu suretle zikrolunan istekler ve emriniz yerine gelsin. Geç gidersem yerime başka bir kimseyi padişah yaparlar, bu takdirde istekler yerini bulmaz.” dedi. Sonra sultan emretti, Romanos’un elinden ayağından bağlarını aldılar ve serbest bıraktılar. Meğer sultan Bizans imparatoruna kadeh sundurmak için and içmişti. Sultan emretti, kendisine vermesi ve andının yerine gelmesi için Romanos’un eline bir kadeh sundular. Romanos kendisine verdiler sanarak, içmek istedi, bırakmayıp sultanın dileğini söylediler. Romanos, kadehi sultana sundu, sonra el kavuşturup karşısında durdu. Sultan içtikten sonra, Romanos saçını çözdü, başını açtı ve yüzünü toprağa sürdü. Çünkü onların arasında padişahlara hizmet edildiği zaman âdet böyledi. Sonra Bizans imparatoru izin alıp çadırına gitti. Makamına ulaştığı zaman, sultanın kullarının ve üzerine muhafız olan askerlerin arasında 10.000 dinar bölüştürdü, kendisi ile gelen kumandanların birazını satın aldı ve birazını da sultan serbest bıraktı.

Ertesi gün sultan, Bizans imparatorundan ganimet olarak alınmış tahtın kurulup süslenmesini emretti. Romanos’u merasimle o tahta oturtular. Sultan kendi eli ile onun başına tâc ve arkasına değerli hilat giydirip ikramda bulundu. Ondan sonra sultan, “Halife, İbn Muhallebân’ı sana elçilikle gönderdiği zaman, sen de halifeye hürmet etmeyip karşında elçinin başını açıtırıp yer öptürüp tahkir ettiğini hatırlıyor musun? Şimdi sen de Bağdad tarafına dönüp halifeye hürmet için yer öp başını aç.” dedi. O da emri yerine getirip yine oturdu. Sonra sultan, Romanos’a “Ben halifeye itaat eden beylerin ve emirlerin en küçüğüyüm. Ben askerimden birazcık asker ile sana bu kadar işi yaptım. Eğer halife, dünyadaki hükümdarlara emredip senin üzerine gönderseydi o vakit senin hâlin neye varırdı.” dedi ve devam etti, “Şimdi sana itimat edip sözlerine inandım. Bundan sonra ülkene git.” Romanos, Sultan Alp Arslan’ın karşısında ayakta durdu, yüzünü yere sürdü. Ondan izin alıp yola çıktı. Sultan ona bir sancak verdi. Beyaz ipekten yapılmış bu sancağın üzerinde “Lâ ilâhe illâllah Muhammedün Resûlullâh -Tanrıdan başka ilah yoktur ve Muhammed onun elçisidir.” yazılmıştı. Yanına iki hâcib ve kendi hâs kullarından (Hassa askeri) 100 kul verdi. Bunlar Konstantiniyye’ye (İstanbul) kadar gelecekerdi. Sonra sultan, Romanos’u bir fersah kadar giderek uğurladı. Romanos atından inmek istedi ise de sultan ona andlar verip bırakmadı. Sonra at üzerinde kucaklaştılar. Romanos veda edip gitti.

EbûYa’lâ Kalânîsî tarihinde dedi ki: Bizans İmparatoru Romanos’un Efrenc ve Rus’tan 600.000 askeri ve Sultan Alp Arslan’ın Türkler ve diğer kavimlerden 400.000 askeri vardı. Söz önceki ve durum geçmişte belirtildiği gibidir. Çünkü

sultanın askeri o sırada dağılmış ve az kalmış idi. Sonra sultan olup geçen olayları mektup ve elçi ile halifeye bildirdi ve Romanos'un tâcını, haçını ve alınan hâzinelerden birazını gönderdi. Bütün İslâm halkı memnun oldu ve Bağdad'ı görölmemiş bir şekilde süslediler. Bu büyük bir zaferdi ve Peygamber zamanından beri İslâm'ın onun gibi bir zaferi olmamıştı. Oradan sultan dönüp yine Rey'e ve Hemedan'a gitti. Bağdad Halifesi Kâim bi-Emrillah, sultana bir tebrik mektubu yazıp şu şekilde hitap etti: "El- veled es-seyyidü'l-ecel el-müeyyed el-mansûrû'l-muzaffer es- sultanü'l-a'-zam mâlikü'l-Arab ve'l-A-cem seyyidü'l-mülûkü'l-ümem ziyâ ed-dîn gıyâs el-müslimîn zahîrû'l-imâm kehf el- enâm adud üd-devle el-kâhire tâcû'l-mille el-bâhire sultan-ı diyârû'l-Müslimîn burhan-ı Emîrû'l-Müminîn." Ayrıca çok hürmet ve son derece saygı gösterdi.

(Selçuknâme, Erdoğan Merçil, İstanbul 2011'den aynen alınmıştır. Sayfa numaraları metin içinde verilmiştir). Asıl metin neşri için Bkz.: E. Merçil, "Türkçe Selçuknâme'ye Göre Malazgirt Savaşı", Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 2, İstanbul 1971, s. 19-49.

Selçuknâme

ANONİM¹³

Paris'te Fransız Milli Kütüphanesi Bibliotheque Nationale (Suppl. Pers. Nr.1553)'de bulunan bu eserde Büyük Selçuklulara dair kısa bilgiler mevcuttur. Nitekim Malazgirt Savaşıyla ilgili olarak "Alp Arslan Fars'ı feth etdi. Ermanus sındırdı ve kendüyi tuttu, badehu itlak eyledi" şeklinde bilgi bulunmaktadır¹⁴.

Osmanlı Tarihleri: Yazılış amaçları Osmanlı ailesi ve devletinin geçmişi olan bu eserlerin bazıları Selçuklu dönemine ait bilgiler vermiş olsalar da Malazgirt savaşından bahsetmemektedirler.

Tarih Ders Kitapları. XIX. Yüzyılla beraber başlayan batı tipi okullarda (Gala-tasarAy, Askeri mektepler gibi) okutulmak üzere hazırlanan tarih kitaplarıdır. Genel tarih "Tarih-i umumî" anlayışı ile yazılan bu ders kitaplarında da aşı-

¹³ Bu eserin kim tarafından yazıldığıyla ilgili Bkz.: Merçil, *Anonim Bir Türkçe Selçuknâme*, s. 300-301.

¹⁴ Bkz. vr. 9a.

ğdaki örneklerde görüleceği gibi Malazgirt savaşından bahsedildiğini tespit etmiş bulunmaktayız.

***Tarih-i Devlet-i Osmaniye*¹⁵**

ABDURRAHMAN ŞEREF

Müdür-i Mekteb-i Sultânî

“Halefi sayılan birâder-zâdesi Alparslan (455-465) Gürcistan’ı ve Şimâlî Suriye’yi ve Elcezîre-i Ulyâ’yı dahi rebûde-i çevgân-ı şimşîr ve Malazgirt kurbunda Kayser-i Rûm Romanos Diyogenis ile vâki olan gazve-i kübrâda inhizâm-ı fâhiş ile Kayser’i mağlûp ve esîr idüp aksâ-yı Mâverâünnehir’den nihâyet-i Şâm’a degin hükmi nâfiz oldu.

***Tarih-i Umûmî*¹⁶**

MEHMED MURAD

“[Alparslan] Malazgird civârında vukû’ bulan muhârebede Kayser-i Rûm Romanos’u esîr eylemiştir. Akd olunan musâlahada Şarkî Romalılar kendilerini Selçukîlerin haraç-güzârları tanımışlardır.¹⁷”

SONUÇ

Osmanlı devri tarihçilerinin, kendilerine bir yurt bırakan, Selçuklular ile fazla ilgilenmedikleri anlaşılmaktadır. Selçuklular ve Malazgirt Savaşı’yla ilgili Genel Tarihler (Dünya Tarihleri)’de verilen bilgiler çok az ve hemen hemen aynıdır. Ayrıca bizim bilmediğimiz Ortaçağ kaynaklarından alınmış yeni bir bilgi de bulunmamaktadır.

Öte yandan XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren yazılmış bazı ders kitaplarında da Malazgirt Savaşı’yla ilgili bilgiler sathi olup, iki-üç satırı geçmemektedir.

¹⁵ Abdurrahman Şeref-Müdür-i Mekteb-i Sultânî; *Tarih-i Devlet-i Osmaniye*, Mekâtib-i Âliyyede Tedrîs Olunmak Üzere İki Cilt Olarak Tertîb olunmuştur. Birinci cilt: Tab’-ı Sâni, Ma’ârif Nezâretinin Ruhsatıyla Tab’ olunmuştur, İstanbul (Karabet) Matba’ası 1315, s. 63.

¹⁶ Mehmed Murad, *Tarih-i Umumi*, I-VI, İstanbul 1881-1883.

¹⁷ Aynı eser, III, 243.

SULTAN ALP ARSLAN HAKKINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Cihan PİYADEOĞLU

Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Türk tarihinin en önemli hükümdarlarından birisi hiç kuşkusuz Sultan Alp Arslan'dır. Bundan dolayıdır ki onun hakkında değerlendirme yapmak çok daha zor, bir o kadar da hassas bir konudur. Hükümdarlar hakkında değerlendirmeler veren İslâm kaynakları genelde olumlu bilgiler naklederler. Ancak bir insandan her zaman mükemmel olması beklenemez. Dolayısıyla aynı beklentinin hükümdarlar için de geçerli olması gerekir. Bununla birlikte bir kişinin vermiş olduğu kararları bütün sonuçlarına vâkıf olarak değerlendirmek, hatta onu bu kararından dolayı eleştirmek -bazı hususlarda bizim de yapacağımız üzere- kendisine açıkça haksızlıktır. Aradan geçen yaklaşık bin yıldan sonra, değişen şartlar ve değişen düşünce yapısıyla bir hükümdar hakkında değerlendirme yapmanın hem yazar hem de okuyanlar için farklı duygulara neden olacağı açıktır. Nitekim birinin doğrusu pekâlâ bir başkası için yanlış olabilir. Burada doğru olan, hakkında konuşulan veya yazılan kişinin mümkün olabilen en az hata ile tarih sahnesinden çekilip çekilmediğine bakmak ve bu doğrultuda değerlendirmeler yapmak olmalıdır. Kesin olan şey Sultan Alp Arslan'ın Türk Tarihi, özellikle Türkiye Tarihi için büyük bir hükümdar olduğudur. Bize göre Sultan Alp Arslan iyi bir yönetici, iyi bir asker, ilim sever, alçak gönüllü, dindar, amadiplomat yönü yeterince güçlü olmayan biridir. Bu sebeple onun hakkındaki bilgileri farklı başlıklar altında değerlendirmek daha sağlıklı bir yaklaşım olacaktır.

Bir insanın kişiliğinin gelişmesinde yaşadıklarının etkili olduğu muhakkaktır. Alp Arslan, otuzlu yaşlarının başında sultan olduğu için onun melikliği döne-

minde yaşadıkları ve yaptıkları şahsiyeti hakkında yorum yapmak için önem açısından kazanır. Her şeyden önce gençliğinde babası Çağrı Bey gibi iyi bir asker ve Vezir Nizâmülmülk gibi de bir idarecinin tedrisinden geçmiş olması, onun sultanlığı dönemindeki kararları üzerinde belirleyici olmuştur. Bu sebeple önce onun meliklik dönemi hakkında bilgi vermek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Dandanakan Savaşı'ndan sonra toplanan kurultayda alınan karar gereği Çağrı Bey'in ülkenin doğu bölgesi, diğer bir ifadeyle Horasan'ın hâkimiyetini ele alması oğlu Alp Arslan'ı da daha çocuk denebilecek yaştan itibaren zorlu bir mücadelenin içine itmişti. Genel itibarıyla kaynaklar onun 40 yaşından birkaç ay fazla yaşadığını zikrederler. Ancak doğumuyla ilgili farklı kayıtlar mevcuttur¹. Bununla birlikte İbnü'l-Esir'in², onun doğum tarihi hakkında vermiş olduğu 1 Muharrem 420/20 Ocak 1029 tarihi, daha sonra gelişen olaylarda üstlendiği rollere bakarak bizce daha uygundur. Aşağıda daha geniş biçimde nakledeceğimiz Selçuklu-Gazneli mücadelesinde üstlenmiş olduğu rol yaş itibarıyla onun doğumu hakkında verilen ikinci tarih olan 424/1032-1033'ü ikinci plana itmektedir.

Gazneli Sultanı Mesûd öldüğü zaman (1041) oğlu Mevdûd, Selçuklular'la mücadele etmek üzere Belh'te bulunuyordu. Ancak babasının ölümü üzerine tahtı ele geçirmek amacıyla Gazne'ye gitmek durumunda kalmıştı. Gazneliler Devleti'nde yaşanan taht mücadelesini kazanan Mevdûd, Selçuklular ile aralarındaki yeni statüyü kabul etmiyordu. Ona göre Selçuklular'a terk edilmiş olan toprakların geri alınması ve devlete eski ihtişamının kazandırılması gerekmektedir. Çağrı Bey ise Gazneliler topraklarındaki faaliyetlerine devam etmekteydi. Bakıldığında iki taraf da farklı düşüncelere sahipti. Neticede Sultan Mevdûd'un Selçuklular'a bırakılan toprakları geri alma düşüncesini faaliyete sokması için çok uzun süre beklenmemiş, Çağrı Bey'in hastalanması ona bu fikrini uygulama şansı tanımıştı. Nitekim Çağrı Bey'in hastalanmasını fırsat bilen Gazneli Sultanı Mevdûd, Horasan'a, özellikle Gazne ile Horasan arasındaki ilk merkez durumunda bulunan Belh'e saldırdı (435/1043). Bu ani

¹ Zahirüddîn Nîşâbü'rî (*Selçuknâme*, nşr. A. H. Morton, Berlin 2004, s. 24), 2 Muharrem 421/10 Ocak 1030; Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî (*Rahatü's-sudûr ve Âyetü's-sürûr*, Çev.: Ahmed Ateş, TTKY, Ankara 1957, I, 115), 2 Muharrem 421/10 Ocak 1030; el-Feth b. Ali b. Muhammed el-Bundârî (*Zübdetü'n-nusra ve Nuhbetü'l-usra*, Çev.: Kivameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTK, Ankara 1999, s. 47), 424/1032-1033; Ebu'l-Hasan İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm İbnü'l-Esir (*el-Kâmil fi't-tarih*, Çev.: Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987, IX, 364, X, 79), 1 Muharrem 420/20 Ocak 1029 ve 424/1032-1033; Seyyid Muhammed b. Burhâneddîn Hâvendşâh Mîrhând (*Tarih-i Ravzâtü's-safâ*, Tahran 1339 hş., IV, 278) ise 2 Muharrem 421/10 Ocak 1030 tarihini vermektedir.

² *el-Kâmil*, IX, 364.

taarruza Çağrı Bey'in karşılık vermesi mümkün olamadı. Onun için yapılması gereken en mantıklı şey henüz 14-15 yaşında olan oğlu Alp Arslan'ı bu işle görevlendirmek olacaktı. Derhal harekete geçen Alp Arslan, Selçuklular ile Gazneliler'i bir kez daha karşı karşıya getiren bu savaştan galip çıkmayı başardı. Bu galibiyete çok sevinen, hatta sevincinden dolayı hastalığından kurtulan Çağrı Bey, yanına dönen Alp Arslan'a Belh, Toharistan, Vahş, Velvalic ve Kubâdyân'ın idaresini vermişti (435/1043)³.

Gazneliler Sultanı Mevdûd aldığı bu yenilgiden sonra da Çağrı Bey ile olan mücadelesine devam etmiş, ancak başarılı olamamıştı. O, daha sonra Selçuklular'dan geri alınacak Horasan'ın şehirlerini ittifaka katılanlara dağıtacağı vaadiyle bölgenin diğer önemli gücü Karahanlılar ve Şii Büveyhî Devleti'yle Selçuklular aleyhinde bir ittifaka girdi. Ancak harekete geçtikten kısa süre sonra hastalanarak geri dönmek zorunda kalmış, sonra da hayatını kaybetmişti (20 Receb 441/18 Aralık 1049). Diğer bir müttefik olan Büveyhî Devleti'nden İsfahan hâkimi Ebû Kâlicâr ise girdiği çölde ordusunun büyük bir kısmını kaybedince geri dönmek zorunda kalmıştı. Bu ittifaktan sadece Karahanlı Arslan Han başlamış olduğu harekâtı sürdürebilmişti. Arslan Han, Tirmiz'e gelerek burayı tahrip edip yağmalamış, halkın da mallarını müsadere etmişti. Bir diğer grup da Selçuklular'ın elinde bulunan Hârizm üzerine yürüdü. Karahanlılar'ın bu yoğun baskısı karşısında Çağrı Bey, Alp Arslan'ı görevlendirdikten sonra Ceyhun'un kenarında ordugâh kurmuş olan Arslan Han ile görüşmeye gitti. Sorunun barışçıl şekilde sona erdirilmesi amacıyla yapılan müzakerelerden Karahanlılar'ın başta Horasan olmak üzere Selçuklu topraklarına saldırmaması koşuluyla barış sonucu çıkmıştı (441/1049)⁴.

Diğer taraftan Gazneliler ile olan mücadeleler devam etti. Sultan Mevdûd'un ölümünden sonra Abdürreşîd, Gazneliler Sultanı oldu (1050). Sultan Abdür-

3 Sadreddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Nâsır el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selcukiyye (Zübdetü't-tevârih)*, Çev.: Necati Lugal, TTK, Ankara 1999, s. 18; İbnü'l-Adîm, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi, Buğyetü't-taleb fî Tarihi Haleb (Seçmeler)*, çeviri, not ve açıklamalar Ali Sevim, TTK, Ankara 1989, s. 21; İbnü'l-Esîr, IX, 395; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, Haz.: E. Merçil, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011, s. 59-69; Mükrimin Halil Yınanç, "Çağrı Bey", *İslâm Ansiklopedisi (IA)*, III, 326; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı*, TTK, Ankara 1992, s. 3-4; Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK, Ankara 1989, s. 80; a. mlf., "Mevdûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIX, 431; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara 1995, s. 29; Cihan Piyadeoğlu, *Çağrı Bey*, Timaş, İstanbul 2011, s. 116-117.

4 Hüseynî, s. 19-20; İbnü'l-Adîm, s. 21; İbnü'l-Esîr, IX, 424; Ahmed b. Mahmûd, s. 61-62; Köymen, *Alp Arslan*, s. 4; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 29; Ali Sevim, "Çağrı Bey", *DİA*, VIII, 185; İbrahim Kafesoğlu, "Alpaslan", *DİA*, II, 526; Merçil, Mevdûd, *DİA*, XXIX, 431; Piyadeoğlu, *Çağrı Bey*, s. 119.

reşîd'in Tuğrul adındaki Hâcibü'l-hüccâb'ı⁵ Selçuklular ile mücadele etme fikrini sultana aşılarmış, bir miktar askerle Horasan'a gönderilmişti. Tuğrul ilk olarak Musa Yabgu'nun hâkimiyet bölgesinde faaliyetlerde bulunarak onu mağlup etmeyi başardı. Ardından Sultan Abdürreşîd'e haber göndererek yardımcı kuvvetler talep etti. Yardımına gönderilen ek kuvvetlerle gücünü arttıran Tuğrul, Selçuklular ile mücadele etmekten vaz geçerek Gazne'ye yöneldi. Gazne onun tarafından ele geçirildi, iç kalede kuşatılan Abdürreşîd de esir alınarak öldürüldü. Tuğrul, daha sonra da Sultan Mesûd'un kızıyla zorla evlenerek hükümdarlığı için hukukî bir dayanak elde etmişti⁶.

Ancak bir süre sonra Tuğrul da öldürüldü. Abdürreşîd'in yerine de Ferruhzâd geçirildi (1052). Gazne'deki bu durum Çağrı Bey'in fırsattan istifadeyle Gazneliler'in üzerine yürümesine neden oldu. Ancak Hacıb Tuğrul'dan sonra Gazne'de devlet işlerini yürütmekte olan Emîr Hırhîz, Çağrı Bey'in karşısına çıkarak onu mağlup ettiği gibi pek çok da ganimet elde etmişti. Alınan bu galibiyet Gazneliler'in Horasan'ı tekrar geri alma isteğini depreştirince Ferruhzâd'ın büyük bir orduyu bölgeye gönderdi. Emîr Külsarığ da Gazneliler' mağlup ve esir olmaktan kurtulamadı. Bunun üzerine Melik Alp Arslan, babasından Gazneliler üzerine yürümek ve Külsarığ'ı kurtarmak üzere izin alarak harekete geçti. Yapılan savaşı kazanan Alp Arslan, ileri gelen pek çok komutanı da esir almıştı. Ferruhzâd da alınan bu yenilgiden sonra başta Külsarığ olmak üzere elinde tuttuğu Selçuklu esirlerini serbest bırakmıştı. Neticede iki taraf birbirlerine üstünlük sağlayamayacaklarından hareketle ünlü Tarihçi Ebu'l-Fazl Beyhakî'nin kaleme aldığı anlaşmayla bir daha birbirlerinin topraklarına saldırmamak koşuluyla anlaşma imzalamıştı⁷. Böylece hem Karahanlılar hem de Gazneliler ile yapılan anlaşmalar sayesinde Çağrı Bey ve dolayısıyla Alp Arslan ülkenin iç işlerine yönelik faaliyetlere yönelmişlerdi.

Görüldüğü üzere Alp Arslan, genç yaşından itibaren babasının yanında orduya komuta etmeyi ve devlet yönetmeyi öğrenmiş, muhtemelen babası tarafından Tuğrul Bey'den sonraki sultan olarak yetiştirilmiştir. Öyle ki, Alp Arslan'ın elinden ok ve yay düşmez, ok ve yaysız hiçbir yere gitmezdi. Alp Arslan'ın

5 Hâcib-i Buzurg, Emîr-i Hacıb veya Hâcib-i Kebîr de denilen saray teşkilâtında sultandan sonra en büyük görevlidir. Aynı sultan ile Büyük Dîvân arasındaki iletişimi sağlamakta yükümlüdür, Bkz.: Erdoğan Merçil, *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilâtı*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011, s. 51.

6 Hüseyinî, s. 11; İbnü'l-Esir, IX, 441-442; Yınanç, Çağrı Bey, İA, III, 327; Merçil, *Gazneliler*, s. 82; Piyadeoğlu, *Çağrı Bey*, s. 117-118.

7 Hüseyinî, s. 11, 20; İbnü'l-Esir, IX, 442-443; Ahmed b. Mahmûd, s. 62-63; Yınanç, Çağrı Bey, İA, III, 327; M. Longworth Dames, "Gazneliler", İA, IV, 746; Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, TTK, Ankara 1989, s. 19; a. mlf., *Gazneliler*, s. 82-83; Kafesoğlu, Alpaslan, DİA, III, 526; Piyadeoğlu, *Çağrı Bey*, s. 117-118. İbnü'l-Esir (aynı yer), Gazneliler üzerine gidecek olan orduyu Alp Arslan'ın hazırladığını, ancak seferi babası Çağrı Bey'in gerçekleştirdiğini zikretmektedir.

da babasıyla aynı düşünce de olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1062 tarihinde Tuğrul Bey'in öldüğü haberleri yayılınca Melik Alp Arslan, Rey'e doğru harekete geçmiş ve haberin doğru olmadığı anlaşıncaya geri dönmüştü. Kısaca Alp Arslan, babası tarafından askerî ve idarî anlamda müstakbel Büyük Selçuklu Sultanı gibi yetiştirilmiş, bu düşüncede olduğu faaliyetleriyle de ortaya çıkmıştır. Ölümünden sonra onu kendi yerine vasiyet etmesi buna en büyük kanıttır. Meliklik dönemindeki başarıları Sultan Tuğrul Bey'in ölümünden sonra tahtın en güçlü adaylarından birisi haline gelmesini sağlamıştır. Hatta bazı emirler Tuğrul Bey'in yerinde aday gösterdiği Süleyman'a itaat etmeyerek onun adına hutbe okutmuşlardır. Sultan Alp Arslan'ın iyi asker olduğu şüphesizdir. Bununla birlikte onun bazı hususlarda da eleştirilmesi bizce uygun olacaktır. İlk olarak Berîd (istihbarat) teşkilâtına önem vermemesi, hatta bu teşkilâtı tamamen ortadan kaldırması sultanlığı kaybetmesine neden olabilecek mahiyette bir gelişmeye neden olmuştur. Nitekim kardeşi Kavurd'un isyanı ile başlayan süreç, ordusundaki pek çok askerin Kavurd ile ittifak içerisinde olduğu bilgisi neticesinde başarısızlıkla sonuçlanmıştır⁸. Aslına bakıldığında küçük istihbarat çalışmasıyla bertaraf edilebilecek olan bu durum Alp Arslan için büyük sorunlara sebebiyet verebilecek bir boyuta ulaşmıştır⁹.

Kaynakların ifadesiyle ahlâk sahibi, mütedeyyin, adil, merhametli, yoksulları koruyan, azametli, insaf sahibi, güçlü, heybetli, siyaset bilir, uyanık, hasım yıkan, düşman yenen, ülkeler fetheden iyi bir asker olduğu kaydedilen Sultan Alp Arslan'ın bu özelliklerine ek olarak dindar ve eğitim sever olduğunu da eklemek gerekir. Ayrıca onun iri yarı (uzun boylu), uzun sakallı, kabul günlerinde taht üzerinde çok heybetli ve azametli olduğu, tahtının önüne gelen

⁸ Kavurd, Sultan Alp Arslan'a 1067 ve 1069 senesinde olmak üzere iki kez isyan etmiştir. Kavurd, ikinci isyanında Fars hâkimi Fazlûye ile Sultan Alp Arslan'a karşı ittifak içine girmişti. Bunun üzerine Sultan Alp Arslan ilk olarak Fazlûye'nin üzerine yürümüş, Hurşeh adındaki kaleye sığınan Fazlûye'yi kuşatma görevi Vezir Nizâmülmülk'e verilmişti. Sultan Alp Arslan derhal Kirman'a gelerek Berdesir'de bulunan Kavurd'u kuşatmaya başladı. Bu sırada Nizâmülmülk'ün Fazlûye'yi esir ettiği haberi ulaştı. Kavurd derhal Alp Arslan'a gururunu okşayan mektup yazarak affını istemiş, diğer taraftan da Alp Arslan'ın ordusundaki bazı askerlere vaatlerde bulunarak onları kendi tarafına çekmeye muvaffak olmuştu. Anlaşmaya göre onlar ani bir hücumla Sultan Alp Arslan'a saldıracaktı. Ancak bu durum sadık bir adamı tarafından Alp Arslan'a bildirildi. Olayın doğruluğu anlayan Alp Arslan, Kavurd ile işbirliği yapan askerlerini öldürttüyse olayın büyüklüğü karşısında başkent İsfahan'a geri dönmek zorunda kalmıştı, geniş bilgi için Bkz.: Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, TTK, Ankara 1989, s. 26-27.

⁹ İbnü'l-Esir, X, 79; Ahmed b. Mahmûd, s. 116.

her elçinin korku geçirdiği şeklinde bilgiler de mevcuttur. Bu özellikleri kullanmış olduğu unvan ve lakaplara da yansımıştır¹⁰.

Sultan Alp Arslan adına Merv'de basılmış bir sikke (h.458/1065-66).

Sultan Alp Arslan'ın siyaseti ne kadar bildiği tartışılan bir konudur. Alp Arslan'ın siyaset bilir bir kişi olduğu Tuğrul Bey'in ölümünden sonra kardeşi Süleyman'ı Selçuklu tahtına oturtan Vezir Amîdülmülk'e yazmış olduğu mektuptan bile anlaşılmaktadır. Nitekim o mektubunda: *"Sen felsefe, siyaset ve çeşitli bilim dallarında eğitim görmüş deneyimli bir devlet adamısın. Kutalmış isyan halinde ve Kavurd, Kirman'la meşgul bulunduğu sırada en büyük kuvvete sahip olan beni bir tarafa atıp, hiçbir varlık gösteremeyen Süleyman'ı sultan olarak tercih ediyorsun. Bu anlaşılabilecek bir şey değildir."* diyerek mevcut durumu çok iyi tahlil ettiğini göstermektedir¹¹. Bununla birlikte Mehmet Altay Köymen¹², Sultan Alp Arslan'ın Malazgirt Savaşı'ndan sonra Romanos Diogenes ile imzalamış olduğu anlaşmayı savaş meydanında kazanılanın masa başında kaybedilmesi şeklinde kabul eder. İlk bakıldığında bunun aksini iddia etmek mümkün de değildir. Nitekim bize göre de imzala-

¹⁰ Hüseyinî, s. 38; Râvendî, I, 115; İbnü'l-Adîm, s. 11; İbnü'l-Esir, X, 79; Reşîdüddîn Fazlullah, *Camiu't-tevârih*, Çev.: E. Göksu-H. Hüseyin Güneş, İstanbul 2010, s. 110; Ebu'l-Fidâ İmadüddîn İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Çev.: Mehmet Keskin, İstanbul 2000, XII, 228; Muhammed b. Ali b. Muhammed Şebânkârî, *Mecma'ü'l-ensâb*, nşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1363 hş., s. 100. Sultan Alp Arslan, Adudu'd-devle, Ebu's-şüca ve Ani'in fethinden sonra Abbâsî Halifesi Kaim Biemrillâh tarafından kendisine verilmiş olan Ebu'l-Feth lakaplarını kullanmıştır, bkz. Erdoğan Merçil, *Selçuklular'da Hükümdarlık Alâmetleri*, TTK, Ankara 2007, s. 38-39.

¹¹ Geniş bilgi için Bkz.: Şemseddîn Ebu'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zamân fî tarihi'l-'ayân*, Çev.: Ali Sevim, *Makaleler*, Berikan Yayınevi, Ankara 2005, II, 216 vd.

¹² Selçuklu Tarihi'nin önemli isimlerinden biri olan Mehmet Altay Köymen (*Alp Arslan*, s. 38), bu görüşü destekler mahiyette: *"...Anlaşma tatmin edici görünmemekte, kazandığı takdirde Türk devletine neler yapacağını önceden ilân eden bir düşmana aşırı müsamahalı davranıldığı kanaatini vermektedir. ...Bu düşüncelerle Alp Arslan karşımıza iyi bir asker, mükemmel bir hatip, fakat zaferlerinin sonuçlarından iyi faydalanamayan bir siyaset adamı hüviyetiyle çıkmaktadır. ...Şu halde Malazgirt Meydan Muharebesi'nin Anadolu'nun kapılarını açtığını, bize bir vatan kazandırdığını bu anda ileri sürmek, desteksiz hükümler vermek demektir. Hatta daha ileri gidilerek denilebilir ki, şimdiye kadar yapılan Türk okınlarını durduran bu anlaşma, bu hâliyle Selçuklu Devleti'nin şimdiye kadar güttüğü genel siyasete aykırıdır."* demektedir.

nan anlaşma kazanılan zaferin asla ve asla karşılığı değildir. Bununla birlikte Alp Arslan'ın bu tercihinin farklı bir bakış açısı getirmek de mümkün olabilir. Öncelikle savaştan önce Alp Arslan'ın kafasındaki hedefin Anadolu değil, Mısır olduğunu göz önünde bulundurmakta fayda vardır. Mısır'da kurulmuş olan Şi'î Fatimî Devleti, Sünnî Selçuklu Devleti'nin en büyük düşmanlarından biri durumundadır. Öyle ki, yine Sultan Alp Arslan tarafından kurdurulmuş olan Nizâmîye Medreseleri'nin kuruluş amaçlarından biri de özellikle Horasan'da yaygınlaşan Şi'î-Bâtînî düşüncesine karşı Sünnîliği güçlendirmektir. Bu düşünceler içinde olan Alp Arslan'a Fatimî Veziri Nâsirüddeve Hasan tarafından gönderilmiş olan "ordusuyla Mısır'a gelmesi halinde ülkeyi kendisine teslim edeceği, Şi'î hutbesini kaldırıp yerine Sünnî hutbesi okutacağı" teklifi şüphesiz ki Alp Arslan'ı heyecanlandırmış olmalıdır. Hiç şüphesiz Mısır'ı ele geçiren Alp Arslan'ın İslâm dünyasındaki etkinliği kat be kat artacaktır. Alp Arslan bu düşünceler içinde sefere çıkmış, ancak Romanos Diogenes'in harekâtı sonucunda Mısır'a gidmeden Malazgirt'e yönelmek zorunda kalmıştır. Alp Arslan'ın Mısır'a tekrar yönelmek düşüncesiyle Anadolu'dan gelebilecek yeni tehlikeleri bertaraf etmeyi hedefleyerek bu tarz bir anlaşma imzalamış olma ihtimali de hayli yüksektir. Her şeyden önce henüz 40'lı yaşlarının başında olan Alp Arslan'ın bir sonraki sene öleceğini düşünerek planlama yapmadığı da açıktır. Bütün bunlara Romanos Diogenes ile olan kişisel yakınlaşmasını da dâhil etmek yerinde olacaktır. Kısaca Mısır'ı ele geçirmek Alp Arslan'ın yeni ve büyük hedefi haline gelmiş, bu durumda Anadolu'nun ikinci plana itilmesi ihtimali söz konusu olabilir.

Sultan Alp arslan adına Merv'de basılmış sikke (459/ 1066-1067).

Genel itibariyle kaynaklarımız Sultan Alp Arslan'ı adil ve iyiliksever olarak kaydederler. İbnü'l-Adîm¹³ ise lakabını "Adilü'n-nûrî" olarak zikreder. Sultan Alp Arslan'ın adil ve iyiliksever bir hükümdar olması gençliğinde yaşa-

¹³ Bugyetü't-taleb, s. 5.

dıklarıyla doğrudan bağlantılı olmalıdır. Çok genç iken savaş meydanlarını ve savaşın şartlarını görmüş birinin yaşadığı şeyler sonraki dönemde hayatını şekillendirecek nitelikte olacaktır. Bununla birlikte yine İbnü'l-Adîm¹⁴, Alp Arslan'ın gençlik dönemindeki bir olayı onun içindeki delikanlılık heyecanıyla yaptığını, saltanat tahtına oturduğu zaman ise sultanların en adili ve ahlak bakımından en güzeli olduğunu kaydetmektedir. Tarihçilerin kaynaklardaki bilgilerin bir kısmını kabul edip diğer kısımlarını kabul etmemesi gibi bir durum olamayacağından dolayı naklettiğimiz bu bilgi, Alp Arslan'ın sultanlık dönemindeki adil ve iyiliksever tavırlarına büyük oranda etki etmiş olmalıdır.

Gavurkale surları, Merv. (Fotoğraf: Cihan Piyadeoğlu)

Sultan Alp Arslan'ın hükümdarlığı döneminde iyiliksever bir yönetim sergilediği görülmektedir. Öyle ki, onun her yıl Ramazan ayında Belh, Merv, Herat ve Nişâbü'r'da bin altın sadaka dağıttığı kaydedilmektedir. Bu miktar başkentte ise on bin dinara çıkmıştır. Ayrıca Sultan Alp Arslan, Merv şehrinde

¹⁴ *Buğyetü't-taleb*, s. 22. İbnü'l-Adîm'in naklettiği bilgi şu şekildedir: “..Alp Arslan b. Davud çocuk iken ava çıkmıştı. O, yolda zayıf bir ihtiyar gördü. İhtiyar (topladığı) dikenleri başının üstüne yüklemiş, onları taşımaktan bir hayli acı ve ıstırap çekmiş ve iyice yorulmuştu. Alp Arslan ona: ‘Ey İhtiyar’, onun da ‘Buyur’ demesi üzerine Alp Arslan: ‘Bu düşkün ve yaşlı halinde çektiğin bu sıkıntı ve yorgunluktan seni kurtarmamı ister misin?’ dedi. Alp Arslan'ın kendisini bu sıkıntıdan kurtaracak bir şey yapacağını ya da yardım edeceğini sanan diken taşıyan ihtiyar: ‘Peki, isterim Efendimiz!’ dedi. Bunun üzerine Alp Arslan, ihtiyara bir ok atıp onu olduğu yerde öldürdü.”.

el-Harrâîn (الحرثيين) denilen fakirleri gördüğünde onların haline acıyarak ağladığı rivayet edilmektedir. Aynı zamanda onun günde 50 koyun kestirerek fakirlere dağıttığı bilgisi de mevcuttur¹⁵. Vermiş olduğumuz örnekler Sultan Alp Arslan'ın halkından uzak bir yaşantı içinde olmadığına, açlara, fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine gerekli desteği verdiğini gösteren açık delillerdir. Ayrıca bir eğitim seferberliği olarak başlatılan Nizâmiye Medreseleri'nin inşa süreci de onun iyiliksever kişiliğini gösteren benzer bir olay neticesinde gerçekleşmiştir. Nitekim Sultan Alp Arslan, Nîşâbûr'da bulunduğu sırada üstü başı perişan halde bir mescidin önünde bekleyen fakirler grubunun kim olduğunu sormuş, Nizâmülmülk de: "Onlar ilim arayanlardır." cevabını vermişti. Sözlerine devam eden vezir, onlar için kalacak bir yer inşa etmek ve onlara rızık verme konusunda sultandan izin talep etmişti. Bunun üzerine Sultan Alp Arslan vezirine gerekli izni vermiş, hatta aynı durumda bulunan diğer insanlar için bu medreselerin bütün ülkeye yaygınlaştırılmasını emretmişti¹⁶.

Sultan Alp Arslan adına Herat'ta basılmış sikke (458/1065-1066).

Sultan Alp Arslan'ın adil bir hükümdar olmaya verdiği önemi gösteren diğer bir örnek daha mevcuttur. Sultan Alp Arslan, Mısır'ı ele geçirmek üzere harekete geçip, Haleb önlerine geldiği sırada da şehrin hâkimi Mahmûd'un kendisine itaat etmesini beklemişti. Ancak bu gerçekleşmeyince şehri kuşatmaya

¹⁵ Hüseyinî, s. 21, 38; İbnü'l-Adîm, s. 22; Bundârî, s. 48; İbnü'l-Esir, X, 79; İbn Kesir, XII, 228. Ayrıca Bkz.: Cihan Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan (Büyük Selçuklular Dönemi)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2012, s. 112.

¹⁶ Zekerîya Kazvînî, *Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-'ibâd*, Farsça Çev.: Muhammed Murâd b. Abdurrahmân, Tahran 1373 hş., II, 186; Nurullah Kısâî, *Medâris-i Nizâmiye ve Tesîrât-ı İlmi ve İctimâ-yî Ân*, Tahran 1374 hş., s. 69; Ferîdûn Gerâyîlî, *Nîşâbûr Şehr-i Firûze*, Meşhed 1373 hş., s. 112; Laurence Lockhart, *Persian Cities*, London 1960, s. 83; Piyadeoğlu, *Horasan*, s. 221-222.

başlamıştı (Cemaziyelâhîr 463/Mart 1071). Neticede Mahmûd, annesinin devreye girmesiyle affedildi. Bundan sonra yaşanan bir olay ise şu şekilde gelişmişti. Sultan Alp Arslan bu sırada kendini kaybedecek derecede içki içmiş, ardından da aman verdiği Mahmûd'u öldürmeye karar vermişti. Durum Vezir Nizâmülmülk'e bildirildi. Alp Arslan, kendisini engellemeye çalışan Nizâmülmülk'e elindeki kadehle vurup onu yaralayınca o da sultanın eşinden yardım istemek durumunda kaldı. Hatun'un devreye girmesiyle Alp Arslan ikna edilmiş ve uyuması sağlanmıştı. Hatun, sabah olduğunda Sultan Alp Arslan'a: "Zulüm kapısını açman sana büyüklük getirir mi?" deyince sultan: "İnşallah hayır." şeklinde cevap vermişti. Bunun üzerine hatun ona önceki gece yaptıklarını anlatmış, sultan ise bunların hiç birini hatırlamadığını söyleyerek kendisinin engellenmiş olmasından dolayı büyük mutluluk duyduğunu ifade etmişti¹⁷.

Sultan Alp Arslan adına Herat'ta basılmış sikke (462/1069-1070).

Sultan Alp Arslan'ın Haleb'in ele geçirilmesi hususundaki düşüncelerini bir taktisyen olarak değerlendirmek ve göz ardı etmemekte fayda vardır. Haleb kuşatması sırasında şehri kısa sürede alabilecek durumdayken bunu geciktirmesi taktiksel bir düşünce neticesinde gerçekleşmiştir. Nitekim Haleb'i kısa sürede alabileceğini Bizans'a göstermek istememiş, böylece bir Müslüman şehri zayıf göstererek Bizans'ın hedefi haline getirmekten endişe etmiştir¹⁸.

¹⁷ İbnü'l-Adîm, s. 18. Sultan Alp Arslan'ın bu haliyle ilgili diğer bir örnek de şu şekildedir: "Hezâresb (Hûzistân hâkimi) huzurunda bulunduğu bir sırada sarhoş olan Sultan, kendi nevbetinin seslerinden sonra başka nevbet sesleri duydu. Selçuklu hükümdarı: 'Bu nedir?' diye sorduğu zaman Tâcü'l-Mülk, Hezâresb'in nevbetinin sesleri olduğunu söyledi. Sultan: 'Hezâresb de kim oluyor ki, benden izin almadan böyle işler yapıyor?' dedi. Huzurunda bulunan Hezâresb kınıldı. Sabah olunca Sultan, Hezâresb'i hil'atledi ve kendisinden özür diledi.", Bkz.: Sıbt İbnü'l-Cevzî, II, 225; Köymen, *Alp Arslan*, s. 61.

¹⁸ İbnü'l-Adîm, s. 11-12, 15.

Selçuklu Tarihi ile ilgilenen herkes, devlet yönetiminde Vezir Nizâmülmülk'ün etkisinin ne kadar büyük olduğunun farkındadır. Aslına bakıldığında onun bu etkisi biraz da özellikle genç yaşta bütün yetkiyi vezirine bırakan Sultan Melikşah'ın etkisizliğinden kaynaklanan bir durumdur¹⁹. Ancak Sultan Alp Arslan'ın bu dengeyi iyi sağladığını söylemek doğru olur. Nizâmülmülk, Sultan Alp Arslan'ın verdiği izin kadar yetkilidir ve etkilerini o ölçüde kullanır. Örneğin genel olarak Nizâmiye Medreseleri'nin Nizâmülmülk tarafından inşa edildiği kabul edilse de, ona bu izni ve bu iş için devletin kaynaklarını kullanma yetkisini veren bizzat Sultan Alp Arslan'dır. Nitekim Nizâmülmülk aleyhine yazılmış olan bir notu namaz kıldığı yerde bulunca vezirini çağırmış ve ona: *"Bu kâğıdı al, oku. Eğer yazdıkları doğru ise halini, ahlakını ıslah et. Eğer yalan söylüyorlarsa onları affet, kendilerini divan işlerinden bir iş vermekle meşgul et, ta ki onlar da böyle iftira ve bühtan (kara çalma) ile uğraşmaktan el çeksinler."* demişti²⁰. Bu sayede iyi bir yöneticilik örneğiyle hem vezirine olan güvenini hem de onu kontrol altında tuttuğunu göstermiştir.

Sultan Alp Arslan, eğitime önem veren bir hükümdar profili de çizmektedir. Nizâmiye Medreseleri'nin en önemli kuruluş amacı eğitim olup, daha özelde de, Sünnî esaslara uygun eğitim vermektir. Bilindiği üzere Selçuklu hanedanı Hanefî Mezhebi'ne mensuptur. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*²¹ adlı eserinde Sultan Alp Arslan'ın mezhebine olan bağlılığını: *"...Sultan-ı Şehit kendi mezhebinde o kadar katı ve dürüst idi ki 'Eğer vezirim Şâfi'î mezhebinden olmasaydı daha kuvvetli siyasetçi ve daha heybetli olurdu' dediğini defalarca duydum. Kendi mezhebinde pek ciddi olması, Şâfi'î mezhebinde olmayı bir ayıp sayması sebebiyle ben ondan daima endişeli idim ve korkardım."* şeklinde nakletmektedir. Buna rağmen Sultan Alp Arslan, Nizâmiye Medreseleri'nde Şâfi'î kaidelerine uygun şekilde eğitim verilmesine ses çıkarmamış, ölene kadar da mutaassıp Şâfi'î olan Nizâmülmülk'ü görevinde tutmakta bir beis görmemiştir.

Her şey bir yana Sultan Alp Arslan'ın askerî yeteneği ayrı bir şekilde ele alınmalıdır. Burada askerini şevkle savaştırmaya yönlendiren iyi bir hatip olması

¹⁹ İbnü'l-Esir, X, 83; Ayrıca Bkz.: Cihan Piyadeoğlu, "Büyük Selçuklu Devleti'nde Atabeglik Müessesesi ve İşleyişi, Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı, Timaş, İstanbul 2013, II, 425.

²⁰ İbnü'l-Esir, X, 79-80; İbn Kesîr, XII, 228.

²¹ Ebû Ali Kivâmüddîn Hasan b. Ali b. İshak et-Tûsî, *Siyâsetnâme (Siyerü'l-mülûk)*, nşr. ve Çev.: Mehmet Altay Köymen, Ankara 1999, s. 69. Sultan Alp Arslan vezirinden farklı olarak çevresinde Hanefî mezhebine mensup âlimleri bulundurduğu, hatta bunlardan birisi olan Ebû Nasr Muhammed b. Abdülmelik el-Buhârî'nin arkasında namaz kıldığı bilinmektedir, bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993, s. 22; Ahmet Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti (1040-1092)*, İstanbul 2002, s. 63; Seyfullah Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, İstanbul 2007, s. 171.

bilgisini de vermekte fayda vardır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere henüz çok genç yaştan itibaren babası Çağrı Bey gibi askerî bir dehanın yanında kalmış ve sonraki dönemde bunun faydalarını büyük oranda görmüştür. Meliklik dönemindeki askerî başarıları, Kutalmış'ı bertaraf etmesi, 1064 yılındaki Anadolu seferi onun askerî yönündeki kabiliyetini gösteren önemli olaylardır.

Gavurkale'den bir kesit (Merv). (Cihan Piyadeoğlu)

Bununla birlikte Malazgirt Savaşı başlı başına askerî bir başarı olarak değerlendirilebilir. Savaştan önce komutanlarını toplayarak onların önünde yapmış olduğu dua ve ardından onlara hitabı, komutanlarının savaşma isteğini üst seviyeye çıkarmaya yönelik bir düşünceyle yapılmıştır²². Zaten söyledikleri de sözde kalmamış, savaş sırasında kendisi bir hükümdar gibi değil sıradan bir asker gibi savaşmıştı. Nitekim onun sultandan ziyade savaşçı bir kahraman olarak

²² Sultan Alp Arslan dua ettikten sonra komutanlarına şu şekilde seslenmişti: “Ben Tanrı’ya kendini veren muhtespler gibi sabırlıyım ve hayatını tehlikelere atan kimselerin yaptıkları gibi, gazilerin başında savaşaçağım. Eğer Tanrı, kendisinden beklediğim beni başarıya ulaştırırsa bu güzel bir sonuç olacaktır.” Askerlerine olan hitabı ise şu şekildedeydi: “Ey askerlerim ve kumandanlarım! Daha ne zamana kadar biz azınlıkta, düşman çoğunlukta olarak böyle bekleyeceğiz? Ben, Müslümanların camilerde bizler için dua etmekte oldukları bu saatlerde düşmanın üzerine atılmak istiyorum. Galip gelirse arzu ettiğimiz sonuç gerçekleşecektir, aksi takdirde şehit olarak cennete gideriz. Beni izlemek isteyenler gelsinler, istemeyenler ise serbestçe geri dönebilirler. Bugün burada, ne emreden bir sultan, ne de emir alan bir asker vardır. Bugün ben de sizlerden biri olarak sizinle birlikte savaşaçağım. Biz, Müslümanların eskiden beri yapageldikleri bir gaza yapıyoruz.”, Bkz.: Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 66-67.

savaş meydanında yer alması askerlerinin daha da cesur bir şekilde savaşmasını sağlamıştı²³.

Sultan Alp Arslan adına Nişabur'da basılmış sikke h. (465/1072).

Sultan Alp Arslan'ın Malazgirt Savaşı'ndaki başarısını bu sebeple Bizans kaynaklarının gözünden değerlendirmekte fayda vardır. Öncelikle Sultan Alp Arslan'ın savaştan önce barış istediği hem İslâm hem de Bizans kaynaklarında kaydedilmektedir. Ancak imparatorun danışmanlarından bazıları Alp Arslan'ın barış önerisini sahte ve aldatmaca olarak kabul ettirmişlerdi. En başından itibaren elçilere kaba davranan²⁴ Romanos Diogenes, Alp Arslan'ın korktuğunu söyleyen danışmanlarının etkisinde kalmıştır. Bizans ordusundaki dağınıklık, hatta Bizans kaynaklarınca zikredilen Andronikos Doukas'ın ihaneti Sultan Alp Ars-

23 Sultan Alp Arslan'ın savaşlarda bizzat kendisinin de savaştığı görülmektedir. Nitekim Halep kuşatması sırasında atının başına bir mancınık taşı isabet etmiştir. At değiştiren sultan bu sayede yoluna devam edebilmiştir. Alp Arslan'ın Malazgirt Savaşı'ndaki ruh halini gösteren ilginç bir örnek de mevcuttur: "Sultan Alp Arslan kuşatılan Bizans ordusunun yok edilmesi harekâtını yönettikten başka, bizzat at üstünde bir asker gibi, oraya buraya koşuyor, zaman zaman kılıç ve süngüsüyle düşman askerlerine saldırıyordu. Bu sırada değerli Selçuklu emirlerinden Aytekin atından inip yer öperek ona: 'Bir sultanın Müslümanlara merhamet etmesi gerekir; bir eşi daha bulunmayan o değerli varlığını savaşa sokup ölüm tehlikesine atmamalı, rahatı savaşa tercih etmelidir.' dedi. Sultan çok sevdiği bu emirin sözlerine karşılık olarak: 'Bu zalim milleti yok edersem o zaman rahata kavuşurum. Benim bu rahatsızlığım sonunda Müslümanlar esenliğe kavuşacağından ben, bu rahatsızlığı bir rahat sayarım.' dedikten sonra Aytekin'i savaşa teşvik etmiş ve kendisi de aynı şekilde hiç durmadan savaşmaya devam etmiştir, Bkz.: İbnü'l-Adîm, s. 15; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 68.

24 Nitekim o, Selçuklu heyetine: "Ben bu üstün ve kudretli duruma, pek çok para ve çaba sarfederek eriştim. Barış ancak Selçuklu başkenti Rey'de yapılacaktır. Ben İslâm ülkelerine, kendi ülkem gibi hâkim olmadan asla geri dönmeyeceğim" dedikten sonra 'İsfahan mı güzeldir, yoksa Hemedan mı?' diye sorunca heyet başkanı İbnü'l-Mahleban: 'İsfahan' diye cevap verdi. Bunun üzerine imparator: 'Hemedan'ın çok soğuk olduğunu haber aldım, bu bakımdan biz İsfahan'da kışlayacağız, hayvanlarımız ise Hemedan'da kışlayacaklardır.' dedi. Bu manidar sözler karşısında İbnü'l-Mahleban ona: 'Hayvanlarımız Hemedan'da kışlayabilirler, ama sizlerin nerede kışlayabileceğini bilemem.' şeklinde cevap vermişti.", geniş bilgi için Bkz.: Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 63-54.

lan tarafından çok iyi değerlendirilmiş ve saldırıya geçerek Bizans kuvvetlerini yenilgiye uğratmış, İmparator Romanos Diogenes de esir edilmişti²⁵. Öyle ki, Mikhail Psellos²⁶ da: “Sultanın zaferlerinden çoğu onun liderlik vasıflarından kaynaklanıyordu. Romanos bu başarılarda Sultan’ın etkili olduğunu söyleyen kişilere inanmak istemiyordu. Gerçekte barış yapmak istemiyordu.” diyerek Alp Arslan’ın askerî liderlik vasıflarını övmektedir.

Sultan Alp Arslan’ın esir ettiği Romanos Diogenes’e davranışı da alçakgönüllü bir hükümdar profili çizmektedir. Hem İslâm hem de Bizans kaynakları bu hususta birbirine yakın bilgiler vermektedir. Hatta Bizans kaynakları İslâm kaynaklarına oranla sultanın tavrını daha mülayim bir şekilde tarif ederler. Sultan Alp Arslan, esir alınmış olan Bizans imparatorunu, ancak hükümdarlara yaraşır bir asaletle ağırlamıştır. Onu kucaklaması, fiziksel bir eziyete uğramayacağını beyan etmesi, senin başına gelen bir gün benim başıma da gelebilir diyerek kedere kapılmamasını öğütlemesi gibi bazı davranışlar ancak Sultan Alp Arslan’ın alçakgönüllü kişiliğinin sonucu olarak izah edilebilir. Sultan Alp Arslan, ona bir esir gibi değil de bir misafir hükümdar gibi davranmış, aldığı mağlubiyetle zaten kötü bir ruh halinde bulunan Romanos Diogenes’in psikolojisini daha fazla bozmamıştır. Kısaca ona karşı insanca bir tavır takınmıştır²⁷.

Zikrettiğimiz olduğumuz bu özel örneklerden sonra genel anlamda bazı bilgiler vermek de yerinde olacaktır. Alp Arslan zamanında yolların güvenliğinin sağlanmasıyla ticaretin artması sağlanmış, bu sayede de devletin gelirlerinde büyük artış olmuştu. Bu durum basılan altın sikkelerde de kendini göstermiştir. Sultan Alp Arslan, bir bina yapılmasını emrettiğinde o binanın görkemli ve yüksek olmasını, ayrıca en değerli ve ışık gören bir mevkîe inşa edilmesini istemişti. Bunun sebebini de: “Bu eserlerimiz himmetimizin yüksekliğine ve servetimizin çokluğuna delâlet eder.” diyerek izah etmişti. Halka karşı gösterdiği adil tavrı, emri altındaki askerlerinin de göstermesine dikkat etmiş, onların halka zulmetmesine izin vermemiştir. Adil, güçlü, iyi bir komutan, iyi bir yönetici olan Alp Arslan, bu özellikleriyle de itaat edilen bir yöneticiydi.

25 Mikhael Attaleiates, *Tarih*, Çev.: Bilge Umar, İstanbul 2008, s. 163 vd.; Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, Çev.: Bilge Umar, İstanbul 2008, s. 52 vd; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, Çev.: Bilge Umar, İstanbul 2008, s. 135 vd.

26 Mikhail Psellos, *Khronographia*, Haz.: Işın Demirkent, TTK, Ankara 1992, s. 229.

27 Sultan Alp Arslan’ın Romanos Diogenes’e olan davranışı pek çok kaynakta geniş şekliyle nakledilmiştir. Bu hususta bkz. Attaleiates, s. 167 vd.; Zonaras, s. 137-138; Bryennios, s. 56-57. İslâm kaynaklarının verdiği bilgiler için ayrıca Bkz.: Faruk Sümer-Ali Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri)*, TTK, Ankara 1988. Reşidüddin Fazlullah (s. 119), birkaç gün Alp Arslan’ın meclisinde kalan Romanos Diogenes’in sarhoşken üzgün ve yorgun olarak sultana: “Eğer padişah isen başışla, kasap isen öldür, tüccar isen sat.” dediğini kaydeder.

Alp Arslan'ın güzel ahlakı, anlaşmalara olan sadakati diğer hükümdarlar tarafından duyulunca başlangıçta ona karşı çıkan pek çok hükümdar ona boyun eğmiştir. Belki de bu yüzden kendisine “Sultanü'l-âlem” denilmiştir²⁸.

Son olarak Sultan Alp Arslan'ın yaralandıktan sonra içinde bulunduğu ruh halini göstermesi bakımından söylediği sözleri nakletmeyi uygun buluyoruz: *“Her nereye yönelsem ve hangi düşman üzerine yürümek istesem daima Allah'tan yardım dilerim. Dün bir tepeye çıktım, ordunun azametinden ve askerlerimin çokluğundan dolayı altımda yer titriyordu. Kendi kendime: ‘Ben bütün dünyaya hükmeden biriyim, bana hiç kimsenin gücü yetmez.’ dedim. Bu yüzden Allah Teâlâ beni yarattıklarının en zayıfı karşısında âciz bıraktı. Allah'tan mağfiret diler ve bu düşüncemden dolayı beni affetmesini niyaz ederim.”* Belki de söylenmesi gerekeni yüzyıllar önce bir beyitinde Hâkim Sena²⁹ zaten özetlemişti:

سر الب ارسلان نیدی زرفعت رفته بر کردون

Alp Arslan'ın feleğe ermiş başını gördün

بمرو أناکنون گل تن الب ارسلان بینی

Şimdi Merv'e gelirsen toprak olmuş bedenini görürsün.

²⁸ Bundârî, s. 48; İbnü'l-Esîr, X, 79-80; Sibt İbnü'l-Cevzî, II, 211; Ahmed b. Mahmûd, s. 117-118. Sibt İbnü'l-Cevzî (aynı yer), Sultan Alp Arslan'ın Şîrâz ile İsfahan arasında attan düştüğünü, bu olayı Hermedan'da halka kötü davranışlarına yorarak halka yüklenen vergileri kaldırdığını nakleder.

²⁹ *Dîvân*, Haz.: Müderris Razavî, Tahran t.y, s. 710.

Sultan Sencer Türbesi'nden Merv'e ait bir görüntü (Sultankale).

**HARİTA
VE
DİZİN**

